

**ВИПУСК
12/2015**

**НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ВІСНИК
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

ПРАВО • ЕКОНОМІКА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

НАУКОВО- ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

12, 2015

Івано-Франківськ
Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького
2015

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2015. – Вип. 12. – 298 с.

Scientific informative herald of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi. – Ivano-Frankivsk: Editorial publishing department of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi, 2015. – № 12. – 298 p.

Засновано 2007 року

**Засновник: Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького**

**Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія КВ 17191-5961-пр від 23.11.2010 р.**

Журнал «Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького» включений до переліку наукових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора й кандидата юридичних та економічних наук (постанова президії ВАК України від 26.01.2011 р. № 1-05/1).

Мови видання: українська, російська, англійська, польська.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького (протокол № 11 від 16.06.2015 р.).

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори.

Рукописи не рецензуються і не повертаються.

При використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на це видання є обов'язковим.

У журналі досліджуються проблемні питання сучасної української юридичної науки, здійснюється розробка проблем державотворення в Україні, наукових концепцій щодо вдосконалення законодавства, а також висвітлюються актуальні питання у галузі економічних наук, розвитку національного та світового господарства.

In the magazine to research the modern Ukrainian lawyers, conducted a scientific discussion of a state in Ukraine, development of scientific concepts to improve law and highlights current issues in the field of economics, national and world economy.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редколегії:

Луцький А. І. – кандидат юридичних наук, доцент.

Заступники голови редколегії:

Рябошапко Л. І. – доктор юридичних наук, професор;
Щурик М. В. – доктор економічних наук, професор;
Шутак І. Д. – доктор юридичних наук, доцент,
заслужений діяч науки і техніки України;
Мацькевич М. М. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України.

Члени редколегії:

Басиста І. В. – доктор юридичних наук, доцент;
Витвицька О. Д. – доктор економічних наук, професор;
Вовк В. М. – доктор юридичних наук, професор;
Гусарєв С. Д. – доктор юридичних наук, професор;
Гуцуляк Г. Д. – доктор економічних наук, професор;
Данилюк М. О. – доктор економічних наук, професор;
Дзьоба О. Г. – доктор економічних наук, доцент;
Зайчук О. В. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Зварич І. Т. – доктор політичних наук, професор, заслужений економіст України;
Колодій А. М. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Костицький М. В. – доктор юридичних наук, професор акад. НАПрН, член-кор. АПНУ,
заслужений юрист України, екс-суддя Конституційного Суду України;
Пуцентейло П. Р. – доктор економічних наук, доцент;
Раянов Ф. М. – доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація);
Фріс П. Л. – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч
науки і техніки України;
Борович О. М. – кандидат економічних наук, доцент;
Жукевич І. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Зварич Р. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Івашків Т. С. – кандидат економічних наук, доцент;
Книш В. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Косьмій М. М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Кушакова-Костицька Н. В. – кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;
Легкий В. І. – кандидат економічних наук, доцент;
Луцька Н. І. – кандидат економічних наук, доцент;
Луцький М. І. – кандидат юридичних наук, доцент;
Луцький Р. П. – кандидат юридичних наук, доцент;
Мазур І. М. – кандидат економічних наук, доцент;
Мельник П. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Остафійчук П. Г. – кандидат фізико-математичних наук, доцент;
Острогляд О. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Перович Д. М. – кандидат економічних наук, доцент;
Рижий І. Б. – кандидат економічних наук, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

Ілин Л. М. – кандидат історичних наук, доцент.

ЗМІСТ

ПРАВО

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА, СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Костицький М. В.

Методологія пізнання української
історико-правової дійсності 12

Меленко С. Г.

Феномен трансформаційної рецепції давньогрецького епікуреїзму,
скептицизму та перипатетизму
римською філософсько-правовою парадигмою.....18

Луцький А. І.

Інтеграція правових ідей і течій у формуванні правової ідеології
як ознака сучасного цивілізаційного процесу.....25

Мацькевич М. М., Ваньчук І. Д.

Правове регулювання суспільних відносин:
аспекти співвідношення його державної та недержавної складових.....33

Луцький М. І.

Історичні та міжнародно-правові підстави
проголошення незалежності ЗУНР 40

Жукевич І. В.

Проблеми визначення поняття «процесуальне право»
у правовій науці України.....47

Онищук І. І.

Сутність правового моніторингу
у механізмі правового регулювання.....54

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО. СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Книш В. В.

Закони та підзаконні нормативно-правові акти України
у юридичному забезпеченні захисту конституційних
прав і свобод людини та громадянина
на окупованих територіях України 62

Андрейченко С. С.

Denial of justice як підстава для атрибуції
державі поведінки судових органів 70

Білінський Д. О.

Про правові засади функціонування
публічної фінансової системи України 77

Бадахов Ю. Н. Правові основи забезпечення діяльності органів державної безпеки України у 1941-1944 рр.	82
Смичок Є. М. Колізії податкового законодавства щодо визначення порядку стягнення з платників податків коштів у рахунок погашення податкового боргу	88
Гринчак І. В. Кіберзлочинність як злочин міжнародного характеру	93
Завада Х. В. Проблемні питання визначення поняття інтересів України у сфері державної безпеки.....	99
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО	
Бабецька І. Я. Особливості реєстрації знаків для товарів та послуг	108
Пожоджук Р. В. Правова природа енергосервісного договору	113
Ревуцький Т. І. Становлення та розвиток законодавства про матеріальну відповідальність в Україні	120
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА	
Басиста І. В. Окремі особливості реалізації засади кримінального провадження – забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності	127
Мельник П. В. Криміналізація діянь у сфері охорони та раціонального використання земель.....	133
Мазур М. Р. Особливості формування показань свідка в кримінальному провадженні	141
Тимчишин А. М. Тактичні особливості проведення допиту у кримінальних провадженнях про фальшивомонетництво.....	148
Василенко К. І. Інтегрований вплив соціально-виховної роботи із засудженими на розвиток діяльності інституцій громадянського суспільства та самодіяльних організацій засуджених у виправних колоніях	154

Завада Т. Р.

Деякі питання обсягу поняття службової особи суб'єкта господарювання,
як спеціального суб'єкта злочинів у сфері господарської діяльності.....164

ЕКОНОМІКА**Щурик М. В.**

Удосконалення засад фінансового стимулювання
екології земельних ресурсів 171

Борович О. В.

Прожитковий мінімум як основа реалізації
конституційної гарантії громадян 180

Шашко В. О.

Система неформального навчання дорослих як інструмент
забезпечення відповідності трудових ресурсів потребам ринку праці.....190

Шевчук О. А.

Методологічні принципи формування
бізнес-лідерства підприємств на ринку 196

Криховецький І. З.

Питання стратегічного управління маркетинговими заходами
на підприємствах туристичної галузі 202

Однорог М. А.

Інвестування корпоративних структур
в сільськогосподарських підприємствах АПК 210

Луцька Н. І.

Роль держави в залученні інвестицій
у рамках транскордонного співробітництва 217

Кравченко В. П., Кравченко Н. В.

Дефіцит державного бюджету України,
негативні наслідки та шляхи подолання 223

П'ятничук І. Д.

Систематизація підходів до визначення принципів
і методів бюджетування 228

Тимоць М. В.

Роль фінансово-інституційного регулювання
у процесі відтворення природних ресурсів 237

Цюцяк І. Л.

Сутність та методика виявлення помилок
і переключень у порядку облікового відображення
складових власного капіталу.....243

Цюцяк А. Л. Контроль в системі управління якістю на підприємствах ресторанного господарства	251
Коробка В. М. Організаційне забезпечення комерціалізації інновацій.....	260
Рижий І. Б. Створення рекламного продукту	266
Івашків Т. С., Федик Л. Б. Економічні погляди митрополита А. Шептицького.....	275
Амалян А. В. Облік та визнання доходу у мультикомпонентних операціях торговельних закладів у світлі нової глобальної концепції обліку (МСФЗ 15).....	282

РЕЦЕНЗІЇ

Шутак І. Д., Сворах С. Д. Сучасні підходи до правової ідеології (Рецензія на монографію Луцького А. І. Формування та розвиток правової ідеології в Україні : монографія / А. І. Луцький. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2015. – 312 с.).....	290
Семенченко С. А. Рецензія на наукове видання [Правова доктрина України : 5 т. – Харків : Право, 2013].....	293

CONTENTS

LAW

**THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. QUESTION PHILOSOPHY OF LAW,
SOCIOLOGY OF LAW AND LEGAL PSYCHOLOGY**

Kostytskyy M. V.

Key approaches to the methodology of knowledge
Ukrainian historical and legal reality 12

Melenko S. G.

The phenomenon of transformational reception
of the Ancient Greek Epicureanism, Skepticism,
and Peripateticism by Roman philosophical-law paradigm 18

Lutskyy A. I.

Integration of legal ideas and flows in forming of legal ideology
as a sign of modern civilization process.....25

Matskevich M. M., Vanchuk I. D.

Legal regulation of public relations: relations aspects of its state
and non-state components.....33

Lutskyy M. I.

The historical and international law
foundation independence ZUNR 40

Zhukevych I. V.

Problems definition of «procedural rights»
in the legal science Ukraine 47

Onyshchuk I. I.

The essence of legal monitoring
in legal regulation mechanism.....54

**CONSTITUTIONAL LAW AND PROCEDURE, ADMINISTRATIVE LAW AND
PROCEDURE, FINANCIAL LAW AND PROCEDURE. PUBLIC INTERNATIONAL LAW.
JUDICIARY, THE JUDICIARY AND THE BAR**

Knysh V. V.

Laws and regulations of Ukraine legally protecting
the constitutional rights and freedoms of man and citizen
in the occupied territories of Ukraine 62

Andreichenko S. S.

Denial of justice as the basis for the attribution t
o the State of conduct of the judiciary 70

Bilinskii D. A.

Of the legal bases of functioning
of the public financial system of Ukraine 77

Badahov Ju. N.

The legal framework to ensure the activities of the
national security of Ukraine in 1941-1944.....82

Smychok I. M.

Conflicts of tax legislation on the definition of the order to recover
from the taxpayer funds in repayment of the tax debt 88

Grynychak I. V.

Cybercrime as crimes of an international character 93

Zavada C. V.

Issues definition of Ukraine's interests in the sphere of national security 99

**CIVIL LAW AND PROCEDURE, FAMILY, BUSINESS LAW AND PROCESS.
PRIVATE INTERNATIONAL LAW**

Babetska I. Y.

Features of registration of signs are for commodities and services 108

Pozhodzhuk P. V.

Legal nature of energy service agreement 113

Revutsky T. I.

Formation and development of legislation on liability in Ukraine.....120

**CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, PENAL PARVO. CRIMINAL PROCEDURE,
CRIMINOLOGY AND FORENSIC EXAMINATION**

Basysta I. V.

Procedural independence of the investigator in the light
of the requirements of the current code of criminal procedure:
problems and prospects 127

Melnyk P. V.

Criminalization in the sphere of land protection and its rational use.....133

Mazur M. P.

The specifics of witnesses testimony formation in criminal proceeding.....141

Tymchishin A. M.

Tactical features of interrogation in criminal proceedings for falsification of money.....148

Vasylenko K. I.

The integrated influence of socio-educational work with convicts
on the development of civil society institutions
and amateur organizations of convicts in prisons.....154

Zavada T. R.

Some questions scope of the concept by an official entity,
as a special subject of crime in economic activity.....164

ECONOMY

Shchuryk M. V. Improving fundamentals of financial incentives ecology land.....	171
Borowicz O. V. Living costs as a basis the constitutional guarantees of citizens.....	180
Shashko V. A. The system of non-formal adult education as a tool to ensure t hat the manpower needs of the labor market.....	190
Shevchuk O. A. Methodological principles of formation of business leadership companies in the market.....	196
Kryhovetskyy I. Z. The question of the strategic management of marketing activities in the tourism sector enterprises.....	202
Odnorog M. A. Investing corporate structures in agribusiness farms.....	210
Lutska N. I. The state's role in attracting investment under cross-border cooperation.....	217
Kravchenko V. P., Kravchenko N. V. Analysis of Social Policy of Ukraine and its effectiveness at the present stage.....	223
Piatnychuk I. D. Systematize approaches to defining principles and methods budgeting.....	228
Tymots M. V. The role of financially-institutional adjusting in the process of recreation of natural resources.....	237
Tsyutsyak I. L. The essence and methods of detecting errors and distortions in the manner of accounting reflection components of equity.....	243
Tsyutsyak A. L. The control system of quality management at the enterprises of restaurant business.....	251
Korobka V. M. Organizational support commercialization of innovations.....	260
Ryzhy I. B. Creation of advertising product.....	266
Ivaskiv T. S., Fedyk L. B. Economic views Metropolitan A. Sheptytskyi.....	275

Amalyan A. W.

Accounting and Revenue Recognition in Multicomponent Trade Transactions of Commercial Entities in View of the New Global Accounting Concept (IFRS 15).....	282
--	-----

REVIEWS

Shutak I. D., Svorak S. D.

Modern approaches to legal ideology (Review of the monograph Lutskyi A. I. : Formation and development of legal ideology in Ukraine : monograph / A. I. Lutskyi. – Ivano-Frankivsk: Symphony forte, 2015. – 312 p.).....	290
--	-----

Semenchenko S. A.

Review of scientific journals [Legal doctrine Ukraine : 5 t. – Kharkov: Right, 2013].....	293
--	-----

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА,
СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

УДК 340.12

Костицький Михайло Васильович,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
член-кореспондент АПН,
екс-суддя Конституційного Суду,
заслужений юрист України

**КЛЮЧОВІ ПІДХОДИ ДО МЕТОДОЛОГІЇ ПІЗНАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ ДІЙСНОСТІ**

В статті розкриваються основні аспекти та особливості методологічних основ в такому важливому процесі, як пізнання існуючих явищ та категорій філософських та психологічних проблем в сфері юриспруденції. Основна увага дослідження зосереджується на аналізі української історико-правової дійсності. Також, акцентується увага на тому, що з поміж усіх факторів, які впливають на процеси розвитку національної дійсності, в сучасних умовах визначальним є глобалізація та процеси, що її супроводжують.

Ключові слова: методологія, пізнання, правова дійсність, державно-правові явища, емпіризм, раціоналізм, інтуїтизм.

Постановка проблеми. Передумовою національного відродження українського народу є ретроспективний аналіз усіх сторін історії його буття, серед яких особливе місце посідає висвітлення державних і правових систем в Україні, політичних доктрин українських мислителів, практики державно-правового будівництва.

Для розвитку української політичної доктрини, державно-правових інститутів характерною є циклічність, зв'язок із змаганнями українського народу за створення суверенної держави, тривалі періоди латентного чи загальмованого розвитку політико-правових ідей [6, с. 3].

У наших попередніх дослідженнях [6], неодноразово акцентувалася увага на необхідності розробки методологічних підходів до пізнання історико-правової дійсності. Як не прикро визнавати, але за більш ніж двадцятирічний період незалежності, вітчизняна історико-правова наука не змогла запропонувати кардинально нової методології вивчення вітчизняної правової дійсності. Закономірно, що під впливом революційних подій та росту рівня політичної і правової свідомості населення, загострюється увага до історико-правової традиції. Однак така ситуація не справляє визначального впливу на науку, яка і надалі зберігає пережитки минулого. Звісно, кардинально змінити методологічні підходи до розуміння історико-правової дійсності не можливо, однак сформулювати ключові

підходи до розвитку науки на сучасному етапі цілком можливо. Більше того, основним завданням дослідників, у цьому контексті, має стати вміння доступно доносити до громадськості особливостей традиції національного державотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика методологічних основ в сфері пізнання національної історико-правової дійсності як нашої держави, так і країн пострадянського табору активно розвивалася такими вченими серед яких доцільно відзначити:

1) *діалектичний підхід*, згідно якого К. Маркс і Ф. Енгельс уперше розглядали суспільство як продукт історичного розвитку, структуру, що має динамічний розвиток, а теорія класової боротьби внесла закономірність в історичний процес [1];

2) *генетичний підхід*, за яким доцільно досліджувати історичні причини та передумови виникнення державно-правових явищ. Зокрема, більшість науковців (соціологів, істориків, економістів та юристів) ХІХ ст. широко використовували та пропагували запозичену з природознавства причинну модель пояснення соціально-історичних, правових та економічних явищ. Саме в цей час дедалі популярнішими стають індуктивні методи дослідження Д. С. Мілля як узагальнені та уточнені канони індуктивної логіки Ф. Бекона [7];

3) *аксіологічний (ціннісний) підхід*, за яким державно-правові явища повинні досліджуватись з точки зору їх цінності для суспільства, суспільної та індивідуальної значимості. Поступово науковці починають надавати дедалі більшого значення ціннісним підвалинам пізнання. У такому ракурсі «різниця між природними і суспільними науками ґрунтується, скоріше, на передумовах пізнання, ніж на його внутрішній логіці: соціальне знання на відміну від природнонаукового характеризується незрівнянно більшою роллю ціннісних передумов» [3, с. 61]. Такий стан речей пов'язаний перш за все з низкою методологічних проблем, які не змогли вирішитися в межах класичних підходів, оскільки метафізичні конструкції та апіорні знання не могли бути вмонтовані в нову наукову свідомість.

4) *плюралістичний підхід у формі методологічного плюралізму* до дослідження історії державно-правових явищ. Сюди можна віднести наукові погляди І. Д. Ковальченка. На його думку, вихід полягав у плюралістичному підході до історії, під яким він розумів синтез різних теорій історичного процесу, подолання поляризації світової історичної науки через її ідеологізацію та, як наслідок, встановлення «єдності світового історичного процесу». Академік запропонував добрати все найцінніше в різних школах і напрямках, а не відкидати одне бачення, як правило, марксистське, замість іншого, як правило, суб'єктивно-ідеалістичного [4, с. 3];

плюралістичний підхід у формі теоретичного плюралізму до дослідження історії державно-правових явищ. До теоретичного плюралізму в правознавстві закликає відомий філософ права Г. Дж. Берман. На його думку, сьогодні необхідно здолати «хибність стосовно виключно політичної й аналітичної юриспруденції («позитивізм»), або виключно філософської і моральної юриспруденції («теорія природного права»), або виключно історичної та соціоекономічної юриспруденції («історична школа», «соціальна теорія права»). Нам потрібна юриспруденція, яка інтегрує всі три традиційні школи і виходить за їх межі» [2, с. 17].

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є характеристика особливостей методологічних основ пізнання української історико-правової дійсності на сучасному етапі державотворення та формування принципово нових закономірностей розвитку громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток теорії держави та права, історії політичної і правової думки в Україні повинен опиратися на наукову методологію, що є запорукою достовірності проведеного пізнання, об'єктивності отриманого нового знання, правильності прогнозу подальшого розвитку.

Варто зауважити, що методологія історико-правової науки визначається змінами, що відбуваються у сучасному соціогуманітарному знанні. Закономірно, що історія права, зберігаючи свою відносну самостійність серед інших наук, не може не відчувати на собі вплив тих трансформацій, які відбуваються у філософії, юриспруденції та історії.

Під методологією слід розуміти шлях дослідження, пізнання, вчення про методи пізнання та перетворення дійсності застосування принципів світогляду до процесу пізнання, до духовної творчості і практики.

Методологія пізнання української історико-правової дійсності нерозривно пов'язана з теоретичним осмисленням державно-правових явищ в історії, політико-правових доктрин і практики державно-правового будівництва в Україні.

Будь-яка методологія ґрунтується на відповідній філософській основі; емпіризм – на філософії метафізики, раціоналізм – на стихійному матеріалізмі і позитивізмі, інтуїтивізм – на французькому неомізізмі та феноменологічному вченні діалектичний підхід – не теоретичних засадах матеріалізму чи ідеалізму.

Методологічні засади дослідження української історії, держави, права, політичної та правової думки були різні. У XIX ст. домінував позитивізм, для досліджень в українській діаспорі. У другій половині XX ст. поширення набув раціоналізм, наукові роботи авторів, які працювали в Україні, відзначалися матеріалістичним підходом. На мою думку, у кожній із методологічних засад є сильні та слабкі сторони і жодна з них не повинна мати монополії. Будучи прихильником істинно діалектичного підходу до пізнання історико-правових явищ (а не методу матеріалістичної діалектики), слід чітко усвідомлювати, що застосування його вченими України є цілком доречним і закономірним. Діалектичний підхід до соціального, в тому числі державно-правового пізнання, характеризується баченням явищ, процесів державного і правового характеру в розвитку внутрішньої та зовнішньої взаємодії.

Особливістю методології соціального пізнання є те, що воно має ієрархічну структуру, включає методологію окремих соціальних наук і конкретних дисциплін. Методологія юриспруденції взаємопов'язана з методологією галузевих юридичних наук, у тому числі із методологією таких історико-правових дисциплін, як історія держави і права України та зарубіжних країн, історія політичних і правових вчень та наука, що перебуває в стадії формування – історія української політико-правової думки [8, с. 82].

Ядром пізнання державно-правових явищ є пізнання та обґрунтування закономірностей розвитку політичних доктрин, держави, права, тобто історико-правове пізнання, яке є синтетичним за своїм характером, поєднує риси історичного і правового, перебуває у системному зв'язку із соціологічним, історико-філософським, історико-економічним, етичним дослідженням та пізнанням.

Історико-правове дослідження чи пізнання ґрунтується на знанні минулого, сучасного і передбаченні майбутнього. Дослідження в галузі історії держави, права, політичної думки України мають констатуючий, а не аналітичний характер. Щоб забезпечити аналітичний підхід, потрібно розглядати історико-правові явища крізь призму триєдиної структури загального, особливого, одиничного. Саме ж історико-правове явище є одиницею, первісною клітинкою вказаного пізнання і виступає як конкретна, державно-правова подія, властивість, процес, що відбивають зовнішній бік

об'єктивної соціальної дійсності та нерозривно пов'язані з її суттю. Повніше зміст історико-правового явища можна зрозуміти, проаналізувавши, наприклад, об'єкт і предмет історії держави та права України, історії української політичної та правової думки. Таким об'єктом виступають держава і право України, політичні доктрини, а також пов'язані з ними події та явища політичного, соціального, економічного, етичного, психологічного характеру.

Предметом історії держави та права України є закономірності виникнення і розвитку, особливості вияву на різних етапах історії, векторна спрямованість розвитку, специфіка їх на сучасному етапі.

Предмет історії української політико-правової думки – це закономірності виникнення та розвитку вчень, поглядів, уявлень про наявну і бажану українську державу та право. Тобто об'єкт цих двох наук тісно пов'язаний, а предмети подільні, хоча в кожному із двох випадків йдеться про різні ракурси одного й того ж об'єкта – державу і право та пов'язані з ними явища суспільного життя.

Характерною рисою пізнання явищ історико-правової дійсності України є ретроспективність. Пізнання здійснюється від теперішнього до минулого, від наслідків до причини. Водночас виявляється перспективний характер такого пізнання (особливо в історії української політико-правової думки), завдяки якому сьгоднішні політико-правові доктрини розглядаються як причини майбутніх змін у державно-правовій сфері [5, с. 123-124].

Для методології пізнання української історико-правової дійсності важливе значення мають принципи (під принципом розглядається центральне поняття, логічний вираз пізнання, основна ідея, яка пронизує систему знань і встановлює їх субординацію). До основних принципів слід віднести: розвиток чи історизм, причинність чи детермінізм, системність, єдність свідомості, особи і діяльності, об'єктивність.

Принцип розвитку чи історизм може розглядатися як двоякий, або як єдиний. Розвиток будь-якого явища характеризується, послідовністю, спрямованістю, незворотністю, новаціями, збереженням досягнутих результатів, наступництвом та запереченням. Історизм є виявом розвитку в соціальній сфері. Згідно з ним, соціальним явищам властиві закономірний, спрямований і незворотний розвиток, прогресивна тенденція, боротьба внутрішніх протиріч на певному етапі історії. Принцип історизму по-особливому виявляється в історії української держави, права, політичної та правової думки, оскільки дав змогу відтворити особливості соціального розвитку українського народу реконструювати втрачені наукою пояснення окремих етапів цього розвитку.

Причинність чи детермінізм полягає в генетичному зв'язку явищ, в яких одне /причина/ за певних умов породжує інше /наслідок/. Причинність дає змогу побачити загальний характер явищ, які на перший погляд мають суто український характер чи значення. Причинність в історії української держави та права має важливе значення для з'ясування соціальної зумовленості: української правової системи, політичної доктрини, виявлення закономірності виникнення і розвитку окремих правових норм та інститутів, отримання відповіді на одне із найболючіших питань історії українського народу – причини відсутності власної державності впродовж багатьох віків.

Принцип системності в пізнанні української державно-правової дійсності дає змогу проаналізувати українську державу, право, політичну думку у взаємозв'язку із державою, правом, політичною думкою інших народів, особливо сусідніх (російського, білоруського, польського, молдавського та ін.), прослідкувати взаємозв'язок держави, права, політичної

доктрини (якщо їх розглядати як підсистеми) залежно від того, яка підсистема в певному напрямі пізнання чи аналізу є провідною.

Єдність свідомості і діяльності в контексті цієї статті слід розуміти так, що суспільна та індивідуальна свідомість, психологія суспільних груп та індивіда, їхня діяльність і поведінка взаємопов'язані, перебувають у нерозривному зв'язку з певною історичною епохою, з властивими їй типом і формою держави, права, суттю політичних доктрин. Зрештою ці останні (державна, права, політичні доктрини) є продуктом діяльності, творчості українського народу, соціальних груп, які в нього входять, окремих індивідів.

Об'єктивність у пізнанні української державно-правової дійсності полягає в тому, що отримані такими науками, як історія держави і права України, історія української політико-правової думки, відомості ґрунтуються і відповідають результатам досліджень у галузі історії української культури, філософії, соціології, літератури. Без сумніву об'єктивність передбачає і неупередженість, наукову порядність. У той же час умовою об'єктивності є високий рівень професіоналізму дослідника, глибокі теоретичні знання, навички їх застосування в дослідницькій діяльності.

Висновки. Висвітлені в статті окремі питання методології пізнання української історико-правової дійсності безумовно є методологічною основою для розв'язання поставлених перед науковцями проблем. Разом з тим, вважаємо, що найбільш ефективним може стати одночасне поєднання комплексу наукових методів дослідження. При цьому, провідна роль має належати:

1) поєднанню історичного і конкретно-соціологічного підходів. Це проявляється у тому, що дослідження особливостей державно-правових явищ на сучасному етапі можна здійснювати шляхом зіставлення з аналогічними державно-правовими явищами, які мали місце у минулому;

2) поєднанню історичного та аксіологічного підходів. Це дало б можливість детальніше проаналізувати історично усталені в українському державотворенні і правотворенні основні цінності та принципи, які мали б бути обов'язково враховані у реформуванні сучасної системи державних органів та системи права.

Усе вищенаведене, на наш погляд, сприятиме формуванню комплексного, всебічного, повного та об'єктивного дослідження тих чи інших державно-правових явищ, а особливо відносно дослідження такої проблематики, яка передбачає цілу низку соціально-правових зв'язків.

Список використаних джерел

1. Бердяев Н. Смысл истории. Опыт философии человеческой судьбы / Н. Бердяев. – Берлин : Обелиск, 1923. – 268 с.
2. Берман Г. Дж Западная традиция права эпоха формирования / Г. Дж Берман; [пер. с англ. – 2-е изд.]. – М. : Норма, 1998. – 624 с.
3. Звиглянич В. А. Научное познание как культурно-исторический процесс / В. А. Звиглянич. – Киев : Наук. думка, 1989. – 167 с.
4. Ковальченко И. Д. Теоретико-методологические проблемы исторических исследований : заметки и размышления о новых подходах / И. Д. Ковальченко // Новая и новейшая история. – 1995. – № 1. – С. 3-5.
5. Козловський А. А. Право як пізнання : вступ до ґносеології права / А. А. Козловський. – Чернівці : Рута, 1999. – 435 с.

6. Костицький М. В. Методологія пізнання української історико-правової дійсності / М. В. Костицький // Проблема формування суверенної правової української держави. – Львів : Світ, 1993. – С. 3-7.
7. Милль Д. С. Система логики силлогистической и индуктивной : излож. принципов доказательства в связи с методами науч. исслед. / Д. С. Милль ; [пер. с англ.; под ред. В. Н. Ивановского]. – М. : Изд. магазина «Кн. Дело», 1900. – 781 с.
8. Петрова Л. Ф. Фундаментальні проблеми методології права : філософсько-правовий дискурс / Л. Ф. Петрова. – Х. : Астрель : АСТ, 1998. – 341 с.

Костицкий М. В. Ключевые подходы к методологии познания украинской историко-правовой действительности

В статье раскрываются основные аспекты и особенности методологических основ в таком важном процессе, как познание существующих явлений и категорий философских и психологических проблем в сфере юриспруденции. Основное внимание исследования сосредоточивается на анализе украинской историко-правовой действительности. Также, акцентируется внимание на том, что из между всех факторов, которые влияют на процессы развития национальной действительности, в современных условиях определяющей является глобализация и процессы, что ее сопровождают.

Ключевые слова: методология, познание, правовая действительность, государственно-правовые явления, эмпиризм, рационализм, интуитизм.

Kostyttsky M. V. Key approaches to the methodology of knowledge Ukrainian historical and legal reality

In the article basic aspects and features of methodological bases open up in such important process, as cognition of the existent phenomena and categories of philosophical and psychological problems in the field of jurisprudence. Basic attention of research is concentrated on the analysis of Ukrainian istoriko-legal reality. Also, attention is accented on that from between all factors, kotoryevliyayut on the processes of development of national reality, in modern terms determining is globalization and processes, that it is accompanied.

Key words: methodology, cognition, legal reality, gosudarstvenno-pravovye phenomena, empiricism, rationalism, intuitizm.

УДК 340.12

Меленко Сергій Гаврилович,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри європейського права
та порівняльного правознавства
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

**ФЕНОМЕН ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ РЕЦЕПЦІЇ ДАВНЬОГРЕЦЬКОГО
ЕПІКУРЕЇЗМУ, СКЕПТИЦИЗМУ ТА ПЕРИПАТЕТИЗМУ РИМСЬКОЮ
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЮ ПАРАДИГМОЮ**

У статті на основі аксіологічного аналізу соціально-онтологічних умов формування давньоримської філософсько-правової думки робиться спроба гносеологічного визначення появи феномену рецепції давньогрецьких ідей епікуреїзму, скептицизму та перипатетизму давньоримською філософсько-правовою парадигмою. Вказується на те, що саме завдячуючи фактові завоювання давньогрецьких земель Римською державою відбувається не лише формування нового соціально-політичного устрою давнього Риму, але й на основі синтезу давньогрецької філософсько-правової ідеології та нових суспільно-політичних реалій, було створено новітні гносеологічні основи, які не лише надали можливостей синтезу саме давньоримської філософсько-світоглядної сфери, але й спричинили потужний подальший вплив на розвиток усієї філософсько-правової думки у цілому.

Ключові слова: епікуреїзм, скептицизм, перипатетизм, стоїцизм, Тит Луцій Кар, Лукрецій, Пірон, Енесідем.

Постановка проблеми. Завоювання Римом територій, на яких свого часу сформувалася та розвинулася давньогрецька цивілізаційна платформа, призвело до виникнення незворотних еволюційних процесів трансформації усього комплексу соціальних відносин та зв'язків, що існували на теренах Римської імперії у цілому. Причиною зазначеної трансформації були неоціненні здобутки давньогрецької цивілізації у всіх без виключення сферах людського буття. Римська держава не в силах була протистояти експансії грецької культури, науки, філософії тощо. Досить цікавим феноменом виявилось те, що на римських теренах отримали новий імпульс до розвитку сформульовані давньогрецькими мислителями ідеологеми. Нових рис набувають епікуреїзм, скептицизм, перипатетизм, які завдяки давньоримській трансформації набули нових якісно-аксіологічних ознак. І саме аналізу проблематики епікуреїзму, скептицизму та перипатетизму в Римській державі й присвячується дана стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий внесок у процес дослідження проблематики впливу історичних особливостей давньогрецької філософії права на процеси становлення римської державно-правової системи зробили такі вчені, як С. С. Аверінцев, Е. Анерс, В. Бертольд, В. М. Вовк, М. В. Костицький, І. М. Луцький, С. В. Проляєв, Б. Рассел, Є. М. Трубецької, К. Форлендер та інші. Однак, не применшуючи ролі та значення напрацювань зазначених науковців, комплексного аналітичного дослідження проблематики рецепції давньогрецьких епікуреїзму,

скептицизму та перипатетизму в римській філософії права у вітчизняній науці проведено ще не було.

Постановка завдання. Мета статті – аналіз феноменології давньогрецьких епікуреїзму, скептицизму та перипатетизму в римській філософії права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Епікуреїзм у Римській імперії набув поширення всередині II ст. до н. е. – II ст. н. е. Поява зазначеного філософського напрямку в Римі була пов'язана з його вульгаризацією та супроводжувалася гоніннями на перших епікурейців. Зокрема, у 155 році до н. е. Алкей та Філіск були піддані вигнанню за проповідь розпусти у звичаях, а Гай Амафіній (друга половина II ст. до н. е.) написав перший епікурейський трактат латиною, де зробив примітивною етику Епікура, звівши її до задоволення тілесних потреб. Одними з головних опонентів епікурейців були стоїки. I ст. до н. е. стало «золотим віком» римського епікуреїзму: значним був не стільки політичний вплив епікуреїзму, скільки його культурне значення; епікурейська етика та ставлення до богів та смерті відобразились у способі життя римського соціуму. Прихильниками епікуреїзму були як люди мистецтва (скажімо поети Вергілій та Варій), так і відомі аристократи й високоповажні представники політичного істеблішменту, наприклад, Луцій Кальпурній Пізон, Гай Касій Лонгін, Гай Требацій Теста, Тіт Помпоній Аттік. Необхідність участі у політичній діяльності спонукала римських епікурейців відмовитися від одного із найголовніших принципів класичного епікуреїзму – невтручання до суспільних справ. Аскетична епікурейська доктрина була пом'якшена та пристосована до умов життя римського суспільства. Квієтизм приватного життя поєднувався у більшості чільних епікурейців із політичною активністю, однак деякі ухилялися від участі у суспільній діяльності. Можна прослідкувати два напрями у римському епікуреїзмі, зокрема вульгарно-гедоністичний, або псевдоепікурейський, започаткований Амафінієм, та справжній, що зберіг традиції афінського Саду, однак вимушений бути об'єктом зовнішньої критики через розпусту удаваних епікурейців першого напрямку [1, с. 823]. Фактично це був єдиний в античному Римі напрямок філософського пізнання відверто матеріалістичного характеру. Найбільш видатним його представником можна назвати Тита Лукреція Кара, який написав філософську поему «Про природу», де повністю отожднює власні погляди з філософськими системами Епікура й Демокріта. У викладеній Лукрецієм атомістичній теорії вже можна помітити ознаки теорії еволюціонізму, адже він припускав, що органічна природа виникає з неорганічних елементів, а складні органічні види пройшли шлях розвитку від найпростіших, тобто еволюціонували (ніщо не виникає з нічого за волею Бога) [2, с. 363]. Лукрецій також стверджував, що процес утворення суспільства перебуває у природній площині. Зокрема, він вказував, що на зорі історії людство знаходилося у напівдикому стані розвитку, не маючи житла та не використовуючи вогню, і лише розвиток змістовної матеріальної культури призводить до того, що напівдике людське стадо поступово перетворюється в соціально-суспільний феномен. Зазначена точка зору мислителя була на той час доволі прогресивно-сміливою, адже панівним у теорії походження людини та суспільства взагалі був ідеалістичний підхід.

Стосовно ж проблематики походження суспільства та суспільно-організаційних інституцій, таких, як право та закон, то Лукрецій поділяв погляди Епікура, який, у свою чергу, зазначав, що згадані феномени виникають унаслідок взаємної згоди людей, тобто Епікур та Лукрецій були прихильниками теорії суспільного договору. До такого висновку стосовно Лукреція можна дійти, проаналізувавши наступні рядки його праці «Про природу речей», які містяться у п'ятій книзі зазначеного твору: «Ближньому не чинити

шкоди та й самим не терпіти насилля, вимагаючи при тому поблажливості до дітей та жінок, даючи зрозуміти, що слід виявляти співчуття до усіх слабосильних. Але усюди досягнути згоди було неможливо, та все ж добра частина людей непорушно дотримувалася домовленостей, в іншому разі рід людський би припинився» [4, с. 187].

В етичній сфері філософ доводив правильність епікурейських принципів щасливого та спокійного життя, засобом досягнення якого є пізнання. Так шлях до людського щастя лежить через подолання страху, зокрема страху перед богами, і саме ці принципи Лукрецій боронив від критичних зауважень з боку стоїків та скептиків, а також від вульгарного розуміння цієї проблематики деякими послідовниками епікуреїзму.

Загалом римський епікуреїзм виступив найвищим проявом матеріалістичних тенденцій філософії на теренах Риму, продовживши давньогрецьку матеріалістичну традицію стоїцизму, передав подальшу естафету світоглядних тенденцій матеріалістичним напрямкам Нового часу.

На теренах Римської імперії подальшого специфічного розвитку зазнав і такий напрям філософсько-світоглядного пошуку, як скептицизм. Зародившись на грецьких теренах, він після завоювання Греції Римом отримує якісно новий імпульс до розвитку властивих йому концептуальних ідей, і завдячувати цьому процесові перш за все потрібно античному філософові-скептику, який на перших порах був прихильником платонівської Академії, з якою згодом припинив стосунки через «догматизм» академіків, зокрема Філона з Лариси, та заснував власну школу, відновивши скептичне вчення Пірона, адже власну головну філософсько-наукову працю «Вісім книг Піронових роздумів» він присвятив саме інтерпретації вчення Пірона. Цим мислителем-скептиком був Енесідем із Кносса. Цей мислитель фактично сприймав скептицизм як засіб подолання догматизму в усіх тогочасних філософських напрямках пізнання. З цього приводу К. Форлендер зазначав, що, на противагу догматизмові стоїків та епікурейців, який усе більше поширювався та перед яким усе ж таки не встояла й нова академія, Енесідем долучається до давнього піронівського скептицизму [5, с. 164]. Аналіз протиріч, що містилися у працях інших мислителів, призвів до формулювання Енесідемом власних висновків, які полягали в тому, що про реальність неможливо робити жодних суджень, які ґрунтуються на безпосередніх відчуттях. Для обґрунтування зазначеної тези її сутнісний зміст було покладено Енесідемом у основу формування десяти троп, тобто аргументів на користь утримання від суджень. Звичайно, що більшість із цих десяти правил, оперуючи різноманітно-обґрунтованою фактологічною базою, тією чи іншою мірою торкаються філософсько-правової проблематики, але безпосередньо філософсько-правовий інтерес, наприклад, викликає змістовне наповнення зокрема, п'ятої тропи, де йдеться, що суб'єкт, котрий судить, перебуває під владою певних звичаїв, вірувань та законів (котрі у персів та еллінів, масагетів та єгиптян і т. д. досить часто суперечать одне одному), «звідси – утримання від судження про істинність» [1, с. 804]. Із наведеного аргументу випливає, що в середині I ст. до н. е., тобто в роки творчості Енесідема, вже існувала нагальна проблема неуніфікованості нормативно-правових приписів, обтяжених змістовними вимогами існуючих на той час правових звичаїв та традицій, що набули значного поширення у соціальному середовищі тієї чи іншої етнокультурної групи. Звичайно, римські прибічники скептицизму, зокрема Енесідем, звернули увагу на існування цього факту та навіть визначили його у якості причини, що створює перешкоди для процесу пошуку такого загально-філософського поняття, як істина. З ростом питомої маси міжетнічних та міждержавних контактів постала проблема уніфікації та універсалізації нормативно-правового матеріалу з подальшою його систематизаційною обробкою. Таким чином

виникають об'єктивні потреби в розробці системи загальнообов'язкових нормативних правил, наслідком якої стало формування римських правових нормативних приписів, які було зведено до систематизованих збірників та яким було надано ознак загальнообов'язковості.

Прихильником скептицизму римського періоду був також лікар Секст, за яким закріпилося прізвище Емпірик (жив приблизно у другій половині II ст.). Він також виявив прихильність до піронізму та систематизації ідей античного скептицизму. Фактично Секст Емпірик не був оригінальним мислителем, а його тексти є компіляцією більш ранньої скептичної літератури, але філософ усе ж таки користувався в період Античності певним авторитетом [1, с. 657]. Попри аналіз чисто філософсько-наукових категорій скептицизму, філософ приходить до ряду висновків, які несуть у собі й філософсько-правове навантаження. Зокрема Секст формулює певне категоріальне поняття, досить наближене до етики здорового глузду, елементарної та навіть примітивної. «Ми не лише не суперечимо життю, – заявляв він, але й захищаємо його, погоджуючись із тим, що ним підтверджено, але заперечуючи винаходи догматиків та їх вимисли» [3, с. 313]. Емпіричний скептицизм пропонує не апатію, а «метропатію», а саме – модерацію співмірності афектів [3, с. 313]. У цьому разі Секстом фактично реабілітується таке філософське поняття, як «досвід», завдяки чому, на думку мислителя, скептик може бути абсолютно незворушним. З метою доведення зазначеної сентенції Секст указував на той факт, що сам скептик, страждаючи від голоду чи холоду, не судить з приводу цих явищ як про зло за природою, а тому стримує власне незадоволення з їхнього приводу. Тобто людина, стикаючись із зазначеними явищами, сприймає їх як даність, як природне явище та не виявляє щодо них незадоволення, натомість починає пошук засобів, за допомогою яких можна уникнути їх впливу. Тобто фактично відроджується цінність такого категорійного поняття, як здоровий глузд, який непорушно пов'язаний із поняттям корисності, тобто будь-яка діяльність, яка не виходить за рамки здорового глузду, має за мету отримання користі для життя індивіда. Зазначений логічно-понятійний зв'язок філософських категорійних понять фактично несе у собі глибокий філософсько-правовий зміст, особливістю якого є практично-кориснісний бік його ідентифікації. Можна припустити, що зазначена особливість скептицизму Секста відіграла неабияку, але все ж таки опосередковану роль у процесі синтезу загальнообов'язкових нормативних приписів на теренах Римської імперії, їх ретельної розробки і узгодження, та, як наслідок, систематизаційного впорядкування у формі окремих кодифікованих збірників. Але все ж таки слід зазначити, що в етиці пізнього скептицизму, як і в скептицизмі більш раннього періоду, вищим людським благом вважалася атараксія, тобто незворушний душевний спокій, хоч зауважимо, що досягнення атараксії, незворушності Секст уявляв як результат відмови від суджень з приводу істини [3, с. 314]. Тобто категорія істинності, за уявленнями прибічників пізнього скептицизму, є причиною душевного хвилювання окремо взятого індивіда, саме тому для досягнення щастя людина мусить абстрагуватись від пошуку істини як такої. Але зазначене твердження є діаметрально протилежним до вимог, які ставилися раніше та й ставляться і тепер перед державними органами, а саме – досягнення справедливості, адже, приміром, суд без встановлення істини не може прийняти повне, усестороннє та об'єктивне рішення у справі, тобто відновити справедливість. Зазначеною особливістю якраз і пояснюється опосередкованість впливу скептицизму на формування та розвиток державно-правових інституцій та категорій Римської імперії.

За часів пізньої Римської республіки було також відновлено роботу перипатетичної філософської школи. Перипатетиками узагалі можна назвати учнів та послідовників Арістотеля. Хронологічно визначають кілька періодів розвитку перипатетизму, а саме:

1. Перипатетики IV-II ст. до н. е.;
2. Відродження арістотелізму у I ст. до н. е., пов'язане з іменем Андроніка Родоського;
3. Перипатетики I-III ст. н. е., погляди яких частково співпадали з позиціями коментаторів Арістотеля.

Як прослідковується з наведеної хронології, із часовим періодом існування пізньої Римської республіки співпадає другий період розвитку перипатетизму (відродження арістотелізму), який прийнято пов'язувати переважно з іменем давньоримського філософа Андроніка Родоського, хоча до числа послідовників перипатетизму у I ст. до н. е. можна зарахувати таких філософів, як Боет Сидонський, Ксенарх, Стасей Неапольський, Аристон Олександрійський, Миколай Даманський, які були переважно видавцями, редакторами і коментаторами творів Арістотеля. Процес становлення і розвитку коментаря як особливого філософського жанру пов'язується безпосередньо з виданням творів Арістотеля у I ст. до н. е. Андроніком Родоським. Таким чином, перший видавець творів Арістотеля став і першим його коментатором, за ним з'явилися нові покоління послідовників перипатетичної філософської традиції [1, с. 176].

Загалом коментаторів творчої спадщини Арістотеля можна поділити на дві групи: перипатетиків та неоплатоніків. У розрізі обговорюваної теми піддамо філософсько-правовому аналізу світоглядні позиції, притаманні саме перипатетикам, адже межі нашого безпосереднього дослідження обмежуються як хронологічними рамками, так і заявленою проблематикою. Зазначимо, що філософсько-світоглядні переконання Арістотеля були для перипатетиків, безумовно, авторитетними, позаяк саме цього мислителя вони вважали найбільш адекватним виразником істини.

Безумовним головою перипатетичної «школи думки» слід визнати Андроніка Родоського [1, с. 126], (середина I ст. до н. е. – філософа-перипатетика, видавця творів Арістотеля та основоположника шкільної екзегетичної традиції у арістотелізмі. Слід зауважити, що в Андроніка було специфічне уявлення про порядковість вивчення творчості Арістотеля. Так, зокрема, він вважав, що процес вивчення слід було починати з логіки, саме тому Андронік розпочинає власне видання з «Органону», за яким слідує твори з фізики, а відтак з етики. Лекції з першої філософії та дотичні до них трактати Андронік розташував опісля робіт з фізики, таким чином уперше з'явилася назва «Метафізика» – «книги, що йдуть одразу після фізики» [1, с. 127]. Після видання Андроніком творів Арістотеля у школі було відновлено повноцінну наукову роботу, починає власний розвиток перипатетична коментаторська традиція, до текстів Арістотеля починають звертатися представники інших філософських шкіл, головним чином – платоніки та стоїки. Андронік також був автором трактату «Про розподіл», який присвячувався логічній процедурі поділу на роди та види [1, с. 127].

Головна заслуга перипатетичної школи зазначеного періоду полягала у систематизованому викладі творів Арістотеля, що уможливило аналітичне дослідження його творчої спадщини. У процесі проведення зазначених робіт з упорядкування в дослідників, які брали участь у цьому процесі та й у інших осіб, котрі долучалися до процесу дослідження творчості Арістотеля, неминуче виникали певні асоціативні припущення, гіпотези та переконання, унаслідок чого нагальною стає потреба фіксації власної філософсько-правової позиції та власного бачення зазначеної проблематики. Саме

з цих нагальних потреб і виникає, на наш погляд, перипатетизм, тобто коментування творчості Арістотеля, що, у свою чергу, відкривало нові можливості для різнобічного розвитку філософських ідей, закладених у різні соціальні площини людського буття. Саме у цьому й виявляються заслуги Андроніка Родоського перед філософською наукою взагалі, яка, у свою чергу, відкрила нові горизонти власного світоглядного пізнання та наукового пошуку, у т. ч. й у царині держави і права.

Висновок. Онтологічні особливості пов'язані із рецепцією концептуальних положень, властивих давньогрецькій філософії права, не могли не вплинути на формування філософсько-правової думки на теренах Римської держави, що в свою чергу призвело до фактичного звернення римських філософів та юристів до інтелектуальних надбань давньогрецьких мислителів. Результатом таких впливів виявилось не лише відродження, але й нові трансформаційні зміни у концепції природного права, тобто у результаті взаємовпливу давньогрецької філософії права та римського практицизму тільки властивих йому обрисів набуло не лише римське право, але й римська філософія права, яка набула чітких ознак яскравого виразника природно-правової концепції. Зазначена особливість зіграла одну із основних ролей в еволюційних процесах римського права та його трансформації в право європейське, перетворивши як давньогрецьку філософію права так і римське право на світоглядно-методологічні джерела європейського права.

Завдяки поширенню своїх владних повноважень на грецькі терени Рим отримав дещо зворотну реакцію, наслідки якої для Римської держави були доволі значними та передбачуваними: на територію завойовника починає проникати культура, у т. ч. й філософсько-правова, підкореної Греції. Саме тому не дивує той факт, що у Римі продовжили власний розвиток та навіть стали основними філософські напрямки, вже сформовані на грецьких теренах, зокрема – скептицизм, епікуреїзм, стоїцизм, перипатетизм та платонізм.

Рецепція давньогрецької філософії, її адаптація до наявних у Римській державі соціальних реалій у комплексі й призвели до формування давньоримської філософії права на давньогрецьких філософських основах та трансформаційній адаптації до римських суспільно-політичних та державно-правових реалій і яскравим проявом цих процесів може слугувати фактор формування та розвитку давньоримських епікуреїзму, скептицизму та перипатетизму, які безпосередньо базувалися на світоглядних основах, сформульованих давньогрецькими мислителями.

Список використаних джерел

1. Античная философия : энциклопедический словарь. – М. : Прогресс-Традиция, 2008. – 896 с.
2. Антология мировой философии : 4-х т. – М. : «Мысль», 1969. – Т. 1. – Ч. 1 и 2 : Философия древности и средневековья / ред. коллегия : В. В. Соколов и др. – 936 с.
3. Мальцева С. А. Западная философия от истоков до наших дней. Античность и средневековье, 1-2 / С. А. Мальцева, Д. Антисери, Дж. Реале. – СПб. : Пневма, 2008. – 704 с.
4. Тит Лукреций Кар. О природе вещей / Кар Лукреций Тит; пер. с латин. Ф. Петровского. – М. : Худ. литература, 1983. – 383 с.
5. Форлендер К. История философии. Средние века / Карл Форлендер; пер. с нем. – М. : Книжный дом «Либроком», 2011. – 280 с.

Меленко С. Г. Феномен трансформационной рецепции древнегреческого эпикуреизма, скептицизма и перипатетизма римской философско-правовой парадигмой

В статье на основе аксиологического анализа социально-онтологических условий формирования древнеримской философско-правовой мысли делается попытка гносеологического определения появления феномена рецепции древнегреческих идей эпикуреизма, скептицизма и перипатетизма древнеримской философско-правовой парадигмой. Указывается на то, что именно благодаря факту завоевания древнегреческих земель Римским государством происходит не только формирование нового социально-политического строя древнего Рима, но и на основе синтеза древнегреческой философско-правовой идеологии и новых общественно-политических реалий, было создано новейшие гносеологические основания, которые не только предоставили возможность синтеза именно древнеримской философско-мировоззренческой сферы, но и вызвали мощное дальнейшее влияние на развитие всей философско-правовой мысли в целом.

Ключевые слова: эпикуреизм, скептицизм, перипатетизм, стоицизм, Тит Луций Кар, Лукреций, Пирон, Энесидем.

Melenko S. G. The phenomenon of transformational reception of the Ancient Greek Epicureanism, Skepticism, and Peripateticism by Roman philosophical-law paradigm

Based on axiological analysis of social and ontological conditions of the Ancient Roman philosophical-law ideology, the article under discussion presents an attempt to find out the cognitive sources of the reception of the Ancient Greek Epicureanism, Skepticism, and Peripateticism by the Ancient Roman philosophical-law paradigm. The author of the article points at the fact, that due to the invasion of Greek territories by the Roman Empire, there takes place not only the formation of a new Roman social-political system, but also brand new cognitive bases. The latter have been developed as the result of synthesis of the Ancient Greek philosophical-law ideology and new social-political reality. They have not only enabled the evolution of the Ancient Roman philosophical and ideological spheres in particular, but have also stipulated the development of philosophy and law on the whole.

Key words: epicureanism, skepticism, peripateticism, stoicism, Titus Lucius Car, Lucretius, Piron, Enesidem.

УДК 340.11

Луцький Андрій Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
ректор Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ІНТЕГРАЦІЯ ПРАВОВИХ ІДЕЙ І ТЕЧІЙ У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ ЯК ОЗНАКА СУЧАСНОГО ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

У статті аналізуються домінуючі ідеолого-правові системи сучасності, такі, як лібералізм, неолібералізм, ліберальний консерватизм та ін. Визначаються основні критерії прояву ідеологічних систем у правових реаліях сучасної української держави. Вітчизняна правова ідеологія визначається як неоліберальна. Окрема увага приділяється класифікації вітчизняних політичних партій у відповідності до їхнього ідеологічного спрямування. Основний акцент здійснюється на тому, що тільки інтеграція та поєднання правових ідей та течій є запорукою до гармонійного розвитку держави.

Ключові слова: правові ідеї, правова ідеологія, етапи правової ідеології, лібералізм, неолібералізм, політичні партії.

Постановка проблеми. Проаналізувавши особливості становлення та розвитку правової ідеології в Україні, країну можна охарактеризувати як унікальний осередок етнічної, національної та політичної альтернативи слов'янському політичному розвитку ХХ ст. Наша держава має риси культур Європи та Азії, які виокремлюють власне український менталітет.

Перед сучасними дослідниками української культури, насамперед правової культури, постає, на наш погляд, складне завдання осмислення наукової долі України не лише у найближчій перспективі. Доцільно максимально об'єктивно зрозуміти минуле для інтеграції досягнутого у сьогодення при побудові майбутнього ідеологічного буття. Перетворення ідеологічного досвіду, який здобули наші предки та нащадки історичним шляхом, дозволить сформувати правовідносини та правову системи України як гідного члена світової спільноти.

В цьому аспекті науково актуальним є потреба визначити основні механізми інтеграції правових ідей і течій у процес формування правової ідеології. По відношенню до України, таке дослідження повинно продемонструвати основні напрямки розвитку країни, та аргументувати її проєвропейський політичний вектор розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема аналізу вітчизняної правової ідеології та домінуючих ідеологічних систем сучасності не є новою для вітчизняної та зарубіжної науки. Разом з тим, поза увагою дослідників залишаються питання інтеграції правових ідей і течій у правову ідеологію. Ґрунтовнішого аналізу заслуговує проблема дослідження ідеологічного спрямування українських політичних партій, діяльність яких, власне і визначає вектор правового розвитку нашої держави.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці таких вітчизняних та іноземних науковців, як І. Валерстайна, В. Волошина, М. Кравченка, І. Павленка, Д. Парамонова, М. Пірена та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є характеристика основних ідеологічних правових систем сучасності, а також визначення правової ідеології України. Окрема увага приділяється аналізу ідеологічного спрямування вітчизняних політичних партій, як ключових рушіїв правового розвитку країни та її правової ідеології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес визначення ролі України в геополітичному балансі цивілізаційної конфігурації реалій сьогодення триває останні роки більш інтенсивно, ніж це відбувалося за попередні десятиліття. Відповідно саме зараз відбувається самовизначення України як самобутньої цивілізаційної одиниці. Варто погодитися з думкою М. В. Кравченко, що зміна суспільного ладу зруйнувала усталену систему цінностей, породила втрату у людей довіри до ідеалів суспільства, можливостей їх реалізації, а тому побудова нової держави неможлива без створення й утвердження нових ідеалів суспільного розвитку з певними цінностями, нормами, орієнтирами [5, с. 3].

Вважаємо особливо важливим у цей історичний момент не втратити унікальності суто української ментальності та свідомо зустріти перехідний період ліберально-демократичної експансії. На нашу думку, унікальність ситуації полягає в:

- переваги особливого географічного положення України. Наприклад, окрім іншого, завдяки прикордонному розташуванню між Росією та Європою, наша країна відіграє важливу соціально-економічну роль торговельного посередника. Даний фактор та багато інших територіальних чинників визначають значущість країни в новій геополітичній реальності;
- Україна має потенціал для становлення осередку європейської культури на теренах СНД. Можливо, серед інших слов'янських держав саме наша країна зможе виступити завершальною ланкою перетворення застарілих форм правовідносин (особливо через те, що бурхливі події державних переворотів останніх років прикували увагу європейської спільноти до суспільно-політичного українського розвитку);
- унікальний цивілізаційний феномен вітчизняного державного шляху як молодої країни має свою специфіку. Згідно з відповідними джерелами (статистичними, історичними, суспільно-творчими та ін.), у сучасному розумінні правові ідеї української цивілізації – це воля до незалежності, з одного боку, та участь у світовому цивілізаційному процесі – з іншого;
- своєрідні духовно-моральні та культурологічні основи буття України перебували у доволі сумнівному та умовному стані упродовж більшої частини останнього століття. Через це, розглядаючи правову ідеологію України, її перспективи та можливості реалізації, маємо приділити увагу і збереженню морально-емоційного фону населення нашої країни. Цей аспект важливий не менше, ніж наукові пошуки самоідентифікації та вседержавної рефлексії розуміння закономірностей сучасного цивілізаційного розвитку.

На нашу думку, ознакою сучасного цивілізаційного процесу може бути названа інтеграція всіх перерахованих правових ідей і течій. Така інтеграція може бути виражена в таких принципах:

- позитивістське вираження природних прав людини;
- рівність інтересів всіх суб'єктів соціального процесу;
- соціально орієнтована економіка;
- правові гарантії політичної опозиції;
- єдність гілок влади;

- соціальна роль захисту приватної власності;
- підтримка влади народу та забезпечення йому законодавчих можливостей бути активним учасником суспільно-політичного життя;
- рівність обов'язків учасників соціального процесу.

У сучасній політико-правовій сфері світової спільноти виділяються виокремлені століттями ідеологічні течії. Більшість європейських держав є послідовниками та апологетами лібералізму, тобто носіями системи цінностей, які на правовому та ідеологічному рівнях проголошують свободу особистості й обмеження сфер діяльності держави в індивідуальному бутті громадян. Саме на таких засадах знаходяться позиції прихильників парламентського устрою, демократичних свобод, вільного підприємництва і конкуренції тощо [1; 2].

Наступною за популярністю політико-правовою ідеологічною течією є неолібералізм. Його ідеологічні пропозиції базуються на безумовному захисті приватної власності та природних прав і свобод громадян. На відміну від суто ліберального праобразу, неолібералізм визнає доцільність та навіть необхідність участі держави в економічній діяльності та соціальних програмах.

Серед ідеологічних течій, які наближені до ліберального консерватизму, на сьогодні можна виділити правовий неолібералізм. Як прояв природно-правових основ правосфери суб'єктів права, ця правова ідеологія включає в себе перераховані вище ознаки. Втім вона має й низку відмінностей, зокрема:

- правова самосвідомість громадян більше спрямована на індивідуальність та менше спирається на соціальний захист як засіб виживання;
- природне та позитивне право має більший пріоритет та відповідно реалізація природних інтересів громадян більш актуалізована;
- моральним та релігійним цінностям суспільства приділяється менше уваги, ніж захисту індивідуального життя громадян;
- прагматика юридичної аргументації та легалізму.

Слід відзначити, що дотримання вказаних пріоритетів потребує забезпечення зростання регулятивної ролі держави. Це, зі свого боку, суперечить ліберальній ідеї індивідуалізації суспільного життя. Відповідно має місце протистояння між природними правами людини та їх обмеженням з боку держави як контролюючого суб'єкта. На нашу думку, тут можна згадати про категоричний імператив І. Канта та прогнозувати можливість збалансування норм позитивного права та об'єктивізації індивідуальних інтересів громадян.

Екстраполюючи вищезазначене на Україну та зіставляючи результати проведеного аналізу з політологічними та соціологічними науковими дослідженнями [1; 3; 6], вважаємо, що у вітчизняному контексті слід вести мову про неоліберальну правову ідеологію. Характеризуючи її, можемо надати визначення цього феномену у певному розумінні як поглинаючої та вельми широкої категорії правової ідеології, особливо в контексті того, що недоцільно представляти країну з таким бурхливим політичним розвитком, як наша держава, у межах лише однієї ідеологічної течії або напрямку.

Правова дійсність України, дає змогу обґрунтувати правову ідеологію українського неолібералізму як таку, що, на відміну від інших держав, намагається не суто адаптувати національну та історичну специфіку під ідеали високорозвинених країн. Наприклад, у сусідній Росії ситуація діаметрально протилежна. Російські політологи намагаються

екстраполювати корисні законодавчі компоненти на державний суспільно-політичний ґрунт.

Такий підхід суперечить філософському положенню про можливість зміни майбутнього лише за умови зміни самого себе. Тому ми вважаємо доцільним саме інтегративний шлях ідеологічного розвитку для нашої країни. Баланс світового та національного в правовій ідеології можна сформулювати так (див. табл. 1).

Таблиця 1

Інтегративні варіації балансу у правовій ідеології для України

Світове	Національне
охорона та захист природних прав людини, безпека суб'єктів права	відмова від привілейованості інтересів окремих суб'єктів соціально-правового процесу
дотримання світових стандартів правовідносин	творення законодавства, яке було б найбільш прийнятним для менталітету громадян нашої країни
формування середнього класу населення як провідної громадської рушійної сили економічного прогресу	класово-групову сутність сучасного українського суспільства з внутрішньою системою прийняття загальних ідеологічних віянь
реалізація правових інтересів громадян	конституційні принципи правової ідеології
реалізації правової ідеології як форми державного правління (ознаки політичної системи)	реформа правової системи у межах державного суверенітету та конституційної відповідальності

На основі виокремлених правових принципів можемо розглядати інтеграцію (баланс) правових ідей і течій як системних соціальних формувань правової ідеології в Україні та як ознаку її сучасного цивілізаційного розвитку. Враховуючи вищенаведене, ми обґрунтували основні складові правової ідеології. Відповідно еkleктичне розуміння правової ідеології в сучасній цивілізованій державі ґрунтується на основі таких критеріїв.

I. Практична дієва реалізація будь-яких ідеологічних цінностей у правовідносинах має відповідати можливостям оцінювання її ефективності. Мається на увазі якість:

- досягнення цілей правового регулювання (чи зріс рівень законності у правовідносинах);
- юридичної діяльності у сфері правомірності судочинства, дотримання внутрішнього правопорядку в країні на всіх рівнях;
- дієвості нормативно-правової бази (чи скасовані зайві або ті, що втратили актуальність, нормативно-правові акти);
- самоврядування на рівні громади та правосвідомості населення (чи наявна орієнтація великих та малих соціальних груп на досягнення правових результатів).

Останній із перерахованих вище критеріїв, на нашу думку, є вельми важливим. Ми погоджуємося з дослідниками, які вказують на те, що від рівня правосвідомості населення залежить досягнення консенсусу в системі «ідеологія – право – правовідносини» в суспільній свідомості [9; 11].

II. Продовжуючи аналіз ефективності правозастосування, звертаємо увагу на те, що для повноцінного ідеологічного забарвлення правом суспільного життя в демократичній

державі необхідно дотримуватися низки важливих кроків у правовідносинах. Зокрема, йдеться про формування та піднесення рівня таких характеристик цивілізаційного процесу, притаманного розвиненій державі:

- скоординований державною політикою стан громадянської свідомості в руслі спрямування на розбудову сильної демократичної держави;
- політико-правовий компроміс паритетних правовідносин не лише всередині суспільства, а й у контексті дієвості двостороннього діалогу між владою та громадянами;
- стабілізація політичного ґрунту для правової ідеології, що сприяє узгодженій правовій системі суспільства.

Ми вважаємо, що на сьогодні особливо актуальним в ідеологічному поступі України до світової спільноти виступає зростання у правовому полі питомої ваги політичних рекомендаційних норм з боку представників світових політичних лідерів (наприклад, Євросоюзу). Не набуваючи форми положень чинного законодавства, західна політична ідеологія охопила вертикальні та горизонтальні ланки внутрішніх та зовнішніх правовідносин широкого кола політичних структур.

III. Наявність перспектив зростання ролі права як джерела політико-правових процедур дієвого відображення правової ідеології. Тобто, на відміну від практики пропагандистського маніпулювання суспільною свідомістю, вважаємо більш прийнятним з точки зору сучасних уявлень про мораль досягнення мети демократичними засобами. Зокрема, зростання ролі правової ідеології серед широких мас населення має впливати на стандартні правові оцінки та установки (навіть у побутових відносинах).

Національна українська правова ідеологія (не лише офіційна, але й побутова) відрізняється специфікою, яка враховує:

- унікальні особливості народу України;
- інтереси всіх учасників соціального процесу, виокремлюючи спільні «точки дотику», які й дозволяють державі реалізувати політику на всіх рівнях;
- юридичну рівноправність, охорону законності правовідносин;
- дотримання справедливості при вирішенні конфліктних ситуацій як у суді, так і поза його межами;
- ефективність правового регулювання;
- спектр застосування юридичної діяльності (які верстви населення використовують можливості звернення до суду, правоохоронних органів тощо);
- доступність можливостей демонстрації/перевірки якості роботи правової системи в цілому;
- наявність у населення та ЗМІ схожих (стандартних) правових оцінок і установок.

Слід зазначити, що в сучасній українській юридичній та політологічній літературі постійно здійснюються спроби політичних партій адаптувати західні правові течії (зокрема, лібералізм) до вітчизняного правового ґрунту. Для аналізу цих рухів ми мали б представити правову ідеологію сучасних політичних угруповань та їх політичні уподобання. Проте, вважаємо некоректним та непрофесійним перерахувати наявні на сьогодні українські політичні партії через можливість виникнення підозри у заангажованості наших висновків та упередженості.

Тому зосередимося на моніторингу *філософських ознак українських політичних партій* і зазначимо, що серед їх найпомітніших «ідеологічних пропозицій» на сьогодні ми вважаємо основними такі.

1. *Лібералізм* як панівна ідейно-політична течія Заходу. Соціально-економічні та теоретичні передумови виникнення західного лібералізму в Україні – це спроба віддзеркалення успіху індивідуалізму і свобод особистості як базових цінностей країн Європи та США [1; 3].

Ліберальні права і свободи кожної людини відображені в чинній конституції нашої держави як найвища цінність. Частина дослідників називає це правовою основою суспільного і економічного порядку в Україні. Ми не можемо погодитися з цією думкою через низку законодавчих обмежень, які стосуються свободи:

- публічних висловлювань та вибору релігії: існує заборона щодо публічних відвертих описів статевого життя або релігійних уподобань, що можуть образити почуття представників окремих релігійних організацій;
- делегувати до влади своїх представників за допомогою чесних і прозорих виборів. ЗМІ наводять непоодинокі факти фальсифікацій у цій площині. Наявність таких тенденцій також підтверджують і відповідні соціологічні дослідження [8; 10];
- торгівлі та підприємництва: сучасні приватні підприємці часто вимушені відмовитися від своєї діяльності через надто обтяжливу систему оподаткування та бюрократизм щодо приватного бізнесу [4];
- вважати рівними всіх громадян перед законом незалежно від їх майнового стану або особливих привілеїв (наприклад, наявність недоторканності певних професійних груп свідчить про певну їх «вищість» над іншими громадянами).

2. *Консерватизм* – ідеологія і політика збереження сформованих відносин суспільного життя. У випадку нашої пострадянської країни – це збереження комуністичного режиму та ідеологічної спадщини СРСР. Ми погоджуємося з ідеологічною течією протесту проти такої форми державного ладу [7; 11]. Зокрема, ідеї щодо заборони в Україні комуністичної партії видаються нам вельми доречними через те, що упродовж існування радянської епохи так і не були реалізовані основні ідеологічні засади цієї системи.

Незважаючи на це, комуністичний напрямок все ще представлений у правовому та політичному житті України. Припускаємо, що, незважаючи на те, що український комунізм себе не виправдав, збереження цієї правової ідеології викликане реакцією громадян на революційний радикалізм. Маємо на увазі не лише доленосний для України вибір у 1991 р., а й події останніх років стосовно відчайдушних спроб радикальних політичних сил домогтися євроінтеграції України за будь-яку ціну та в будь-який спосіб.

Вважаємо, що відновлення на теренах нашої країни комуністичного ладу можна порівняти з феноменом неоконсерватизму, адаптованого під вітчизняні умови (ресурси сучасної України та менталітет її громадян).

3. *Соціалізм* і його різновиди. На нашу думку, це найбільш представлена група політичних напрямів сучасного політичного бомонду України. Соціальні передумови домінування соціалістичних ідей на сьогодні особливо відчутні, зокрема:

- загострення найважливіших аспектів суспільно-політичного та економічного життя країни висвітлює необхідність соціального захисту населення, з одного боку, та надання індивідуальних свобод – з іншого;
- потреба у соціальній рівності і справедливості. На відміну від згаданих раніше ліберальних ідей, соціалісти наголошують на необхідності вибудувати таку рівність та захищеність для населення. У той же час ліберали проголошують, що такий стан вже існує через його законодавчу закріпленість. Крім того, доведення

теоретичних реалій до практичного втілення ще потребує багато зусиль на всіх рівнях.

4. Слід також відзначити незначні за чисельністю, проте помітні активністю такі політичні напрямки, як анархізм, націоналізм, фемінізм, екологізм, глобалізм, антиглобалізм, релігійний фундаменталізм [6; 12]. Партійні представники цих течій пропонують (кожний зі своїм ідеологічним контекстом) створити нову ідеологію для українського суспільства.

Можливо, така різноманітність може бути пояснена прагненням широких верств населення до правової ідеології, яка ґрунтувалася б на певній «центральної» ідеології як основній правовій властивості держави – об'єднанні всіх громадян завдяки відповідній національній ідеї з фоновим забарвленням актуалізованих суспільних потреб сьогодення.

Висновки. Таким чином, характеризуючи сучасні цивілізаційні процеси в Україні, ми можемо визначити їх сутність за допомогою поняття еклектики. Вважаємо, що саме еклектичний підхід дозволяє впроваджувати засади правової ідеології у законодавчій, виконавчій, соціальній, правоохоронній та інших сферах державотворення. Інтегративне бачення дозволяє надати найбільш повне уявлення про образ легітимного устрою суспільства, заснованого на впливі універсальної правової ідеології.

Отже, висловлюємо надію, що сучасна правова ідеологія України орієнтує суспільство в цілому та групи громадян, розподілених за інтересами, на активну участь у суспільно-політичному житті країни. Також, прогресивним є те, що через піднесення національної культури відбувається відродження унікальних особливостей українського етносу (культури, фольклору тощо). У цьому ракурсі, на наш погляд, перед українським суспільством і владою постає актуальне завдання з питань удосконалення тих концептуальних ідей про право в Україні, які довели свою високу ефективність (наприклад, ідеологічний постулат щодо необхідності дієвого впливу суспільства на владу через активні протестні дії).

Список використаних джерел

1. Валлерстайн І. После либерализма / І. Валлерстайн. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 256 с.
2. Волошин В. В. Епістемологія релігії : парадигмальні засади та пізнавальні стратегії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук : спец. 09.00.11 / В. В. Волошин. – К., 2013. – 32 с.
3. Дерлугьян Г. Как устроен этот мир : наброски на макросоциологические темы / Г. Дерлугьян. – М. : Изд-во «Ин-та Гайдара», 2013. – 384 с.
4. Калініченко М. Влада громадянського суспільства / М. Калініченко. – Суми : Університетська книга, 2006. – 175 с.
5. Кравченко М. В. Формування та впровадження нової парадигми соціальних цінностей українського суспільства (управлінський аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 / М. В. Кравченко. – К., 2001. – 21 с.
6. Павленко І. А. Історико-філософська реконструкція лібералізму Дж. Ролзом : параметри розуміння справедливості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.05 / І. А. Павленко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 16 с.
7. Панарин І. Первая мировая информационная война : развал СССР / І. Панарин. – СПб : Питер, 2010. – 256 с.; Постреформизм и развитие / А. Ю. Архипов,

- Л. С. Воробьёва, И. Р. Бугаян [и др.], ред. : Ю. М. Осипов, Е. С. Зотова. – Ирпень : Изд-во Нац. ун-та ГНС Украины, 2013. – 458 с.
8. Парамонов Д. О. Методы фальсификации выборов / Д. О. Парамонов, В. В. Кириченко. – М. : Южно-Российский институт информационных технологий, 2003. – 76 с.
 9. Пірен М. І. Політико-управлінська еліта України : соціо-психологічний аналіз / М. І. Пірен. – Чернівці : Рута, 2013. – 423 с.
 10. Плохой М. Философия преступника. Апология Свободы. Антисистема / М. Плохой. – Луцк : Волиньполиграф, 2014. – 550 с.
 11. Постреформизм и развитие / А. Ю. Архипов, Л. С. Воробьёва, И. Р. Бугаян [и др.], ред. : Ю. М. Осипов, Е. С. Зотова. – Ирпень : Изд-во Нац. ун-та ГНС Украины, 2013. – 458 с.
 12. Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.) / Нац. ін.-т стратегіч. дослідж. ; за ред. О. М. Рудневої. – К., 2013. – 160 с.

Луцкий А. И. Интеграция правовых идей и течений в формировании правовой идеологии как признак современного цивилизационного процесса

В статье анализируются доминирующие идеолого-правовые системы современности, такие, как либерализм, неолиберализм, либеральный консерватизм и др. Определяются основные критерии проявления идеологических систем в правовых реалиях современного украинского государства. Отечественная правовая идеология определяется как неолитеральная. Особое внимание уделяется классификации отечественных политических партий в соответствии с их идеологической направленностью. Основной акцент осуществляется на том, что только интеграция и объединение правовых идей и течений является залогом к гармоничному развитию государства.

Ключевые слова: правовые идеи, правовая идеология, этапы правовой идеологии, либерализм, неолиберализм, политические партии.

Lutskyi A. I. Integration of legal ideas and flows in forming of legal ideology as a sign of modern civilization process

The article analyzes the dominant ideological and legal systems of modernity, such as liberalism, neo-liberalism, liberal conservatism, etc. Defined basic criteria ideologiynih display systems in the legal realities of the modern Ukrainian state. Domestic legal ideology is defined as neoliteral. Particular attention is paid to the classification of domestic political parties according to their ideological orientation. The main focus is carried out on the fact that only the integration and unification of legal ideas and trends is the key to a harmonious development of the state.

Key words: legal ideas, legal ideology, legal ideology stages, liberalism, neoliberalism, the political parties.

УДК 340.1

Ваньчук Ігор Дмитрович,
магістрант
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Мацькевич Микола Михайлович,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького,
заслужений юрист України

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН: АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ ЙОГО ДЕРЖАВНОЇ ТА НЕДЕРЖАВНОЇ СКЛАДОВИХ

У статті здійснюється теоретичний аналіз правового регулювання як складного та багаторівневого процесу, межі якого не окреслюються усвідомленням його виключно як державного або законодавчого регулювання суспільних відносин. Автор, не применшуючи значення державної складової правового регулювання, яка, насамперед, полягає у створенні належних умов для здійснення правотворчого та законотворчого процесів, у межах яких відбувається регулювання суспільних відносин, здійснює спробу зацентрувати увагу на дослідженні недержавної складової правового регулювання. Така позиція ґрунтується на тому, що держава у процесі здійснення правового регулювання відіграє значну роль, проте, для чіткого та всебічного розуміння зазначеного процесу, необхідно чітко сформулювати сутність та межі її впливу.

Ключові слова: *правове регулювання, суб'єктивне природне право, об'єктивне природне право, нормативи організації державної влади, упорядкування суспільних відносин, правотворчість, законотворчість, закон, право.*

Постановка проблеми. Актуальність даної проблематики зумовлена тим, що правове регулювання є складним та багаторівневим процесом, який не вкладається в усвідомлення його виключно як державного або законодавчого регулювання суспільних відносин. Дійсно, регулювання або упорядкування суспільних відносин повинно передбачати наявність певної зовнішньої сили, за допомогою якої видається можливим встановити певний суспільний порядок та гарантувати його. Проте, цілком не обґрунтованим з огляду на це звучатиме думка про те, що порядок у такому складному живому утворенні як суспільство може бути забезпечений завдяки створеним штучно правилам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики правового регулювання було присвячено увагу представників загальнотеоретичного та галузевого правознавства, а також фахівців філософії права, юридичної соціології, психології тощо. Зокрема, науковому осмисленню природи, сутності, специфічних особливостей, внутрішньої організації та функціональних зв'язків між складовими елементами системи правового регулювання присвячено праці В. О. Груніної, П. С. Дагеля, Р. фон Ієринга, Т. В. Кашаніної, Д. О. Керимова, О. О. Кононова, М. Ю. Осіпова, Ю. В. Павлової, С. П. Рабіновича, Ф. А. фон Хайєка та інших.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження полягає у розкритті аспектів співвідношення державної та недержавної складових правового регулювання, а також формулюванні сутності та меж впливу держави у процесі здійснення правового регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хочемо одразу звернути увагу на те, що при дослідженні правового регулювання, ми дотримуватимемося генеральної ідеї про те, що останнє є складним та багаторівневим процесом, сутність якого не повинна звужуватися до суто державного або законодавчого регулювання суспільних відносин. Не применшуючи значення державної складової правового регулювання, яка, насамперед, полягає у створенні належних умов для здійснення правотворчого та законотворчого процесів, у межах яких відбувається регулювання суспільних відносин, спробуємо більше уваги приділити дослідженню недержавної складової правового регулювання. Немає сумнівів, що держава у процесі здійснення правового регулювання відіграє значну роль, проте, для чіткого та всебічного розуміння зазначеного процесу, необхідно чітко сформулювати сутність та межі її впливу.

У повсякденному житті люди узгоджують свою діяльність із вимогами приписів правових норм. Проте, переважна більшість учасників суспільних відносин поводить певним чином керуючись не лише необхідністю неухильного дотримання нормативних вимог, а здебільшого орієнтуючись на ставлення соціуму до такої поведінки, тобто має місце неусвідомлена звичка, яка сформувалася протягом життя, і з часом перетворилася на правовий звичай [6, с. 56].

Не зважаючи на те, що переважною більшістю як науковців, так і звичайних учасників суспільних відносин право сприймається як встановлені законом правила поведінки, ми хочемо для чистоти розуміння звернути увагу на позицію з даного питання представників природно-соціологічного підходу до сутності права. Базовими положеннями прихильників зазначеного напрямку можна вважати те, що право розглядається як законодавчо встановлений порядок життя та сукупність охоронюваних державою правових норм, який не дається людям задарма, не падає з неба, а досягається виключно шляхом непереборних прагнень, боротьби, праці та крові; саме це зумовлює тісний внутрішній зв'язок зазначених норм із правом, зв'язок, подібний до того, який встановлюється при народженні між матір'ю та дитиною [4, с. 22]; правом є дещо таке, що виходить не з офіційного законодавства, а з їх взаємовідносин; в процесі взаємодії членів суспільства, накопичення досвіду, поступово відбувається формування певних правил поведінки, які згодом стають загальнообов'язковими для виконання усіма [3, с. 84-85]. Схожої позиції дотримувалися й Ж.-Л. Бержель [2, с. 105], А. Нашиц [5, с. 40-41]. У цьому сенсі слушною є позиція, висловлена Ф. А. фон Хайеком про те, що не випадковим є використання для визначення незмінних правил природного світу та правил поведінки людей терміну «закон», які протягом тривалого часу сприймалися як дещо таке, що існує незалежно від людської волі [6, с. 92].

Попри те, що не викликає жодних сумнівів той факт, що закони існували цілу вічність доки людина усвідомила можливість створювати або змінювати їх, наразі сучасний представник суспільства переконаний у тому, що всі закони, які регламентують його діяльність, є виключно продуктом законодавчої діяльності, а теза про те, що закон є первинним відносно законодавства виглядає на сьогоднішній день парадоксом. Але ж згадаймо, що соціальні норми утворюються виключно на основі безцінного досвіду цілих поколінь, що є своєрідним орієнтиром руху до соціальних цінностей. Тому, на наше переконання, формування суб'єктивного природного права (суб'єктивних уявлень про

необхідне правове регулювання об'єктивних потреб суспільства) не залежить від жодного зовнішнього втручання державного апарату та його уповноважених органів.

У межах даного дослідження ми спробуємо відійти від усталеного усвідомлення як науковцями, так і пересічними членами суспільства ідеї про те, що всі закони є продуктом волі та діяльності певної особи або групи осіб. Слід до речі відмітити, що наразі у теорії права відсутнє розмежування між законом та правом, що зумовлює існування розбіжностей у розумінні сутності правотворчості та законотворчості, а також призводить до викривлення розуміння правового регулювання. Також очевидною є суцільна плутанина між поняттями закону як права або правил поведінки, які природно формуються у суспільстві («nomos») [6, с. 146] та закону як нормативно-правового акту («thesis») [6, с. 151].

На наш погляд, розглядаючи проблему співвідношення права і закону, має рацію В.Шмоткін, звертаючи увагу на таке: те, що по суті відповідає розуму є правом, проте між ним і тим, що міститься у законодавстві – прірва; закони соціального тіла і закони юридичні є різними категоріями; закон як форма вираження права ніколи не встигає за ним, а тому не в змозі його адекватно відобразити; розуміючи під правом сукупність нормативних приписів державних структур, називаючи законодавчу діяльність правотворчістю, суспільству завдається величезна шкода, яка полягає у тому, що створюється ілюзія, ніби закон здатний на сто відсотків вирішити питання упорядкування суспільних відносин, які утворюють предмет правового регулювання; в процесі законотворення не враховуються специфічні особливості та потреби суспільства; неадекватність закону і права зумовлюють низький рівень реалізації першого з них, його девальвацію, а також призводить до розквіту та поширенню правового нігілізму, а згодом правової атрофії (через те, що суспільство не може продукувати права, така функція стає монополією держави, відбувається ототожнення права і закону [8, с. 93-95].

В цьому контексті окремо хотілося б зупинитися на дослідженні факторів, які зумовили необхідність законодавця самостійно створювати нові правила поведінки. Все дуже просто, виникнення законодавства можна цілком пояснити необхідністю встановлення нормативів або правил організації органів державної влади та їх посадових осіб [6, с. 96]. Тобто задля нормальної реалізації суб'єктивного природного права, а також його захисту виникла необхідність у створенні апарату управління, діяльність якого, забезпечена можливістю застосування заходів державного примусу, мала б на меті забезпечення дотримання таких правил поведінки усіма суб'єктами суспільних відносин. Для функціонування зазначеного органу необхідним було створення спеціальних правил, які б визначали його компетенцію та відповідальність. Отже, органи влади вирішили, що вони повинні виконувати функції з організації влади, створювати правила, які її регламентують, тобто здійснювати правове регулювання у сфері взаємовідносин між владою та громадянами з приводу здійснення першими з них своїх владних повноважень. Крім того, до повноважень державних органів було віднесено, крім створення спеціальних нормативів організації державної влади, ще й визначення кола суб'єктів, до компетенції яких належатиме легітимне право на створення правових норм. Згодом у деяких вищих посадових осіб виникла ідея змінювати об'єктивний закон та створювати новий, а цю функцію покласти на ті ж самі органи державної влади. Так, поступово зникла різниця між суб'єктивним природним правом та нормативами організації державної влади, що призвело до суцільної плутанини у правових поняттях, яка й досі негативно впливає на здійснення правового регулювання в цілому.

Численні дискусії стосовно ефективності закону, з огляду на це, не мають жодного сенсу, оскільки суперечки точаться навколо діючого законодавства, яке не має нічого спільного із нормами суб'єктивного природного права, які повинні ним закріплюватися; переважно дискутують про ефективність реалізації правил, штучно створених законодавцем для задоволення власних цілей. Об'єктивно, такі правила зазвичай входять у резонанс із об'єктивними нормативами поведінки суб'єктів суспільних відносин та неефективно реалізуються на практиці. А якщо вести мову про нормативи організації державної влади, які, замість регулювання діяльності учасників суспільних відносин щодо дотримання норм суб'єктивного природного права, мають на меті задоволення життєвих потреб правлячого прошарку, то, звичайно, вони приречені стати мертвими нормами. Дуже слушною з цього приводу є позиція В. В. Богішича, яка полягає у наступному: народ не може поважати законів, які не відповідають його дійсним потребам; нав'язуючи закони насильно, законодавець не досягає мети; такі закони якщо й приймаються народом, то тільки як зовнішні, вони не проникають усередину його та чинять руйнівний вплив; руйнуючи старі поняття про право, нові не асимілюються народом; при цьому протидія народу змушує часто змінювати основи права, що підриває авторитет законів. Як резюме науковець стверджував, що для ефективності законодавства, для належного сприйняття його народом необхідним є глибинне проникнення у внутрішній його характер, у його властивості [1, с. 67].

Важливо розуміти, що держава не обов'язково повинна створювати нові правила поведінки та виступати суб'єктом правотворчого процесу, а може здійснювати правове регулювання шляхом закріплення у нормах права вже існуючих та перевірених часом та суспільством нормативів поведінки. Для зручності, надалі по тексту, ми називатимемо природно сформовані у суспільстві правила поведінки, за допомогою яких відбувається упорядкування найбільш важливих суспільних відносин і які потребують правового санкціонування з боку держави, нормами суб'єктивного природного права. У межах даного дослідження дуже важливим буде розглянути їх роль та значення у процесі правового регулювання, а також обґрунтувати позицію про потенційну можливість включення цих правил у процес зазначеного регулювання.

На відміну від нормативів поведінки, які спеціально створюються державою для регулювання суспільних відносин, норми суб'єктивного природного права виникають у суспільстві об'єктивно та існують незалежно від наявності або відсутності їх законодавчого закріплення. В той момент, коли держава, санкціонуючи їх, надає їм сили правових норм, в той же час вона (держава) бере на себе зобов'язання їх захищати, охороняти та гарантувати їх функціонування, надаючи тим самим учасникам суспільних відносин право діяти певним чином для досягнення власних цілей.

Людина як соціальна істота, бажаючи жити у гармонії, повинна співвідносити свою діяльність із правилами, які створені на основі досвіду людей та перевірені часом, обов'язковість їх дотримання зумовлена тим, що інакше співіснування у соціумі є неможливим, і тільки невідворотне їх дотримання надасть можливість зберегти порядок у суспільстві. Виходить, що суб'єкти суспільних відносин в процесі їх свідомої соціальної взаємодії створюють нормальну практику спільного існування, яка забезпечує соціальний та правовий порядки. Таким чином, можна стверджувати, що норми суб'єктивного природного права, які визначають процес оптимального існування суспільства в цілому, формуються власне самим суспільством, а згодом вони з метою отримання охорони та захисту з боку держави, як надзвичайно важливі та значущі для суспільного співіснування правила, отримують законодавчу регламентацію.

Норми суб'єктивного природного права, які об'єктивно виникають та стають регулятором суспільних відносин не зважаючи на наявність або відсутність їх законодавчої регламентації, на наше переконання, є необхідними правилами співіснування суспільства. Їх особливістю є динамічність: вони знаходяться у постійній трансформації в залежності від розвитку суспільства; з появою нових правовідносин виникають нові правила, які потребують перевірки часом, а, пройшовши її, зумовлюють необхідність свого законодавчого закріплення. Дану сутнісну характеристику норм суб'єктивного природного права можна проілюструвати так. Допоки суспільний інтерес не вимагав урегулювання порядку використання генно-модифікованих організмів (ГМО) та людство не набуло достатніх знань для цього, дана сфера суспільного життя не мала значення фактору правового регулювання [5, с. 41]. Отже, якби люди не стали вступати у певні суспільні відносини з приводу використання ГМО, не існувало б потреби законодавчо врегульовувати зазначену сферу суспільних відносин, оскільки власне правовідносини щодо використання ГМО не існували б.

З огляду на те, що процес формування норм суб'єктивного природного права відбувається об'єктивно, але усвідомлено, що обумовлено усвідомленою взаємодією суб'єктів суспільних відносин, доречно було б даний процес розглядати як складову правового регулювання. Отже, ми пропонуємо природний процес формування норм суб'єктивного природного права з метою задоволення нагальних потреб та вимог членів соціуму щодо врегулювання суспільних відносин та забезпечення оптимального співіснування усіх членів суспільства розглядати як початковий етап правотворчого процесу.

Аналіз процесу природного творення права свідчить про те, що найважливіші правила життєдіяльності формуються та тестуються на практиці самим суспільством. У зв'язку із надзвичайною важливістю цих правил для нормального функціонування суспільства, вони повинні отримувати законодавче закріплення, що й відбувається в процесі законотворчості.

Однією із провідних цілей даного дослідження є визначення відповідності сучасного поняття правового регулювання його істинному змісту; обґрунтування тієї позиції, що процес здійснення правового регулювання є значно ширшим, ніж регулювання суспільних відносин державою через створення нормативно-правових актів; спроба структурувати процес правового регулювання так, аби наочно продемонструвати, що правове регулювання розпочинається набагато раніше, а ніж прийняття законів органами державної влади.

Дійсно, регулювання або упорядкування суспільних відносин повинно передбачати наявність певної зовнішньої сили, за допомогою якої видається можливим встановити певний суспільний порядок та гарантувати його. Проте, цілком абсурдною з огляду на це звучатиме думка про те, що порядок у такому складному живому утворенні як суспільство може бути забезпечений завдяки створеним штучно правилам.

На наше глибоке переконання, норми суб'єктивного природного права є результатом розвитку суспільства, і природно виникають у разі появи потреби у регулюванні суспільних відносин, на яких базується реальне функціонування суспільства. Вони не можуть створюватися штучно певною особою або групою осіб, оскільки, як чужорідне тіло, будуть відторгнуті суспільством. Дана теза підтверджується таким природним законом, а саме: перш, ніж отримати законодавче закріплення, об'єктивні нормативи поведінки суб'єктів суспільних відносин повинні пройти перевірку часом,

інакше, якщо новоспечений закон створено без чіткого розуміння, що саме він регулює, його правові приписи не приживуться на практиці, допоки сама практика не сформує їх.

Враховуючи зазначене вище, пропонуємо процес упорядкування суспільних відносин за допомогою норм суб'єктивного природного права розглядати як складовий елемент процесу регулювання. З огляду на це, можна погодитися, що правовим регулюванням є регулювання суспільних відносин через закріплені нормативно-правовими актами норми права, проте лише частково [6, с. 53]. Дійсно, правове регулювання на певному етапі здійснюється за допомогою норм права, але це не є сутністю усього процесу правового регулювання. У даному питанні можна провести аналогію з правом: воно може і повинно міститися у нормативно-правових актах, проте так відбувається не завжди, скоріше навпаки – сучасне законодавство мізерно мало містить істинного або справедливого права, а занадто перенавантажене штучно створеними державою правилами поведінки.

В цьому сенсі заслуговує на увагу є думка А. Сміта про те, що під час загального розвитку суспільства кожна складова рухається за власними природними законами, відмінними від продиктованих законодавцем, проте, у разі співпадіння напрямів руху, визначених законодавством та природними законами взаємного існування, розвиток усього суспільного механізму відбувається легко, злагоджено та ефективно [6, с. 53]. Дійсно, правове регулювання не може здійснюватися штучно, поза природно сформованими у суспільстві правилами, оскільки у такому разі кожна складова рухатиметься за власними законами, які кардинально відрізняються від окреслених законодавцем. Стосовно правового регулювання у суспільстві, на наш погляд, працюватиме така формула: чим повніше у правовому регулюванні втілюватиметься принцип справедливості, чим більше воно відповідає моральним поглядам членів суспільства, тим ефективнішим воно буде [7, с. 24].

Висновки. Підводячи ризик зазначеному вище, хотілося б зробити висновок про те, що в усі часи існування суспільства, на будь-якому етапі його розвитку, люди перебували в процесі пошуку реально діючого та ефективного засобу упорядкування суспільних відносин. До сьогодення не було винайдено нічого кращого, а ніж право. Жодним із вчених не заперечується цей факт, проте, на наш погляд, єдиним приводом для нескінченних дискусій є різні підходи до розуміння сутності права, зумовлені специфікою історичних етапів розвитку людства, а також їх географією.

Список використаних джерел

1. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко]; за ред. Ю. М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 492 с.
2. Бергель Ж.-Л. Общая теория права / под общ. ред. В. И. Даниленко. – М. : NOTA BENE, 2000. – С. 105.
3. Гревцов Ю. И. Социология права : курс лекцій / Ю. И. Гревцов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 84-85.
4. Иеринг Р. фон. Борьба за право. / пер. с нем. Р. А. Верта; под ред. М. И. Свешникова. – СПб., 1985. – С. 22.
5. Нашиц А. Правотворчество : теория и законодательная техника / под ред. Д. А. Керимова, А. В. Мицкевича. – М. : Прогресс, 1974. – С. 40-41.

6. Право, законодательство и свобода : современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Фридрих Август фон Хайек ; пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева под ред. А. Куряева. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 644 с.
7. Соціальний вимір правової системи : реалії та перспективи : монографія / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2011. – 176 с.
8. Шмоткін О. В. Філософія права : навч. посібник / О. В. Шмоткін. – К. : вид-во НА СБ України, 2006. – 173 с.

Мацькевич Н. М., Ваньчук. И. Д. Правовое регулирование общественных отношений: аспекты соотношения его государственной и негосударственной составляющих

В статье осуществляется теоретический анализ правового регулирования как сложного и многоуровневого процесса, границы которого определяются осознанием его исключительно как государственного или законодательного регулирования общественных отношений. Автор, не умаляя значения государственной составляющей правового регулирования, которая, прежде всего, заключается в создании условий для осуществления правотворческого и законотворческого процессов, в рамках которых происходит регулирование общественных отношений, осуществляет попытку акцентировать внимание на исследовании негосударственной составляющей правового регулирования. Такая позиция основывается на том, что государство в процессе осуществления правового регулирования играет значительную роль, однако, для четкого и всестороннего понимания указанного процесса, необходимо четко сформулировать сущность и пределы ее влияния.

Ключевые слова: правовое регулирование, субъективное естественное право, объективное естественное право, нормативы организации государственной власти, упорядочение общественных отношений, правотворчество, законотворчество, закон, право.

Matskevich M. M., Vanchuk I. D. Legal regulation of public relations: relations aspects of its state and non-state components

The article made a theoretical analysis of legal regulation as a complex and multi-level process, the boundaries of which are determined solely as his knowledge of the state or the legislative regulation of public relations. The author, without detracting from the public part of the legal regulation which, above all, is to create conditions for the implementation of the law-making and law-making process, which takes place in the framework of regulation of public relations, attempts to focus attention on the study of the non-state component of regulation. This position is based on the fact that the state is in the process of legal regulation plays an important role, however, for a clear and comprehensive understanding of this process, it is necessary to articulate the nature and extent of its influence.

Key words: legal regulation, the natural right of the subjective, objective natural law, standards of organization of state power, the ordering of social relations, law-making, law-making, act, law.

УДК 340.12

Луцький Мирослав Іванович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри філософії права
та юридичної психології імені академіка І. М. Луцького
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ІСТОРИЧНІ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ЗУНР

У статті розкриваються історико-правові підстави проголошення незалежності ЗУНР. Акцентується увага на українсько-польському протистоянні у Галичині напередодні Першої світової війни. Визначається ставлення австрійської влади до розв'язання українського та польського питання. Основна увага приділяється аналізу так званого «Таємного протоколу», підписаного під час Берестейського мирного договору 1918 р. та міжнародно-правових підстав проголошення галицькими українцями власної держави. Подається авторське бачення рішень Паризької мирної конференції, які стосувалися права ЗУНР на самовизначення та аналізуються перспективи національного державотворення галицьких українців у повоєнний період.

Ключові слова: ЗУНР, «Таємний протокол», міжнародно-правові підстави, Австро-Угорщина, коронний край.

Постановка проблеми. На початку ХХ ст. на західноукраїнських землях в умовах режиму конституційної монархії, який надавав українському населенню ширшу, ніж в Російській імперії, свободу слова та діяльності різного роду об'єднань, дедалі більше активізувалось суспільно-політичне життя і розгортався національно-визвольний рух. Під впливом політичних партій західноукраїнський рух став опозиційним до влади, все більше орієнтувався на власні сили, організацію народних мас.

Напередодні проголошення незалежності ЗУНР сформувалася специфічна геополітична ситуація, яка багато в чому і визначала дії українських політиків та їхні підстави для правового декларування самостійності. В цьому ракурсі заслуговує уваги думка О. Ресента, що загальноприйнятим методологічним підходом при з'ясуванні обставин проголошення незалежності ЗУНР, може слугувати аксіома про природне право кожної нації на самовизначення і власну державу, а Перша світова війна, попри всі негативні явища, що її супроводжували, створила умови для досягнення цієї мети перед багатьма великими й малими бездержавними народами Європи [11, с. 11].

Проблема становлення та розвитку державності на західноукраїнських землях на початку ХХ ст. не втрачає своєї актуальності по сьогоднішній день. Разом з тим, попри активний розвиток наукових досліджень у вітчизняній та зарубіжній історико-правовій науці, залишається цілий ряд питань, розкриття яких є вкрай актуальним з огляду на необхідність сформувати цілісну картину подій періоду Української демократичної революції 1917-1921 рр. загалом та ЗУНР зокрема. До одних з таких питань належить

проблема історико-правових умов та міжнародно-правових підстав проголошення незалежності ЗУНР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняними істориками та істориками права нагромаджено вагомий масив наукових праць з проблеми створення та розвитку ЗУНР. Аналізувалися як політичні передумови виникнення, розвиток національної правової думки, перші кроки на шляху реформування та організації державної влади, причини поразки в польсько-українській війні та ін. Разом з тим, більш детальної уваги вимагає проблема відповідності проголошення незалежності ЗУНР нормам міжнародного права та геополітичній ситуації, що склалася у повоєнній Європі.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці Т. Гунчака, О. Зеленої, Д. Михальського, М. Несук, О. Реєнта, П. Сацького та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є розкриття ключових історико-правових умов та міжнародно-правових підстав до проголошення незалежності ЗУНР.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеризуючи історико-правові умови проголошення незалежності ЗУНР, варто зауважити, що напередодні Першої світової війни український національний рух у Галичині набрав загрозливих для поляків форм. Багаточисельні селянські страйки, виступи студентів, рух за виборчу реформу та боротьба за український університет у Львові стали звичними для суспільно-політичного життя досліджуваного періоду. Незважаючи на протидію австрійської і польської адміністрації галичани добилися ряду важливих поступок, які, на жаль, були втрачені з початком військових дій у 1914 р.

Особливих успіхів галицькі українці досягли у демократизації виборчої системи. 2 лютого 1906 р. на Високому Замку у Львові відбулося 40-тисячне віче українського населення в підтримку виборчої реформи. Масовий демократичний рух всіх верств і народів Австро-Угорщини примусив прем'єр-міністра М. Бека прийняти 27 січня 1907 р. закон про запровадження загального виборчого права при виборах до австрійського парламенту [5, с. 11]. Це викликало протидію польського політичного табору, який до цього забезпечував своє панування у краї за допомогою куріальної системи, побудованої на основі майнового цензу.

Перші вибори до австрійського парламенту на основі загального виборчого права, що відбулися у травні 1907 р., дали українцям 27 мандатів з Галичини і 5 – з Буковини. Українська фракція у віденському парламенті, яка нараховувала 30 депутатів, при відкритті нової палати послів 20 червня 1907 р. сформувала заяву, в якій, зокрема, висловився за національно-територіальну автономію українських земель в Австро-Угорській державі [10, с. 78].

Досить вдалими для галицьких українців були і вибори до Крайового сейму 30 червня 1913 р. Незважаючи на численні зловживання з боку поляків, українці змогли вибороти 31 посольський мандат. Новий український сеймовий клуб повів ще завзятішу боротьбу за виборчу реформу. Його голосна обструкція у грудні 1913 р. як демонстрація проти саботажу поляками урядового проекту виборчої реформи справила враження на політичні кола Австро-Угорщини. Польські посли вперше змушені були піти на поступки. 20 січня 1914р. було досягнуто угоди про запровадження загального виборчого права на виборах до сейму [1, с. 60]. На засіданні сейму 14 лютого 1914р. ухвалено нову виборчу ординацію і крайовий статут, за яким українське сеймове представництво дістало можливість обрати представників до Краківського Виділу, сеймових комітетів і крайових

установ. Новий галицький сейм мав складатися з 228 послів, з них 62 місця повинні були одержати українці [8, с. 212].

Укладення угоди було великою перемогою українців і могло послужити поворотним пунктом у польсько-українському конфлікті. Однак угоду так і не було втілено у життя, оскільки через декілька місяців розпочалася Перша світова війна.

Останні місяці Першої світової війни та поразка у ній Австро-Угорської імперії визначили подальші державотворчі процеси на Західноукраїнських землях. У жовтні 1918 р. імперія Габсбургів почала розпадатися у прямому розумінні. Галицькі українці опинилися перед складним вибором і у складних умовах. З одного боку проголошення незалежності було незаперечним кроком на шляху до політичного самовизначення, а з іншого боку на Східну Галичину претендували поляки. Власне українсько-польський конфлікт, що особливо загострився в перші роки XX ст. визначив хід революційних подій.

1 листопада 1918р. до влади в Галичині внаслідок збройного повстання прийшла Національна Рада. Вона прийняла 13 листопада Тимчасовий Основний Закон про самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської імперії й утворення на цих землях Західноукраїнської Народної Республіки. Одночасно було визначено склад уряду – Державного секретаріату [2].

Зрештою, напередодні листопада 1918 р., склалися специфічні міжнародно-правові обставини, що дали підстави для проголошення незалежності ЗУНР. Основою цієї міжнародно-правової системи стали досягнуті домовленості під час Берестейського мирного договору, що відбувся протягом грудня 1917 – лютого 1918 рр. Дана мирна конференція була покликана встановити мир між країнами Четверного союзу і країнами правонаступницями Російської імперії, якими були визнані Російська Радянська Республіка, Фінляндія та Українська Народна Республіка [12, с. 122].

Безпосереднім наслідком переговорів було укладання ряду мирних договорів, зокрема 9 лютого із УНР. Мирний договір із УНР уклали всі країни Четверного союзу, але до договору із Австро-Угорщиною був підготовлений додатковий таємний, так званий «Галицький договір», підписаний 8 лютого 1918 р. у формі протоколу [12, с. 122].

Згідно з умовами Берестейського мирного договору Австро-Угорщина зобов'язувалася реалізувати доволі складні домовленості щодо створення українського коронного краю у Східній Галичині та Північній Буковині, а також передати УНР частину Холмщини, яка перебувала під окупацією її військ [13].

Причиною того, що додатковому протоколу, який визначав долю західноукраїнських земель надавалася така таємничість, було те, що Австро-Угорщина була зацікавлена у відновленні Польської держави у кордонах колишньої Речі Посполитої. Власне на підконтрольних Австро-Угорщині землях планувалося утворити Польське королівство, монархом якого вважався б австрійський імператор. До цього відновленого Польського королівства мали увійти і території Східної Галичини та Холмської губернії Російської імперії (населеної здебільшого українцями), оскільки вони перебували у складі Речі Посполитої до її поділів [12, с. 123].

З одного боку, задекларовані у таємному протоколі положення стосовно західноукраїнських земель, були досягненням вітчизняної дипломатії і конкретним успіхом в умовах протистояння з російською делегацією на мирних переговорах. З іншого боку, ці умови перешкождали реалізації плану австро-польської розв'язки, що навесні – влітку 1918 р. спровокувало затяжну парламентську та урядову кризу в імперії Габсбургів.

Після оприлюднення тексту мирного договору розгорнулися численні акції протестів галицьких поляків, які були незадоволені передачею УНР Холмщини та

Підляшшя. У пресу також просочилася інформація про підписання «Таємного протоколу», який передбачав створення коронного краю з українських територій Східної Галичини та Північної Буковини. Внаслідок цього парламентська фракція галицьких поляків «Коло польське» вперше за час «конституційної ери» вийшла з проурядової коаліції, відмовилася від голосування за бюджет країни, домоглася відставки міністра закордонних справ Австро-Угорщини графа Оттокара Черніна фон Худенітца та австрійського міністра-президента барона Ернста Зайдлера фон Фойхтенегга, які поставили свої підписи під Таємним протоколом [13].

У Таємному протоколі закріплювалася умова про те, що його текст та Берестейський мирний договір утворюють нероздільне ціле, а сам протокол вважатиметься недійсним, якщо хоча б одна з умов договору не буде виконана. Формально причиною визнання нечинності Таємного протоколу було невиконання Україною поставок збіжжя Центральним державам обсягом в 1 млн. т до 31 липня 1918 р., як це передбачалось протоколом засідання делегацій Берестейської мирної конференції від 7 лютого 1918 р. [13].

Політична криза, що наступила в імперії Габсбургів спонукала до пошуку шляхів до ліквідації Таємного протоколу. Власне необхідність збереження територіальної цілісності та неподільності імперії, прагнення реалізувати ідею австро-польської розв'язки, уникнення гострого протистояння між конфронтуючими польськими та українськими національно-патріотичними силами, недопущення ескалації політичного конфлікту та придушення антидержавних виступів, стали основними мотивами до ліквідації положень протоколу [13].

Власне австро-угорська дипломатія, укладаючи з УНР Таємний протокол, поставила себе в незручне становище, і практично відразу почала роботу по недопущенні його ратифікації і відповідної підтримки власних дій серед союзників. На початку липня 1918 р. розпочалися переговори з країнами Четвертного союзу щодо можливого відтермінування ратифікації Берестейського мирного договору. Оскільки одностороння денонсація Австро-Угорщиною договору могла поставити під сумнів припинення війни на Східному фронті та підірвати виконання нею союзницьких зобов'язань, було знайдено простіший та дієвіший спосіб – анулювати Таємний протокол. У липні 1918 р. австро-угорським дипломатам вдалось досягти порозуміння з союзними урядами Німеччини, Болгарії та Туреччини про те, що Таємний протокол треба розглядати як документ, що втратив політичну силу. Зрештою, гетьман Павло Скоропадський спочатку сам погодився на ліквідацію документа, оскільки вважав його «невдалим витвором обох сторін» [9, с. 55]. Згодом, у відповідності до офіційних джерел оригінал протоколу був спалений.

Таким чином, напередодні листопада 1918 р. склалася сприятлива міжнародно-правова ситуація для проголошення незалежності ЗУНР. У ході мирних переговорів, завдяки, насамперед старанням дипломатів УНР, вдалось закріпити право галицьких українців на політичне самовираження. Однак, нажаль, практичної реалізації домовленостей не відбулося.

Разом з тим, уряд ЗУНР, міжнародну діяльність розглядав як одну із ключових. Власне на цьому ґрунті і були досягнуті конкретні успіхи. За короткий проміжок часу дипломати ЗУНР встановили дипломатичні відносини з Австрією, Німеччиною, Чехословаччиною, Угорщиною, Югославією, Італією, Ватиканом, США, Канадою, Бразилією. Однак реальне завдання полягало у визнанні ЗУНР на Паризькій мирній конференції, що мала вирішальний вплив на формування кордонів Європи після Першої

світової війни і на якій домінували, передусім, інтереси Великобританії та Франції [4, с. 22].

Безперечно, про справедливе ставлення великих європейських держав до ЗУНР і УНР взагалі говорити не доводиться: домінували геополітичні розрахунки та стратегічні інтереси. В. Винниченко зазначав, що Антанта на той час робила ставку на дві сили: російську контрреволюцію (О. Колчак, А. Денікін) та новостворену буржуазно-поміщицьку Польщу. Якщо у громадянській війні в Росії переможуть білогвардійці, тоді відновлюється єдина і неподільна Російська імперія, до складу якої увійде, звичайно, Наддніпрянина, а Галичина буде для неї винагородою у війні. Якщо ні, то Східну Галичину отримає Польща як заохочення для майбутньої ролі жандарма Східної Європи. Франція мала на меті не допустити відродження могутньої Німеччини. Зрештою, про ігнорування інтересів ЗУНР і УНР засвідчує факт, що Антанта без них узгоджувала питання про анексію Закарпаття Чехословаччиною, Буковини і Бессарабії Румунією, минала українську проблему у взаємовідносинах із Колчаком.

Уряд ЗУНР сподівався на міжнародне визнання права на незалежність. Його оптимізм пояснювався тим, що переможна Антанта прийняла знамениті «Чотирнадцять пунктів» Президента США В. Вільсона, один з яких гарантував усім народам право на самовизначення. Саме з такою надією була направлена на Паризьку мирну конференцію об'єднана мирна делегація, очолювана Г. Сидоренком і В. Панейком.

Проте ці дипломатичні заходи не давали бажаних наслідків. Як зазначає О. Назарук: «Симпатії Заходу, беззастережно були віддані Варшаві» [7, с. 211]. За Сен-Жерменським договором усі свої права на Галичину Австрія передала Раді послів Антанти. 25 червня 1919 р. Рада послів визнала за Польщею право на окупацію Східної Галичини, але дала полякам лише можливість правити в краї тимчасово, за умови, що вони поважатимуть права населення і нададуть йому повну автономію [3, с. 22–23]. Остаточна доля Східної Галичини повинна була вирішитися в майбутньому.

Вирішальне значення для розв'язання східногалицького питання і визначення зовнішньополітичного статусу ЗУНР мала зробити Ризька мирна конференція, яка розпочала роботу 21 вересня 1920 р [4, с. 23]. Попри серйозну підготовку, дипломатична місія ЗУНР на чолі з К. Левицьким і тут зіткнулася з міжнародним опором. Єдині сподівання покладалися на позицію більшовицької Росії, яка вела військові дії проти Польщі. Представники останньої, взагалі заявили, що «...справа Галичини – це внутрішня справа Польщі, а Галичина ніколи до України не належала» [6, с. 130].

Загалом 14 березня 1923 р. Рада послів Антанти прийняла рішення про передачу управління Галичиною відновленій Польщі. Це рішення стало остаточним фіаско українських визвольних змагань на міжнародній арені та останнім етапом розподілу українських земель у повоєнному світі.

Висновки. Таким чином, характеризуючи історико-правові умови та міжнародно-правові підстави проголошення незалежності ЗУНР, можна сформулювати такі висновки:

1. Національно-визвольний рух галицьких українців на початку XX ст. розвивався у руслі боротьби за розширення національно-політичних та культурних прав. Основним противником у цьому виступав не австрійський уряд, а польська адміністрація Галичини. Така ситуація спровокувала загострення українсько-польських відносин напередодні Першої світової війни.

2. Берестейська мирна конференція та підписаний на ній «Таємний протокол» до договору між Австро-Угорщиною та УНР, дав надії сподіватися на правові підстави проголошення незалежності ЗУНР, що власне і відбулося в листопаді 1918 р. Однак

політична криза в імперії Габсбургів, яка була спровокована підписанням даного документу, звела нанівець сподівання галицьких українців.

3. Уряд ЗУНР основні сподівання у плані свого міжнародного визнання покладав на рішення Ліги Націй та мирних конференцій, які були покликані врегулювати міжнародні зв'язки у повоєнній Європі. Попри окремі здобутки, успіхи українців нівелювалися домінуванням інтересів інших держав та баченням на геополітичній карті Центрально-Східної Європи сильної польської держави.

Список використаних джерел

1. Гунчак Т. Україна : перша половина XX ст. : нариси політичної історії. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
2. Дипломатична діяльність ЗУНР // Геополітика : Україна в міжнародних відносинах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/759/15/>.
3. Дюррозель Ж. Історія дипломатії від 1919 до наших днів / пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. – К. : Основи, 1995. – 903 с.
4. Зелена О. Осип Назарук про особливості становлення ЗУНР як суб'єкта міжнародних відносин у 1918-1920 рр. / О. Зелена [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vlp.com.ua/files/03_73.pdf.
5. Михальський Ю. Польська суспільність та українське питання у Галичині в період виборів 1908 р. : з історії польсько-українських стосунків. – Львів : Каменяр, 1997. – 46 с.
6. Назарук О. Галицька делегація в Ризі 1920 р. – Львів, 1930. (Накладом Української Християнської Організації). – 169 с.
7. Назарук О. Рік на Великій Україні. Спомини з Української революції / О. Назарук. – Відень [б. в.], 1920. – 344 с.
8. Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX-XX ст.) / Я. Малик, Б. Вол, С. Гелів та інші. – Львів : Світ, 2001. – 296 с.
9. Несук М. Договір, спалений у присутності посла : Таємна угода між УНР і Австро-Угорщиною від 8 лютого 1918 р. та її доля / М. Несук // Політика і час. – 1993. – № 6. – С. 59–65; № 7. – С. 53–59.
10. Політична історія України XX ст. : у 6 т. / ред.кол. : І. Курас (голова) та інші. – К., 2002-2003. – Т. 1 : На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.) / Ю. А. Левець (керівник). – 2002. – 424 с.
11. Реєнт О. Проголошення ЗУНР : проблема легітимації / О. Реєнт // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2009. – №18. – С. 11-19.
12. Сацький П. В. У боротьбі за безнадійну справу (деякі аспекти дипломатичної діяльності В. Липинського) / П. В. Сацький // Становлення і розвиток української державності, Вип. 7 : матеріали І міжнар. наук.-практ. конф., 17 листопада 2011 р. / Державне управління та місцеве самоврядування в Україні в контексті європейської інтеграції, Київ, МАУП.– К. : Видавничий дім «Персонал», 2012. – С.122-126.
13. Уська У. Р. Таємний протокол між УНР та Австро-Угорщиною від 8.02.1918 р. : проблема автентичності тексту / У. Р. Уська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/21519/1/39-212-218.pdf>.

**Луцкий М. И. Исторические и международно-правовые основания
провозглашения независимости ЗУНР**

В статье раскрываются историко-правовые основания провозглашения независимости ЗУНР. Акцентируется внимание на украинско-польском противостоянии в Галичине накануне Первой мировой войны. Определяется отношение австрийских властей к решению украинского и польского вопроса. Основное внимание уделяется анализу так называемого «Тайного протокола», подписанного во время Брестского мирного договора 1918 и международно-правовых оснований провозглашения галицкими украинцами собственного государства. Подается авторское видение решений Парижской мирной конференции, касающихся права ЗУНР на самоопределение и анализируются перспективы национального государства галицких украинцев в послевоенный период.

Ключевые слова: ЗУНР, «Тайный протокол», международно-правовые основания, Австро-Венгрия, коронный край.

Lutskyi M. I. The historical and international law foundation independence ZUNR

The article describes the historical and legal basis of independence ZUNR. The attention is focused on the Ukrainian-Polish confrontation in Galicia on the eve of the First World War. Determined by the ratio of the Austrian authorities to the decision of the Ukrainian and Polish question. It focuses on the analysis of the so-called «secret protocol» signed during the Brest peace treaty in 1918, and international legal bases proclamation Galician Ukrainians own state. Served author's vision of making the Paris Peace Conference, concerning the right to self-determination ZUNR and analyzes the prospects of the national state of the Galician Ukrainians in the postwar period.

Key words: ZUNR, «Secret Protocol», an international legal basis, Austria-Hungary, crown land.

УДК 340.1

Жукевич Ігор Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО» В ПРАВОВІЙ НАУЦІ УКРАЇНИ

У статті досліджено загальнотеоретичну характеристику процесуального права. Проаналізовано різні погляди вчених теоретико-правової науки на дефініцію поняття «процесуальне право». Визначено поняття процесуального права. Сформульовано тенденції розвитку процесуального права в Україні, перспективи проведення подальших наукових досліджень. Автор приходить до висновку, що існує потреба комплексного аналізу процесуального права, особливо, що стосується встановлення його значення і місця в структурі права, у механізмі правового регулювання, виявлення специфічних ознаки процесуального права, розкриття його змісту, системи і показати тенденції його розвитку, перспективи уніфікації із «європейською правовою системою».

Ключові слова: процесуальне право, матеріальне право, юридичний процес, галузі процесуального права, інститути процесуального права, норми процесуального права.

Постановка проблеми. Процесуальне право відіграє важливу роль у становленні громадянського суспільства та правової держави, оскільки за його допомогою здійснюється охорона суспільних відносин, захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, юридичних осіб та держави.

В юридичній науці практично відсутні дисертаційні та монографічні дослідження, які спеціально присвячені комплексному загальнотеоретичному аналізу процесуального права, необґрунтована загальновизнана дефініція процесуального права, неоднозначно тлумачиться його роль і місце в структурі права, у механізмі правового регулювання, у правозастосовчій практиці. Крім того, відсутнє чітке розмежування матеріального і процесуального права, спільні та відмінні ознаки галузей процесуального права, маже не досліджено комплексну характеристику окремих правових інститутів процесуального права (наприклад, доказове право), остаточно не вирішеними є питання, які норми належать до процесуального права.

Поняття «процесуальне право» у деякій навчальній та навчально-методичній літературі з теорії держави і права взагалі відсутнє. Існують визначення поняття галузей процесуального права в Україні (цивільне процесуальне право, кримінальне процесуальне право, адміністративне процесуальне право, господарське процесуальне право, конституційно-процесуальне право).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі спроби розв'язання наукової проблематики визначення процесуального права здійснювались такими вченими, як С. Д. Гусарев, М. В. Джафарова, А. М. Колодій, Е. Г. Лук'янова, О. О. Сидоренко та ін.

Проте ними зосереджувалась увага на характеристиці окремих галузей процесуального права, норм процесуального права. Методологія, яка використовувалась правовою наукою при дослідженні даної проблематики, застосовувала метод від «одиничного до загального». Є необхідність звернути увагу на питання процесуального права з точки зору методу від «загального до одиничного». Але враховуючи те, що сучасне законодавство України перебуває на етапі реформування, можна стверджувати, що дані питання потребують глибшого дослідження, оскільки процесуальне право забезпечує реалізацію норм матеріального права, «дає життя матеріальному праву».

Постановка завдання. Враховуючи вищесказане, метою статті є комплексний аналіз визначення поняття процесуального права в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Матеріальне право складається з норм, що закріплюють права і обов'язки суб'єктів суспільних відносин та за допомогою яких держава безпосередньо їх регулює, а саме: конституційні, адміністративні, фінансові, кримінальні, земельні, цивільні, трудові і сімейні. Відповідно, процесуальні галузі права містять норми права, що визначають процедуру реалізації (порядок) норм матеріального права, права і обов'язки суб'єктів процесуальних правових відносин. Предметом процесуального права є відносини, виникнення яких пов'язано з порушенням норм права або вирішенням суперечок між суб'єктами суспільних відносин [5].

Процесуальне право в Україні бере свій початок ще з часів Київської Русі. На той час джерелами процесуального та матеріального права були правові звичаї, князівське законодавство, канонічне право, судовий прецедент та міжнародні договори. Саме із цих джерел був сформований збірник законів «Руська правда», який є початком розмежування процесуального та матеріального права та виділення їх у самостійні галузі права.

На сучасному етапі розвитку суспільних відносин процесуальне право уже не може виступати похідним від матеріального права, оскільки усі норми які входять у систему процесуального права, мають певний зміст, єдність структури та спільність призначення.

В Україні норми матеріального та процесуального права об'єднані у різні галузі права. Існує чіткий розподіл норм за предметом правовідносин, які вони регулюють та реалізацію яких забезпечують. На даний момент виділяють кримінальний, цивільний, адміністративний, конституційний та господарський процеси, які створюються на основі відповідних галузей матеріального права. Проте тривають дискусії щодо того, скільки існує галузей процесуального права.

Одні автори визнають існування трьох самостійних галузей – кримінально-процесуального, цивільно-процесуального та адміністративно-процесуального права [14, с. 51].

Інші стверджують, що сучасне процесуальне право складаються з двох самостійних процесуальних галузей права: кримінально-процесуального та цивільно-процесуального, а також субінститутів багатьох галузей права (виборчого, митного), тобто систематизованих груп процесуальних норм, що обслуговують певні правові інститути [9, с. 246-249].

На думку О. О. Сидоренко, процесуальні норми мають місце у таких процесуальних галузях, як: конституційно-процесуальне право, адміністративно-процесуальне право, цивільно-процесуальне право, господарсько-процесуальне право та кримінально-процесуальне право [12, с. 151].

Вищенаведені «класичні» види галузей процесуального права є доволі дискусійними, оскільки можна обґрунтовувати і елементи процесуального права в трудовому праві, екологічному праві, аграрному праві. На нашу думку, процесуальне право стосується не тільки юрисдикційної діяльності держави (зокрема, судочинства), але

й чітко виражається в позаюрисдикційній діяльності. Прикладом цього є третейський розгляд цивільних справ, де спори вирішуються несудовими органами, утвореними за взаємною угодою сторін та відповідно до процедури, передбаченої Законом України «Про третейські суди».

Спробуємо сформулювати дефініцію процесуального права, проаналізувавши сучасні наукові підходи окремих представників теоретико-правової науки. Так, О. А. Коваль пропонує розглядати проблему визначення поняття «процесуальне право» з точки зору функціонального призначення процесуального права – юридичного процесу. Під юридичним процесом, на його думку, слід розуміти систему взаємопов'язаних правових форм діяльності уповноважених суб'єктів, урегульовану процесуальними нормами, яка закріплена у процесуально-правових документах і забезпечена засобами юридичної техніки, що дістає вияв у здійсненні операцій для вирішення юридичних справ, позитивному правозастосуванню та реалізації норм, що не пов'язані з правозастосуванням. Відповідно до цього, процесуальне право – це система правових норм, що виступає регулятором суспільних відносин, виникаючих у ході реалізації норм права усіма суб'єктами правовідносин.

Проте, ним же визначається процесуальне право у наступних значеннях: 1) у «вузькому розумінні», за яким процесуальне право розглядається як правова форма, що регулює судоустрій та кримінальне і цивільне судочинство, утворюючи єдиний комплекс, єдину й у той же час складну галузь права; 2) у «традиційному розумінні», за яким процесуальне право – це сукупність галузей права, що традиційно визнаються процесуальними: кримінально-процесуальне право, цивільно-процесуальне право, конституційно-процесуальне право, і, в деяких випадках, – адміністративно-процесуального; «широкому розумінні» – де під процесуальним правом слід розуміти сукупність усіх норм, що носять процедурний характер [7, с. 9].

Але, на нашу думку, процесуальне право не може зводитись тільки до елементів системи права: галузей, підгалузей, інститутів, норм права. Мабуть, у визначенні процесуального права потрібно звернути увагу на такі самі ознаки, як і право в цілому, так і окремі специфічні ознаки, зумовлені самою сутністю процесуального права.

Процесуальне право в «Популярній юридичній енциклопедії» розглядається не як самостійна галузь права, а як сукупність процедурно-процесуальних норм, інститутів, галузей процесуального права, які регулюють процесуальний порядок застосування норм матеріального права в юрисдикційній та іншій практичній діяльності державних органів, тобто які регулюють юридичний процес. У цьому розумінні процесуальне право визначається сукупністю процесуальних форм реалізації і захисту матеріального права [10, с. 415]. Щодо співвідношення процесуального права та юридичного процесу, то, на наш погляд, ці поняття не є синонімами, оскільки процесуальне право врегульовує юридичний процес, який складається із правотворчої, правозастосовної, правоохоронної та інших форм та є ширшим за змістом поняттям.

У «Вільній енциклопедії» процесуальне право тлумачиться як сукупність норм системи права, що безпосередньо регулюють суспільні відносини і сукупність галузей права, в яких основний акцент робиться на порядок захисту порушеного права в судових органах. Процесуальне право нерозривно пов'язане з матеріальним правом. Їх можна розглядати як юридичні категорії, що виражають єдність двох сторін правового регулювання: безпосередньої юридичної регламентації суспільних відносин і процесуальних форм судового захисту цих відносин. Галузі процесуального права також

входять до публічного права, а процесуальні відносини існують за наявності суб'єктів влади. Норми галузей матеріального права спрямовані на регулювання суспільних відносин в їх дійсному існуванні. Процесуальна процедура – це порядок реалізації матеріальних прав, коли ці права оспорується або порушуються, тобто для застосування і відновлення порушених прав необхідна певна процедура.

Отже, процесуальне право виникло як необхідність реалізації (шляхом захисту) норм матеріального права. Процесуальні норми (норми процесуального права) називають вторинним (по відношенню до матеріально-правових норм) регулятором суспільних відносин [11].

В свою чергу, М. С. Кельман та О. Г. Мурашин акцентують увагу на тому, що процесуальне право – це частина норм системи права, що регулюють відносини, які виникають у процесі розслідування злочинів, розгляду та вирішення кримінальних, цивільних справ тощо. Процесуальне право походить від матеріального та обслуговує його інтереси. До головних ознак процесуального права належать: відносна незалежність від системи матеріального права, об'єктивна зумовленість існування, єдність та диференціація процесуальних норм на галузі та інститути, внутрішня узгодженість та несуперечність складових елементів системи [6, с. 210].

При цьому, хоча виникнення і функціонування процесуальних норм зумовлено потребами забезпечення реалізації матеріальних норм, вони утворюють окрему систему зі своїми принципами, взаємозв'язками, галузями, інститутами тощо [16, с. 291].

О. Ф. Скакун вказує на те, що процесуальні галузі права (процесуальне право) – визначають процедуру реалізації матеріального права і є похідними від нього [13, с. 247].

На думку С. С. Алексєєва, маючи свій специфічний зміст, галузі процесуального права спрямовані на те, щоб забезпечити втілення в життя приписів матеріального права. У цьому відношенні, залишаючись самостійними галузями, вони мають похідне значення відносно матеріальних галузей, підлегле у тому ж розумінні, в якому форма явища залежить від його змісту [1, с. 139].

Процесуальне право – це сукупність норм права, що регулюють порядок застосування норм матеріального права, зокрема, відносини, що виникають у процесі розгляду кримінальних, цивільних і господарських справ; мету, завдання й обов'язки суду при здійсненні правосуддя; права та обов'язки сторін. Воно походить від матеріального права та має на меті обслуговування його інтересів, хоча характеризується порівняною самостійністю, єдністю та диференціацією процесуальних норм на галузі й інститути [3, с. 707].

Натомість, А. М. Колодій визначає процесуальне право як сукупність норм і принципів, які встановлюють процедуру здійснення законних прав, свобод і обов'язків учасників суспільних відносин; воно похідне від матеріального права і слугує ефективній реалізації останнього [8, с. 79-80].

Предметом матеріального права є реальні суспільні відносини, які склалися між людьми, організовані ними і потребують організації відносин за допомогою права. На підставі норм матеріального права у суб'єктів суспільних відносин виникають суб'єктивні права, юридичні обов'язки та відповідальність. Процесуальне право визначає, врегульовує порядок (процедуру) вирішення спорів, конфліктів, розслідування і судового розгляду злочинів, інших правопорушень. Предметом регулювання норм процесуальних галузей права є організаційні відносини, тобто такі, які визначають засоби реалізації норм матеріального права (суб'єктивних прав, обов'язків та відповідальності) і де учасниками,

як правило, виступають органи держави, посадові особи, на яких покладено обов'язок організовувати, спрямовувати процес, юридичну діяльність на реалізацію норм матеріального права [4, с. 253].

Матеріальне право – нормативна основа регулювання суспільних відносин у всьому їх комплексі і за галузями права. Процесуальне право – це сукупність правових норм, якими регулюється процедура реалізації матеріальних норм права. Норми матеріального права безпосередньо регулюють суспільні відносини, тоді як норми процесуального права встановлюють порядок застосування норм матеріального права [15, с. 493].

Норми всіх галузей права спрямовані на регулювання суспільних відносин та на їх захист від протиправних дій. Встановлюючи правові норми, держава одночасно визначає форми їх здійснення. Матеріальні норми містять в собі самі правила поведінки. Але для їх ефективної реалізації необхідні особливі правові норми, що за своїм характером відрізняються від матеріальних розпоряджень та іменуються процесуальними. Процесуальне і матеріальне право співвідносяться як форма і зміст. Процесуальні правові норми служать формою реалізації норм матеріального права. Особливості процесуального права визначаються потребами технології, організації процесу реалізації норм матеріального права. Своєрідним є предмет правового регулювання процесуальних норм, основою якого виступають суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації норм матеріального права. Існує п'ять видів процесів: цивільний, кримінальний, адміністративний, господарський і конституційний. Вони відображають форми і методи здійснення відповідних матеріальних норм [2, с. 140].

З вищенаведених дефініцій випливає, що норми матеріального та процесуального права взаємопов'язані і не можуть існувати окремо, оскільки призначенням останніх є регулювання процедури реалізації норм матеріального права. З іншої сторони, якщо не існує норми матеріального права, то й не створюється процесуальна норма, оскільки немає відносин реалізацію яких вона б забезпечувала.

Отже, створення процесуальної норми права неможливе без існування відповідної норми матеріального права. Норма матеріального права не може ефективно регулювати суспільні відносини, якщо не буде чіткого механізму її реалізації та захисту. Тому було б правильно вважати, що норми матеріального і процесуального права хоча і тісно взаємопов'язані між собою, взаємозалежні, проте розглядати норми процесуального права, як похідні від матеріального, недоцільно.

Не можна зводити процесуальне право до повної залежності від матеріального права, його другорядної ролі, «обслуговуючого» характеру. Враховуючи сучасні євроінтеграційні процеси, процесуальне право, можливо, відіграватиме більш пріоритетну роль, ніж матеріальне право, а тому недоцільно вести мову про «додаткову» роль процесуального права. Практика підтверджує неповну відокремленість процесуального права від матеріального на рівні законодавства. Багато норм матеріального права (наприклад, спадкового права у рамках цивільного права України) носять процесуальний характер, знаходячись в матеріальному праві.

Висновки. Таким чином, на сучасному етапі розвитку суспільних відносин в нашій державі процесуальне право, як комплекс процесуальних норм, що покликані забезпечувати реалізацію матеріальних норм, можна віднести до самостійного елементу структури права, оскільки процесуальне право охопило усі найважливіші аспекти життєдіяльності держави. А тому процесуальне право – це сукупність галузей, підгалузей,

правових інститутів та норм, які регулюють процесуально-процедурні суспільні відносини у сфері реалізації, охорони та захисту прав та законних інтересів суб'єктів правовідносин.

Отже, в теорії права не склалося єдиного визначення поняття «процесуальне право», а тому воно потребує подальшого наукового дослідження із врахуванням минулих, теперішніх та майбутніх тенденцій розвитку правової науки.

У зв'язку з цим в перспективі подальших наукових розробок з даної проблематики виникає потреба комплексного аналізу процесуального права – розкрити не тільки його поняття, але й встановити значення і місце в структурі права, у механізмі правового регулювання, виявити специфічні ознаки процесуального права, розкрити його зміст, систему і показати тенденції його розвитку, перспективи уніфікації із «європейською правовою системою».

Список використаних джерел

1. Алексеев С. С. Общие теоретические проблемы системы советского права / С. С. Алексеев. – М. : Госюриздат, 1961. – 187 с.
2. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. / К. Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.
3. Енциклопедія цивільного права України / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; відп. ред. Я. М. Шевченко. – К. : Ін Юре, 2009. – 952 с.
4. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.
5. Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1701.htm.
6. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права : підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
7. Коваль О. А. Принципи процесуального права та їх втілення в законодавчій регламентації діяльності міліції України: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О. А. Коваль – К., 2006. – 20 с.
8. Колодій А. М. Принципи права України : монографія / А. М. Колодій. – Київ : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
9. Кудрявцева Е. В. Гармонизация и унификация гражданского процессуального права в европейских странах / Е. В. Кудрявцева // Реформа гражданского процесса в суде первой инстанции в государствах региона Балтийского моря и Центральной Европы : материалы междунар. науч.-практ. конф. – Вильнюс, 2005. – С. 246-249.
10. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт. : В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
11. Процесуальне право [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Процесуальне_право.
12. Сидоренко О. О. Процесуальні норми права : поняття, особливості, різновиди : монографія / О. О. Сидоренко. – Х. : Право, 2014. – 192 с.
13. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун / пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.

14. Сорокин В. Д. Административно-процессуальное право / В. Д. Сорокин. – М. : Юридическая литература, 1972. – 240 с.
15. Сухонос В. В. Теорія держави і права : навчальний посібник / В. В. Сухонос. – Суми, 2005. – 689 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_DPD/TDP_posibnik.pdf.
16. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, Є. Л. Лисенков та ін.; за заг. ред. С. Л. Лисенкова [В. В., Копейчикова]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 368 с

Жукевич И. В. Проблемы определения дефиниции «процессуальное право» в правовой науке Украины

В статье исследованы общетеоретические характеристики процессуального права. Проанализированы различные взгляды ученых теоретико-правовой науки на дефиницию понятия «процессуальное право». Определено понятие процессуального права. Сформулированы тенденции развития процессуального права в Украине, перспективы проведения дальнейших научных исследований. Автор приходит к выводу, что существует необходимость комплексного анализа процессуального права, особенно, что касается установления его значение и места в структуре права, в механизме правового регулирования, выявления специфических признаки процессуального права, раскрытия его содержания, системы и показать тенденции его развития, перспективы унификации с «европейской правовой системой».

Ключевые слова: процессуальное право, материальное право, юридический процесс, отрасли процессуального права, институты процессуального права, нормы процессуального права.

Zhukevych I. V. Problems of determining the definition «procedural law» in the legal science of Ukraine

The article examines the general and theoretical characteristics of procedural law. Different views of scientists of theoretical and legal science concerning the definition of the notion «procedural law» are analyzed. The notion of the procedural law is defined. The trends of procedural law developing in Ukraine and perspectives of further researches are formulated. The author concludes that there is a need for a comprehensive analysis of the procedural law, especially with regard to the establishment of its value and place in the structure of law, mechanism of legal regulation, identifying the specific features of procedural law, the disclosure of its content, the system and show the tendencies of its development, the prospects of unification a «European law system».

Key words: procedural law, substantive law, legal process, the area of procedural law, procedural law institutions, the rules of procedural law.

УДК 340.115

Онищук Ігор Ігорович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького,
здобувач наукового ступеня доктора юридичних наук
кафедри теорії держави і права
Національної академії внутрішніх справ

СУТНІСТЬ ПРАВОВОГО МОНІТОРИНГУ У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Розкрито зміст правового моніторингу як найбільш раціонального і перспективного способу підвищення ефективності механізму правового регулювання в цілому та функціонування окремих інститутів права.

З'ясовано, що правовий моніторинг є інструментом динаміки права, який повинен супроводжувати всі елементи механізму правового регулювання: від формування нормативної бази до забезпечення законності й правопорядку. Загальним об'єктом правового моніторингу на національному рівні виступає вся правова система, усі правові явища у межах кордонів держави, усі елементи механізму правового регулювання.

Метою правового моніторингу є, з одного боку, підвищення ефективності правотворчої діяльності та, з іншого, підвищення ефективності роботи всього механізму правового регулювання. Правовий моніторинг дозволяє більш детально планувати основні напрями правотворчої роботи, визначати ті сфери суспільних відносин, які повинні ввійти у сферу правового регулювання.

Ключові слова: юридична техніка, правовий моніторинг, правове регулювання, механізм правового регулювання, норма права.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження феномену правового моніторингу диктується необхідністю досягнення оптимального стану механізму правового регулювання України. На даному етапі правовий моніторинг визнається найбільш раціональним і перспективним способом підвищення ефективності правового регулювання в цілому, так і функціонування окремих інститутів права.

Багато теоретичних та практичних питань правового моніторингу на сьогодні залишаються неврегульованими, що без сумніву негативно позначається на виконанні найважливіших завдань органів державної влади щодо забезпечення якості законодавства і ефективності його застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії та практики правового моніторингу досліджують більшою мірою зарубіжні вчені, зокрема Ю. Арзамасов, А. Артамонов, М. Новіцкі, Н. Сартаєва, Ю. Сурмін, Ю. Тіхоміров, Д. Шнайдер, А. Шухарьова та ін. До когорти українських учених-дослідників правового моніторингу можна віднести Ю. Градову, О. Зайчука, В. Косович, О. Копиленка, І. Шутака та ін.

Досі в українській теорії права не створено належної доктринальної бази та методології правового моніторингу, що є одним з негативних факторів на шляху до вдосконалення механізму правового регулювання.

Постановка завдання. Доктринальна невизначеність правового моніторингу визначає мету, яка полягає у розкритті змісту найбільш раціонального і перспективного способу підвищення ефективності правового регулювання в цілому та функціонування окремих інститутів права.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі моніторингу неминуче доводиться вивчати різні суспільні відносини – правові і неправові. Останні можна назвати неформальними відносинами, які складаються між людьми в силу їх соціально-психологічних особливостей, мотивів і цілей діяльності. Такі відносини формуються й існують до прийняття відповідних нормативно-правових актів, після їх зміни або скасування. Нормативно-правові акти визначають і впливають на соціальні та реальні правові ролі людей. Правовий моніторинг пов'язують із різними стадіями правового регулювання (видання норм права, виникнення суб'єктивних права та юридичних обов'язків, застосування та офіційне тлумачення норм права), і його вивчення актуалізується з пошуком чинників, здатних сприяти вдосконаленню праворегулятивних властивостей основного джерела права сучасної України – нормативно-правового акта [6, с. 31].

Під «ефективністю» розумілася здатність засобів сприяти досягненню бажаної мети. Виходячи з цього, поняття *«ефективність механізму правового регулювання»* визначається як відношення між фактично досягнутим, дійсним результатом і тією метою, для досягнення якої були прийняті відповідні норми права. Крім цілі правового регулювання як мірила його ефективності до уваги беруться позитивні і негативні фактори, що впливають на дію норм права [4, с. 83].

Механізм правового регулювання – це теоретико-методологічна категорія, призначення якої полягає в тому, що вона: дозволяє виявити місце, «субординацію», функції, нові якості та юридичні тонкощі правових засобів, задіяних у процесі правового регулювання на його різних стадіях; з цілком конкретним ступенем наочності надає можливість уявити в єдності та взаємозв'язку всі правові засоби, показати їхню єдину сутність, спільну узгоджену роботу правових феноменів, на основі яких відбувається правове регулювання [7, с. 78].

Правове регулювання та механізм правового регулювання – різнопланові явища, кожне з яких відіграє самостійне теоретико-методологічне призначення. Правове регулювання – це динамічний процес дії права на суспільні відносини, а його механізм виступає в якості системи правових засобів, що забезпечують дієвість та ефективність цього процесу. При цьому механізм правового регулювання розглядається як компонент правового регулювання, що, по-перше, дозволяє відмежувати правове регулювання від правового впливу, по-друге, об'єднує в собі правові засоби, які використовуються на стадіях правового регулювання.

Розглянемо два підходи до визначення елементів механізму правового регулювання. Перший з них – це широкий підхід, відповідно до якого означений механізм охоплює значну сукупність елементів, які приймають участь у процесі впорядкування суспільних відносин, а саме: норми права; нормативно-правові акти; юридичні факти; правовідносини; тлумачення; реалізація права; законність; правосвідомість; правова культура; правомірна поведінка; протиправна поведінка; юридична відповідальність. Другий спосіб розгляду елементної будови механізму правового регулювання є вузьким та включає в себе тільки ті елементи, які складають основу регулятивної функції права. Серед них виділяють: норми права, нормативно-правові акти, правовідносини, реалізацію права, законність [7, с. 75-76].

Правовий моніторинг є елементом динаміки права і повинен супроводжувати всі елементи механізму правового регулювання: від формування нормативної бази до забезпечення законності й правопорядку. Загальним об'єктом правового моніторингу на національному рівні виступає вся правова система країни, усі правові явища у межах кордонів держави, усі елементи механізму правового регулювання [5, с. 9].

Відповідно до соціального значення завдань моніторингу пропонується широка гама його цілей та функцій у механізмі правового регулювання. Метою моніторингу нормативно-правових актів є, з одного боку, підвищення ефективності правотворчої діяльності та, з іншого, підвищення ефективності роботи всього механізму правового регулювання. Моніторинг дозволяє більш детально планувати основні напрями правотворчої роботи, визначати ті сфери суспільних відносин, які повинні ввійти у сферу правового регулювання [1, с. 47].

Правовий моніторинг відносять до правових технологій у сфері протидії корупції. Антикорупційний правовий моніторинг належить до найважливіших сучасних інструментів управління справами держави та розвитку громадянського суспільства. Правовий моніторинг являє собою діяльність, що включає збір, спостереження, вивчення, аналіз, контроль актів законодавства та підзаконних актів, матеріалів наукових досліджень, позитивної і негативної практики застосування чинних актів, інших аналітичних, статистичних, службових матеріалів, соціологічних досліджень про стан законодавства [3, с. 75].

Кінцевою метою правового моніторингу є створення ефективного механізму правотворчості. Як і будь-яка соціальна діяльність, правовий моніторинг заснований на певних принципах, серед яких виокремлюються принципи легітимності та об'єктивності; обов'язковості; інформаційної всеосяжності; інформаційної відкритості; програмно-цільового та планового забезпечення; фінансової забезпеченості [2, с. 84].

Цілком природне різноманіття неформальних відносин, що відображають багатий спектр соціальних зв'язків. Сучасні російські юристи розглядають співвідношення права і моралі в динаміці. «Переміщення» норм та їх колізії майже не привертають уваги. Інший підхід проявляється в працях іноземних вчених, які слідом за Руссо, Локком, Гоббсом, Гегелем і Кельзеном шукають витоки регулювання або в теорії індивідуалізму і обмеження державно-правового втручання, або в трактуванні цілісності суспільства та регулювання як способу його забезпечення. Треба визнати: і сьогодні ці позиції відображають глибинні корені нормативного регулювання. Питання полягає в тому, наскільки вдало знаходять і використовують форми їх вираження [9, с. 24].

Необхідно враховувати різноманітність форм нормативного регулювання як за змістом і засобам впливу на суспільну поведінку, так і за способом їх утворення. Виділяють такі форми нормативного регулювання:

- 1) державне регулювання за допомогою законів і підзаконних актів, для яких характерна системність та ієрархічність, універсальність дії;
- 2) недержавне регулювання у вигляді норм громадських організацій, професійних та інших об'єднань;
- 3) саморегулювання – у вигляді рішень, правил і норм, прийнятих безпосередньо населенням (референдуми, сходи і т. п.), або локальних актів корпоративного характеру;
- 4) техніко-юридичні норми у вигляді технічних регламентів, стандартів, що регулюють як параметри власне виробничо-технологічних процесів, так і відповідні дії людей;

- 5) міжнародне регулювання у вигляді міждержавних нормативно-правових актів і норм, що створюються в процесі спілкування міжнародних економічних суб'єктів;
- 6) норми моралі;
- 7) релігійні норми;
- 8) традиції, звичаї, правила ділової поведінки;
- 9) стихійна регуляція.

Цілісну систему правового регулювання вибудувати досить складно. З одного боку існує неспіввідносність чинних актів і правил, а з іншого – хаотичність їх утворення і неузгодженість між собою. Можна констатувати різновекторність потоків документів, актів, рішень, норм. Назустріч закону, який, як парашутист, спускається вниз, піднімаються «повітряні потоки» інших актів – підзаконних, регіональних, інших норм – релігійних, національних традицій.

Ігнорування системного підходу до ієрархічної побудови права та законодавства призводить до порушення послідовності в прийнятті різних нормативно-правових актів. Нерідко в концепціях правового забезпечення галузей і регіонів, в програмах реформ співвідношення актів з раніше прийнятими постановами Уряду, актами міністерств або їх методичними рекомендаціями, законами визначається довільно. Тоді кожна «юридична клавіша» буде видавати звуки по нотах [9, с. 24].

Не менш важливі акценти робляться на спрощення регламентуючої документації, стрімке зростання якої приймає загрозливі розміри. Наприклад, обсяги деяких кодексів збільшилися більше, ніж на третину. Причини – прохання громадян стосовно індивідуальних ситуацій, ускладнення державних структур та міжнародних зв'язків, розширення соціально-економічної сфери діяльності. Але все це веде до ускладнення доступу до права і вибору правильних рішень, до колізій. Саме тому у Франції спрощення стало основою нормотворчої діяльності, а його принципи – практично діючими.

Залежно від етапу правового регулювання, правовий моніторинг поділяється на передпроектний і моніторинг правозастосування [8, с. 163]. При цьому постає питання, який із видів моніторингу має вирішальну роль для створення якісних нормативно-правових актів? Відповідь, у якій буде названо якийсь із видів, очевидно викликати дискусію. Основне завдання правового моніторингу – забезпечення створення якісного «нормативного продукту», здатного здійснювати ефективний регулятивний вплив на суспільні відносини. Це, насамперед, мета моніторингу, що випереджує створення концепції та проекту нормативно-правового акта. Моніторинг практики реалізації та застосування проводиться для виявлення недоліків у цих актах і внесення у них необхідних змін, тобто правозастосовний моніторинг знову ж таки слугує своєрідною складовою нормотворчої діяльності. На практиці моніторингу піддаються насамперед ті нормативно-правові акти, щодо дієвості яких є зауваження і які потребують правової корекції. Тому акцент має робитися на моніторингу нормотворчості [6, с. 35].

Застосування прийомів і засобів юридичної техніки повинно вести до підвищення якості закону, його престижності та соціальної корисності. Але нерідко виникають і прямо протилежні приклади, коли приймається завідомо недіючий закон, неефективний закон, що викликає обурення в соціально-правовому середовищі і породжує «мертве» законодавство. Наприклад, Верховна Рада України приймає закон або поправки до закону, які абсолютно не потрібні, оскільки регулюють відносини, вже врегульовані нормами іншого нормативно-правового акта, або, навпаки, є нагальна потреба у прийнятті того чи іншого закону, а він з невідомих причин тривалий час відлежується на полицях архівів і т.

д. На жаль, «чорні» законодавчі технології призводять до прийняття неякісних, незатребуваних, які суперечать істинним цілям законів, до впровадження в правову систему помилкових норм, реалізація яких виявиться неможливою або скрутною.

На даному етапі йде процес творчого пошуку єдиних критеріїв оцінки закону, що визначають його рейтинг. Вкрай непросто виробити такі критерії, оскільки законотворчість – дуже делікатна матерія. Прийнятий закон – це плід колективної творчості, і до нього необхідно мати повагу як з боку законодавців, так і з боку суб'єктів застосування права та громадян, на яких поширюватимуться певні норми. Повага до закону з боку суспільства можлива тільки тоді, коли нормативно-правовий акт буде зрозумілий, доступний і відкритий для ознайомлення і сприйняття громадянами.

Особливе значення слід надавати юридичній експертизі нормативно-правових актів, які закріплюють втрату чинності інших документів. Це дозволяє виявити техніко-юридичні дефекти втрати чинності, факти невинновданого скасування акта, зловживання своїми повноваженнями і т. п. При проведенні юридичної експертизи нормативно-правових актів, які визнають втрату чинності інших актів, необхідно оцінювати компетенцію органу, а також можливість виникнення прогалин у правовому регулюванні в результаті скасування нормативно-правового акта [11, с. 221].

До позитивних показників дії нормативно-правових актів відносять:

а) використання норм права для визначення статусу органу та розробки положення, планів і програм, адміністративних регламентів;

б) використання норм права для встановлення статусів державних і муніципальних службовців і розробки трудових контрактів, визначення службових повноважень, оцінки рівня кваліфікації службовців при вступі на посаду та атестації;

в) використання норм права для забезпечення участі громадян та об'єднань громадян в обговоренні проектів рішень, контроль тощо;

г) використання норм права для підготовки і прийняття підзаконних актів у межах компетенції;

д) використання норм права як підстав вчинення юридичних дій [10].

Аналіз динаміки нормативно-правового регулювання дозволяє виявляти так зване надлишкове регулювання. Маються на увазі сфери та рівень діяльності суб'єктів права, які не вимагають тих чи інших способів правового впливу. Їх видозміна або відсутність дає більш відчутний кінцевий ефект, дозволяючи гнучко стимулювати вектори правомірної поведінки. Ілюстрацією служить, по-перше, проведення в рамках адміністративної реформи великої роботи зі скорочення, видозміни і скасування багатьох функцій державних органів, у ряді випадків їх адресатом стають недержавні структури, по-друге, подолання адміністративних бар'єрів як зайвих елементів процедур прийняття рішень, по-третє, захоплення імперативними правилами, що обмежують права і законні інтереси громадян і підприємців, замість підтримки і стимулювання.

Подолання зазначених протиріч може сприяти визнання і використання юридичних кореляцій як відображення взаємовпливів і залежностей. Зовнішні кореляції характеризують впливу соціального середовища. Для всієї нормативної системи цей вплив цінностей, свідомості і поведінки людей, дій чи бездіяльності публічних та інших інститутів, змін політичного курсу і соціально-економічних змін. Норми не виступають як нерухомі одиниці, оскільки змінюється ставлення до них і відповідно реальний питому вагу в регулюванні суспільних відносин.

Зсередини нормативну систему можна розглядати як свого роду зовнішнє середовище по відношенню до правової системи і виділяти вплив політичних і релігійних

норм на правотворчість, корпоративні цінності і на правозастосування. Підкреслимо, всередині правової системи діють свої власні кореляції. Роль закону веде до зниження обсягу підзаконних актів. Звуження сфери держрегулювання спричиняє розширення сфери локальної нормотворчості. Правова децентралізація зменшує обсяг централізованого правотворчості, а дотримання ієрархії нормативно-правових актів дозволяє правильно використовувати їх для вирішення взаємопов'язаних завдань. Укладення міжнародних договорів виключає внутрішню правотворчість всупереч їх змісту. Перебільшена увага публічних та інших інститутів до підготовки і ухвалення нормативно-правових актів супроводжується недооцінкою їх реалізації. Норми-принципи і норми-цїлі мають пріоритет перед іншими нормами [9, с. 25].

Оцінку нормативно-правових актів можна здійснювати за даними соціологічного опитування, проведеного в рамках мережі Інтернет на сторінці Міністерства Юстиції України. Її відвідувачам, які ознайомившись з об'єктивною різноплановою багатоаспектною інформацією про прийняті нормативно-правові акти, можна запропонувати класифікувати нормативно-правові акти за такими параметрами: найбільш очікувані; найбільш успішно реалізовані; найбільш соціально орієнтовані; найбільш цитовані у ЗМІ; найбільш лобістські; найбільш суперечливі; найбільш популістські; найбільш корупціогенні; найменш ресурсозабезпечені; найменш ризикові; найменш ясні; найменш справедливі тощо.

Використання такої шкали оцінки нормативно-правових актів дозволить систематично виявляти дефекти механізму правового регулювання, непрацюючі нормативно-правові акти, а перед державною владою буде загострюватися проблема вирішення долі несправедливих законів, аж до втрати ними чинності.

Політико-правові реалії сучасної України зумовлюють гостру потребу в запровадженні системи правового моніторингу як засобу покращення правової системи загалом і передусім підвищення ефективності дії законодавства та організації його застосування. Правовий моніторинг має стати невід'ємною частиною правового регулювання. Ефективне функціонування цієї системи є можливим лише за умови її інституційного оформлення як особливого виду державної діяльності [5, с. 12].

Висновки. Осмислення сутності правового моніторингу як найбільш раціонального і перспективного способу підвищення ефективності механізму правового регулювання в цілому та функціонування окремих інститутів права тісно пов'язане з розумінням правового регулювання. Правовий моніторинг є складовою частиною механізму правового регулювання, системи його правових засобів. За допомогою найбільш оптимального поєднання індивідуальних, громадських та державних інтересів забезпечується стабільність суспільних відносин.

Правовий моніторинг є інструментом динаміки права, який повинен супроводжувати всі елементи механізму правового регулювання: від формування нормативної бази до забезпечення законності й правопорядку. Загальним об'єктом правового моніторингу на національному рівні виступає вся правова система, усі правові явища у межах кордонів держави, усі елементи механізму правового регулювання.

Підвищення ефективності правотворчої діяльності та ефективності роботи механізму правового регулювання є метою правового моніторингу. Правовий моніторинг дозволяє більш детально планувати основні напрями правотворчої роботи, визначати ті сфери суспільних відносин, які повинні ввійти у сферу правового регулювання.

Сутність правового моніторингу в механізмі правового регулювання осмислюється з урахуванням його телеологічного аспекту: забезпечення здійснення, «фруху», правового регулювання суспільних відносин, функціонування правової матерії.

Правовий моніторинг випереджує створення концепції та проекту нормативно-правового акта, забезпечуючи створення якісного «нормативного продукту», здатного здійснювати ефективний регулятивний вплив на суспільні відносини.

Список використаних джерел

1. Арзамасов Ю. Г. Концепция мониторинга нормативных правовых актов [Текст] / Ю. Г. Арзамасов, Я. Е. Наконечный. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 208 с.
2. Артамонов А. Н. Мониторинг законодательства как способ обеспечения единства правового пространства [Текст] / А. Н. Артамонов // Журнал российского права. – 2011. – №9. – С. 80-86.
3. Власенко Н. А. Теоретический анализ правовых средств и правовых моделей противодействия коррупции [Текст] / Н. А. Власенко, С. А. Грачева, Е. Е. Рафалюк // Журнал российского права. – М. : Норма, 2012. – № 11. – С. 68-80.
4. Глазкова М. Е. Оценка эффективности действия нормативных правовых актов : современные подходы [Текст] / М. Е. Глазкова, С. Б. Нанба // Журнал российского права. – М. : Норма, 2011. – №9. – С. 73-80.
5. Градова Ю. В. Институт правового мониторингу як засіб оптимізації національної системи законодавства: конституційно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ю. В. Градова. – Харків. – 2012. – 188 с.
6. Косович В. М. Правовий моніторинг як засіб вдосконалення нормативно-правових актів України [Текст] / В. М. Косович // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Львів, 2012. – №3. – С. 31-44.
7. Кривицький Ю. В. Механізм регулювання в сучасній теорії права [Текст] / Ю. В. Кривицький // Часопис Київського університету права. – К., 2009. – № 4. – С. 74-79.
8. Москалькова Т. Н. Нормотворчество : научно-практическое пособие [Текст] / Т. Н. Москалькова, В. В. Черников. – М. : Проспект, 2011. – 384 с.
9. Тихомиров Ю. Роль правового мониторинга в обеспечении эффективности правовой ситемы [Текст] / Ю. Тихомиров // Мониторинг права в Российской Федерации. Вестник Совета Федерации. – 2006. – №4(5). – С. 22-28.
10. Тихомиров Ю. Рекомендации по проведению мониторинга действия закона [Текст] / Ю. Тихомиров // Russian Law [Электронный ресурс]. – Режим доступа : cmza.ru/.../rekomentatsii-po-provedeniyu-monitoringa-deystviya-zakon.
11. Шухарева А. В. Мониторинг утративших силу нормативных правовых актов как средство повышения зффективности современного правотворчества [Текст] / А. В. Шухарева // Юридическая наука и практика. Вестник Нижегородской Академии МВД России. – 2013. – №23. – С. 220-224.

Онищук И. И. Сущность правового мониторинга в механизме правового регулирования

Раскрыто содержание правового мониторинга как наиболее рационального и перспективного способа повышения эффективности правового регулирования в целом и функционирования отдельных институтов права.

Выяснено, что правовой мониторинг является инструментом динамики права, который должен сопровождать все элементы механизма правового регулирования: от формирования нормативной базы по обеспечению законности и правопорядка. Общим объектом правового мониторинга на национальном уровне выступает вся правовая система, все правовые явления в пределах границ государства, все элементы механизма правового регулирования.

Целью правового мониторинга является, с одной стороны, повышение эффективности правотворческой деятельности и, с другой, повышение эффективности работы всего механизма правового регулирования.

Правовой мониторинг позволяет более детально планировать основные направления правотворческой работы, определять те сферы общественных отношений, которые должны войти в сферу правового регулирования.

Ключевые слова: юридическая техника, правовой мониторинг, правовое регулирование, механизм правового регулирования, норма права.

Onyshchuk I. I. The essence of legal monitoring in legal regulation mechanism

Revealed the legal monitoring content as the most efficient and promising way to improve the efficiency of regulation in general and functioning of certain institutions of law.

Understanding the nature of the legal monitoring as the most efficient and promising way of increasing the effectiveness of the regulation in general and the functioning of certain institutions of law is closely connected with understanding the regulation.

Legal monitoring is part of the mechanism of legal regulation of its legal means by which ensured the stability of social relations through the optimal combination of individual, community and national interests.

Comprehend the nature of the legal monitoring mechanism of regulation possible considering its teleological aspect: software implementation, «movement», the legal regulation of social relations, the functioning of the legal matter, guaranteeing the stability of social relations, the establishment of law and order.

Legal monitoring ahead of the creation of the concept and a legal instrument and therefore ensures the creation of high-quality "product regulation" that can carry out effective regulatory impact on social relations.

Key words: legal technique, legal monitoring, legal regulation, mechanism of legal regulation, norm of law.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО.
СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342.5

Книш Віталій Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

**ЗАКОНИ ТА ПІДЗАКОННІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ УКРАЇНИ У
ЮРИДИЧНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І
СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ
УКРАЇНИ**

У статті досліджено та систематизовано чинне законодавства України з питань визначення правового статусу особи на окупованих територіях України, досліджено проблеми правового регулювання у цій сфері. Встановлено, що правове регулювання у досліджуваній сфері має наступні особливості: 1) на законодавчому та підзаконному рівні визначення правового режиму окупованих територій та правового статусу наявного на них населення здійснюється на даному етапі хаотично і невпорядковано; 2) існує проблема дуалізму регулювання суспільних відносин на окупованих територіях. На території АР Крим – це дуалізм українського законодавства та окупаційного законодавства РФ. На території Донбасу – це дуалізм законодавства України та псевдоправових норм терористичних організацій ДНР та ЛНР тощо.

Ключові слова: права, свободи, правовий статус особи, гарантії правового статусу, окупована територія, правовий статус особи на окупованій території.

Постановка проблеми. Проблема юридичного визначення правового статусу особи на окупованих територіях України, визначення екстраординарних механізмів гарантування та забезпечення прав і свобод людини і громадянина у надзвичайних умовах останнім часом набули особливого значення. Тому, враховуючи вищевикладене, дана проблематика є актуальною та практично значимою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто зауважити, що питання правового статусу населення на окупованих територіях України у тій чи іншій мірі висвітлювалось у колективній монографії за авторством В. В. Андріюка, Н. Т. Гергелюк, В. В. Книша, І. Р. Пташник, В. І. Розвадовського, Р. Т. Чернеги, яка була опублікована у 2015 році.

Разом з тим, враховуючи динаміку правовідносин на окупованих територіях України, розвиток законодавства, яке їх урегульовує, питання законодавчого та підзаконного нормативно-правового регулювання у цій сфері потребує подальшого дослідження як з науково-теоретичної, так і з практично-прикладної точки зору.

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є вивчення та систематизація

чинного законодавства України з питань визначення правового статусу особи на окупованих територіях України, визначення проблем правового регулювання, а також обґрунтування шляхів його удосконалення у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свої особливості також мають законодавчий та підзаконний рівні правового регулювання статусу людини і громадянина на окупованих територіях України. Якщо вести мову про окуповану територію АР Крим, то тут можна вести мову про так званий дуалізм правового регулювання та правового впливу. З одного боку, на цю територію поширюється законодавство України, а з іншого боку – законодавство РФ як окупанта.

Варто зауважити, що ключовим нормативним актом України **на законодавчому рівні**, який визначає правовий статус АР Крим, є Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року [3].

Вищевказаний закон мав свою передісторію. Зокрема, 20 березня 2014 року у першому читанні голосами 276 депутатів було прийнято за основу закон № 4473-1 «Про права громадян на тимчасово окупованій території» за авторством Сергія Соболева. Цей закон мав стати основою для підсумкового варіанту закону, в якому мали бути враховані пропозиції, викладені в альтернативних законопроектах депутатів Юрія Дерев'янка та Олега Ляшка, і який мав отримати назву «Про правовий режим та забезпечення прав і свобод громадян України на території Автономної Республіки Крим». 261 голосом депутати підтримали пропозицію про розгляд даного законопроекту у другому читанні за скороченою процедурою. Ухвалення закону у другому читанні було заплановано на кінець березня 2014 року, але згодом перенесене на пізніший термін [11].

Разом з тим, Агентство ООН у справах біженців в Україні розкритикувало проект, оскільки обмеження можуть ускладнити чи практично унеможливити для певних осіб можливість відвідати членів сім'ї, отримати медичну допомогу чи розпоряджатися своєю власністю у Криму. Було зазначено, що передбачені у законопроекті обмеження економічної діяльності та супутні міри кримінальної відповідальності поставлять жителів Криму перед дилемою: залишитися та порушувати українське законодавство, або виїхати. Так само, законопроект встановлює кримінальну відповідальність за «колабораційну діяльність», визначення якої є широким та нечітким [11].

Федерація роботодавців України виступила з заявою, що прийняття законопроекту може призвести до незворотних економічних наслідків. У ФРУ відзначили, що законопроект залишає неврегульованими питання порядку набуття і припинення права власності на території Криму, статус зареєстрованих у Криму українських підприємств та їх філій, порядок проведення фінансових операцій між розташованими на території Криму підприємствами з іншими суб'єктами господарювання, порядок сплати єдиного соціального внеску, порядок справляння заборгованості з кримських клієнтів, які відмовляються погашати борги та інше. У зверненні зазначалося, що законопроект містить багато ризиків для українського бізнесу, у зв'язку з чим ФРУ закликала не допустити прийняття законопроекту без проведення консультацій з представниками бізнесу.

Критичні зауваження до проекту закону висловили також О. Скрипник, член Координаційної ради громадських ініціатив з допомоги кримчанам та Асоціація «Виноградари та винороби України».

Станом на 24 березня до проекту закону було внесено близько 200 поправок, які стосуються питань виборчого законодавства, виплати заробітних плат, збереження громадянства України та повноважень Міністерства оборони [11].

В цілому, Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» було прийнято 15 квітня 2014 року. За ухвалення закону в цілому на пленарному засіданні проголосували 228 депутатів. Даний Закон визначає спеціальний правовий режим на цій території, а отже – і надзвичайний (неординарний, особливий) конституційно-правовий механізм реалізації та захисту правового статусу особи. Це випливає зі ст. 2 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», де зазначено, що даний Закон визначає статус території України, тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії Російської Федерації, встановлює особливий правовий режим на цій території, визначає особливості діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах цього режиму, додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб [3]. При цьому, згідно ст. 3 даного Закону, тимчасово окупованою територією визначається: 1) суходутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій; 2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України; 3) повітряний простір над вищевказаними територіями [3].

Отже, даний Закон, географічно визначаючи межі окупованої території, фактично визначає межі спеціального правового статусу населення на цій території та межі реалізації правового режиму самої території.

Слід також зауважити, що Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» також встановлює наступні ключові положення, які стосуються правового статусу населення окупованої території АР Крим. Зокрема, у ст. 1 зазначено, що тимчасово окупована територія України (далі – тимчасово окупована територія) є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України [3]. З даної норми випливає два основних положення: 1) юридичне визнання тимчасово окупованої території невід'ємною частиною території України; 2) юридичне визнання та збереження прав і свобод населення на окупованій території, які закріплені Конституцією та законами України. Саме тому законодавець цілком слушно відмовився від дублювання прав, свобод і обов'язків особи, які закріплені у законодавстві України, а зосередив основну увагу на гарантіях цих прав.

Разом з тим, Російська Федерація, як агресор, зі свого боку почала формувати своє правове поле впливу на окуповану територію АР Крим. Зокрема, 21 березня 2014 року було прийнято Федеральний Конституційний Закон РФ «Про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів – Республіки Крим і міста федерального значення Севастополя» [7]. Як зазначено у ч. 2 ст. 1 вищевказаного Закону РФ, підставами прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим є: 1) результати загальнокримського референдуму, проведеного 16 березня 2014 в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, на якому підтриманий питання про возз'єднання Криму з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації; 2) Декларація незалежності Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, а також Договір між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття в Російську Федерацію

Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів; 3) пропозиції Республіки Крим та міста з особливим статусом Севастополя про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим, включаючи місто з особливим статусом Севастополь; 4) даний Федеральний конституційний закон [7].

Вищевказаний Федеральний Конституційний Закон РФ на території АР Крим визначив права особи на соціальне забезпечення та охорону здоров'я. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 11, громадяни України та особи без громадянства, які постійно проживають на території Республіки Крим або на території міста федерального значення Севастополя на день прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів, визнані громадянами Російської Федерації відповідно до справжнім Федеральним конституційним законом або набули громадянство Російської Федерації відповідно до законодавства Російської Федерації про громадянство, мають право на отримання пенсій, допомоги та надання інших заходів соціальної підтримки, а також на охорону здоров'я відповідно до законодавства Російської Федерації) [7].

Інші положення цитованого вище Закону РФ визначають певні обмеження, які стосуються прав на державну службу в Криму, здійснення підприємницької, адвокатської та іншої діяльності, а також передбачають певні обмеження, пов'язані з питаннями громадянства та так званім перехідним періодом.

Окремий нормативно-правовий акт присвячений питанням управління територіями Донецької та Луганської областей, а також гарантуванню прав населення на цих територіях. Таким актом є Закон України «Про військово-цивільні адміністрації», прийнятий Верховною Радою України 03.02.2015 року та підписаний Президентом України 26.02.2015 року. Даним законодавчим актом утворюються Згідно із вищевказаним законом, військово-цивільні адміністрації – це тимчасові державні органи, які діють на території Донецької та Луганської областей у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України і призначені для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення безпеки і нормалізації життєдіяльності населення, правопорядку, участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам, недопущення гуманітарної катастрофи в районі проведення антитерористичної операції. Метою функціонування цих інституцій є: 1) забезпечення дії Конституції та законів України; 2) забезпечення безпеки і нормалізації життєдіяльності населення, правопорядку; 3) участь у протидії диверсійним проявам і терористичним актам; 4) недопущення гуманітарної катастрофи в районі проведення антитерористичної операції [2].

Окремим нормативно-правовим актом, який мав визначати право на місцеве самоврядування та правовий режим здійснення місцевого самоврядування у Донецькій та Луганській областях, був Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16 вересня 2014 року [6]. Даний Закон мав визначати тимчасовий порядок організації місцевого самоврядування, діяльності органів місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей з наступною метою: 1) створення умов для якнайшвидшої нормалізації обстановки, відновлення правопорядку, конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб; 2) створення умов для повернення жителів до вимушено залишених місць постійного проживання, їх реінтеграції; 3) для відновлення життєдіяльності в населених пунктах у Донецькій та Луганській областях та розвитку територій [6]. Даним Законом тимчасово, на три роки з дня набрання ним чинності, мав запроваджуватись особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей. Крім того, у ст. 4

Даного Закону гарантувалось право мовного самовизначення кожного жителя в окремих районах Донецької та Луганської областей щодо мови, яку вважає рідною, вибору мови спілкування, вільного користування російською та будь-якою іншою мовою у суспільному та приватному житті, вивчення і підтримки російської та будь-якої іншої мови, їх вільний розвиток і рівноправність [6].

Разом з тим, у зв'язку з діями терористичних організацій ДНР та ЛНР на Донбасі та проведеними на їх території псевдо виборами у листопаді 2014 року дія цього законодавчого акта була скасована.

Окрему групу законодавчих актів, які впливають на правове регулювання режиму окупованих територій та статусу військовослужбовців у зоні проведення АТО, є закони військового та військово-мобілізаційного характеру, до яких належать: 1) Закон України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року з наступними змінами і доповненнями. При цьому у контексті досліджуваної нами проблематики особлива роль тут належить ст. 4 даного Закону, де визначено питання відсічі збройної агресії проти України. Зокрема, у цій статті зазначено, що у разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію, введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, подає його Верховній Раді України на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни. Органи державної влади та органи військового управління, не чекаючи оголошення стану війни, вживають заходів для відсічі агресії. На підставі відповідного рішення Президента України Збройні Сили України разом з іншими військовими формуваннями розпочинають воєнні дії. З моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій настає воєнний час, який закінчується у день і час припинення стану війни [5]; 2) Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року зі змінами і доповненнями. За ч. 4 ст. 3 даного Закону, зміст мобілізації становить: а) переведення національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, а також адміністративно-територіальних одиниць України на роботу в умовах особливого періоду; б) переведення Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту на організацію і штати воєнного часу [4]; 3) Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року з наступними змінами і доповненнями. Відповідно до ч. 2 ст. 1 даного Закону, військовий обов'язок устанавлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення та Державної спеціальної служби транспорту, посади в яких комплектуються військовослужбовцями [1].

На *підзаконному рівні* окрема роль відводиться Указам Президента України з питань правового регулювання статусу окупованих територій та прав особи на цих територіях. Особливо це стосується указів з питань мобілізації, оскільки мобілізація військовозобов'язаних з метою подальшої їх участі в зоні АТО для подальшого звільнення окупованих територій та відновлення правового статусу населення на цих територіях. До таких Указів Президента України належать: 1) Указ Президента України «Про часткову мобілізацію» від 17 березня 2014 року № 303/2014 [8]; 2) Указ Президента України «Про часткову мобілізацію» від 21 липня 2014 року № 607/2014 [9]; 3) Указ Президента України

«Про часткову мобілізацію» від 14 січня 2015 року № 15/2015, за яким було проведено протягом 2015 року часткову мобілізацію у три черги протягом 210 діб. Передбачено також провести у період з 18 березня по 1 травня 2015 року звільнення в запас (демобілізацію) військовослужбовців, які були призвані на військову службу під час мобілізації, на особливий період відповідно до Указу Президента України від 17 березня 2014 року № 303 «Про часткову мобілізацію» [10].

У системі підзаконних нормативно-правових актів, які у тій чи іншій мірі визначають правовий статус населення на окупованих територіях України чи сам правовий режим цих територій, є постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України. Серед числа постанов слід згадати Постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей» від 07 листопада 2014 р. № 595, якою затверджено «Тимчасовий порядок фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей» [13].

Окремим джерелом у сфері правового регулювання статусу населення на окупованих територіях та правового режиму самих територій можна вважати рішення Конституційного Суду України. Прикладом цього є рішення Конституційного Суду України від 14 березня 2014 року № 2-рп / 2014. У цьому рішенні Конституційний Суд України визнав Постанову Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про проведення загальнокримського референдуму» № 1702-6/14 такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), внаслідок чого вона втратила чинність [12]. Крім того, Конституційний Суд України в даному рішенні наголосив, що принципи цілісності і недоторканності території України в межах існуючого кордону, поширення суверенітету України на всю її територію встановлені Конституцією України. Звуження меж існуючого кордону України, виведення будь-якого суб'єкта адміністративно-територіального устрою України з її складу, зміна конституційно закріпленого статусу адміністративно-територіальної одиниці, зокрема Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, як невід'ємної складової частини України шляхом проведення місцевого референдуму суперечать зазначеним конституційним принципам. Питання про зміну території України вирішуються виключно всеукраїнським референдумом (стаття 73 Конституції України) [12]. Конституційний Суд України вважає, що Верховна Рада Автономної Республіки Крим, ухваливши Постанову, якою передбачено входження до складу Російської Федерації як її суб'єкта АРК, звернення до Президента Російської Федерації та до Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації про початок процедури входження до складу Російської Федерації як суб'єкта Російської Федерації, винесення на референдум зазначених питань, порушила конституційний принцип територіальної цілісності України та вийшла за межі своїх повноважень, а отже, Постанова не відповідає статтям 1, 2, 5, 8, частині другій статті 19, статті 73, пункту 3 частини першої статті 85, пунктам 13, 18, 20 частини першої статті 92, статтям 132, 133, 134, 135, 137, 138 Конституції України [12].

Висновки. Таким чином, правове регулювання у досліджуваній сфері має наступні особливості:

1) на законодавчому та підзаконному рівні визначення правового режиму окупованих територій та правового статусу наявного на них населення здійснюється на даному етапі хаотично і невпорядковано. По-перше, відсутня системна ієрархія

нормативно-правових актів у цій сфері, а по-друге – виникає потреба у прийнятті єдиного кодифікованого акта, спрямованого на ефективне усунення режиму окупації з цих територій. На наш погляд, одним з таких актів має стати Кодекс військової служби та правоохоронної діяльності, який би надав на нормативному рівні цілеспрямованості у правовому регулюванні діяльності Збройних Сил та правоохоронних органів України;

2) існує проблема дуалізму регулювання суспільних відносин на окупованих територіях. На території АР Крим – це дуалізм українського законодавства та окупаційного законодавства РФ. На території Донбасу – це дуалізм законодавства України та псевдоправових норм терористичних організацій ДНР та ЛНР тощо.

Список використаних джерел

1. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року з наступними змінами і доповненнями // ВВР України. – 1992. – № 27. – Ст. 385.
2. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 26.02.2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/102962.html.
3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 // ВВР України. – 2014. – № 26. – Ст. 892.
4. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року зі змінами і доповненнями // ВВР України. – 1993. – № 44. – Ст. 416.
5. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 року з наступними змінами і доповненнями // ВВР України. – 1992. – № 9. – Ст. 106.
6. Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей : Закон України від 16.09.2014 року № 1680-VII // ВВР України. – 2014. – № 45. – Ст. 2043.
7. Про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів – Республіки Крим і міста федерального значення Севастополя : Федеральний Конституційний Закон РФ від 21.03.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ipress.ua/articles/tekst_zakonu_pro_pryynyattya_krymu_v_sklad_rosiyskoi_federatsii_55494.html.
8. Про часткову мобілізацію : Указ Президента України від 17 березня 2014 року № 303/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/303/2014>.
9. Про часткову мобілізацію : Указ Президента України від 21 липня 2014 року № 607/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/17911.html>.
10. Про часткову мобілізацію : Указ Президента України від 14 січня 2015 року № 15/215 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/15/2015>.
11. Проект Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності

Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про проведення загальнокримського референдуму» (справа про проведення місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим) від 14.03.2014 № 2-рп/2014 // Конституційний Суд України. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/v002p710-14>.

13. Тимчасовий порядок фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України «Про деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей» від 7 листопада 2014 р. № 595 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://chernobylpres.blogspot.com/2014/11/595-7-2014.html>.

Кныш В. В. Законы и подзаконные нормативно-правовые акты Украины в юридическом обеспечении защиты конституционных прав и свобод человека и гражданина на оккупированных территориях Украины

В статье исследовано и систематизировано действующее законодательство Украины по вопросам определения правового статуса человека на оккупированных территориях Украины, исследованы проблемы правового регулирования в этой сфере. Установлено, что правовое регулирование в исследуемой сфере имеет следующие особенности: 1) на законодательном и подзаконном уровне определения правового режима оккупированных территорий и правового статуса имеющегося на них населения осуществляется на данном этапе хаотично и неупорядоченно; 2) существует проблема дуализма регулирования общественных отношений на оккупированных территориях. На территории АР Крым – это дуализм украинского законодательства и оккупационного законодательства РФ. На территории Донбасса – это дуализм законодательства Украины и псевдоправовых норм террористических организаций ДНР и ЛНР.

Ключевые слова: права, свободы, правовой статус личности, гарантии правового статуса, оккупированная территория, правовой статус личности на оккупированной территории.

Knysh V. V. Laws and regulations of Ukraine legally protecting the constitutional rights and freedoms of man and citizen in the occupied territories of Ukraine

The article explored and systematized the existing legislation of Ukraine concerning the legal status of rights in the occupied territories of Ukraine, studied the problems of legal regulation in this area.

It was found that the legal regulation in the field of study has the following features: 1) on the legislative and regulatory level, the definition of the legal regime of the occupied territories and the existing legal status of their population is carried out at this stage is chaotic and disordered; 2) there is the problem of dualism regulation of public relations in the occupied territories. On the territory of Crimea – a dualism of Ukrainian legislation and the occupation laws. On the territory of Donbass – a dualism of Ukrainian legislation and pseudo-legal norms of the NPT and terrorist organizations LC.

Key words: rights, freedom, the legal status of the person, guarantees the legal status, an occupied territory, the legal status of the individual in the occupied territory.

УДК 341.21/23:34.03

Андрейченко Світлана Сергіївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри міжнародного права
та міжнародних відносин
Національного університету
«Одеська юридична академія»

DENIAL OF JUSTICE ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ АТРИБУЦІЇ ДЕРЖАВІ ПОВЕДІНКИ СУДОВИХ ОРГАНІВ

Діями чи бездіяльністю національних судів можуть бути порушені міжнародні зобов'язання держави, тобто вчинене міжнародне протиправне діяння. Стаття присвячена дослідженню питання атрибуції державі такої протиправної форми поведінки судових органів як «відмова у правосудді». Розглядається широка (lato sensu) та вузька (stricto sensu) інтерпретації терміну «denial of justice». Встановлено, що під «denial of justice» слід розуміти по-перше, відмову судів розглядати справу або виносити рішення, по-друге, затягування винесення рішення по справі.

Ключові слова: міжнародна відповідальність держави, атрибуція, поведінка судових органів держави, denial of justice.

Постановка проблеми. Підтримка і зміцнення міжнародного правопорядку є однією з найважливіших умов соціального прогресу кожної держави і народу. Сьогодні як ніколи існує загальна потреба у підвищенні ролі механізму охорони міжнародного правопорядку, що сформувався протягом тривалої практики держав. Однак проблема ефективності дії норм міжнародного права, що була найбільш вразливою його стороною, залишається і надалі однією з центральних проблем міжнародного права. Завдання підвищення ефективності міжнародного права значною мірою покладено на міжнародну відповідальність, що грає фундаментальну роль в сучасній системі міжнародного права, демонструючи рівень її єдності і стабільності. Центральне місце в праві міжнародної відповідальності займають положення про атрибуцію поведінки державі з метою встановлення її міжнародно-правової відповідальності.

Первинним і аксіоматичним правилом, що стосується атрибуції поведінки для цілей відповідальності держави за міжнародним правом – є принцип, згідно з яким поведінка органу держави розглядається як діяння цієї держави. Ще Постійна палата міжнародного правосуддя наголошувала на тому, що «держави можуть діяти тільки за допомогою або через своїх агентів або представників». Під органами держави розуміються не тільки органи центральної влади, високопосадовці та особи, які відповідають за зовнішні зносини держави, а й органи влади будь-якого роду або категорії, незалежно від їх функцій і положення в системі держави, в тому числі органи, які діють на провінційному і навіть місцевому рівнях. У цьому зв'язку не проводиться ніякої відмінності між органами законодавчої, виконавчої та судової влади.

Проблема атрибуції державі протиправної поведінки судових органів потребує ретельного вивчення, адже судова влада відіграє найважливішу роль в системі публічного управління і підтримці верховенства права. Найчастіше в літературі і в міжнародній

практиці згадується така форма протиправної поведінки судів, як відмова у правосудді (*deni de justice, denial of justice*). Хоча цьому питанню присвячена значна кількість міжнародно-правової літератури, доктрина та практика міжнародного права далекі від єдиного розуміння цієї формули Ф. С. Дан (*F. S. Dunn*) навіть відмічає, що «можна було б написати книгу, про ті різні значення, які надані виразу «відмова в правосудді» [9, s. 147].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відзначимо, що одним з перших комплексних досліджень правового явища *denial of justice* був трактат А. В. Фрімана (*A. V. Freeman*) 1938 р. «*International Responsibility of States for Denial of Justice*» («Міжнародна відповідальність держав за відмову в правосудді»). Концепцію *denial of justice* розглядали у своїх працях такі вітчизняні і зарубіжні вчені як Х. Аксиолі (*H. Accioly*), Е. Аречага (*E. Aréchaga*), Ш. Вішер (*Ch. de Visscher*), Л. Г. Гусейнов, Ф. С. Данн (*F. S. Dunn*), В. М. Єлиничев, П. М. Куріс, І. І. Лукашук, Л. Оппенгейм (*L. Oppenheim*), Ш. Руссо (*Ch. Rousseau*), Ч. Фенвік (*Ch. Fenwick*), А. Фердросс (*A. Verdross*), Г. Фіцмауріс (*G. Fitzmaurice*), С. В. Шевчук та ін.

У той же час багато важливих правових аспектів, пов'язаних з «відмовою у правосудді» не стали об'єктом спеціального аналізу в сучасній науці міжнародного права, що обумовлює актуальність подальшого вивчення проблематики *denial of justice*, і зокрема, одного з фундаментальних питань цієї сфери – підстав атрибуції державам поведінки, що складає собою «відмову у правосудді».

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є розкриття підстав атрибуції державі однієї з протиправних форм поведінки судових органів – «відмови у правосудді».

Виклад основного матеріалу дослідження. Поясненням численних спорів на сторінках теоретичних праць і в дипломатичній практиці стосовно правильного значення виразу «відмова в правосудді», на думку Е. Аречаги (*E. Aréchaga*), може слугувати те, що потерпіла держава часто намагається приписати цим словам можливо більш широкий зміст. Це одна із тих «магічних формул», які подібно до виразу «природне право», надають значно більшу силу і переконаність будь-якій вимозі [7, с. 423].

Багато авторів так чи інакше дотримуються положення, викладеного в рішенні міжнародного арбітражу 1896 р. у справі Фабіані. Згідно з рішенням, відмова у правосудді охоплює відмову судових органів виконати свою функцію – винести рішення у справі або незаконне затягування винесення рішення.

Це положення практично дослівно відтворюється багатьма авторами. П. М. Куріс, зокрема, робить висновок: «Таким чином, під відмовою у правосудді слід розуміти відмову національних судів розглянути справу або винести рішення, а також випадки незаконного затягування у винесенні рішення у справі, що торкається права іноземної держави та її громадян» [3, с. 188]. Подібне визначення було надане і В. М. Єлиничевим [2, с. 253].

У міжнародно-правовій літературі поняття відмови у правосудді вживається частіше за все стосовно дій і бездіяльності судових органів держави. Однак і тут відзначається двояке розуміння цього терміна: у широкому сенсі (*lato sensu*) – і у вузькому сенсі (*stricto sensu*) [3, с. 186].

Ш. Руссо (*Ch. Rousseau*) під відмовою у правосудді в широкому сенсі розуміє «будь-які недоліки в організації або у виконанні судової функції», а у вузькому сенсі – «відмову в доступі до судів» [12, s. 374]. Л. Г. Гусейнов також пише про широке розуміння відмови у правосудді: «Варто було б зазначити, що «діяння» судових органів, які можуть викликати порушення прав людини, не повинні обмежуватися тільки їх

рішеннями. Так, судові гарантії передбачені ст. 6 Європейської конвенції про права людини не конкретизуються тільки лиш рішеннями, а є більш об'ємними, подібно до традиційних зобов'язань держави відносно іноземних громадян, які, як відомо, не повинні бути жертвами відмови у правосудді в самому широкому сенсі цього слова. Зокрема, від судових органів держави вимагається така поведінка, яка забезпечувала б належне відправлення правосуддя. Так, велика кількість рішень Європейського суду з прав людини стосується, наприклад, невинуватеної затримки судових розглядів на порушення ст. 6 (1) Європейської Конвенції, яка гарантує право кожної особи на розгляд її справи упродовж розумного строку. Якщо затримка судових процедур є результатом недбалості судових органів, а не поведінки самого заявника, то Суд встановлює порушення ст. 6 (1), і надає жертві, якщо необхідно, відшкодування шкоди» [1, с. 98-99].

Ш. Вішер (*Ch. de Visscher*) визначає відмову у правосудді як «будь-які недоліки в організації або здійсненні судової функції, що містять порушення свого міжнародного зобов'язання захищати іноземців у судовому порядку», а під відмовою в правосудді в *stricto sensu* – відмову доступу до судів, затягування з винесенням рішення і перешкоди проти іноземного позивача [13, р. 88].

Л. Ле Фюр (*L. Le Fur*) включає в це поняття заборону доступу іноземцям в національні суди, повільність при розгляді справи, і явно несправедливе рішення, ті ж елементи перераховує і С. Глазе (*St. Glazer*). Під поняттям «відмова у правосудді» П. Гуггенхайм (*P. Guggenheim*) об'єднує значні помилки процесуального характеру і рішення, прийняті з порушенням норми міжнародного права, явно спрямовані проти іноземців. На явно несправедливі рішення судів як складовий елемент відмови у правосудді вказує і Дж. Фіцморіс (*G. Fitzmaurice*) [3, с. 187].

Цікавою є позиція А. Фердросса (*A. Verdross*) про те, що «тяжкі гріхи судових органів часто об'єднуються під загальним виразом «відмова в правосудді *déni de justice*». Проти такого розширення цього поняття направлено рішення у справі *Chattin*, яке вказує на змішання різних фактичних обставин. У цьому рішенні йдеться, що під відмовою у правосудді у власному розумінні мається на увазі лише випадок, коли після того, як приватною особою або органом адміністрації здійснений неправомірний акт, а з боку суду надійшла відмова у правосудді, потерпілому надається право звернутися із законною вимогою про відшкодування шкоди» [6, с. 368].

Стаття 9 Гарвардського проекту 1929 р. в поняття відмови у правосудді включала не лише відмову в доступі до судів і повільний розгляд справи, але й «очевидний недолік в управлінні судовими органами». Такого роду тлумачення, на думку І. І. Лукашука, пояснюються прагненням забезпечити судовий захист іноземцям та їх власності, що мало особливе значення для економічно розвинених країн. Якщо ж справа йде про міжнародні зобов'язання щодо іншої держави, то в цьому випадку будь-яка поведінка судового органу, що являє собою порушення зобов'язання, породжує міжнародну відповідальність [4, с. 121].

Таким чином, деякі вчені досить широко тлумачать поняття відмови у правосудді і включають в нього винесення несправедливих рішень, повільність при розгляді справи, недоліки в управлінні судовими органами [8, р. 383; 10, р. 45; 11, р. 93]. Із запереченням проти спроб деяких авторів включити в поняття відмови у правосудді «недоліки в управлінні юстицією» виступив П. М. Куріс. На переконання вченого, «подібне тлумачення цього поняття засноване на теорії примата міжнародного права і суперечить принципу невтручання у внутрішні справи держави. Об'єктивним елементом міжнародного правопорушення не можуть бути недоліки внутрішньої організації держави,

а лише її дії та бездіяльність, що порушують міжнародні зобов'язання». П. М. Куріс заперечує також і проти включення до поняття відмови у правосудді явно несправедливих рішень національних судів з тієї причини, що тоді «правосуддя» є вже здійсненим. «Ухвалення «національним судом» явно несправедливого, з точки зору міжнародного права, рішення становить об'єктивну сторону самостійного міжнародного правопорушення, відмінного від відмови у правосудді» [3, с. 188].

На думку ряду науковців під відмовою в правосудді розуміється будь-яка шкода, заподіяна не тільки судовими, а й адміністративними, і навіть законодавчими органами держави. Дж. Х. Ралстон (J. H. Ralston), наприклад, доходить висновку, що термін відмова у правосудді застосовується також до неправильної дії або бездіяльності виконавчої влади [5, с. 340]. Тенденція розширення поняття відмови у правосудді з'явилася і була розвинена в англійській та американській літературі. Така широка інтерпретація ґрунтується на середньовічному понятті *denegatio justitiae*, яке було підставою для приватних репресалій. Іноземець, чий права були порушені, перш за все повинен був звернутися за захистом до місцевого монарха, і лише в разі незадоволення його претензії до простого правопорушення додавалося *denegatio justitiae* і потерпілий отримував право звертатися за допомогою до свого монарха. Останній міг видати *lettres de marque*, в силу якого потерпілий отримував право силою повернути своє майно від підданих монарха, який відмовив у правосудді [3, с. 186].

У процесі дослідження поняття «відмови у правосудді» для цілей атрибуції державі поведінки судових органів нерозривно постає питання про вичерпання місцевих правових засобів судового захисту.

Відповідно до норми права про вичерпання місцевих засобів правового захисту міжнародний суд не прийме до провадження претензію від імені іноземця із заявою про відмову йому в правосудді, якщо дана особа не вичерпала всіх законних можливостей, наданих їй у відповідній державі. До тих пір, поки немає остаточного рішення вищої авторитетної влади даної держави, не можна сказати, що має місце остаточна відмова в правосудді і що виникла обґрунтована претензія міжнародного характеру. Ця норма, зазвичай іменована нормою місцевих засобів захисту, часто включається в конвенції, що передбачають обов'язкову юрисдикцію міжнародних судів. Однак невикористання місцевих засобів не складає перешкоди для пред'явлення претензії, якщо чітко встановлено, що за обставинами справи звернення до органу вищої влади буде неефективним, наприклад, якщо верховний судовий орган перебуває під контролем виконавчого органу влади, чий дії є предметом скарги (див., наприклад, справу Брауна, що розглядалася англо-американським третейським судом 1929 р.) або якщо рішення, що оскаржується, винесено на виконання абсолютно певного розпорядження влади, і притому представляється неймовірним, щоб вищий судовий орган скасував це рішення або присудив компенсацію, або, нарешті, як правило, якщо шкода, заподіяна іноземцю, є актом уряду як такого (див. арбітражне рішення щодо спору між Грецією і Болгарією 1938 р.) [5, с. 341-342].

За висловлюванням П. М. Куріса, «поняття відмови у правосудді охоплює, відповідно, бездіяльність судових органів, що перешкоджає іноземцю скористатися внутрішніми засобами захисту. Поки не використані усі внутрішні засоби, не можна вважати, що відмовлено в правосудді. Відмова у правосудді – явище процесуального порядку, тому немає підстави поділяти його на «відмову в правосудді в матеріальному сенсі» (*substantive denial of justice*) і «процесуальну відмову у правосудді» (*procedural denial of justice*), як це робить, наприклад, О'Коннелл» [3, с. 188].

Зауважимо, що питання про те, який саме сенс має бути наданий виразу «відмова від правосуддя» не є суто термінологічним і має практичне значення. Так, у багатьох договорах наявність відмови в правосудді є необхідною попередньою умовою для пред'явлення на міжнародному рівні – або, можливо для звернення в арбітраж – позовних претензій, які раніше були заявленими іноземцями в приватному порядку.

Існує й інший практичний наслідок правильного застосування точної і чіткої термінології. Говорити про відмову у правосудді для виправдання своєї незгоди з рішенням національного суду по суті справи – свідчить про намагання ухилитися від виконання специфічних вимог, що визначають настання міжнародної відповідальності, і позбутися таким чином, від необхідності доводити зловмисність суддів і вичерпання місцевих засобів судового захисту. Це саме так, оскільки коли посиляються на відмову в правосудді, нерозумно вимагати докази наявності елементу зловмисності, який звичайно не приймається у рахунок у випадку такого серйозного порушення; так само було б дивно вимагати, щоб іноземець вичерпав місцеві засоби судового захисту перед тими самими судами, що відмовили йому в правосудді [7, с. 424-425].

Е. Аречага (E. Aréchaga) справедливо акцентує увагу також на тому, що «у світлі відповідних прецедентів і авторитетних висловлювань спеціалістів можна встановити різницю між діями судді, що відмовляє у правосудді, і судді, що виносить несправедливе рішення, тобто між тим, що Гроцій називав «*deni de justice*» і «*defi de justice*». Відмова у правосудді має місце лише у тому випадку, коли іноземець не отримує доступу у суд для захисту своїх прав або коли необґрунтовано і неприпустимо затягується винесення рішення суду, іншими словами, коли має місце незадовільне здійснення юрисдикції. У всіх інших випадках, коли місцевий суд виносить рішення, що відхиляє претензії іноземця, можна говорити про «*injustice rendue*» але не про *ex hypothesi* «*justice déniée*». Відповідно, не можна говорити про відмову у правосудді, коли суд виносить своє рішення за пред'явленим іноземцем позовом, навіть якщо він не задовольнить заявлених претензій, вважаючи їх безпідставними [7, с. 423].

Висновки. Резюмуючи вищевикладене зазначимо. Судова влада є невід'ємним складовим елементом у правовому механізмі забезпечення та захисту прав та свобод людини і громадянина. На жаль, на практиці мають місце випадки, коли акти судових органів приймаються з порушенням принципу законності, є результатом допущених в процесі правозастосування помилок і зловживань. В результаті порушення міжнародних зобов'язань держави діями або бездіяльністю національних судів виникає необхідність вирішення питання про атрибуцію поведінки судових органів держави і покладення міжнародної відповідальності на саму державу.

Одним із рішень судових органів, що спричиняє міжнародну відповідальність держави є «відмова у правосудді», під якою слід розуміти по-перше, відмову судів розглядати справу або виносити рішення, по-друге, затягування винесення рішення по справі, що становить порушення взятих на себе міжнародних зобов'язань держави. Поряд з «*denial of justice*», державі атрибується така форма протиправної поведінки судових органів як прийняття несправедливого рішення, яке порушує міжнародні зобов'язання держави щодо дотримання міжнародних стандартів належного правосуддя, що безумовно потребує свого подальшого дослідження у контексті проблеми міжнародної відповідальності держави.

Список використаних джерел

1. Гусейнов Л. Г. Международная ответственность государств за нарушения прав человека : [монография] / Л. Г. Гусейнов. – К. : Ин-т государства и права НАН Украины, 2000. – 316 с.
2. Елынычев В. Н. Деятельность судебных органов и ответственность государства / В. Н. Елынычев // Сборник аспирантских статей «Актуальные проблемы правовой науки». – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1970. – С. 243–260.
3. Курис П. М. Международные правонарушения и ответственность государства / П. М. Курис. – Вильнюс : Минтис, 1973. – 279 с.
4. Лукашук И. И. Право международной ответственности / И. И. Лукашук. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 432 с.
5. Международное право : Мир. Перевод с английского. Т. 1 : Полут. 1 / Оппенгейм Л. ; под ред. : Крылов С. Б. (Предисл.) ; пер. : Лаутерпахт Г. – М. : Инстр. лит., 1948. – 407 с.
6. Международное право ; перевод с немецкого / Фердросс А. ; под ред. : Тункин Г. И. (Предисл.) ; пер. : Кублицкий Ф. А., Нарышкина Р. Л. – М. : Инстр. лит., 1959. – 652 с.
7. Современное международное право / Эдуардо Хименес де Аречага / под ред. Тункина Г. И. (Вступ. ст.) ; перевод с испанского Папченко Ю. И. – М. : Прогресс, 1983. – 480 с.
8. Accioly H. Principes généraux de la responsabilité internationale d'après la doctrine et la jurisprudence / H. Accioly // Recueil des Cours de l'Académie de Droit International. – 1959–I. – Tom. 96. – P. 349–441.
9. Dunn F. S. The Protection of Nationals : A Study in the Application of International Law / F. S. Dunn. – Baltimore : The Johns Hopkins press, 1932. – 228 p.
10. Fenwick C. G. The Progress of international Law during the Past Forty Years / C. G. Fenwick // Recueil des Cours de l'Académie de Droit International. – 1951. – Tom. 79. – P. 1–71.
11. Fitzmaurice G. The Meaning of the Term «Denial of Justice» / G. Fitzmaurice // British Year Book of International Law. – 1932. – Vol. XIII. – P. 93–105.
12. Rousseau Ch. Droit international public / Ch. Rousseau. – Paris : Edité par Recueil Sirey, 1953. – 752 p.
13. Visscher Ch. La responsabilité des États / Ch. de Visscher. – Biblioteca «Vissieriana». T. I – IL Leyden, 1924. – P. 87–119.

Андрейченко С. С. *Denial of justice* как основание для атрибуции государству поведения судебных органов

Действиями или бездействием национальных судов могут быть нарушены международные обязательства государства, то есть совершено международное противоправное деяние. Статья посвящена исследованию вопроса атрибуции государству такой противоправной формы поведения судебных органов как «отказ в правосудии». Рассматривается широкая (*lato sensu*) и узкая (*stricto sensu*) интерпретации термина «*denial of justice*». Установлено, что под «*denial of justice*» следует понимать во-первых, отказ судов рассматривать дело или выносить решение, во-вторых, затягивание вынесения решения по делу.

Ключевые слова: *международная ответственность государства, атрибуция, поведение судебных органов государства, denial of justice.*

Andreichenko S. S. Denial of justice as the basis for the attribution to the State of conduct of the judiciary

International obligations of the state can be breached by actions or omissions of national courts, that is committed internationally wrongful act. The article investigates the question of the problem of attribution to the State of such wrongful conduct of the judiciary as a «denial of justice». Analyzes a wide (lato sensu) and narrow (stricto sensu) interpretation of the term «denial of justice», under which it should be understood: first, courts refuse to hear the case and render a decision, secondly, delaying a decision in the case.

Key words: *international responsibility of the State, attribution, conduct of state judiciary, denial of justice.*

УДК 347.73

Білінський Дмитро Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
фінансового права Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ПРО ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті визначаються та розкриваються загальні правові засади функціонування публічної фінансової системи України. На підставі проведеного науково-аналітичного дослідження автор приходить до висновку, що принципи публічної фінансової системи на сьогодні не знайшли свого законодавчого закріплення як і саме визначення поняття «фінансова система». Тому, автор вважає, що такий стан речей детермінує собою необхідність пошуку загальних засад функціонування публічної фінансової системи шляхом аналізу принципів, що діють в окремих ланках зазначеної системи. Так, центральною ланкою фінансової системи є бюджетна система принципи якої закріплені на законодавчому рівні. Саме тому деякі із зазначених принципів, що мають загальний характер були визначені автором як одні із засад функціонування публічної фінансової системи.

Ключові слова: загальні засади, публічна фінансова система, принципи, функціонування, принципи бюджетної системи.

Постановка проблеми. Найбільш загальною системною категорією фінансового права, яка виражає функціональну єдність фінансових ресурсів і всіх органів держави, що здійснюють фінансово-правову політику, виступає фінансова система. Фінансова система виникла з появою держави і нерозривно пов'язана з її функціонуванням. За допомогою фінансової системи держава накопичує і використовує фінансові ресурси на виконання своїх функцій. Від оптимально функціонуючої фінансової системи країни залежить фінансове забезпечення різних сфер суспільного життя. На теперішній час в Україні продовжується формування фінансової системи, яке було розпочато ще після проголошення незалежності. Водночас накопичилося і багато проблем, що стосуються як фінансової системи в цілому, так і окремих її елементів зокрема. Актуальним було і залишається питання визначення та розкриття загальних правових засад функціонування публічної фінансової системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, певну увагу принципам фінансової системи при дослідженні проблем публічних фінансів приділяли такі вчені як: Л. К. Воронова, С. В. Запольський, М. П. Кучерявенко, Е. Д. Соколова та ін. Проте, є потреба в проведенні більш глибокого правового аналізу принципів публічної фінансової системи.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення та розкриття загальних правових засад функціонування публічної фінансової системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення фінансової дисципліни у царині публічної фінансової системи залежить, насамперед, від дотримання її принципів. Незважаючи на системний характер категорії публічної фінансової системи, питання щодо її принципів не піддавалися належному науковому аналізу. Більше того, кількість наукових праць, в яких з'ясовуються, зазначені вище проблеми є незначною.

Основною ланкою публічної фінансової системи є бюджетна система, а саме тому вважаємо методологічно виваженим буде почати з'ясування правових засад функціонування публічної фінансової системи із визначення принципів бюджетної системи. Принципи бюджетної системи закріплені в статті 7 Бюджетного кодексу України [1]. Умовно зазначені принципи можна розділити на принципи, що поширюють свою дію лише на бюджетну систему (наприклад, принцип єдності бюджетної системи України, принцип самостійності, принцип повноти та ін.), а також принципи, які є загальними для всієї публічної фінансової системи (наприклад, принцип ефективності та результативності, принцип справедливості і неупередженості, принцип публічності та прозорості).

Зупинимось детальніше на принципах, що притаманні публічній фінансовій системі. Необхідність досягнення балансу між інтересами суб'єктів, що наділені владними повноваженнями у галузі публічних фінансів та інтересами зобов'язаних осіб, обумовлює актуальність дослідження загальноправового принципу справедливості у аспекті його впливу на фінансові відносини. В. О. Лебедєв [4, с. 5] підкреслював що, фінансове господарство держави покладає певний тягар на приватне господарство, і фінансове управління повинне спостерігати, щоб воно покладалося пропорційно, і не вживати для отримання до ходів заходів, відмінних загальному поняттю про право і справедливість. Тому, одним із головних завдань фінансової науки, відзначав вчений, є вказівка на справедливе застосування публічної влади до покриття державних витрат.

Не заглиблюючись у загальнотеоретичні проблеми дослідження принципу справедливості, відзначимо, що ще Аристотель виділяв два види справедливості: розподільна справедливість (яка діє при пропорційному розподілі, наприклад певних благ), а також зрівнююча справедливість (вона проявляється в зрівнюванні того, що складає предмет обміну – проблеми цивілістики). На думку С. П. Погребняка, розподільна справедливість [6, с. 53] втілюється у принципі пропорційності (розмірності). Традиційно, зазначає вчений, найскладніше розкрити зміст пропорційності у сфері розподілу. Саме розподільній справедливості притаманна вирішальна роль у державному і громадському житті, оскільки саме пропорційної рівності зазвичай прагнуть при зміні доходів, а також при розподілі соціального й інших видів забезпечення. Природно, що розподільна справедливість є справедливістю публічного права.

Вказаний принцип діє у фінансово-правовому регулюванні, такий висновок можна зробити, зокрема, на підставі аналізу Конституції України, Бюджетного кодексу України, Податкового кодексу України. Згідно ст. 95 Конституції України бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами [3]. У ст. 7 Бюджетного кодексу деталізуються ці загальні засади через виділення та пояснення вичерпного переліку принципів бюджетної системи України, як основних засад в регулюванні бюджетної діяльності. Один із принципів, який знайшов своє закріплення і Конституції, і в Бюджетному кодексі України – це загальноправовий принцип справедливості. Принцип справедливості й неупередженості виходить з певних гарантій за рахунок бюджетних

коштів справедливого розподілу суспільного багатства між громадянами та територіальними громадами [5, с. 66].

Надалі хотілося б звернути увагу на такий концептуальний контрольно-регулятивний принцип, як принцип публічності та прозорості (підзвітності).

Відповідно до п. 7. 1 Кодекса належної практики по забезпеченню прозорості у грошово-кредитній і фінансовій політиці, що був прийнятий Міжнародним валютним фондом: «фінансовим агентствам слід регулярно звітувати перед громадськістю про найважливіші події в секторі (секторах) фінансової системи, за який (які) вони несуть відповідальність в установленому порядку» [2]. Положення нормативно-правових актів, щодо фінансової відповідальності органів виконавчої влади перед законодавчою гілкою влади розрізняють такі два види підзвітності – *ex ante* (попередня підзвітність) та *ex post* (наступна підзвітність). Якщо вести мову про попередню підзвітність, то вона полягає в тому, що виконавчий орган зобов'язаний подати проект бюджету на розгляд парламенту. Що ж до наступної підзвітності, то вона полягає в тому, що виконавчі органи державної влади повинні подавати звіти законодавчим органам щодо виконання ними бюджету. Окрім даних сфер підзвітності у сфері бюджетних відносин існують щонайменше два інших аспекти пов'язаних зі звітністю:

- звітування в рамках системи органів виконавчої влади;
- роль органу зовнішнього аудиту у відповідних процесах.

Наступні обов'язки відповідальних органів, що стосується звітування повинні бути передбачені в законах або інших нормативно-правових актах [7, с. 143]. В залежності від того хто відповідальний за подання інформації, посадова особа індивідуально (міністр фінансів) чи колегіально (кабінет міністрів) розрізняють індивідуальну та колегіальну підзвітність. Загальноприйнятим є підхід до нормативного закріплення з питань підзвітності наступних положень:

- уряд, або міністр фінансів (їх еквівалент), представляє проект бюджету законодавчому органу до певної дати, принаймні за три місяці до початку нового фінансового року;
- бюджет повинен бути представлений в законодавчий орган до дати, що прямо визначена в Конституції;
- необхідність подання звітів, перед поданням на розгляд законодавчого органу проекту бюджету;
- законодавчий орган може за бажати подання від будь-якого члена уряду або ж цивільного службовця інформації в усній чи письмовій формі, з питань бюджетного прогнозування;
- подання звіту про виконання бюджету, по закінченню фінансового року тощо [7, с. 143].

Якщо вести мову про нормативно закріплену систему принципів бюджетної системи України, то в ній не має прямого закріплення принципу підзвітності. Проте, слід відзначити, що даний принцип чітко простежується крізь призму повноважень контрольно-ревізійних органів та обов'язків органів-розпорядників бюджетних коштів. Принцип підзвітності, можна виділити шляхом аналізу бюджетного законодавства.

В бюджетній системі України аналогом даного принципу є «принцип публічності та прозорості» (п.10 ч.1 ст. 7 БК) [5], який проявляється зокрема в:

- обов'язковому інформуванні громадськості у відкритій пресі про затверджені бюджети, публікування звітів про їх виконання; повноту надання інформації про

хід виконання бюджетів, а також доступність інших відомостей за рішенням законодавчих органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

- обов'язкову відкритість для суспільства й засобів масової інформації процедур розгляду і прийняття рішень щодо проектів бюджетів, у тому числі з питань, щодо яких виникають суперечності в законодавчому органі державної влади або між законодавчими й виконавчими органами державної влади. З цього випливає, що концептуальний принцип прозорості виведений на основі узагальнення принципів бюджетних систем країн світу має більш ширше змістовне наповнення, що надає йому ознаки універсальності у застосуванні. Якщо провести компаративний аналіз змістовної складової даних принципів, то можна прийти до висновку, що в українській правовій системі даний принцип тлумачиться в більш практично-прикладному розумінні.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що принципи публічної фінансової системи на сьогодні не знайшли законодавчого закріплення як і саме визначення поняття «фінансова система». Ці обставини обумовлюють необхідність пошуку загальних засад функціонування публічної фінансової системи шляхом аналізу принципів, що діють в окремих ланках зазначеної системи. Так, центральною ланкою фінансової системи є бюджетна система принципи якої закріплені на законодавчому рівні. Саме тому деякі із зазначених принципів, що мають загальний характер, були визначені нами як одні із засад функціонування публічної фінансової системи.

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року № 2456-VI // Голос України. – 2010. – 4 серпня. – № 143.
2. Кодекс належної практики по забезпеченню прозорості у грошово-кредитній і фінансовій політиці : Декларація принципів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_950.
3. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. –1996 – 23 липня. – № 30, ст.
4. Лебедев В. А. Финансовое право : учебник : в 2-х т. Т. 2 / В. А. Лебедев. – М. : Статут, 2000. – 461с.
5. Науково-практичний коментар до Бюджетного кодексу України / кол. авторів [заг. ред., передм. Ф. О. Ярошенка]. – К. : Зовнішня торгівля; УДУФМТ, 2010. – 592 с.
6. Основоположні принципи права (змістова характеристика) : монографія / С. П. Погребняк ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2008. – 240 с.
7. The legal framework for budget systems an international comparison oecd journal on Budgeting. Volume 4 – No. 3, 2004.

Билинский Д. А. О правовых основах функционирования публичной финансовой системы Украины

В статье определяются и раскрываются общие правовые основы функционирования публичной финансовой системы Украины. На основании проведенного научно-аналитического исследования автор приходит к выводу, что принципы публичной финансовой системы на сегодня не нашли своего законодательного закрепления, как и само определение понятия «финансовая система». Поэтому, автор считает, что такое положение вещей детерминирует собой необходимость поиска общих принципов

функціонування публічної фінансової системи путем аналізу принципів, дійсуючих в окремих зв'язках вказаної системи. Так, центральне зв'язку фінансової системи, являється бюджетна система, принципи котрої закріплені на законодавчому рівні. Іменно поєтому деякі з вказаних принципів, маючих загальний характер, були визначені автором як одні з основ функціонування публічної фінансової системи.

Ключевые слова: общие засады, публичная финансовая система, принципы, функционирование, принципы бюджетной системы.

**Bilinskii D. A. Of the legal bases of functioning
of the public financial system of Ukraine**

The article identifies and describes the General legal framework for the functioning of the public financial system of Ukraine. On the basis of the conducted research and analytical studies, the author comes to the conclusion that the principles of public financial systems of today have not been legislative recognition, as the definition of «financial system». Therefore, the author believes that this situation determines a necessity of searching the General principles of the functioning of the public financial system through analysis of the principles applicable in some parts of the specified system. Thus, the Central rings of the financial system is a budget system, the principles of which are enshrined in law. That is why some of the principles that are General, have been identified by the author as one of the basic functioning of the public financial system.

Key words: ambush, public financial system, principles, operation, principles of the budgetary system.

УДК 351.74 (477)

Бадахов Юрій Назірович,
здобувач кафедри
теорії та історії держави і права
Донецького юридичного інституту
МВС України

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У 1941-1944 РР.

У статті зроблена спроба проаналізувати нормативно-правове забезпечення функціонування органів державної безпеки УРСР в період 1941-1944 років. На основі архівних матеріалів та існуючих напрацювань розкривається процес створення органів державної безпеки та їхнього реформування, еволюція компетенції даних органів; розкрито основні аспекти діяльності органів державної безпеки УРСР в вищезазначений період та її наслідки для тогочасного суспільства. Також з'ясовано обставини, в яких відбувався процес формування даних органів, а саме, в період зовнішньої агресії з боку нацистської Німеччини.

Ключові слова: державна безпека, нормативно-правове забезпечення, наркомат, військові трибунали, органи державної безпеки.

Постановка проблеми. Правові основи діяльності органів державної безпеки України у 1941-1944 рр. є важливою актуальною проблемою. Дослідження вказаної теми надає можливість висвітлити нормативно-правову базу діяльності органів державної безпеки української радянської республіки та проаналізувати її еволюцію у вказаний період. При цьому особливу увагу приділено проблемам правового забезпечення і функціонування Народного комісаріату державної безпеки УРСР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуванню вказаної проблеми присвячені роботи Д. В. Веденєєва [1], М. Ю. Гутмана, М. П. Маюрса [2], А. М. Калиниченка [5], А. М. Калюка [6], А. І. Колпакиди [18], В. Т. Окіпнюка [8; 9], Ю. П. Петрова [11], Н. В. Петрова, К. В. Скоркина [10], А. Севера [13], А. С. Терещенка [15], А. Є. Шевченка [17], М. В. Яковлева [19] та ін. Проте питання нормативно-правового забезпечення і функціонування органів державної безпеки УРСР в 1941-1944 рр. залишається недостатньо вивченим, що і визначає наукову новизну дослідження.

Постановка завдання. Завданням статті є проведення аналізу нормативно-правового забезпечення функціонування органів державної безпеки УРСР в період 1941-1944 років, дослідження структурних змін даних державних органів у зазначений період та з'ясування мети відповідних перетворень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до наказу НКВС СРСР під № 001121 від 20 вересня 1939 р. було створено Білоруський і Український пограничні округи, які 15 жовтня офіційно узяли під охорону державний кордон [18, с. 7]. Наказом НКВС СРСР під № 001527 від 27 грудня 1939 р. також визначалися заходи по посиленню охорони державного кордону саме на ділянці західних областей УРСР [14, с. 108, 109].

2 січня 1940 р. НКВС разом з Наркоматом оборони видав інструкцію, яка визначала порядок охорони межі і інші питання використання пограничних військ в умовах війни [15, с. 186]. Згідно наказу НКВС СРСР під № 00246 від 25 лютого 1940 р. був створений Західний пограничний округ з місцем дислокації у Львові, підлеглий Управлінню пограничних військ НКВД УРСР з передачею йому усіх пограничних частин [1, с. 450].

З початком Великої Вітчизняної війни структура і функції органів державної безпеки зазнали суттєвих змін.

На підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР і постанови Політбюро ЦК ВКП(б) від 3 лютого 1941 р. «Про розділення Наркомату внутрішніх справ СРСР на два Наркомати» був створений самостійний союзно-республіканський Наркомат державної безпеки (НКДБ) СРСР, основу якого представляли управління розвідки за кордоном, контррозвідки і таємно-політичне управління. Проте окремого положення про НКДБ СРСР не було прийнято і його статус не був затверджений. Проте його правовий статус визначався постановою Політбюро ЦК ВКП(б) від 3 лютого 1941 р. і загальною Директивою НКВС і НКДБ СРСР від 1 березня 1941 р. [13, с. 55]. Крім того, згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 3 лютого 1941 р., був утворений союзно-республіканський орган державної безпеки – НКДБ УРСР [8, с. 56].

З одного боку ця реорганізація органів державної безпеки була зумовлена розширенням повноважень республіканських органів держбезпеки, а з іншої – ускладненням функцій правоохоронних органів із-за створення спеціалізованих підрозділів.

Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня в 1941 р. «Про воєнний стан» також змінилася підлеглість правоохоронних органів окремих місцевостей, оголошених на воєнному стані. Усі ці нововведення значно розширили функції органів державної влади в області оборони, охорони громадського порядку, проте повноваження органів державної безпеки передавалася військовим радам фронтів, армій, військових округів, а де вони були відсутні – вищому командуванню військових з'єднань [2, с. 18]. Цим же Указом Президія Верховної Ради затвердила Положення про військові трибунали в місцевостях, де оголошувався воєнний стан і в районах бойових дій. Згідно Положенням, військові трибунали створювалися при військових округах, фронтах і флотах, при арміях, корпусах і інших військових з'єднаннях і воєнізованих установах. Військові трибунали реорганізовувалися до лінійних судів залізничного і водного транспорту. Положення визначало порядок комплектування, осудності справ військовим трибуналам, порядок розгляду ними справ і оскарження вироків.

Крім того, діяли трибунали військ НКВС, які розділялися за територіальною ознакою на окружні і обласні. У прифронтових місцевостях, де вводився надзвичайний стан, обласні і районні суди трансформувалися у військові трибунали [16, с. 532]. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. «Про воєнний стан» зіграв також помітну роль в подальшому адміністративному і кримінальному переслідуванні громадян, які вчинили правопорушення і злочини [12, с. 408].

24 червня 1941 р. керівники прифронтових республіканських і обласних управлінь НКДБ СРСР отримали нову Директиву СНК СРСР про завдання органів держбезпеки прифронтових областей. Вона доповнювала зміст попередньої директиви № 127/5809 і містила набір нових вказівок, зокрема – відносно активізації агентурно-інформаційної роботи [9, с. 56]. Внаслідок цього почалася активізація партизанської боротьби в тилу ворога. І потрібно помітити, що співробітники НКДБ були одними з ініціаторів

формування партизанських загонів на тимчасово окупованій ворогом території Радянського Союзу.

Низка урядових актів істотно розширили функції залізничних військ НКВС, які охороняли 54 залізниці країни. Відповідно до Директиви РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 р. і постановою уряду від 1 липня 1941 р. війська узяли під свою охорону об'єкти Народного комісаріату зв'язку [4, с. 186].

На початку Великої Вітчизняної війни активізувалася робота по централізації органів державної безпеки і внутрішніх справ. Постановою ДКО від 17 липня 1941 р. і Указом Президії Верховної Ради СРСР від 20 липня в 1941 р. НКВС і НКДБ СРСР були знову об'єднані в єдину структуру – НКВС СРСР під керівництвом Л. П. Берія, колишній нарком держбезпеки В. Н. Меркулов зайняв місце першого заступника. Другими заступниками наркома 30 липня 1941 р. були затверджені С. М. Круглов, В. С. Абакумов, І. А. Серов, Б. З. Кобулов, В. В. Чернишов, І. І. Масленников, А. П. Завенягин, Л. Б. Сафразьян і Б. П. Обручников.

На початку серпня 1941 р. відбулося аналогічне об'єднання органів держбезпеки і внутрішніх справ союзних республік, у тому числі і в УРСР [4, с. 331].

Таким чином, об'єднання наркоматів сприяло поліпшенню управління і взаємодії усіх правоохоронних органів на державному рівні [18, с. 242, 243]. В умовах військового часу значну роль в забезпеченні державної безпеки зіграли війська НКВС. Причому потрібно помітити, що нормативно-правове забезпечення функціонування військ НКВС в роки війни було обумовлено складною обстановкою на фронтах і загальною соціально-політичною ситуацією в країні. На першому етапі (літо 1941 р.) перебудова усіх частин і з'єднань, відповідно до завдань військового часу, ставила метою об'єднання усіх сил і засобів у напрямі зміцнення обороноздатності країни. Створений із запізненням керівний орган управління військ по охороні тилу (інститут фронтових і армійських начальників охорони військового тилу) так і не зміг впродовж усього періоду війни забезпечити координацію дій усіх видів військ НКВС з військовим командуванням фронтів (армій). Не була врегульована двоїстість їх підпорядкування: повного – НКВД СРСР, оперативного, – військовим радам фронтів і армій. Останні ж, розглядаючи в частинах НКВС найближчий військовий резерв, часто ігнорували їх охоронне призначення. Другий етап реорганізації військ НКВД (весна-літо 1943 р.) характеризується підготовкою переходу до мирного часу і висуненні на перший план саме охоронних функцій, спрямованих на боротьбу з : ворожою агентурою на звільнених територіях, злочинністю і діяльністю організацій (в т.ч. і військових), які проявляли опозиційність радянської влади [6, с. 12, 13]. Наказом НКВС СРСР від 28 квітня 1942 р. з метою посилення керівництва охорони тилу діючої армії Управління внутрішніх військ було реорганізоване в Головне управління внутрішніх військ НКВС СРСР [3, с. 222]. Необхідно відмітити, що діяльність органів державної безпеки мала відверто репресивний характер. Вже впродовж першого тижня війни, щоб не залишати ніяких «антирадянських елементів, потенційно корисних німцям», вказані органи здійснили масове знищення 15 тис. політичних в'язнів у в'язницях Західної України. Продовження подібних акцій «врегулював» наказ Сталіна № 270 від 16 серпня в 1941 р.

Під час відступу Червоної Армії за заздалегідь заготовленими списками здійснювалися арешти «неблагонадійних», яким за блискавично сфабрикованими звинуваченнями військові трибунали ухвалювали, як правило, смертні вироки. Тих, хто ухилявся від евакуації, заарештовували, підозрюючи в зраді. Наказом № 227 від 28 липня 1942 р. Сталін санкціонував створення загороджувальних загонів військ НКВС, яким

надавалося право розстрілу «в позасудовому порядку». Окрім створення і керівництва винищувальними батальйонами, організації озброєного опору в тилу ворога, на органи НКВС покладалися функції охорони військових тилів.

Після звільнення більшої частини території СРСР від німецько-фашистської окупації, відповідно до постанови Політбюро ЦК ВКП(б) і Указу Президії Верховної Ради СРСР від 14 квітня 1943 р. наркомат внутрішніх справ СРСР знову був розділений на два Наркомати – НКВС і НКДБ СРСР, а в травні 1943 р. відновив свою діяльність НКДБ УРСР. Наказом НКГБ СРСР наркомом державної безпеки УРСР був затверджений С. Р. Савченко. Це призначення було закріплене Указом Президії Верховної Ради СРСР від 25 жовтня 1943 р. [9, с. 56]. Законом «Про створення військових формувань союзних республік і про перетворення в зв'язку з цим Народного комісаріату оборони із загальносоюзного в союзно-республіканський народний комісаріат» від 1 лютого 1944 р. Верховна Рада СРСР санкціонувала освіту в союзних республіках власних військових формувань.

Відповідно до цього в Конституцію СРСР передбачалося внести ряд доповнень, де, серед іншого, мали бути закладені нормативно-правові принципи організації військових формувань союзних республік [7, с. 500, 501]. Нормативно-правові принципи організації охорони, відновленої в 1944 р. межі в межах УРСР (у вигляді наказів, службових інструкцій і інших керівних документів), визначалися виключно союзним НКВС.

Компетенція НКВС України і командування Українського пограничного округу, як і раніше, обмежувалися правом лише оперативного управління і здійснення організаційно-тактичних заходів, спрямованих на посилення захисту західної ділянки державного кордону.

Постановою Ради Народних Комісарів СРСР від 19 квітня 1943 р. з Управління Особливих Відділів НКВС був виділений відділ контррозвідки народного комісаріату оборони СРСР. Тією ж постановою були створені Управління контррозвідки «СМЕРШ» ВМФ СРСР і відділ контррозвідки «СМЕРШ» НКВД СРСР.

Відповідно до Директиви ГУКР ДКО СМЕРШ під № 49519 від 9 вересня 1943 р. була затверджена Інструкція ГУКР ДКО СМЕРШ, спрямована на організацію розшуку ворожої агентури. Вона визначала розшук і ліквідацію ворожої агентури найважливішими завданнями СМЕРШа [15, с. 14]. Потрібно помітити, що боротьба СМЕРШа з ворожою агентурою особливо проявлялася на території України.

Після звільнення від німецьких загарбників території Західної України на органи і війська НКВС було покладено завдання боротьби з організацією українських націоналістів і українською повстанською армією (ОУН-УПА). Для проведення «чекістсько-військових операцій» окрім військ НКВС і підрозділів Львівського військового округу притягувалися сформовані з місцевого населення винищувальні батальйони і бійці радянської Армії.

Висновки. Отже, характеристика нормативно-правового забезпечення функціонування Народного комісаріату державної безпеки УРСР впродовж 1941-1944 рр. дає можливість зробити висновок, що формування загальносоюзного органу державної безпеки було пов'язане як з внутрішніми обставинами, що відбувалися в радянській державі, так і з навислою зовнішньою агресією з боку нацистської Німеччини. Причому мета цього процесу полягала у встановленні гіперцентралізації правоохоронної системи СРСР, спрощенні громіздкого апарату НКВС і посиленні ефективності розвідувальної і контррозвідувальної роботи.

Список використаних джерел

1. Веденєєв Д. Спеціальна діяльність прикордонних військ НКВС СРСР в Україні в 1939 – 1941 рр. / Д. Веденєєв // Воєнна історія Середньої Наддніпрянщини : науковий збірник : матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції (м. Київ, 15 березня 2012 року). – К. : Національний військово-історичний музей України, 2012. – С. 449-454.
2. Гутман М. Ю. Правовые способы и методы укрепления дисциплины у войсках и органах НКВД СССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.) / М. Ю. Гутман, Н. П. Маюрос // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2008. – № 2. – С. 18-30.
3. Історія держави і права України : підручник : у 2-х т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина ; [кол. автор. : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін.]. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000 – Т. 2. – 580 с.
4. История строительства внутренних войск. 1917-1945 гг. Краткий очерк / Гл. упр. внут. войск МВД СССР. – М. : Политиздат, 1978. – 332 с.
5. Калиниченко О. Н. Боевая и политическая деятельность пограничных войск на территории Украинской СРР в период Великой Отечественной войны : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. истор. наук ; Ин-т истории АН УССР / О. Н. Калиниченко. – К., 1980. – 24 с.
6. Калюк О. М. Війська НКВС (МВС) в Україні (1939-1953 рр.) : історико-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових вчень» / О. М. Калюк. – К., 2006. – 20 с.
7. Образование и развитие Союза Советских Социалистических Республик : сб. документов / под ред. В. С. Журавлева. – М. : Юрид. лит., 1973. – 736 с.
8. Окіпнюк В. Т. Народний комісаріат державної безпеки СРСР / В. Т. Окіпнюк // Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998 – . – Т. 4 : Н-П. – С. 55-56.
9. Окіпнюк В. Т. Народний комісаріат державної безпеки УРСР / В. Т. Окіпнюк // Юридична енциклопедія : в 6 т. ; за ред. Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998 – Т. 4 : Н-П. – С. 56.
10. Петров Н. В. Кто руководил НКВД. 1934-1941 / Н. В. Петров, К. В. Скоркин // Справочник ; [под ред. Н. Г. Охотина, А. Б. Рогинского] ; Общ-во «Мемориал»; Рос. гос. арх. соц.-полит. истории; Гос. арх. РФ. – М. : Полигран, 1999. – 504 с.
11. Петров Ю. П. Строительство политорганов, партийных и комсомольских организаций армии и флота (1918-1968) / Ю. П. Петров. – М. : Воениздат, 1968. – 544 с.
12. Сборник законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СРСР : в 4-х т. / [сост. : М. И. Юмашев, А. В. Калитеевская и Р. Н. Владимирцев] – М. : Изд-во «Известия советов депутатов трудящихся СССР», 1975. – . – Т. 3 : 1938-1975. – 480 с.
13. Север А. Маршал с Лубянки. Берия и НКВД в годы Второй мировой войны / А. Север. – М. : Алгоритм, 2008. – 240 с. – (Щит и меч).
14. Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне : сб. док. и матер. – М. : РИО ВКШ КГБ СССР им. Ф. Е. Дзержинского, 1985 – Т. 1. – 639 с.

15. Терещенко А. С. Чистилище СМЕРШа. Сталинские «волкодавы» / А. С. Терещенко. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс ; Харьков : Изд-во Фолио, 2000. – 736 с.
16. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. ; за ред. В. Д. Гончаренка ; [3-є вид. перероб.]. – [уклад. В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький]. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 800 с.
17. Шевченко А. Є. Організаційно-правові аспекти становлення та адміністративної діяльності спеціальних підрозділів НКВС України на транспорті у кінці 20-х – середині 40-х рр. XX ст. : монографія / А. Є. Шевченко. – К. : Національна академія наук України, інститут історії України, 2005. – 472 с.
18. Энциклопедия секретных служб России / авт. – сост. А. И. Колпакиди. – М. : ООО «Транзиткнига», 2004. – 800 с.
19. Яковлев М. В. Історико-правова оцінка діяльності НКВС України у 1929-1939 рр. / М. В. Яковлев // Актуальні проблеми нормативно-правового забезпечення діяльності та професійної підготовки працівників правоохоронних органів (м. Івано-Франківськ, 15-16 квітня 2011 р.) – Ч. II. – Івано-Франківськ : «Тіповіт», 2011. – С. 183-186.

**Бадахов Ю. Н. Правовые основы обеспечения деятельности органов
государственной безопасности Украины в 1941-1944 гг.**

В статье сделана попытка проанализировать нормативно-правовое обеспечение функционирования органов государственной безопасности УССР в период 1941-1944 годов. На основе архивных материалов и существующих наработок раскрывается процесс создания органов государственной безопасности и их реформирования, эволюция компетенции данных органов; раскрыты основные аспекты деятельности органов государственной безопасности УССР в вышеупомянутый период и его последствия для общества того времени. Также выяснены обстоятельства, в которых происходил процесс формирования данных органов, а именно, в период внешней агрессии со стороны нацистской Германии.

Ключевые слова: государственная безопасность, нормативно-правовое обеспечение, наркомат, военные трибуналы, органы государственной безопасности.

**Badahov Ju. N. The legal framework to ensure the activities of the national security of
Ukraine in 1941-1944**

The article attempts to analyze the regulatory support the functioning of the state security of the USSR in the period of 1941-1944. On the basis of archival material and existing developments revealed the process of establishing state security bodies and their reform, the evolution of the competence of these bodies; It covers the main aspects of the activities of the state security of the USSR in the above-mentioned period and its implications for society of the time. Also clarified the circumstances in which there was a process of formation of these bodies, namely, during the period of external aggression by Nazi Germany.

Key words: national security, regulatory support, commissariat, military tribunals, the public security organs.

УДК 347.73

Смичок Євген Михайлович,
здобувач кафедри фінансового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

КОЛІЗІЇ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОРЯДКУ СТЯГНЕННЯ З ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ КОШТІВ У РАХУНОК ПОГАШЕННЯ ПОДАТКОВОГО БОРГУ

У статті розглянуто колізійні положення податкового законодавства щодо визначення порядку стягнення з платників податків коштів у рахунок погашення податкового боргу. Акцентується увага на тому, що специфіка та порядок стягнення податкового боргу з платників податків, відповідно до законодавчої конструкції Податкового кодексу України залежить від певних правових особливостей особи-платника. Автор акцентує увагу на тому, що чинний Податковий кодекс України розрізняє дві процедури стягнення податкового боргу з платника податків, які визначаються у залежності від правової специфіки особи-платника. Вказується на цілий ряд колізій які містить чинне законодавство України з питань примусового виконання рішень суду та інших органів.

Ключові слова: податкове законодавство, колізія, податковий борг, порядок стягнення, погашення, платник податків.

Постановка проблеми. Питання щодо порядку стягнення з платників податків коштів у рахунок погашення податкового боргу є вельми актуальним з огляду на законодавчу колізію визначення суб'єкта відповідального за таке стягнення. Разом з цим, потрібно зазначити, що і вітчизняні судові органи, не мають єдиної точки зору з цього питання. Тобто ми можемо говорити не лише про законодавчу колізію, а й про відсутність достатньої сталості в правозастосуванні з боку судової гілки влади щодо розглядуваного питання.

Одразу потрібно наголосити, що колізія при визначенні порядку стягнення податкового боргу в примусовому порядку є колізією міжгалузевого характеру. Така проблематика прослідковується при системному аналізі положень як Податкового кодексу України, так і Закону України «Про виконавче провадження» з приводу визначення особи уповноваженої на стягнення такого боргу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового регулювання при характеристиці податкового боргу досліджували такі вчені-правознавці у галузі фінансового та податкового права, як: Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Р. Ф. Ханова та інші. В свою чергу проблематиці саме процедурних особливостей стягнення податкового боргу не приділялося значної уваги, що зумовило використання при написанні статті широкого спектру нормативно-правових актів діючого законодавства України.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сутності та змісту правового регулювання питання стягнення з платників податків коштів у рахунок погашення

податкового боргу, а також встановлення основних недоліків правового регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1]. Порядок стягнення податкового боргу платників податків регулюється ст.ст. 95-99 Податкового кодексу України.

Треба зазначити, що специфіка та порядок стягнення податкового боргу з платників податків, відповідно до законодавчої конструкції Податкового кодексу України з цього питання, залежить від певних правових особливостей особи-платника. Так, відповідно до п. 95.3 ст. 95 Податкового кодексу України стягнення коштів з рахунків платника податків у банках, обслуговуючих такого платника податків, здійснюється за рішенням суду, яке направляється до виконання контролюючим органам, у розмірі суми податкового боргу або його частини [2].

Одразу відзначимо, що законодавець в наведеній нормі оперує загальним поняттям «платник податків». Але детальний аналіз інших норм Податкового кодексу України дає змогу говорити про те, що порядок стягнення коштів, передбачений п. 95.3 ст. 95 Податкового кодексу України, стосується лише юридичних осіб. Адже відповідно до п. 87.11 ст. 87 Податкового кодексу України, орган стягнення звертається до суду з позовом про стягнення суми податкового боргу платника податку-фізичної особи [2]. Стягнення податкового боргу за рішенням суду, у такому випадку, здійснюється державною виконавчою службою відповідно до закону про виконавче провадження.

З наведеного можна зробити висновок, що чинний Податковий кодекс України розрізняє дві процедури стягнення податкового боргу з платника податків (в залежності від правової специфіки особи-платника): стягнення податкового боргу з залученням державної виконавчої служби, та стягнення податкового боргу без залучення державної виконавчої служби (стягнення податкового боргу контролюючими органами).

Згідно із п. 41.1 ст. 41 Податкового кодексу України, контролюючими органами є органи доходів і зборів [2]. Поряд з цим, сама назва ст. 41 Податкового кодексу України «Контролюючі органи та органи стягнення» сприяє виокремленню поряд із контролюючими органами і органів стягнення. Так, органами стягнення є виключно контролюючі органи, уповноважені здійснювати заходи щодо забезпечення погашення податкового боргу та недоїмки зі сплати єдиного внеску у межах повноважень, а також державні виконавці у межах своїх повноважень (п. 41.2 ст. 41 Податкового кодексу України) [2]. Поняття органів стягнення міститься і в пп. 14.1.137 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України. Так, органом стягнення є державний орган, уповноважений здійснювати заходи щодо забезпечення погашення податкового боргу в межах повноважень, встановлених цим Кодексом та іншими законами України [2].

Як бачимо, одним і тим же нормативним актом пропонується два різних визначення поняття «органів стягнення». І якщо визначення наведене в ст. 14 Податкового кодексу України не викликає зауважень, то поняття «органів стягнення» за ст. 41 Податкового кодексу України породжує деякі запитання. Так, в ст. 41 Податкового кодексу України, вже при формуванні системи контролюючих органів в сфері оподаткування, законодавцем було закладено і поділ органів стягнення. Незрозумілим залишається той момент, чому в основу такої диференціації покладено саме здійснення повноважень щодо забезпечення погашення податкового боргу, а не суб'єктна складова, як це робиться в п. 87.11 ст. 87 та п. 95.3 ст. 95 Податкового кодексу України. В даному

випадку, можна говорити про певну правову колізію. Адже, як вже зазначалося, державна виконавча служба може приймати участь у стягненні суми податкового боргу платника податку-фізичної особи (п. 87.11 ст. 87 Податкового кодексу України). Але відповідно до положень п. 41.2 ст. 41 Податкового кодексу України, заходи щодо забезпечення погашення податкового боргу здійснюються виключно контролюючими органами в розумінні Податкового кодексу України [2].

Відповідно до ст. 2 «Органи і посадові особи, які здійснюють примусове виконання рішень та провадять окремі виконавчі дії» Закону України «Про виконавче провадження», примусове виконання рішень покладається на державну виконавчу службу, яка входить до системи органів Міністерства юстиції України [3]. Разом з цим, п. 4 цієї ж статті, передбачається, що інші органи, установи, організації і посадові особи провадять окремі виконавчі дії у випадках, передбачених законом, у тому числі відповідно до положень Закону України «Про виконавче провадження», на вимогу чи за дорученням державного виконавця [3]. Зі змісту вказаної норми вбачається, що провадження виконавчих дій іншими особами (не державними виконавцями) може відбуватися на підставі законів – самостійно, і, відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» – на вимогу чи за дорученням державного виконавця.

В свою чергу, ст. 3 «Виконання рішень іншими органами» Закону України «Про виконавче провадження» передбачається, що у випадках, передбачених законом, рішення судів та інших органів щодо стягнення коштів виконуються органами доходів і зборів, банками та іншими фінансовими установами. Рішення зазначених органів можуть виконуватися відповідно до закону також іншими органами, установами, організаціями, посадовими особами та громадянами. Рішення про стягнення коштів з державних органів, державного та місцевих бюджетів або бюджетних установ виконуються органами, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів [3].

В той же час, в п. 3 ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» відзначається, що всі перелічені органи не є органами примусового виконання, крім органів та посадових осіб, які виконують рішення про притягнення до кримінальної або адміністративної відповідальності [3]. З наведеного можна зробити висновок, що органи доходів і зборів можуть виконувати рішення судів та інших органів щодо стягнення коштів в силу нормативних приписів не лише Закону України «Про виконавче провадження», а й Податкового кодексу України (п. 95.3 ст. 95).

Разом з тим, чинне законодавство України з питань примусового виконання рішень суду та інших органів, містить ряд колізійних моментів. Так, в Інструкції з організації примусового виконання рішень, яка затверджена Наказом Міністерства юстиції України № 512/5 від 02 квітня 2012 року, зазначається, що примусове виконання рішень здійснюють державні виконавці (п. 1.2 р. 1 Інструкції). У розділі 2 «Учасники виконавчого провадження» розглядуваної Інструкції, органи доходів та зборів не розглядаються як самостійні суб'єкти виконання рішень суду та інших органів, а згадуються лише в контексті залучення працівників податкової міліції за виконавчими документами про стягнення в дохід держави коштів або про вчинення інших дій на користь чи в інтересах держави у разі, коли від її імені у виконавчому провадженні виступають органи державної податкової служби, з метою надання допомоги державному виконавцю щодо виїзду за місцем виконання та супроводження при примусовому входженні до приміщень та сховищ боржника відповідно до вимог Порядку взаємодії органів державної виконавчої служби та податкової міліції при примусовому виконанні рішень судів про стягнення коштів на користь держави за позовами органів державної податкової служби,

затвердженого наказом Міністерства юстиції України, Державної податкової адміністрації України від 03.07.2002 № 60/5;304, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 04.07.2002 за № 555/6843. Отже, як бачимо, мінімум два наведених документи потребують доопрацювання та приведення їх у відповідність до норм Податкового кодексу України та Закону України «Про виконавче провадження».

На користь такої думки, можна навести і положення Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, яка затверджена Постановою Національного банку України № 22 від 21 січня 2004 року. Так, відповідно до п. 12.1 р. 12 вказаної Інструкції, органом стягнення (стягувачем) податкового боргу, простроченої заборгованості суб'єкта господарювання перед державою (Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою міста) відповідно до ст. 41 Податкового кодексу України та ст. 17 Бюджетного кодексу України є органи державної податкової служби [4]. Механізм виконання судових рішень про стягнення коштів у рахунок погашення податкового боргу передбачений також р. 12 наведеної Інструкції.

В ситуації з розглядуваною Інструкцією увагу варто звернути на те, що відповідно до п. 95.4 ст. 95 Податкового кодексу України, стягнення готівкових коштів у рахунок погашення податкового боргу, повинно здійснюватися в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. На сьогодні, такий порядок визначається не Кабінетом Міністрів України, а Постановою Національного банку України.

Ще одним спірним моментом при визначенні суб'єкта примусового виконання рішення про стягнення коштів у рахунок погашення податкового боргу, є положення п. 1.39 та п. 1.40 ст. 1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». У вказаних статтях, зокрема зазначається, що примусовим списанням коштів з рахунків особи, є списання коштів, що здійснюється стягувачем без згоди платника на підставі встановлених законом виконавчих документів у випадках, передбачених законом [5].

Висновки. Отже, стягувач – це особа, яка може бути ініціатором переказу коштів з рахунка платника на підставі виконавчих документів, визначених законом. Але перелік таких виконавчих документів встановлюється ст. 17 Закон України «Про виконавче провадження» лише відносно їх виконання державною виконавчою службою і аж ні як не органами доходів та зборів. До таких документів зокрема відносяться: 1) виконавчі листи, що видаються судами, і накази господарських судів, у тому числі на підставі рішень третейського суду та рішень Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті і Морської арбітражної комісії при Торгово-промисловій палаті; 2) ухвали, постанови судів у цивільних, господарських, адміністративних справах, кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом; 3) судові накази тощо [3].

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI // Голос України. – 2010. – № 229 – 230.
3. Про виконавче провадження: Закон України від 21.04.1999 № 606-XIX // Відомості Верховної Ради України – 1999. – № 24. – Ст. 207.
4. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: Постанова Національного банку України № 22 від 21 січня 2004 року // Офіційний вісник України. – 2004. – № 13.

5. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2346-III (із змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29.

Смычок Е. М. Коллизии налогового законодательства относительно определения порядка взыскания с налогоплательщиков средств в счет погашения налогового долга

В статье рассмотрены коллизионные положения налогового законодательства относительно определения порядка взыскания с налогоплательщиков средств в счет погашения налогового долга. Акцентируется внимание на том, что специфика и порядок взыскания налогового долга с плательщиков налогов, согласно законодательной конструкции Налогового кодекса Украины зависит от определенных правовых особенностей лица-плательщика. Автор акцентирует внимание на том, что действующий Налоговый кодекс Украины различает две процедуры взыскания налогового долга с налогоплательщика, определяемые в зависимости от правовой специфики лица-плательщика. Указывается на ряд коллизий содержащихся в действующем законодательстве Украины по вопросам принудительного исполнения решений суда и других органов.

Ключевые слова: налоговое законодательство, коллизия, налоговый долг, порядок взыскания, погашение, налогоплательщик.

Smychok I. M. Conflicts of tax legislation on the definition of the order to recover from the taxpayer funds in repayment of the tax debt

The article deals with conflict of tax provisions concerning the definition of the order to recover from the taxpayer funds in repayment of the tax debt. Attention is drawn to the fact that the specificity and the procedure for collecting the tax debt to taxpayers, according to the legal structure of the Tax Code of Ukraine depends on the specific features of the legal entity of the payer. The author focuses on the fact that the Tax Code of Ukraine distinguishes between two procedures collecting the tax debt from the taxpayer, as determined by the specifics of the legal entity of the payer. It points to a number of conflicts contained in the current legislation of Ukraine concerning the enforcement of court decisions and other organs.

Key words: tax law, collision, tax debt, the procedure for recovery, redemption, the taxpayer.

УДК 343.98

Гринчак Ірина Володимирівна,
магістрант
Львівського національного університету
імені Івана Франка

КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ ЯК ЗЛОЧИН МІЖНАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ

Стаття розглядає проблему явища кіберзлочинності як об'єкта міжнародного кримінального права. Основна увага зосереджена на аналізі правової природи та особливостях кіберзлочинності як злочин міжнародного характеру, тобто – відповідного міжнародного стандарту. Акцентовується увага на тому, що державам вкрай важливо використовувати однотипні моделі поведінки, які можливі лише у випадку спорідненості чи схожості їх національного кримінального законодавства або додаткових домовленостей та погоджень щодо переслідування правопорушників. Здійснюється авторський аналіз «Конвенції про кіберзлочинність», та особливостей її імплементації у вітчизняне законодавство.

Ключові слова: злочин міжнародного характеру, подвійна кримінальність, співробітництво держав у боротьбі зі злочинністю.

Постановка проблеми. У сучасних умовах стрімкий розвиток інформаційних технологій та необхідність обміну інформацією через використання глобальної інформаційної мережі Інтернет створюють сприятливий клімат для злочинних посягань завдяки можливості необмеженого та неконтрольованого доступу широкого кола користувачів. Привласнення коштів з банківських рахунків інших осіб, у тому числі і на території інших держав, кібератаки на Пентагон та інші держустанови США, блокування діяльності аеропорту у Варшаві яскраве цьому підтвердження. Беззаперечно, кіберзлочини вже набули транснаціонального характеру і міжнародна спільнота, враховуючи можливі негативні наслідки цього явища, намагається мінімізувати їх посягання на міжнародні відносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінальному праву загалом відомі декілька моделей протиправної поведінки фізичної особи, яка породжує міжнародно-правові наслідки, оскільки місце скоєння, початок скоєння злочину чи сам правопорушник можуть знаходитися у межах юрисдикції різних держав. Злочином також може бути вчинено посягання на громадян, майна чи інтересів держави закордоном тощо. Видається, необхідність застосовувати єдині підходи до названих ситуацій сумнівів не викликає. Тому, державам вкрай важливо використовувати однотипні моделі поведінки, які можливі лише у випадку спорідненості чи схожості їх національного кримінального законодавства або додаткових домовленостей та погоджень щодо переслідування правопорушників. Поняття «злочин міжнародного характеру» загалом було запропоновано радянськими вченими для позначення об'єкта міжнародно-правового співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю. Його використовували відомі дослідники явища співробітництва держав з питань протиправної поведінки індивіда, яка створювала правові наслідки для

міжнародного права, зокрема Л. Галенская, І. Карпец, А. Решетов та ін. Зазвичай назва явища повністю відповідає категорії правовідносин, зважаючи на те, які наслідки породжували протиправні діяння індивіда.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці таких науковців, як В. Бабакіна, І. Карпеця, О. Орлова, Ю. Онищенко, В. Панова, С. Черніченка та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є утвердження явища злочину міжнародного характеру в якості відповідного міжнародного стандарту, визнаного державами та закріпленого нормами міжнародного права; аналіз транснаціонального характеру кіберзлочинності; аналіз конструкції кіберзлочинності як злочину міжнародного характеру.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукова література акцентує увагу на кількох стандартних поняттях злочину міжнародного характеру. Зокрема, І. Карпець розуміє під «злочинами міжнародного характеру» діяння, передбачені міжнародними угодами (конвенціями), що зазіхають на нормальні відносини між державами, наносять шкоду мирному співробітництву в різних сферах відносин (економічних, соціально-культурних, майнових і т.п.), а також організаціям і громадянам, відповідальність за які настає або відповідно до норм, встановлених у міжнародних угодах (конвенціях), ратифікованих у встановленому порядку, або відповідно до норм національного кримінального законодавства [1, с. 48].

В. Панов, вважає, що терміни «злочин міжнародного характеру» і «міжнародні кримінальні злочини» є синонімами і характеризують ці злочини як такі, «що не мають безпосереднього зв'язку зі злочинною діяльністю конкретної держави, однак зазіхають одночасно на міжнародний і національний правопорядок, на мирне співробітництво держав у галузі економіки, культури, торгівлі, на права і свободи людини, інтереси юридичних осіб і становлять суспільну небезпеку для багатьох держав» [4, с. 13].

С. Черніченко під «злочином проти міжнародного права (злочину відповідно до міжнародного права)» розуміє дії індивідів, що представляють небезпеку в міжнародному масштабі, які визнаються державами злочинними і потребують об'єднання зусиль для боротьби з ними [3, с. 149].

Динаміка формування міждержавних взаємовідносин у питанні співробітництва у боротьбі зі злочинністю завжди вимагала використання або однотипної поведінки переслідування правопорушника за умови співпадіння положень кримінального законодавства договірних сторін, або формування міжнародного стандарту відповідної протиправної поведінки міжнародно-правовими механізмами. У внутрішньому кримінальному праві склад злочину уособлює протиправну поведінку і являє собою сукупність встановлених кримінальним законом ознак, що характеризують конкретне суспільно небезпечне діяння як злочин. Для забезпечення належного співробітництва держав протиправність поведінки індивіда сприймається як факт і зазвичай криміналізується усіма договірними сторонами. Отже, як міжнародно-правове явище, «злочин міжнародного характеру» – це відповідний стандарт протиправної поведінки індивіда, закріплений нормами міжнародного права і визнаний державами, які приймають участь у міжнародному співробітництві з питань боротьби зі злочинністю.

Допустимість такого підходу підтверджує низка конвенцій універсального характеру, прийнятих у тому числі і під егідою ООН. Суть злочину міжнародного характеру як стандарту протиправної поведінки розкривається через галузевий принцип подвійної криміналізації: сторони співробітництва розглядають поведінку фізичної особи у повному її обсязі як протиправну, заборонену і карану. Відповідно, склад злочинів

міжнародного характеру загалом повторює систему ознак протиправної поведінки фізичної особи, що знайшли відбиття в кримінальному праві різних держав і характеризують конкретне суспільно небезпечне діяння як протиправне.

Зміст співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю повністю узгоджується із вимогами основних принципів міжнародного права. Повагу до державного суверенітету та правових наслідків, які з нього випливають, гарантує основний принцип міжнародного права «Суверенна рівність держав», який дає змогу встановити однакові засади співробітництва для всіх держав без будь-яких переваг чи обмежень. У держави, що потерпіла від наслідків протиправної поведінки особи в силу державного суверенітету, завжди виникає так би мовити «право на переслідування», яке має значення і для міжнародного права. Межі цього права є досить широкими, оскільки держава самостійно, на власний розсуд, виходячи з існуючих реальностей і потреб встановлює обсяг і розмір сатисфакції. «Право на переслідування» є достатньою підставою для поведінки іншого суб'єкта міжнародного права у міжнародних відносинах. По суті, поважаючи «право на переслідування», як наслідок, що випливає з державного суверенітету, держава змушена здійснювати певну поведінку на міжнародній арені: співпрацювати з метою забезпечити це право.

Зважаючи на дисбаланс між розвитком технологій і здатністю подолати негативні наслідки їх використання державами самотужки, міжнародно-правове співробітництво є вагомим засобом у боротьбі із кіберзлочинністю. Останніми роками спостерігається активізація зусиль у прийнятті міжнародних та регіональних документів, які регулюють питання протидії цьому явищу. Формування міжнародних стандартів здійснюється на базі інтелектуальних та технічних розробок передових країн, які вже мають певний досвід у боротьбі з ним. Запровадження відповідних передових стандартів суттєво полегшує боротьбу із кіберзлочинністю, оскільки такі категорії злочинів характерні обмеженому колу держав, а мета співробітництва полягає у виявленні та ізоляції, як мінімум, міжнародних хакерів.

Базовим документом у боротьбі з кіберзлочинністю для європейських країн є Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність від 23.11.2001 р. [2] (надалі – Конвенція) та Додатковий протокол до неї від 28.01.2003 р. Сьогодні вона є фундаментом для розробки відповідного законодавства європейських держав. Беззаперечно, що ефективність міжнародного співробітництва вимагає одноманітного підходу сторін до кваліфікації міжнародно-правових явищ. У нашому випадку – це факт скоєння злочину, який фіксує не лише наявність протиправної поведінки індивіда, а також кваліфікацію її сторонами співробітництва в якості забороненої.

У міжнародному кримінальному праві це знайшло закріплення у галузевому принципі, який отримав назву «подвійної кримінальності» – особа розцінюється як злочинець договірними сторонами, а її поведінка – протиправною та забороненою. Його суть полягає у наступному: держава що потерпіла від протиправної поведінки і держава до якої звернене клопотання про співробітництво визначену особу за вчинену поведінку можуть притягнути до відповідальності самостійно (або ж іншими словами – паралельно). Як наслідок, можна говорити про ідентичність злочину для обох сторін, якому характерна однакова суспільна небезпека, відповідність санкцій за національним законодавством тощо.

Конвенція формує новий міжнародний стандарт – злочин міжнародного характеру: «кіберзлочин». За своєю правовою конструкцією він є збірним поняттям, яке включає декілька різнопланових протиправних посягань. Так, зокрема криміналізуються: атаки на

комп'ютерні дані і системи, протиправне (злочинне) використання роботи комп'ютерів, а також діяльності, пов'язаної з розповсюдженням забороненої чи використанням захищеної відповідними правами інформації.

Система протиправних дій, визначених Конвенцією, виокремлює наступні категорії правопорушень:

- правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем;
- правопорушення, пов'язані з комп'ютерами;
- правопорушення, пов'язані зі змістом інформації;
- правопорушення у сфері авторських і суміжних прав.

Правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем (так звані «СІА-злочини») включають незаконний доступ, нелегальне перехоплення комп'ютерних даних, втручання у дані, втручання у систему, зловживання пристроями.

Правопорушення, пов'язані з комп'ютерами, передбачають підробку і шахрайство, здійснені з використанням комп'ютерів.

Правопорушення, пов'язані зі змістом інформації – це дитяча порнографія, расизм та ксенофобія тощо.

Правопорушення, пов'язані з порушенням авторських і суміжних прав, охоплюють незаконне відтворення і використання комп'ютерних програм, аудіо/відео і інших видів цифрової продукції, а також баз даних і книг.

Ознаками, що характеризують кіберзлочинність як злочин міжнародного характеру, є його підвищена суспільна небезпека внаслідок посягання на порядок і режим існування інформації, доступ до якої здійснюється з використанням електронно-технічних засобів. На користь цього свідчить значна вразливість національного і міжнародного правопорядків від цих видів злочинної діяльності, обмежені можливості держав та міжнародного співтовариства щодо попередження, контролю і боротьби з такими злочинами, а також можливий істотний розмір шкоди, завданий кіберзлочинністю.

Сфера високих технологій загалом характеризується значними фінансовими затратами і злочинні посягання на їх результати складає суспільну небезпеку цієї категорії злочинів. Крім того, важливою складовою є співвідношення між власне витратами на підготовку і вчинення злочинів та їх результатами чи наслідками. Відтак, економічна складова кіберзлочинності формує підставу для взаємодії держав у боротьбі з цим негативним явищем у міжнародних відносинах, оскільки сьогодні вже існує створена комп'ютерними мережами та інформаційними технологіями зручна інфраструктура зберігання та використання інформації, постачання товарів, надання послуг, переказу коштів між фізичними і юридичними особами у тому числі – і міжнародних.

Економічна складова – це, по суті, шкода у матеріальному еквіваленті. Вона пронизує усі категорії протиправних дій, які підпадають під термін «кіберзлочинність». Так, посягання на конфіденційність, цілісність та доступності комп'ютерних даних і систем дозволяє правопорушникам перш за все не санкціоновано користуватися інформацією обмеженого доступу. Режим обмеженого доступу вказує на можливі негативні наслідки оприлюднення інформації майнового та немайнового характеру, погіршення іміджу, упущеної вигоди тощо. Зловживання, пов'язані з комп'ютерами безпосередньо спричиняють шкоду, оскільки їх витрати пов'язані з крадіжками коштів, шахрайством тощо. У зміст інформації теж можна відслідкувати економічний інтерес: оплата за отримання відповідної інформації. Як правило, розрахунки проводяться

анонімно, кошти акумулюються та використовуються неконтрольовано, тобто підприємницька діяльність є повністю «тіньовою». У свою чергу порушення авторських та суміжних прав давно виступає, як злочин економічного характеру через існування «піратського» бізнесу на міжнародному рівні.

Кіберзлочини, визначені Конвенцією – це далеко не всі протиправні дії, які наносять шкоду міжнародному економічному співробітництву. На їх основі розвиваються широкі можливості для вчинення так званих «пов'язаних» злочинів, зокрема: фінансування тероризму (приклад України), відмивання грошей, незаконних доходів від використання чужих інтелектуальних прав та заняття нелегальним бізнесом (розповсюдження порнографії, гральний бізнес тощо).

Окрім фінансової вигоди злочинців, шкода може бути нанесена шляхом дискредитації урядів і держав, анонімним вербуванням найманців у зони збройного конфлікту, руйнування ключових систем інформаційно-комунікаційні мереж внесенням до них фальсифікованих даних або постійного виведення цих систем з робочого стану тощо.

Транснаціональний характер протиправних дій доводить, що вони можуть здійснювати свою діяльність з території власної або третьої держави, а також з тих територій, в яких недостатньо розвинений режим протидії. Злочинців зазвичай приваблює відсутність фізичного контакту з потерпілими, складністю виявлення, фіксування та вилучення криміналістично-значущої інформації у віртуальному просторі. З огляду на вищевказані передумови, у міжнародному праві виникають відповідні міжнародно-правові зобов'язання, які вимагають вдосконалення національного законодавства як у галузі кримінального права, так і кримінального процесу. Вважається, що їх зміст включає попередження злочинності завдяки формуванню відповідних стратегій і заходів, спрямованих на зниження ризику скоєння злочинів і нейтралізацію потенційно шкідливих наслідків для приватних осіб і суспільства. Сьогодні у галузі попередження кіберзлочинності належать прийняття більш досконалих законів протидії, розвиток потенціалу органів кримінального правосуддя і правоохоронних органів, постійного моніторингу та обміну новітньою інформацією про криміногенну ситуацію, пов'язану із кіберзлочинами.

Система злочинів у сфері кіберзлочинності, запропонована національним законодавством України, охоплює кримінальні правопорушення у сфері: використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, механізм підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (у сферах платіжних систем); обігу інформації протиправного характеру із використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку; господарських відносин та приватної власності, яка включає в себе незаконні фінансові операції та заборонені види господарської діяльності, що здійснюються за допомогою мереж електрозв'язку чи комп'ютерних мереж.

Висновки. Останнім часом в Україні активізувалися наукові дослідження з питань протидії кіберзлочинності у різних напрямках. Так, А. Широкова-Мурараш акцентує увагу на кіберзлочинності та кібертероризмі у сфері інформаційної безпеки, О. Орлов та Ю. Онищенко аналізують аспекти правової допомоги з питань кіберзлочинності, В. Бабакін – міжнародне співробітництво у розслідуванні кіберзлочинів. Натомість, питання поняття та особливостей кіберзлочинності як злочину міжнародного характеру,

залишаються поза увагою дослідників. Сьогодні вже назріла необхідність напрацювання відповідних концепцій для забезпечення сприйняття міжнародних стандартів у боротьбі з кіберзлочинністю та імплементації їх у національне законодавство України.

Список використаних джерел

1. Карпец И. И. Преступления международного характера / И. И. Карпец. – М. : Юрид. лит., 1979. – 111 с.
2. Конвенція про кіберзлочинність // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 5- 6. – Ст. 71.
3. Международное уголовное право : учеб. пособие / под общей ред. В Н. Кудрявцева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Наука, 1999. – 264 с.
4. Панов В. П. Сотрудничество государств в борьбе с международными уголовными преступлениями: учеб. пособ. / В. П. Панов. – М. : Юрист, 1993. – 160 с.

Грынчак И. В. Киберпреступность как преступления международного характера

Статья рассматривает проблему явления киберпреступности как объекта международного уголовного права. Основное внимание сосредоточено на анализе юридической природы и особенностей киберпреступности как преступления международного характера, то есть – соответствующего международного стандарта. Акцентируется внимание на том, что государствам крайне важно использовать однотипные модели поведения, которые возможны только в случае родства или сходства их национального уголовного законодательства или дополнительных договоренностей и согласований с преследованием правонарушителей. Осуществляется авторский анализ «Конвенции о киберпреступности», и особенностей ее осуществления в отечественное законодательство.

Ключевые слова: преступление международного характера, двойственная криминализация, сотрудничество государств в борьбе с преступностью.

Grynchak I. V. Cybercrime as crimes of an international character

The article reveals the crime of international character as an object of international criminal law. The attention is focused on the analysis of law nature and peculiarities of crimes of international character. The possibility the consider crime of international character as an appropriate standard and object of international law is discussed. The attention is focused on what is essential for States to use the same type of behaviors that are possible only in the case of kinship or similarity of their national criminal legislation or other arrangements and agreements with the prosecution of offenders. Implemented by the author's analysis of the «Convention on Cybercrime» and especially its implementation in domestic legislation.

Key words: object of international law, minimal standards of the sphere of human rights and fundamental freedoms, crime of international character.

УДК 342.951

Завада Христина Володимирівна,
аспірант кафедри кримінального права та кримінології
факультету з підготовки фахівців для підрозділів слідства
Львівського державного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто основні законодавчі особливості пов'язані із визначенням і формуванням обсягу поняття «інтереси України у сфері державної безпеки». Висвітлено проблемні аспекти дослідження вказаного поняття через аналіз наукових напрацювань та положень чинного законодавства. Дано визначення понять «національна безпека», «державна безпека». Визначено засади внутрішньої політики держави у сфері національної безпеки через аналіз положень чинного законодавства. Встановлено основні реальні та потенційні загрози інтересам України у сфері державної безпеки. Враховуючи динаміку наукових поглядів та соціально-правові чинники запропоновано науково обумовлене визначення понять «державна безпека» та «інтереси України у сфері державної безпеки». Визначено самостійний об'єкт поняття «державної безпеки». Зроблено висновок про те, що поняття «національна безпека» є невід'ємною структурною одиницею поняття «національні інтереси» і не може вивчатись окремо без прив'язки до останнього. Здійснено аналіз поняття «національні інтереси» та зроблено висновок про синонімічність понять «інтереси України» та «державні інтереси». Встановлено перелік життєво необхідних інтересів держави, а також визначено об'єктивну і суб'єктивну сторони державних інтересів.

Ключові слова: державна безпека, національна безпека, інтереси держави, інтереси України у сфері державної безпеки.

Постановка проблеми. Аналіз ієрархії потреб людини за відомою теорією мотивації дозволяє стверджувати, що безпека є однією з найважливіших первинних потреб після потреб у їжі, одязі, помешканні, що відносяться до фізіологічних. Незважаючи на те, що безпека не є чимось предметним (матеріальним), це своєрідна характеристика і необхідна умова життєдіяльності та життєздатності об'єктів реального світу. У даному випадку мова йде про людину, суспільство, державу. Тому це цілком конкретна категорія, що має за мету захист та просування життєвих інтересів людини, суспільства, держави.

З огляду на сучасний стан розвитку зовнішньополітичних відносин України, недостатності врегулювання на законодавчому рівні питання інтересів України у сфері зовнішньої безпеки пропонуємо дослідити поняття «інтереси України у сфері державної безпеки», «державна безпека» з врахуванням вже існуючих незначних наукових напрацювань, що стосуються вказаної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питання державної безпеки та інтересів України у цій сфері – дуже важливий напрям наукової діяльності з

погляду становлення і розвитку загальнодержавної системи забезпечення державної та національної безпеки. У сучасній науковій літературі не достатньо приділено уваги питанню дослідження інтересів України у сфері державної безпеки. Крім того, в чинному законодавстві існує велика кількість прогалин, суперечностей, що потребують якнайшвидшого усунення, зважаючи на непрості умови розвитку нашої держави в період ведення війни.

Один із ключових напрямів дослідження – визначення поняття «державна безпека», над яким працювали такі відомі вчені як Ю. Булігін, Л. Григорян, Ю. Долгополов, М. Карпушин, П. Коршиков, сучасні О. Белов, В. Гончаренко, С. Гордієнко, В. Картацев, М. Потебенько, С. Селіванов та ін. Питання визначення змісту та обсягу поняття «інтереси України у сфері державної безпеки» у свою чергу потребує детального вивчення.

Постановка завдання. Мета статті полягає у висвітленні проблемних аспектів дослідження змісту та обсягу поняття «інтереси України у сфері державної безпеки» через аналіз наукових напрацювань та положень чинного законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «безпека» через доступність розуміння на інтуїтивно-побутовому рівні вживається досить широко. Але його суть та зміст у науковому плані повною мірою ще не досліджені та не визначені. Так, до цього часу відсутня цілісна теорія забезпечення безпеки України у різних сферах її життєдіяльності: державній, економічній, соціальній, політичній. Доказом цього є наявність дискусій та різних підходів щодо визначень та розуміння таких базових понять, як «національні інтереси», «національна безпека», «воєнна організація держави», та інших критеріїв і методів оцінки безпеки, принципів побудови ефективного механізму забезпечення безпеки, характеристик можливих небезпек та їх структуризації.

«Суть безпеки полягає в тому, що її потрібно розглядати як соціальну систему, усі складові якої взаємопов'язані» [9, с. 12] таке широке тлумачення безпеки ускладнює розуміння та тлумачення категорій безпеки, тому існує необхідність визначити конкретний зміст досліджуваного поняття, зважаючи на те, що й досі немає чіткої, загально визначеної дефініції поняття та розбіжності між науковими школами та окремими дослідниками.

Домінуючі наукові підходи пропонують тлумачити безпеку як «рівень захищеності життєво важливих інтересів людини, а також суспільства, держави, довкілля від реальних або потенційних загроз, що їх створюють антропогенні чи природні чинники». Крім того, «розрізняють воєнну, екологічну, економічну, інформаційну, пожежну, політичну, продовольчу, радіаційну, соціальну, технічну, транспортну, фінансову, ядерну безпеку» [3]. Важливе місце в системі політики будь-якої держави займає національна безпека.

В межах «реалістичної» традиції (Е. Азерт, Ч. Мур) національну безпеку визначають як «фізичний захист держави від зовнішніх насильницьких загроз переважно військового характеру», інші науковці в межах цієї ж традиції (П. Хат) визначають національну безпеку як «передумову того, що зовнішні військові загрози й різноманітні форми ядерного шантажу проти країни та її союзників (поширене стримування) можуть бути мінімізовані» [1, с. 204].

Варто погодитися з думкою Л. М. Шипілової, що національну безпеку слід «розуміти як необхідний і динамічний стан відносної невразливості держави, який визначає характер взаємодії з зовнішнім середовищем і забезпечується переважно спільними зусиллями зовнішньополітичних, силових і координаційних державних органів у спосіб використання різних засобів в умовах явного чи прихованого, прямого чи опосередкованого негативного впливу внутрішніх чинників на прийняття рішень у сфері

забезпечення життєдіяльності і розвитку держави, а також системи забезпечення її безпеки» [9, с. 8].

Національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [7].

Важливої уваги заслуговує визначення вказаного поняття у коментарі до Кримінального кодексу за редакцією М. Мельника та М. Хавронюка, де вказано, що державна безпека – це захищеність державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності України, її економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу, державної таємниці, правопорядку, державного кордону, життєво важливої інфраструктури та населення від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, а також від терористичних та інших особливо небезпечних зазіхань з боку злочинних організацій, груп чи осіб [5, с. 274]. Важливо звернути увагу на те, що в даному визначенні територія держави має чітко визначені кордони, тому термін «захищеність територіальної цілісності» поглинає термін «захищеність державного кордону».

Виходячи із наведених вище наукових та нормативно-правових положень, можна дійти висновку про те, що категорія національної безпеки структурно окреслюється як ступінь захищеності життєво важливих інтересів, прав і свобод особи (громадянина), суспільства (народу, нації) і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз або рівень відсутності таких загроз правам і свободам людини, базовим інтересам, цінностям суспільства та держави.

Під час визначення терміна «державна безпека» недоцільно обмежуватись лише юридичною інтерпретацією, адже це визначення має здійснюватись на стику юридичних і спеціальних дисциплін.

Об'єктами національної безпеки виступають людина і громадянин, суспільство та держава. Це означає, що функції національної безпеки безпосередньо спрямовані на захист конституційних прав і свобод людини та громадянина; духовних, морально-етичних, культурних, історичних, інтелектуальних та матеріальних цінностей, інформаційного і навколишнього природного середовища і природних ресурсів суспільства; конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності держави.

У положеннях чинного законодавства України закріплено засади внутрішньої політики держави у сфері національної безпеки, до яких віднесено забезпечення життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, а також своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у зовнішньополітичній, оборонній, соціально-економічній, енергетичній, продовольчій, екологічній та інформаційній сферах [6].

Законодавець визначив такі основні реальні та потенційні загрози інтересам України у сфері державної безпеки: розвідувально-підривна діяльність іноземних спеціальних служб; загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян; поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності; злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, поширення міжнародного тероризму; загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України; можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів; спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави; прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України.

Враховуючи динаміку наукових поглядів та відповідні соціально-правові чинники для подальшого обговорення пропонуємо таке визначення: державна безпека – стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, розвідувальних, терористичних та інших кримінально-протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, організацій, окремих груп та осіб та життєво важливі інтереси України.

Оскільки особа, суспільство та держава утворюють разом самостійний об'єкт – націю, поняття «*національна безпека*» охоплює різні аспекти безпеки країни (державної, суспільної, особистої). Саме тому ми будемо вживати поняття державна безпека як таке, що безпосередньо вказує на самостійний об'єкт – державу.

Із аналізу вказаного вище законодавчого визначення можна дійти висновку про те, що поняття «*національна безпека*» є невід'ємною структурною одиницею поняття «*національні інтереси*».

Поняття інтереси України часто зустрічається в положеннях чинного законодавства України, проте немає ні нормативного, ні науково обґрунтованого його визначення.

Теоретичну розвідку варто розпочати із з'ясування значення поняття «інтерес». Існує, як мінімум, дві протилежні відповіді. Одні автори розуміють під інтересом явище об'єктивного порядку, процес формування якого не залежить від усвідомлення («Інтерес взагалі існує незалежно від того, усвідомлений він суб'єктом чи не усвідомлений»). Інші дослідники вважають, що інтерес містить усвідомлення суб'єктом потреб і відповідних засобів їх задоволення, які існують в об'єктивній дійсності. На нашу думку, варто послуговуватись визначеннями даними в межах останнього погляду, який більш повно охоплює його діалектичну, суб'єкт-об'єктну сутність.

Категорія «національні інтереси» певною мірою кореспондується, на думку багатьох дослідників, з категоріями «індивідуальні», «загальнолюдські» і «державні» інтереси [4, с. 109].

Національні інтереси реалізуються державою через державні інтереси, які можуть мати самостійний характер і не збігатися з національними інтересами (наприклад, інтереси уряду чи інших елементів влади – законодавчої чи судової — можуть відрізнятися від національних інтересів).

У свою чергу національні інтереси – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток. Таке визначення поняття національних інтересів закріплене в чинному законодавстві України [7], з чого можна зробити висновок про синонімічність понять «інтереси України» та «державні інтереси», чим ми будемо послуговуватись в подальших дослідженнях для уникнення тавтології у формулюваннях. За своєю спрямованістю вони орієнтовані на забезпечення виживання та прогресивний розвиток і, певною мірою, лідерства особи, суспільства, держави. Тільки через призму реалізації та захисту національних інтересів можуть і повинні розглядатися проблеми створення системи національної безпеки, її головна мета, цілі, завдання, принципи функціонування, усі внутрішні параметри. При цьому особливе значення мають *життєво важливі національні інтереси* – це сукупність потреб, задоволення яких забезпечує саме існування і можливість прогресивного розвитку особи, суспільства, держави.

Базовими життєво необхідними національними інтересами є: територіальна цілісність, державний суверенітет, намагання посісти гідне місце у світовому співтоваристві, добробут громадян на основі забезпечення прав і свобод особи, а також усіх соціальних груп.

Існує три геополітичні рівні безпеки: міжнародний, регіональний і безпеки окремо взятої держави, що пов'язано із просторово-географічною взаємодією країн та народів. В просторово-географічному плані сфера державних інтересів не може обмежуватись національною територією – на неї впливають процеси, які розгортаються в різних регіонах ближнього і дальнього зарубіжжя. Усі ці фактори впливають відповідним чином на розуміння та визначення державних інтересів, на основі цього розрізняють внутрішню та зовнішню безпеку.

Державні інтереси опосередковують діалектичний, суперечливий взаємозв'язок інтересів суспільства та суб'єктів державної влади і виступають рушійною силою поступального розвитку форми держави як засобу соціальної інтеграції.

Конституція України як основний закон держави визначає зміст державних інтересів, шляхи і засоби їх здійснення, а головне – в правовий спосіб закріплює їх підпорядкування потребам та інтересам суспільства. Державні інтереси закріплюються не лише нормами Конституції України, а й нормами інших правових актів.

Інтереси держави відрізняються від інтересів інших учасників суспільних відносин тим, що основі перших завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання тощо.

«Із врахуванням того, що «інтереси держави» оціночне поняття» [8], в кожному конкретному випадку існує необхідність його самостійного визначення з посиланням на чинне законодавство, на підставі якого обґрунтовується факт правопорушення.

Об'єктивну сторону *державних інтересів*, крім характеру суспільства, в якому вони формуються, визначають конкретно-історичні особливості самої держави, а це спрямованість її влади, форма правління та територіального устрою, політичний режим, рівень централізації та децентралізації, зовнішньополітичне середовище. Найбільш суттєвий вплив на зміст державних інтересів здійснює характер державної влади. Вона відзначається суперечливістю, з одного боку, координуючи суперечливу взаємодію особистих, соціально-групових інтересів, сприяє формуванню та здійсненню суспільних інтересів, а, з іншого, маючи якість відносно самостійної політичної організації, виражає інтереси пануючих особистостей і соціальних груп, забезпечуючи, в такий спосіб, проникнення їх одиницності та особливості в процес встановлення та реалізації загального.

Державні інтереси опосередковують діалектичний, суперечливий взаємозв'язок інтересів суспільства та суб'єктів державної влади і виступають рушійною силою поступального розвитку форми держави, насамперед, як засобу соціальної інтеграції. Історичні вектори цього розвитку: від деспотичної форми правління до розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, запровадження системи стримувань і противаг у взаєминах між різними гілками влади; від імперської організації території держави до моделі децентралізації системи державного управління, яка наближає центральну владу до інтересів і потреб національно-територіальних утворень, сприяє розвитку місцевого самоврядування; від тоталітарно-авторитарного режиму здійснення державної влади, до демократичного, де державний інтерес формується з урахуванням потреби зберегти суспільну єдність у розмаїтті потреб й інтересів всіх особистостей і соціальних груп.

Суб'єктивну сторону державних інтересів складає сукупне ідеальне відображення комплексу потреб, пов'язаних з існуванням і розвитком держави, ідеологічними концепціями та уявленнями, психологічними почуттями та настроями суб'єктів державної влади, а також нормами права. Норми права займають особливе місце в зазначеній сукупності, не просто ідеально відображаючи певні потреби, але і відіграючи роль форми конституювання державних інтересів, забезпечуючи їх єдність, цілісність, стабільність, підпорядковуючи інтереси окремих органів та чиновників загальним потребам державного організму. В свою чергу, існування права неможливе поза державою, яка санкціонує та ухвалює ті чи інші соціальні норми, надає їм загальнообов'язковий, юридичний характер і гарантує їх виконання державним примусом. Право не зводиться лише до правотворчої волі держави: воно має відносну самостійність і може характеризуватися як особливий інститут соціального управління, внутрішні елементи якого зорієнтовані на підпорядкування єдиній логіці поступу всіх суспільних інституцій, організацій

У контексті досліджуваної проблеми варто згадати і про відмінність державних інтересів від суспільних, що полягає в суперечливому відображенні загальносоціальних потреб, що здійснюється суб'єктами державної влади – індивідами та соціальними групами, які домінують у суспільстві і мають реальну можливість визначати напрямки і характер державної політики. З одного боку, будь-які панівні групи об'єктивно змушені координувати різні, протилежні особисті та соціально-групові інтереси і в такий спосіб відображати суспільні потреби, а з іншого – вони можуть підпорядковувати цей процес власним інтересам. Об'єктивною основою протидії соціального відчуження державних інтересів від суспільних є процес демократизації суспільного життя, подальше удосконалення механізмів участі жителів країни в процесі визначення змісту державної

політики. «Суб'єктивною – розвиток правових форм державності у взаємозв'язку із зростанням об'єктивності, неупередженості, нарешті, науковості теоретичного знання про державу та її роль у суспільстві» [2, с. 37-38].

Поняття «національна безпека» розглядається з двох позицій. Згідно першої національна безпека розглядається через призму «національних інтересів», що виявляється у вигляді деякого комплексу цілей. Конфлікт національних інтересів може розв'язуватись шляхом пошуку взаємоприйнятного балансу інтересів сторін.

Другий пов'язує національну безпеку зі системою базових національних цінностей як структурного, так і функціонального рівнів. У випадку конфлікту національних цінностей (конфлікт ідеологій, цивілізацій, релігійних догм) компромісу знайти практично неможливо, тому відбувається руйнування одних цінностей та заміна їх іншими. Це зрозуміло у тому випадку, коли «національні цінності» – це національні інтереси, які знайшли своє духовне або матеріальне закріплення в житті народу. Отже, в умовах становлення України перший підхід більш виправданий як більш мобільний і гнучкий.

Висновки. Національна (державна) безпека – міждисциплінарна категорія, досліджувана в рамках таких наукових галузей як правознавство, політологія та соціологія, військові, економічні та інші науки. Це змушує досить широко тлумачити її зміст, тому загальноприйнятого чи хоча б достатньо усталеного визначення цієї категорії поки що не існує. Наука про безпеку поки що до кінця не оформилася, не отримала міцної теоретико-методологічної бази та стрункої структури. Про це свідчить велика кількість як нині існуючих визначень національної безпеки, так і предметних сфер, що принципово відрізняються одна від одної за семантикою предмету, загальним змістом тощо.

Саме тому в теорії права слід чітко окреслити зміст та обсяг поняття державна безпека та надати чіткості базовим категоріям вказаного поняття.

У результаті проведеного наукового дослідження пропонуємо таке визначення: державна безпека – стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, розвідувальних, терористичних та інших кримінально-протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, організацій, окремих груп та осіб та життєво важливі інтереси України.

Найважливішим критерієм національної безпеки є дотримання балансу життєво важливих інтересів особи, групи, суспільства та держави і їх взаємна відповідність у забезпеченні безпеки. Останнє – наріжний камінь національної безпеки, тому повинно перебувати в центрі уваги державної політики національної безпеки.

Особливої уваги заслуговує питання інтересів України у сфері державної безпеки у зв'язку із сучасним станом зовнішньополітичних відносин нашої держави. В чинному законодавстві немає чітко визначених поняттєвих категорій та ознак даного поняття, існує розмите його трактування, що ускладнює правозастосовну практику. У даній роботі ми вживаємо поняття «інтереси України» та «державні інтереси» як синонімічні поняття, і через законодавче визначення останнього можемо розкрити зміст поняття «інтереси України у сфері державної безпеки».

Список використаних джерел

1. Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти : монографія / О. С. Бодрук. – К. : НІПМБ, 2001. – 300 с.
2. Бутченко Т. І. Сутність державного інтересу / Т. І. Бутченко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2008. – Вип. 35. – С. 36-45.

3. Енциклопедія Сучасної України. Т. 2 : Б-Біо [Текст] / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.]. – 2003. – 872 с.
4. Майборода О. Національний інтерес / О. Майборода, В. Кириченко, Ю. Римаренко // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; зедкол. : Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра : Генеза, 1996. – С. 108 – 111.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка – 7-ме вид., переробл. та до-пов – К. : Юридична думка, 2010. – 1288 с.
6. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI // Голос України. – 2010. – №132.
7. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV // Голос України. – 2003. – №134 офіційне видання від 22.07.2003 № 134.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду [...] // Рішення від 08.04.1999 № 3-рп/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – №15. – Ст. 35
9. Шипілова Л. М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. політ. н. : спец. 21.01.01 / Л. М. Шипілова. – К., 2007. – 21 с.

Завада К. В. Проблемные вопросы определения понятия интересов Украины в сфере государственной безопасности

Рассмотрены основные законодательные особенности связанные с определением и формированием объема понятия интересы Украины в сфере государственной безопасности. Освещены проблемные аспекты исследования указанного понятия через анализ научных работ и положений действующего законодательства. Дано определение понятий «национальная безопасность», «государственная безопасность». Определены принципы внутренней политики государства в сфере национальной безопасности через анализ положений действующего законодательства. Установлены основные реальные и потенциальные угрозы интересам Украины в сфере государственной безопасности. Учитывая динамику научных взглядов и социально-правовые факторы предложено научно обусловлено определения понятий «государственная безопасность» и «интересы Украины в сфере государственной безопасности». Определены самостоятельный объект понятие «государственной безопасности». Сделан вывод о том, что понятие «национальная безопасность» является неотъемлемой структурной единицей понятие «национальные интересы» и не может изучаться отдельно без привязки к последнему. Осуществлен анализ понятия «национальные интересы» и сделан вывод о синонимии понятий «интересы Украины» и «государственные интересы». Установлен перечень жизненно необходимых интересов государства, а также определены объективную и субъективную стороны государственных интересов.

Ключевые слова: государственная безопасность, национальная безопасность, интересы государства, интересы Украины в сфере государственной безопасности.

Zavada C. V. Issues definition of Ukraine's interests in the sphere of national security

The main features of the legislation relating to the formation of the concept and the interests of Ukraine in the sphere of national security. Deals with the problematic aspects of the

study said the concept through the analysis of scientific developments and the current legislation. Given the definition of «national security», «national security.» Defined principles of internal policy in national security through the analysis of the current legislation. The basic real and potential threats to Ukraine's interests in the sphere of national security. Given the dynamics of scientific views, social and legal factors caused by the proposed scientific definition of «national security» and «the interests of Ukraine in the sphere of national security.» Independent object defined the concept of «state security». It is concluded that the concept of «national security» is an essential building block of the concept of «national interest» and can not be studied separately without reference to the latter. The analysis of the concept of «national interest» and concluded synonymy concepts of «Ukraine's interests» and «national interests». Established a list of vital interests of the state, and also the objective and subjective aspects of public interest.

Key words: state security, national security, national interests, the interests of Ukraine in the sphere of national security.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.772

Бабецька Іванна Ярославівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ОСОБЛИВОСТІ РЕЄСТРАЦІЇ ЗНАКІВ ДЛЯ ТОВАРІВ ТА ПОСЛУГ

У статті автор досліджує сутність та особливості здійснення права на використання торговельної марки, його місце в системі майнових прав інтелектуальної власності, а також визначенню правову категорію «право на об'єкт інтелектуальної власності». Розглянуто існуючі вимоги до переліку товарів та послуг. У статті аналізується питання встановлених законом меж реалізації майнового права щодо використання торговельних марок. Акцентовується увага на тому, що охорону знака в інших країнах можна одержати шляхом подання заявки до Відомства країни, в якій заявник бажає одержати охорону згідно з законом і правилами, які регламентують реєстрацію знака в країні подання та зареєструвавши знак в іноземних державах згідно з Мадридською угодою про міжнародну реєстрацію знаків та Протоколом до цієї угоди.

Ключові слова: знак для товарів і послуг, торговельна марка, майнові права, заявка на знак для товарів та послуг, перелік товарів та послуг.

Постановка проблеми. За статистикою найбільш поширеним об'єктом інтелектуальної власності є торгівельна марка (знаки для товарів і послуг). Кількість зареєстрованих торгівельних марок в світі близько 30 мільйонів, з них приблизно 1 мільйон зареєстрованих знаків на рік. Розуміючи переваги, які забезпечує реєстрація знака для товарів і послуг, значну увагу цьому питанню приділяють усі компанії (суб'єкти підприємницької діяльності). Використання знаків для товарів і послуг дозволяє збільшити споживчий попит та досягти значних прибутків, а також формує позитивну ділову репутацію на конкретному ринку товарів чи послуг, яка забезпечує розвиток здорового конкурентного середовища.

Актуальність теми дослідження зумовлено необхідністю визначення та однозначного розуміння базових категорій «знаки для товарів і послуг», правовий аналіз законодавства України та вироблення рекомендацій, спрямованих на вдосконалення механізмів реєстрації знаків для товарів і послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці сьогодні, на жаль, спостерігається недостатність наукових досліджень, присвячених аналізу механізму оформлення та здійснення права на використання торговельної марки. У вітчизняній науці окремі питання щодо правомочностей на об'єкти інтелектуальної власності досліджувались такими науковцями як М. В. Волинкіної, В. А. Дозорцева, О. С. Іоффе,

О. Ю. Кашинцева, І. Кириченко, П. Матели, О. В. Меркулова, Т. Нікольської, А. О. Пономарьов, О. Ф. Скакун, В. Скордамалї, та інших. Емпіричну основу для написання даної статті склали акти цивільного законодавства України, законодавства в сфері інтелектуальної власності та міжнародно-правові акти.

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є дослідження та аналіз механізмів оформлення прав на знаки для товарів і послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із найважливіших аспектів успішної діяльності суб'єктів підприємницької діяльності стає можливим із використанням результатів інтелектуальної праці в господарській діяльності. Перелік товарів та послуг є однією з основних складових заявки на знак для товарів і послуг. Інколи заявники не усвідомлюють важливості коректного складання переліку товарів та послуг і не приділяють цьому достатньо уваги. Це може призвести до того, що після отримання свідоцтва підприємець звертає увагу на невідповідність виду його діяльності зазначеним товарам (послугам). Також слід зазначити, що помилки, яких припускається заявник під час складання переліку, тягнуть за собою збільшення строків розгляду заявки та додаткові грошові витрати [3]. Відповідно до статті 5 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг» від 15 грудня 1993 року обсяг правової охорони, що надається, визначається зображенням знака та переліком товарів і послуг, внесеними до Реєстру, і засвідчується свідоцтвом з наведеними у ньому копією внесеного до Реєстру зображення знака та переліком товарів і послуг [5].

Використанням торговельної марки в господарській діяльності може вважатися лише таке використання, через яке забезпечується виконання нею своїх основних функцій – здатності індивідуалізувати товари (послуги), рекламної та функції гарантії якості товару (послуги), що позначається. Зміст категорії «використання» торговельної марки чітко визначений у статті 16 ЗУ «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг». Проаналізувавши положення даної статті Закону, можна виділити три аспекти правомочностей щодо використання торговельної марки: – по-перше, право власника марки наносити її на товарі і при наданні послуг, для яких її було зареєстровано, тару, упаковку, в якій міститься такий товар, вивіску, етикетку, нашивку, бирку чи інший предмет, що має відношення до товару (послуги); – по-друге, право вводити до господарського обороту товари, послуги, позначені торговельною маркою (продаж, імпорт, експорт, зберігання з метою продажу, застосування під час пропонування для продажу товару (надання послуги), для яких було зареєстровано торговельну марку); – по-третє, право використання торговельної марки в рекламі, діловій документації чи в мережі Інтернет (в тому числі використання доменних імен тотожних чи подібних до марки настільки, що їх можна сплутати.) Як правило, фактичним використанням торговельної марки вважається нанесення її на товар, для якого її було зареєстровано, тару, упаковку тощо, а також введення позначених товарів (послуг) до господарського обороту. Отже, для підтвердження використання торговельної марки не вимагається, щоб її було фактично проставлено на товарі чи упаковці, що ним позначається. Достатнім є те, щоб марка була використана під час пропонування до введення товару в обіг або надання послуги. Використанням торговельної марки визнається також застосування її в рекламі, оскільки реклама дає споживачу уявлення про товар позначений під такою торговельною маркою, а також в друкованих виданнях, на вивісках, при демонстрації на виставках, ярмарках, використання в діловій документації, мережі Інтернет. Таке використання торговельної марки в правовій літературі називається номінальним [2].

Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», знак для товарів і послуг – позначення, за яким товари й послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб. Інакше кажучи, товарний знак являє собою таке позначення, яке індивідуалізує товари даного підприємства і допомагає відрізнити їх від товарів його конкурентів.

Згідно з п. 1.4. Правил складання, подання та розгляду заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг об'єктом правової охорони можуть бути такі знаки:

- словесні у вигляді слів або сполучень літер;
- зображувальні у вигляді графічних композицій будь-якої форми на площині;
- об'ємні у вигляді фігур або їх композицій у трьох вимірах;
- комбінації вищезазначених позначень [6].

Таким чином, об'єктом знака можуть бути словесні, зображувальні, об'ємні та інші позначення або їх комбінації, виконані у будь-якому кольорі чи поєднанні кольорів.

Обсяг правової охорони, що надається, визначається наведеними у свідоцтві зображенням знака та переліком товарів і послуг. Правова охорона надається знаку, який не суперечить суспільним інтересам, принципам гуманності і моралі та на який не поширюються підстави для відмови в наданні правової охорони.

Право власності на знак засвідчується свідоцтвом. Свідоцтво України на знак для товарів і послуг є офіційним охоронним документом, що видається від імені держави уповноваженим на це органом – Державним департаментом інтелектуальної власності України (далі – Держдепартамент).

Свідоцтво надає його власнику виключне право користуватися і розпоряджатися знаком за своїм розсудом, так само як і забороняти іншим особам використовувати зареєстрований знак без його дозволу. У разі такого порушення права інтелектуальної власності, власник може звернутися в державні органи для захисту своїх прав [6].

Права, що впливають із свідоцтва, діють від дати подання заявки. Власник свідоцтва має право проставляти поряд із знаком попереджувальне маркування, яке вказує на те, що цей знак зареєстровано в Україні.

Особа, яка бажає одержати свідоцтво і має на це право (заявник), подає заявку на його видачу до Державного підприємства «Український інститут промислової власності» (Укрпатент), який приймає та здійснює розгляд і проведення експертизи заявок. Вимоги до складу, оформлення матеріалів і подання заявки визначені «Правилами складання, подання та розгляду заявки на видачу свідоцтва на знак для товарів і послуг» [4].

Заявку подають безпосередньо до Укрпатенту або надсилають на його адресу: вул. Глазунова, 1, м. Київ-42, 01601, Україна. За дорученням заявника заявку може подати представник у справах інтелектуальної власності (патентний повірений), зареєстрований відповідно до «Положення про представника у справах інтелектуальної власності (патентного повіреного)» [1], або інша довірена особа.

Іноземні особи та особи без громадянства, які проживають чи мають постійне місцезнаходження поза межами України, реалізують свої права, зокрема, право на подання заявки, тільки через патентних повірених, якщо інше не передбачено міжнародними угодами [8].

Заявка – це сукупність документів, необхідних для видачі свідоцтва. Заявка повинна стосуватися тільки одного знака.

Заявка складається українською мовою і повинна містити: заяву про реєстрацію знака; зображення знака, що заявляється; перелік товарів і послуг, для яких заявник

просить зареєструвати знак, згрупованих за Міжнародною класифікацією товарів і послуг для реєстрації знаків (МКТП).

Якщо заявник просить охорону кольору чи поєднання кольорів як відрізняльної ознаки свого знака, то він повинен: заявити про це і вказати в заяві колір чи поєднання кольорів; подати в заявці кольорові зображення знака. До заявки додають документ, що підтверджує сплату збору за подання заявки.

Після встановлення дати подання заявки на знак для товарів і послуг та проведення формальної експертизи проводиться кваліфікаційна експертиза заявки, під час якої перевіряється відповідність заявленого позначення умовам надання правової охорони.

На підставі рішення про реєстрацію знака та за наявності документа про сплату державного мита за видачу свідоцтва здійснюється публікація відомостей про видачу свідоцтва у офіційному бюлетені Держдепартаменту «Промислова власність». Одночасно з публікацією здійснюється державна реєстрація знака. Видача свідоцтва здійснюється Держдепартаментом у місячний строк після державної реєстрації знака.

Охорону знака в інших країнах можна одержати двома шляхами. По-перше, подати заявку до Відомства країни, в якій заявник бажає одержати охорону згідно з законом і правилами, які регламентують реєстрацію знака в країні подання. По-друге, зареєструвати знак в іноземних державах згідно з Мадридською угодою про міжнародну реєстрацію знаків та Протоколом до цієї угоди. У цьому випадку заявка із зазначенням переліку країн, в яких заявник бажає одержати охорону, подається через Укрпатент. Порядок подання заявки на міжнародну реєстрацію знака відповідно до Мадридської угоди [8].

Щодо торговельних марок із принципу територіальності існують певні винятки, в першу чергу, це стосується добре відомих торговельних марок, режим правової охорони яких не обмежений межами однієї держави. Такі знаки можуть отримувати охорону на території країни Паризького Союзу, незалежно від їх реєстрації чи використання. Наслідком територіального принципу дії інтелектуальних прав є практичне існування для особи, що бажає отримати правову охорону інтелектуального об'єкта на території і інших держав, необхідності звернення за міжнародною реєстрацією. Права, які стосуються одного об'єкту і мають одного власника, але набуті в рамках самостійних юридичних систем в юридичній літературі отримали назву «паралельних прав» [7]. Міжнародна реєстрація забезпечує власникові зареєстрованої торговельної марки, в кожній із країн-учасниць союзу такі ж самі права, як і при реєстрації у національному відомстві держави-походження.

Висновки. Як підсумок викладеного вище, можна зазначити, що на основі аналізу норм чинного законодавства України, у статті здійснено комплексне дослідження сутності та особливостей права на використання знаків для товарів і послуг як об'єкта інтелектуальної власності та потребує подальшого дослідження механізм міжнародної охорони та захисту права інтелектуальної власності на знаки для товарів і послуг.

Список використаних джерел

1. Положення про представника у справах інтелектуальної власності (патентного повіреного) від 27 серпня 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/938-97-%D0%BF>.
2. Поль Матели. Новое французское законодательство по товарным знакам. Книга 1 / общая редакция и предисловие к.ю.н. А. Н. Григорьев; перевод с французского к.ю.н. В. И. Еременко. – Душанбе : НПИЦентр, 1998. – 154 с.
3. Пономарьов А. О. Зміст та особливості права на використання торговельної марки /

- А. О. Пономарьов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/evpe_2012_2\(1\)_34.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/evpe_2012_2(1)_34.pdf).
4. Про затвердження Правил складання, подання та розгляду заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг : наказ Державного патентного відомства України від 28 липня 1995 року № 116 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/z0276-95>.
 5. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15 грудня 1993 року № 3689-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №7. – Ст. 36.
 6. Про практику застосування господарськими судами законодавства про захист прав на знаки для товарів і послуг (торговельну марку) (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України) : оглядовий лист Вищого господарського суду України від 17.04.2006 р. № 01-8/847.
 7. Скордамалья В. Право інтелектуальної власності ЄС. Навчальний посібник / В. Скордамалья. – К. : ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. – 156 с.
 8. Як отримати свідоцтво України на знак для товарів і послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [udpu.org.ua > znaaku_dla_tvoriv_i_poslyg](http://udpu.org.ua/znaaku_dla_tvoriv_i_poslyg).

Бабецкая И. Я. Особенности регистрации знаков для товаров и услуг

В статье автор исследует сущность и особенности осуществления права на использование торговой марки, его место в системе имущественных прав интеллектуальной собственности, а также определению правовую категорию «право на объект интеллектуальной собственности». Рассмотрены существующие требования к перечню товаров и услуг. В статье анализируется вопрос установленных законом пределов реализации имущественного права относительно использования торговых марок. Акцентируется внимание на том, что охрану знака в других странах можно получить путем подачи заявки в Ведомство страны, в которой заявитель желает получить охрану согласно закону и правилам, которые регламентируют регистрацию знака в стране представления и зарегистрировав знак в иностранных государствах в соответствии с Мадридским соглашением о международной регистрации знаков и Протокола к этому соглашению.

Ключевые слова: знак для товаров и услуг, торговая марка, имущественные права, заявка на знак для товаров и услуг, перечень товаров и услуг.

Babetska I. Y. Features of registration of signs are for commodities and services

This article is devoted to researching of essence and content of right of use of trade mark, its position in a system of property rights of intellectual property, and also determination of correlation of legal categories «the right to object of intellectual property». The existing requirements for the list of goods and services. Besides, in article is analyzed the question of enacted under the law borders of realization of a property right of use of trade marks. Attention is drawn to the fact that protection of the mark in other countries may be obtained by filing an application with the Office of the country in which the applicant wishes to obtain protection under the law and regulations that govern the registration of the mark in the country representation and register the mark in foreign countries under the Madrid Agreement international Registration of Marks and the Protocol to this agreement.

Key words: trade mark, service mark, property rights, application to sign for goods and services, list of goods and services.

УДК 347.45

Походжук Роман Васильович,
молодший науковий співробітник
відділу проблем договірних права
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ПРАВОВА ПРИРОДА ЕНЕРГОСЕРВІСНОГО ДОГОВОРУ

В статті розглядаються проблемні питання та теоретичні підходи до визначення правової природи енергосервісного договору. На основі проведеного дослідження висвітлено місце конструкції «енергосервісний договір» та охарактеризовано його предмет. Автор висловлює думку, що конструкція енергосервісного договору може бути тільки у формі змішаного договору, враховуючи і виконання робіт, що має матеріалізований результат і, надання послуг, що споживається у процесі її надання. Акцентовується увага на тому, що енергосервісний договір має єдину мету, яка є в його основі, а тому він поєднує правові елементи договору підряду та договору про надання послуг.

Ключові слова: енергосервісний договір, договір підряду, договір про надання послуг, змішаний договір, поіменований договір, непоіменований договір.

Постановка проблеми. Активізація міжнародного енергетичного співробітництва та європейська інтеграція України має наслідком трансформаційні процеси у сферах її життєдіяльності. Одним з положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, є домовленість про продовження та активізацію існуючого співробітництва у сфері енергетики з метою підвищення енергетичної безпеки, конкурентоспроможності та стабільності, що є необхідним для просування економічного зростання та досягнення прогресу у напрямку ринкової інтеграції, в тому числі шляхом поступового зближення в енергетичному секторі та через участь у регіональних ініціативах щодо співробітництва у сфері енергетики.

Взаємне співробітництво включає, серед іншого, таку сферу, як сприяння енергоефективності та енергозбереженню, у тому числі шляхом формування політики щодо енергоефективності та структури права і нормативно-правової бази з метою досягнення значного прогресу відповідно до стандартів ЄС, зокрема ефективну генерацію, виробництво, транспортування, розподіл та використання енергії, на основі функціонування ринкових механізмів, а також ефективного використання енергії при застосуванні обладнання, освітленні та у будівлях [13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед праць вітчизняних та зарубіжних вчених, які окреслювали окремі проблеми договірних регулювань, заслуговують на увагу роботи Т. В. Боднар, М. І. Брагінського, А. І. Васильченко, В. В. Вітрянського, А. Б. Гриняка, І. А. Діковської, О. С. Іоффе, З. У. Козлиєвої, О. О. Красавчикова, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця, Д. І. Мейєра, Н. В. Федорченко та інших. Проте, зважаючи на ґрунтовні дослідження науковців, поза увагою залишається виконання договору

постачання електричної енергії побутовому споживачу та забезпечення захисту прав фізичної особи за вказаним договором.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз та характеристика правової природи нової для вітчизняного законодавства конструкції «енергосервісний договір».

Виклад основного матеріалу дослідження. На рівні ЄС Директивою 2006/32/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 5 квітня 2006 року «про ефективність кінцевого використання енергії та енергетичні послуги, а також про скасування Директиви Ради 93/76/ЄЕС» передбачено таку правову конструкцію, як «енергосервісний контракт» (дослівно: «контрактація енергетичної ефективності») під яким розуміється контрактна угода між, бенефіціаром і постачальником (звичайно, енергосервісна компанія) щодо заходів з покращення раціонального використання енергії, де інвестиції у такий захід робляться відповідно до узгодженого у контракті рівня покращення раціонального використання енергії [3]. У свою чергу, на національному рівні 9 квітня 2015 року було прийнято Закон України «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації» (далі – ЗУ «Про ЕСКО») [11], який встановлює правові та економічні засади здійснення енергосервісу для підвищення енергетичної ефективності об'єктів державної та комунальної власності. Цим законом запроваджено на легальному рівні поняття «енергосервісу» та поняття «енергосервісний договір», що відображає новий вид договору та визначає правові засади його існування.

Варто зазначити, що законодавцем було докладено вагомих зусиль для сприяння раціональному використанню енергії споживачами, зменшенні енергозалежності, а, як наслідок, було здійснено вагомий крок на шляху до енергетичної безпеки України та збільшенні інвестиційної привабливості цього сектору економіки.

Враховуючи, що така конструкція договору, як «енергосервісний договір» є новою для вітчизняного законодавства, обґрунтовано виникає необхідність його детального вивчення та аналізу.

ЗУ «Про ЕСКО» під категорією «енергосервісний договір» розуміє договір, предметом якого є здійснення енергосервісу виконавцем енергосервісу, оплата якого здійснюється за рахунок досягнутого в результаті здійснення енергосервісу скорочення споживання та/або витрат на оплату паливно-енергетичних ресурсів та/або житлово-комунальних послуг порівняно із споживанням (витратами) за відсутності таких заходів [11]. Під поняттям «енергосервіс» вказаний Закон розуміє комплекс технічних та організаційних енергозберігаючих (енергоефективних) та інших заходів, спрямованих на скорочення замовником енергосервісу споживання та/або витрат на оплату паливно-енергетичних ресурсів та/або житлово-комунальних послуг порівняно із споживанням (витратами) за відсутності таких заходів.

Для початку проведемо аналіз вказаного договору за критерієм передбачення чи не передбачення в законодавстві (поіменовані та не поіменовані договори). Відповідно до принципу свободи договору сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Така свобода договору може отримувати свій вираз в укладенні договорів, що прямо передбачені ЦК України та іншими актами цивільного законодавства, – поіменовані договори. Водночас диспозитивність цивільного права надає можливість сторонам відповідно до ч. 1 ст. 6. ЦК України укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам

цивільного законодавства, – непоіменований договір. Таким чином, поіменовані договори – це прямо передбачені ЦК України та/або актами цивільного законодавства, а непоіменовані – це договори, що законодавчо не передбачені.

Д. І. Мейєр свого часу вказував, що на підставі законодавчої визначеності договори поділяються на самостійні і несамостійні; самостійні – це зазначені в законодавстві та визначені ним; несамостійні – всі інші. Проте, автором було зазначено, що краще б однак називати перші договори іменними, а другі безіменними, бо несамостійними договорами можна назвати тільки такі, які не існують самі по собі, а становлять лише додаток до інших договорів або які не становлять самостійних видів договору, а підходять під поняття інших самостійних договорів. Але ні тієї, ні іншої ознаки не відображають (рос. – представляют – вставка наша – *Р. П.*) так звані несамостійні договори, а вони тільки згадані в законодавстві та не визначені. Тому й краще, здається, називати їх безіменними, а інші – іменними, подібно до того як у римському праві існує розподіл договорів на *contractus nominati* і *contractus innominati* [8, с. 500].

Слушним є міркування І. А. Діковської, яка зазначає, що визначення моделі регулювання непоіменованого договору залежить від того, у чому полягає ця непоіменованість, тобто чи цей договір є непоіменованим видом поіменованого типу, чи він являє собою непоіменований тип договору [4, с. 264]. Таким чином, виникає питання, чи передбачена законодавцем договірна конструкція, що складається з двох типів поіменованих договорів, може вважатися поіменованим договором?

В доктрині приватного права була висловлена думка, що оскільки змішаним є договір, в якому містяться елементи різних договорів, то до нього можуть включатися положення як поіменованих, так і непоіменованих договорів. Зважаючи на це, і самі змішані договори можуть бути як поіменованими, так і не поіменованими [6, с. 317]. У цьому контексті варто зазначити, що існує можливість визнавати змішані договори поіменованими, але це буде відображати лише назву договірної конструкції, яка не буде відображати нового типу договору, а буде закріплена в законодавстві лише для зручності застосування.

Окремі автори вказують, що у правозастосовчій практиці надзвичайно важливо розрізняти новизну конструкції і змісту, які притаманні непоіменованим договорам, і поверхневу оригінальність назви договору. Ця проблема актуальна у зв'язку з тим, що більша частина договорів з новими, оригінальними назвами (інвестиційні договори тощо) в дійсності є змішаними, а не непоіменованими договорами. Ця ситуація нерідко виникає в договірній практиці, коли сторони не критично, механічно відтворюють економічні поняття (інвестиції, бізнес-проект тощо), підміняючи ними формулювання умов договору на основі цивільно-правових конструкцій. В результаті конкретні дії щодо виконання таких договорів є сукупністю виконання декількох традиційних договорів (купівлі-продажу, підряду, позики, простого товариства тощо). У цих випадках конструкція змішаного договору дозволяє кваліфікувати такі договірні відносини без шкоди для інтересів сторін, але зі збереженням ефективності цивільно-правового регулювання [10].

Варто погодитися з наведеним міркуванням, адже назва договору, закріплена законодавцем, не завжди відображає його як новий тип договору, а може поєднувати вже існуючі типи для зручності застосування, хоча для досягнення мети можна було б укласти і два різні договори. Ведучи мову про енергосервісний договір варто звернути увагу, га те, що законодавець «*de jure*» закріпив виконання робіт та надання послуг у одному договорі та надав такій конструкції найменування. У цьому контексті важливо зрозуміти чи можна віднести до поіменованих договорів вказану договірну конструкцію, чи ні?

Окремі автори вказували, що змішаним називається договір, який породжує зобов'язання, що входять до складу двох або декількох врегульованих законом типових договірних відносин. Наприклад, договір, за яким одна сторона зобов'язується передати річ у власність, а інша – виконати на свій ризик певну роботу, є змішаним договором: у ньому поєднані зобов'язання, врегульовані законом, що застосовуються до купівлі-продажу і до підяду. Так само змішаним договором буде такий договір, за яким одна сторона зобов'язується надати в користування житлову площу і, крім того, надавати певні послуги й забезпечувати їжею (договір з будинком відпочинку, санаторієм тощо). У першому прикладі обов'язки, врегульовані законом стосовно різних типових договорів, встановлені змішаним договором частково на одній стороні, частково – на іншій; у другому прикладі це комбінування зобов'язань має місце на одній стороні [10, с. 102]. Таким чином, висловлювалося міркування, що змішаним договором може бути перехресне поєднання елементів різних договорів двома сторонами одного договору, або паралельне поєднання елементів різних договорів однією стороною. Таке поєднання було єдино можливо, якщо поєднувалися елементи договірних типів або видів різних договірних типів. У свою чергу О. О. Красавчиков зазначив, що змішаним є договір, що тягне виникнення зобов'язання, що володіє ознаками двох або більше типів або ж у межах одного типу – ознаками двох або більше родів [12, с. 448]. Частково підтримуючи вказану позицію, варто зазначити, що, на нашу думку, зобов'язання, що володіє ознаками двох або більше родів у межах одного договірного типу не може вважатися змішаним договором. У цьому контексті заслуговує на увагу міркування О. С. Іоффе, який зазначив, якщо ж укладений договір опосередковує дві або кілька різнорідних відносин і об'єднує умови, об'єктивно необхідні для формування зобов'язань різних типів, він стає змішаним договором [5, с. 38]. Таким чином, приходимо до висновку, що для того щоб договір підпадав під ознаки змішаного, потрібна наявність в ньому елементів різних цивільно-правових договорів, тобто предмету та/або істотних умов договору.

Якщо враховувати, що у досліджуваному нами договорі містяться елементи договорів різних типів, а саме договору підяду та договору про надання послуг, то можна віднести цей договір до змішаного договору. Водночас Р. А. Лідовець зазначає, що в результаті укладення змішаного договору утворюється єдине зобов'язання (у широкому розумінні), яке спрямоване на досягнення єдиної мети, оскільки сторони, поєднуючи умови різних цивільно-правових договорів, пов'язують здійснення своїх прав і обов'язків, передбачених одним із цих договорів, зі здійсненням прав і обов'язків, передбачених іншим договором [7, с. 8]. Таким чином, енергосервісний договір можна віднести до такого, що утворює єдине зобов'язання, хоча й містить різні типи договорів, тому він є змішаним непоіменованим договором, що містить у собі два типи поіменованих договорів.

Здійснивши аналіз та визначивши місце енергосервісного договору в приватному праві, доцільно розглянути предмет цього договірного зобов'язання. Так, ЗУ «Про ЕСКО» предметом договору визначає здійснення комплексу технічних та організаційних енергозберігаючих (енергоефективних) та інших заходів, спрямованих на скорочення замовником енергосервісу споживання та/або витрат на оплату паливно-енергетичних ресурсів та/або житлово-комунальних послуг порівняно із споживанням (витратами) за відсутності таких заходів. З цього випливає, що у предметі досліджуваного договору законодавець поєднує елементи договору підяду та договору про надання послуг. До умов договору підяду можна віднести умови, що включають в себе діяльність пов'язану з виконанням, прийманням виконаних робіт, які полягають у переоснащенні технічних

установок будівлі (наприклад, заміна проводки, оснащення кожної квартири окремими вимірювальними приладами тощо), покращенні загальних характеристик будівлі (наприклад утеплення, вентиляція, заміна вікон тощо). Водночас до умов договору про надання послуг можна віднести умови, що включають діяльність з проведення енергетичного аудиту, поточного моніторингу, перевірки ефективності здійснених заходів тощо. Таким чином, досліджуваний договір містить у собі елементи двох різних типів договорів.

А. І. Васильченко висловлює міркування, що в енергосервісному договорі законодавець акцентує увагу не стільки на досягненні певного результату (економії енергії), скільки на процесі, що дозволяє досягти зазначений результат шляхом перерозподілу фінансових ризиків, адже в сучасних російських умовах дуже важливо надати суб'єктам, котрі володіють невеликим бюджетом, можливість провести модернізацію з мінімальними витратами. Як наслідок, автор робить висновок, що енергосервісним договором визнається договір, за яким одна сторона (виконавець) за завданням другої сторони (замовник) зобов'язується надати енергосервісні послуги, тобто здійснити комплекс дій, спрямованих на встановлення і підтримання режиму економії енергетичних ресурсів на об'єкті замовника, а замовник зобов'язується оплатити ці послуги [1, с. 55-56]. У свою чергу під предметом вказаного договору дослідниця розуміє надання енергосервісних послуг та відносить енергосервісний договір до типу договорів про надання послуг [1, с. 61]. Можливо в доктрині приватного права Росії можна було б погодитися з віднесенням енергосервісного договору до договорів з надання послуг, проте в доктрині приватного права України доцільніше не відносити вказаний договір лише до одного конкретного договірного типу. Якщо ми віднесемо енергосервісний договір до договірного типу про надання послуг ми знівелюємо положеннями, що притаманні договору підряду і містяться в енергосервісному договорі.

У цьому контексті слушним є міркування А. Б. Гриняка, який зазначає, що договір підряду слід відмежовувати від договорів про надання послуг, регламентованих гл. 63 ЦК України. Коли йдеться про діяльність у формі «робіт», то споживача цікавить кінцевий результат такої діяльності, що набуває певної матеріалізованої форми, тобто такий об'єкт цивільних прав, як «результати робіт». Коли ж йдеться про послуги як об'єкт цивільних прав, то до уваги береться не сам результат, який споживається при здійсненні діяльності, а дії що до нього призвели [2, с. 18-19]. У свою чергу О. С. Іоффе зазначив, що у зобов'язаннях щодо виконання робіт одному з контрагентів доручається досягнення певного матеріального результату. Якщо він не досягнутий, зобов'язання вважається невиконаним, хоча б зобов'язана особа і робила все необхідне для його досягнення. Не можна визнати виконаним договір підряду, якщо завершена робота випадково загине до передачі замовнику, незважаючи на те що підрядник зробив усе можливе для її завершення.

У зобов'язаннях з надання послуг один з контрагентів доручає іншому ведення певної справи, не пов'язаного зі створенням матеріального результату, а спрямованого на досягнення різних інших ефектів. Тому, якщо доручену справу ведеться належним чином, вважається, що контрагент виконує прийняте на себе зобов'язання, хоча б очікуваний ефект і не настав [5, с. 489].

Висновки. Таким чином, якщо брати за основу вказане розмежування, можна прийти до висновку, що конструкція енергосервісного договору може бути тільки у формі змішаного договору, враховуючи і виконання робіт, що має матеріалізований результат і, надання послуг, що споживається у процесі її надання. Принагідно варто зазначити, що

однією з істотних умов енергосервісного договору є умова щодо порядку переходу до замовника права власності на майно, що було утворено (встановлено) йому за енергосервісним договором, що відбувається після закінчення дії договору, а, отже, і матеріалізований результат, що буде використовуватися для продовження підтримання рівня енергоспоживання, що було під час дії договору. Враховуючи, що енергосервісний договір має єдину мету, яка є в його основі, він поєднує правові елементи договору підряду та договору про надання послуг.

Список використаних джерел

1. Васильченко А. И. Энергосервисный договор : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.03 / А. И. Васильченко. – Санкт-Петербург, 2015. – 147 с.
2. Гриняк А. Б. Особливості розмежування договорів підряду та договорів про надання послуг [Текст] / А. Б. Гриняк // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 4. – С. 18-19.
3. Директива 2006/32/ЄС європейського парламенту і ради від 5 квітня 2006 року про ефективність кінцевого використання енергії та енергетичні послуги, а також про скасування Директиви Ради 93/76/ЄЕС // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32006L0032>.
4. Діковська І. А. Поіменовані та непоіменовані договори у праві окремих країн / І. А. Діковська // Приватне право. – 2013. – № 1. – С. 260-266 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/prpr_2013_1_27.pdf.
5. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М. : «Юрид. лит.», 1975. – 880 с.
6. Козлієва З. У. Категорія «непоіменовані договори» у цивільному праві України / З. У. Козлієва // Актуальні проблеми приватного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народж. В. П. Маслова, Харків, 27 лют. 2015 р. – Харків, 2015. – С. 316–319.
7. Лідовець Р. А. Змішані договори в цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка / Р. А. Лідовець. – Л., 2005. – 19 с.
8. Мейер Д. И. Русское гражданское право (в 2 ч.) / Д. И. Мейер // По исправленному и дополненному 8-му изд., 1902. – Изд. 2-е, испр. – М. : Статут, 2003. – 831 с.
9. Новицкий И. Б. Лунц Л. А. Общее учение об обязательствах / И. Б. Новицкий, Л. А. Лунц. – М. : Юр. лит., 1950. – 418 с.
10. Огородов Д. В. Смешанные договоры в частном праве: отдельные вопросы теории и практики / Д. В. Огородов, М. Ю. Чельшев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zonazakona.ru/law/comments/213/>.
11. Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації: Закон України від 09.04.2015 № 327-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/327-19>.
12. Советское гражданское право : в 2 т. Том 1 / Красавчиков О. А. – М. : Высш. шк., 1985. – 544 с.

13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 // Ратифіковано Законом України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 6.09.2014 № 1678-VII // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

Пожоджук Р. В. Правовая природа энергосервисного договора

В статье рассматриваются проблемные вопросы и теоретические подходы к определению правовой природы энергосервисного договора. На основе проведенного исследования отображено место конструкции «энергосервисный договор» и охарактеризован его предмет. Автор высказывает мнение, что конструкция энергосервисного договора может быть только в форме смешанного договора, учитывая и выполнения работ, которые имеют материализовый результат и оказание услуг, которые потребляются в процессе ее предоставления. Акцентируется внимание на том, что энергосервисный договор имеет единственную цель, которая есть в его основе, а потому он сочетает правовые элементы договора подряда и договора о предоставлении услуг.

Ключевые слова: энергосервисный договор, договор подряда, договор о предоставлении услуг, смешанный договор, поименованный договор, непоименованный договор.

Pozhodzhuk P. V. Legal nature of energy service agreement

The article deals with the problematic issues and theoretical approaches to the determination of the legal nature of an energy service contract. On the basis of the study displayed a place design «Energy Agreement» and characterized his subject. The author suggests that the design of an energy service contract may be only in the form of a mixed agreement, given the performance of works that are the result of materializovy and services that are consumed in the course of its provision. Attention is drawn to the fact that energy service agreement has the sole objective of which is, at its core, but because it combines elements of the legal contract and the service contract.

Key words: energy service agreement, contract, service agreement, a mixed contract, named treaty nepoimenovany contract.

УДК 349.2

Ревуцький Тарас Ігорович,
викладач кафедри правознавства
Прикарпатського інституту ім. М. Грушевського МАУП

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО МАТЕРІАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

Зроблено аналіз становлення та розвитку законодавства про матеріальну відповідальності у трудовому праві України, зазначаються головні етапи розвитку цього виду відповідальності, характерні риси положень законодавства про матеріальну відповідальність в системі нормативних актів, а також обґрунтовується можливість застосування позитивного досвіду в регулюванні матеріальної відповідальності в новому Трудовому кодексі України. Серед основних недоліків діючого вітчизняного законодавства про матеріальну відповідальність визначаються: невизначеність її правової природи, у подальшому існуванні її обмеженого виду; відсутність кодифікованих та належним чином закріплених норм про матеріальну відповідальність роботодавця; відсутність норм про відшкодування моральної шкоди.

Ключові слова: матеріальна відповідальність, матеріальна шкода, історико-правовий аспект, етапи розвитку.

Постановка проблеми. Історія розвитку трудового законодавства в цілому і трудового законодавства, яке регулює матеріальну відповідальність, свідчить, що для останнього характерні як спільні з загальним законодавством, так і самостійні етапи розвитку. Важливим є визначення етапів та дослідження особливостей розвитку законодавства про матеріальну відповідальність сторін трудових правовідносин. На базі досліджень тенденцій розвитку законодавства України про матеріальну відповідальність у трудовому праві та наукових доробок вчених в історико-правовому аспекті у цій галузі пропонуються шляхи розв'язання проблемних питань цього інституту.

У нових економічних умовах особливого теоретичного та практичного значення набуває дослідження становлення та розвитку інституту матеріальної відповідальності у трудовому праві України в історико-правовому аспекті з тим, щоб позитивний досвід минулих років належною мірою був відображений у сучасному законодавстві. Важливим кроком у реформуванні трудового законодавства є підготовка проекту нового Трудового кодексу України (далі – ТКУ), який покликаний удосконалити існуючі норми і розробити нові ідеї розвитку правовідносин в сфері трудового права, важливим інститутом якого є матеріальна відповідальність сторін трудового договору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут матеріальної відповідальності працівників за шкоду, заподіяну ними підприємству, установі, організації завжди був предметом уваги науковців у галузі трудового права. Свої праці дослідженню даного інституту присвячували в різні роки вчені Є. С. Белінський, В. П. Пастухов, Л. М. Гладков, Ю. Н. Коршунов, В. С. Лісовський, В. С. Венедиктов, П. Р. Стависький,

Н. М. Хуторян та інші. Зокрема, теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин стали предметом дослідження докторської дисертації Н. М. Хуторян [13]. Проте проблематика матеріальної відповідальності працівників вимагає подальшого дослідження, адже робота із вдосконалення проекту Трудового кодексу України триває.

Постановка завдання. Метою даної роботи є виявлення закономірностей розвитку норм законодавства про матеріальну відповідальність в історії трудового права України, розгляд основних етапів становлення системи нормативно-правових актів про матеріальну відповідальність, а також висвітлення дискусійних, проблемних щодо матеріальної відповідальності у трудовому праві та знаходження правових шляхів вирішення цих питань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початком правового регулювання матеріальної відповідальності стала перша кодифікація трудового законодавства України, здійснена прийняттям у 1922 році Кодексу законів про працю УРСР. В даному кодексі було затверджено положення про матеріальну відповідальність працівника. Далі це положення конкретизувалося та більш детально регламентувалося у окремих постановах.

12 червня 1929 р. була затверджена постанова ЦВК та РНК СРСР «Про майнову відповідальність робітників і службовців за збитки, заподіяні ними наймачам». Головними положеннями цієї постанови були наступні. Робітники і службовці несуть майнову відповідальність перед наймачем за заподіяний останньому при виконанні службових обов'язків збиток у розмірі дійсного збитку, але не більше однієї третини своєї тарифної ставки, якщо збиток викликаний недбалістю в роботі або порушенням закону, правил внутрішнього розпорядку, спеціальних інструкцій і розпоряджень наймача.

Робітники і службовці несуть майнову відповідальність перед наймачем за заподіяний останньому збиток в межах повного розміру збитку в наступних випадках: а) коли збиток заподіяний діями працівника, що містять ознаки діянь, що переслідуються в кримінальному порядку; б) коли спеціальними законами на працівника покладена повна або підвищена, в порівнянні з вказаною межею, майнова відповідальність за збиток, заподіяний наймачеві при виконання службових обов'язків; в) коли між працівником і наймачем є особливий письмовий договір про прийняття на себе працівником повної або підвищеної, в порівнянні з вказаною межею, майнової відповідальності за недостачу більше передбаченої норми, цінностей, переданих під відповідальність працівника для зберігання або інших цілей; г) коли збиток заподіяний не при виконанні службових обов'язків.

При визначенні розміру збитку беруться до уваги тільки прямі збитки, але не упущена наймачем вигода. При встановленні судовими органами розмірів збитку, що підлягає відшкодуванню, повинні враховуватися не тільки заподіяні збитки, але і та конкретна обстановка, при якій збитки були заподіяні. Неприпустимо покладання на працівника відповідальності за такий збиток, який може бути віднесений до категорії нормального виробничо-господарського ризику. Правила цієї постанови не розповсюджуються на ті випадки спричинення працівником збитку наймачеві, коли згідно законам про державний фінансовий контроль відшкодування збитку проводиться шляхом нарахувань [11, с. 367].

Матеріальна відповідальність, згідно даної постанови розподіляється на обмежену та повну, або підвищену. Важливою є вказівка на необхідність достатніх підстав, необхідних для застосування повної або підвищеної відповідальності. Звісно, діюче трудове законодавство має більше підстав повної матеріальної відповідальності, ніж

законодавство 20-х років минулого століття, крім того, сучасне трудове право не розглядає такого поняття, як «підвищена матеріальна відповідальність». Про рівень законодавчого регулювання матеріальної відповідальності, згідно постанови, що аналізується, свідчить необхідність урахування конкретних обставин заподіяння шкоди, при встановленні розмірів відшкодування збитків.

29 жовтня 1930 р. була затверджена постанова НКП «Про порядок укладення договорів про майнову відповідальність працівників за недостачу цінностей». Згідно цієї постанови особливі письмові договори про майнову відповідальність за недостачу цінностей, переданих під відповідальність працівника, могли укладатися з працівниками певних категорій, наприклад, з касирами всіх спеціальностей у всіх підприємствах і установах, завідувачами складами, їх помічниками і т. д. [6]. Виходячи з аналізу положень даних постанов доходимо висновку, що існував визначений в законодавстві порядок укладення договорів про повну майнову відповідальність працівників. Крім того, у постанові НКП «Про порядок укладення договорів про майнову відповідальність працівників за недостачу цінностей» чітко окреслене коло працівників, з якими може укладатися договір про повну матеріальну відповідальність. Важливим є положення про обов'язки наймача щодо створення необхідних умов праці і виробничої обстановки. Граничні розміри відповідальності працівника встановлюються по окремим видам майна інструкцією Народного комісаріату праці Союзу РСР, що видається за узгодженням з ВЦСПС. При встановленні розмірів відповідальності за майно, видане в користування працівникові, повинна враховуватися фактична зношеність майна [12, с. 242].

Окрім матеріальної відповідальності працівників радянське трудове законодавство на цьому етапі також регулювало майнову відповідальність керівників, посадових осіб. Прикладом цього є норми Указу Президії Верховної Ради СРСР від 24 квітня 1958 р. «Про відповідальність за невиконання планів і завдань по постачанню продукції». Так, було встановлено, що невиконання керівниками і іншими посадовими особами підприємств, господарських організацій, міністерств і відомств, планів і завдань по постачанню продукції в інші економічні адміністративні райони або союзні республіки, а також для загальносоюзних потреб є грубим порушенням державної дисципліни і спричиняє дисциплінарну, матеріальну або кримінальну відповідальність. На керівників і інших посадових осіб підприємств, господарських організацій, міністерств і відомств, винних в невиконанні без поважних причин планів і завдань по цих постачаннях, накладалися строгі дисциплінарні стягнення або проводилося грошове нарахування в розмірі до 3-місячного окладу заробітної плати в порядку, що встановлювалося законодавством союзних республік. У випадках неодноразового невиконання без поважних причин планів і завдань по постачаннях продукції в інші економічні адміністративні райони або союзні республіки, а також для загальносоюзних потреб вказані особи притягувалися до кримінальної відповідальності як за посадовий злочин [2, с. 202].

Матеріальна відповідальність підприємств регулювалась спеціальним указом Президії Верховної Ради СРСР від 2 жовтня 1961 р. «Про порядок розгляду спорів про відшкодування підприємствами, установами, організаціями збитку, завданого робітникам і службовцям каліцтвом або іншим пошкодженням здоров'я, пов'язаним з їх працею». Цим правовим актом було встановлено, що у випадку завдання з вини підприємства працівнику або службовцю каліцтва або іншого пошкодження здоров'я, пов'язаного з його працею, відшкодування завданого збитку робітнику або службовцю збитку проводиться по рішенням адміністрації підприємства. При незгоді зацікавленої особи з вирішенням адміністрації спор розглядається фабричним, місцевим комітетом

професійної спілки. Якщо зацікавлена особа або адміністрація не згодні з ухвалою фабричного, заводського, місцевого комітету професійного союзу, а також у разі відсутності на підприємстві, в установі комітету професійного союзу спор про відшкодування заподіяного збитку розглядається народним судом [3, с. 202].

Таким чином, за допомогою окремого нормативного акту була закріплена майнова відповідальність підприємства за пошкодження здоров'я, що посилювало увагу на безпечні умови праці на виробництві. Крім постанов та розпоряджень в сфері регулювання матеріальної відповідальності також застосовувалась судова практика.

Згідно постанови Пленуму Верховного Суду СРСР «Про судову практику по стягненню матеріального збитку, заподіяного злочином», прийнятої 28 травня 1954 р., якщо матеріальний збиток спричинений злочинною дією робітника або службовця, що перебував з потерпілим у трудових відносинах на одній державній або суспільній установі, підприємстві, то майнова відповідальність винного повинна була визначатися на підставі ухвали ЦВК і РНК СРСР від 12 червня 1929 р. «Про майнову відповідальність робочих і службовців перед наймачем». Розмір збитку в цих випадках повинен був встановлюватися судом з урахуванням конкретних обставин справи, ступеня провини працівника і його матеріального положення.

Таким чином, матеріальна відповідальність працівників на цьому етапі характеризувалася наявністю певної кількості постанов, розпоряджень та інструкцій. Головним джерелом правового регулювання майнової відповідальності в трудовому праві була постанова 1929 р. «Про майнову відповідальність робітників і службовців за збитки, заподіяні ними наймачам». Згідно специфіки різних галузей виробництва були у свій час прийняті акти, регулюючі майнову відповідальність у тому чи іншому господарстві. Перевагою законодавчого регулювання відповідальності в той час було те, що в правових актах чітко регулювалися підстави та умови її застосування. Виходячи із аналізу норм про види матеріальної відповідальності, бачимо, що вітчизняним законодавством були точно закріплені умови повної матеріальної відповідальності, детально закріплений зміст договору про повну матеріальну відповідальність. У свою чергу позитивною характеристикою законодавства про матеріальну відповідальність у той час слід вважати неможливість застосування до працівника такого виду відповідальності за збитки, які може бути віднесені до категорії нормального виробничо-господарського ризику. Це положення в якійсь мірі запобігало створенню довільних дій наймача.

Істотним недоліком регулювання інституту матеріальної відповідальності було те, що практично всі норми відносно цього виду відповідальності в трудовому праві закріплювалися не в загальному кодифікованому акті – Кодексі законів про працю, а в окремих нормативних актах. Крім того, певні недоліки існували в закріпленні конкретних видів відповідальності. Так, сучасне трудове право містить більше підстав застосування повної матеріальної відповідальності. Що стосується специфічних ознак розвитку матеріальної відповідальності на цьому етапі, то слід зазначити, що в сучасному трудовому праві немає поняття «підвищеної матеріальної відповідальності», яке було в законодавстві радянських часів. Відносно обмеженої відповідальності, то згідно сучасному законодавству, працівник несе відповідальність в межах середнього місячного заробітку, а згідно Положенню 1929 р. «Про майнову відповідальність робітників і службовців за збитки, заподіяні ними наймачам», правник ніс відповідальність у розмірі не більше однієї третини своєї тарифної ставки.

Наступний етап регулювання матеріальної відповідальності в вітчизняному трудовому праві пов'язаний з прийняттям Кодексу законів про працю УРСР,

затвердженого 10 грудня 1971 р. В главі IX цього кодифікованого акту закріплені гарантії при покладанні на працівників матеріальної відповідальності за збиток, заподіяний підприємству, установі організації. Незважаючи на нормативне закріплення майнової відповідальності в кодексі законів про працю, поняття цього інституту закон не дає. У Кодексі законів про працю України матеріальна відповідальність розглядається тільки з позиції працівника, що є неприпустимим у сучасних умовах ринкової економіки.

Наступним важливим актом, регулюючим матеріальну відповідальність, було Положення про матеріальну відповідальність робітників і службовців за збиток, завданий підприємству, установі, організації. Положення затверджене Указом Президіуму Верховної Ради СРСР від 13 липня 1976 р. та подальшими змінами [4, с. 427]. Важливе практичне значення Положення підтверджується даними судової статистики, згідно якої справи про відшкодування працівниками і службовцями збитку, заподіяного підприємству, впродовж багатьох років займають провідне місце в загальній масі трудових справ, що розглядаються судами країни [1, с. 33]. Важливою особливістю регулювання матеріальної відповідальності працівників згідно Положенню було розділення обмеженої відповідальності на декілька випадків.

Перший з них – матеріальна відповідальність в розмірі прямого дійсного збитку, але не більш однієї третини місячної тарифної ставки працівника. Прямий дійсний збиток в розмірі місячної тарифної ставки відшкодовувався лише коли нема підстав для матеріальної відповідальності в більш високому розмірі.

Другим випадком обмеженої відповідальності була матеріальна відповідальність в розмірі завданого збитку, але не більше двох третин середнього місячного заробітку. Цей вид відповідальності найчастіше застосовувався при виготовленні бракованої продукції.

Наступним випадком є діюча і зараз норма про матеріальну відповідальність в розмірі завданого збитку, але не більше середнього місячного заробітку працівника. Відмінністю такого виду відповідальності в той час було те, що її застосовували тільки до певного кола суб'єктів трудових правовідносин: до них відносилися керівники підприємств, структурних підрозділів.

Специфічним також був такий випадок, як матеріальна відповідальність в розмірі не більш трьох місячних окладів посадової особи. Таку відповідальність несли особи, які були відновні в незаконному звільненні або переводі працівника на іншу роботу [5, с. 24].

Трудовим законодавством СРСР регулювалась також матеріальна відповідальність підприємств. Згідно ст. 67 Основ законодавства про працю СРСР, підприємства, установи, організації несли матеріальну відповідальність за збиток, завданий працівникам і службовцям каліцтвом або іншим пошкодженням здоров'я, пов'язаний з виконанням ними трудових обов'язків. Порядок і умови відшкодування шкоди, завданої пошкодженням здоров'я працівників на даному етапі регулювалися Основами цивільного законодавства та цивільними кодексами союзних республік [7, с. 192].

Законодавство про працю СРСР на даному етапі передбачало матеріальну відповідальність підприємств, установ та організацій за шкоду, заподіяну здоров'ю працівників. Важливим є те, що така відповідальність детально регламентувалася в окремих нормативних актах, затверджених окремо від кодексу законів про працю. Разом з загальними нормами про матеріальну відповідальність підприємств, установ та організацій, законодавче закріплення отримали норми про порядок та розміри відшкодування шкоди, можливість оскарження рішень у судовому процесі, спеціальними положеннями дещо конкретизувалися норми матеріальної відповідальності в залежності від сфери господарства та промисловості.

Одним з головних етапів становлення держави і права в Україні стало проголошення незалежності, становлення на шлях розвитку держави. З ринковою економікою, правової держави. Це, звісно, не могло не вплинути на подальшу орієнтацію та розвиток трудового права України. Справедливо з цього приводу стверджував В. С. Лісовський, відзначаючи, що вирішальною сферою реалізації намічених перебудовою змін є сфера трудової діяльності. Зростання продуктивності праці і якості продукції, що випускається, дозволяє підняти матеріальний і духовний добробут людей, здійснити корінні зрушення в образі життя, в умовах і змісті праці, в відношенні до праці [9, с. 3]. Зміст відносин, пов'язаних з матеріальною відповідальністю, полягає перш за все в обов'язку робочого або службовця, що заподіяв збиток, понести певні наслідки правопорушення.

Останнім важливим етапом, який приніс зміни щодо регулювання праці взагалі та матеріальної відповідальності зокрема, було прийняття 28 червня 1996 року Конституції України. Яка проголосила і гарантувала якісно новий статус особи, суспільства і держави, втілюючи в Основному Законі національну ідею українського державотворення, визначила пріоритетні форми безпосередньої демократії, передбачила принципово нову систему державної влади і місцевого самоврядування, підбила підсумок у розвитку українського суспільства і держави та стала програмою їх подальшого оновлення.

Висновки. Таким чином, історію розвитку правового регулювання матеріальної відповідальності в Україні можна розділити на такі головні етапи:

1) 1922–1971 рр. Початок етапу пов'язаний з першою кодифікацією трудового законодавства. Характеризується появленням перших нормативних положень про матеріальну відповідальність сторін трудових правовідносин.

2) 1971–1996 рр. Відокремлення цього етапу обумовлюється наступною кодифікацією трудового законодавства УРСР. Завдяки поновленню норм про матеріальну відповідальність, у кодексі законів про працю з'являється окрема глава, яка містить гарантії працівників при покладенні на них матеріальної відповідальності, але само поняття матеріальної відповідальності не закріплюється;

3) 1996–2009 рр. Становлення на шлях побудови правової демократичної держави, прийняття Конституції незалежної України принесли корінні зміни в орієнтації трудового законодавства.

Недоліками діючого законодавства про матеріальну відповідальність є: невизначеність її правової природи, у подальшому існуванні її обмеженого виду; відсутність кодифікованих та належним чином закріплених норм про матеріальну відповідальність роботодавця; відсутність норм про відшкодування моральної шкоди. Тому наступний етап в регулюванні матеріальної відповідальності настане з прийняттям нового Трудового кодексу України, в якому необхідно заповнити всі існуючі прогалини.

Список використаних джерел

1. Бюлетень Верховного Суду СРСР. – 1978. – № 4. – С. 33.
2. Ведомости Верховного Совета СССР. – 1958. – № 9. – С. 202.
3. Ведомости Верховного Совета СССР. – 1961. – № 41. – С. 202.
4. Ведомости Верховного Совета СССР. – 1976. – № 29. – С. 427.
5. Гладкова Л. М. Материальная ответственность и закон. – М. : Московские рабочие, 1981. – 60 с.
6. «Известия НКТ СССР». – 1930. – № 31-32.

7. Коршунов Ю. Н. Возмещение ущерба причинённого здоровью работника. – М. : Юрид. лит., 1987. – 192 с.
8. Кодекс законів про працю України. – К. : Юрінком Інтер, 2015.
9. Лісовский В. С. Материальная ответственность рабочих и служащих. – К. : «Знание» УРСР, 1990. – 32 с.
10. Проект Трудового кодексу України // Верховна Рада України, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46746.
11. Свод Законов СССР. – 1929. – № 42. – С. 367.
12. Свод Законов СССР, 1931. – № 35. – С. 257 ; 1932. – № 40. – С. 242.
13. Хуторян Н. М. Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин : монографія / Н. М. Хуторян. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 264 с.

Ревуцкий Т. И. Становление и развитие законодательства о материальной ответственности в Украине

Сделан анализ становления и развития законодательства о материальной ответственности в трудовом праве Украины, указываются основные этапы развития этого вида ответственности, характерные черты положений законодательства о материальной ответственности в системе нормативных актов, а также обосновывается возможность применения положительного опыта в регулировании материальной ответственности в новом Трудовом кодексе Украины. Среди основных недостатков действующего отечественного законодательства о материальной ответственности определяется: неопределенность ее правовой природы, в дальнейшем существовании ее ограниченного вида; отсутствие кодифицированных и должным образом закрепленных норм о материальной ответственности работодателя; отсутствие норм о возмещении морального вреда.

Ключевые слова: материальная ответственность, материальный вред, историко – правовой аспект, этапы развития.

Revutsky T. I. Formation and development of legislation on liability in Ukraine

Analyzed the formation and development of legislation about property accountability in labour right of Ukraine, specified the main stages at adjusting of this type of responsibility and also character features of positions of legislation about property accountability in the system of normative acts and possibility of application of positive experience is also grounded in adjusting of property accountability in the new Labour code of Ukraine. Among the major shortcomings of the current national legislation on liability is determined by: the uncertainty of its legal nature, the further existence of its limited type; the absence of codified and properly fixed rules on the liability of the employer; the absence of rules on compensation for non-pecuniary damage.

Key words: material responsibility, material damage, historic – legal aspects, stages of development.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ
ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.132

Басиста Ірина Володимирівна,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
та оперативно-розшукової діяльності
Прикарпатського факультету
Національної академії внутрішніх справ,
підполковник міліції

**ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОВАДЖЕННЯ – ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСКАРЖЕННЯ
ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ**

У даній статті розглянуто низку проблем як законодавчого унормування, так і практичної реалізації засади кримінального провадження – забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності. При цьому визначено, що зусилля науковців і практиків повинні бути спрямовані на напрацювання реальних, оптимальних механізмів реалізації громадянином своїх конституційних прав в цілому, та в кримінальному провадженні, зокрема.

Ключові слова: засади кримінального провадження, досудове розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, процесуальні дії, бездіяльність, оскарження процесуальних рішень.

Постановка проблеми. У будь-якій правовій державі, де людина виступає найвищою соціальною цінністю, напрацювання реальних, оптимальних механізмів реалізації нею своїх конституційних прав належних до пріоритетних напрямків державної правової політики. У статті 55 Конституції України кожному з нас гарантовано право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, зокрема до них належать і рішення, дії та бездіяльність, які приймаються або ж вчинені уповноваженими суб'єктами у кримінальному провадженні.

Не дивлячись на те, що у частині 1 статті 303 КПК наведено вичерпний перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, що можуть бути оскаржені на досудовому провадженні, зокрема:

1) бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у не поверненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами статті 169 КПК, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений КПК строк, – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, володільцем тимчасово вилученого майна;

2) рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування – потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його

захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;

3) рішення слідчого про закриття кримінального провадження – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником;

4) рішення прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;

5) рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим – особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою;

6) рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки – особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом;

7) рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій – особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представником, законним представником чи захисником;

8) рішення слідчого, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими главою 39 КПК – підозрюваним, його захисником чи законним представником, потерпілим, його представником чи законним представником, на сьогоднішній день існує цілий ряд проблем безперешкодної реалізації учасниками кримінального провадження та іншими особами цих та інших суміжних положень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не можна сказати, що ця проблематика не досліджувалася провідними процесуалістами, зокрема низка фундаментальних публікацій у цій царині належить В. Г. Гончаренку, Ю. М. Грошовому, М. М. Михеєнцу, В. Т. Нору, В. О. Попелюшко, М. Є. Шумилі, О. Г. Яновській та іншим відомим вченим. Однак широке її обговорення науковою спільнотою вимагає аналізу та синтезу базових прогалин та колізій з метою їх подальшого оптимального вирішення і усунення.

Постановка завдання. Метою та завданнями статті є визначення кола проблем як законодавчого унормування, так і практичної реалізації засади кримінального провадження – забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочинаючи розгляд заявленої проблематики слід звернутися до конструктивних висновків В. Г. Гончаренка в розрізі того, що якщо ми забезпечимо панування в державі ідеології верховенства права і реального режиму законності, то будемо мати можливість жити в цивілізованій, демократичній державі і з оптимізмом поглядати на майбутнє прийдешніх поколінь [1, с. 9].

На наше переконання, одним із складових елементів механізму забезпечення реального режиму законності та верховенства права є інститут засад кримінального провадження.

За В. Т. Норм засади кримінального провадження – це закріплені у Конституції України, загальновизнаних міжнародних актах та у кримінальному процесуальному законодавстві фундаментальні (базові) керівні для учасників провадження положення, що виражають і визначають найістотніші властивості провадження, вимоги до правил і способу діяльності, насамперед, органів і службових осіб, які ведуть кримінальне провадження, та є гарантіями забезпечення дотримання прав, свобод, законних інтересів

тих учасників провадження, які залучаються до нього, а в підсумку – виконання завдань кримінального провадження [3, с. 39].

Фундаментальні напрацювання в розвиток теорії процесуальних засад (принципів) вніс М. М. Михеєнко, який відносив до них найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів; виражають панівні в державі політичні і правові ідеї, які стосуються завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних провадженнях; вони повинні бути закріплені в нормах права; повинні діяти у всіх або кількох стадіях кримінального процесу і обов'язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду; порушення будь-якого принципу означає незаконність рішення і обов'язково тягне за собою його скасування. Виходячи із вище викладеного, принципи (засади) кримінального провадження це закріплені в законі й панівні в державі політичні і правові ідеї щодо завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних провадженнях, які визначають спрямованість і побудову кримінального процесу в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень [2, с. 568-569].

Однією із засад кримінального провадження, що наштовхується на низку проблем під час її реалізації, на наше переконання, є забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності.

Оскарження можливе як на окремій стадії кримінального провадження, у якій і вирішується скарга, так і на наступній. У стадії досудового розслідування, де найбільш чутливо зачіпаються права, свободи та інтереси осіб, оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора можливе з використанням двох порядків – відомчого і судового. Відомчий порядок розгляду і вирішення скарг полягає у вжитті керівником органу досудового розслідування, прокурором заходів щодо усунення порушень вимог законодавства. Судовий порядок оскарження реалізується шляхом подання відповідних скарг до слідчого судді, клопотань до суду під час підготовчого провадження та в апеляційному порядку [3, с. 90-91].

Якщо звернутися до чітких законодавчих постулатів, то із них слідує, що відповідно до частин 1-2 статті 24 КПК кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому КПК.

Гарантується право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня в порядку, передбаченому КПК, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді.

У частині 1 статті 309 КПК України визначено, що під час досудового розслідування можна оскаржити в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про:

- 1) відмову у наданні дозволу на затримання;
- 2) застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні;
- 3) продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні;
- 4) застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні;
- 5) продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні;
- 6) поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей або відмову в такому поміщенні;

7) продовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику для дітей або відмову в його продовженні;

8) направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову у такому направленні;

9) арешт майна або відмову у ньому;

10) тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа – підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність;

11) відсторонення від посади або відмову у ньому;

12) відмову у здійсненні спеціального досудового розслідування.

Однак, провівши детальний аналіз цих та інших норм КПК доводиться констатувати частковий відступ законодавця від таких унормованих положень, як безперешкодне право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності. По-перше, визначення в чинному КПК вичерпного переліку рішень слідчого судді, що можуть бути оскаржені в апеляційному порядку під час досудового розслідування та імперативна вказівка на те, що скарги на інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають, і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді, є досить спірними, як на нас кроком законодавця.

Із даного приводу, як резонно відзначає О. Г. Яновська, треба враховувати, що стаття 24 КПК гарантує кожному право на оскарження процесуальних рішень суду в порядку, передбаченому КПК України. Керуючись принципом забезпечення доступу до правосуддя, єдиним критерієм, який дає можливість визначити, які судові рішення можуть бути оскаржені до суду та хто саме має право на таке оскарження, має бути обмеження конституційних прав і свобод громадян [6, с. 10-11].

Хоча у юридичній літературі висловлено і полярні точки зору. Так, С. Слинко вважає, що сповна демократичними є положення нового КПК України щодо оскарження не лише рішень, дій чи бездіяльності слідчого та прокурора, а й слідчого судді. Особливість цієї процедури, на погляд цього дослідника, полягає у тому, що її здійснюють лише в апеляційному порядку [5]. Із такою, доволі оптимістичною позицією, досить важко погодитися в силу вже висловлених вище та наступних аргументів.

По-друге, ряд процесуалістів цілком аргументовано тлумачать припис процесуального закону про те, що скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження в суді згідно з правилами ст.ст. 314–316 КПК (ч. 2 ст. 303 КПК), як обов'язок захисника оскаржувати усі без винятку незаконні, на його погляд, рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, а предметом розгляду під час підготовчого провадження залишати тільки ті із них, які на даному етапі кримінального провадження не втратили актуальності. Таке оскарження, до речі, є однією з необхідних вимог при зверненні до Європейського суду з прав людини – «використання усіх національних засобів захисту». Скарга – це основане на законі звернення учасника кримінального провадження до органів держави і службових осіб, уповноважених на її прийом, розгляд та вирішення, з приводу порушення прав, свобод і законних інтересів особи, допущеного органами і службовими особами, які здійснюють кримінальне провадження, з вимогою про його усунення. Закон спеціально не містить вимог ані до форми, ані до змісту скарги. І це, окрім усього іншого, створює сприятливі умови для їх подання і є одним із засобів, який додатково гарантує свободу оскарження.

Але за загальним правилом скарга на рішення, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування обов'язково має бути письмовою, викладеною в тій послідовності, в якій скаржник вважає за необхідне, проте з обов'язковим наведенням обґрунтування і чітко, у точній відповідності до закону сформульованою вимогою. Звичайно ж, вона має містити усі необхідні реквізити [4, с. 14-15].

Висновки. Отже, забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності є однією із загальних засад кримінального провадження, яка унормована у чинному КПК. Її реалізація нашою вважається на низку як практичних проблем, так і законодавчих колізій, які суттєво ускладнюють реалізацію цієї засади кримінального провадження. Тому зусилля науковців і практиків повинні бути спрямовані на напрацювання реальних, оптимальних механізмів реалізації громадянином своїх конституційних прав в цілому, та в кримінальному провадженні, зокрема.

Список використаних джерел

1. Гончаренко В. Г. Засади верховенства права та законності кримінального провадження в плані здійснення захисту [Текст] / В. Г. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. – № 3(28). – 2013 – С. 4-9.
2. Грошевий Ю. М. Вибрані праці [Текст] / Ю. М. Грошевий; упорядники О. В. Капліна, В. І. Маринів. – Х. : Право, 2011. – 656 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар [Текст] / [за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила]. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
4. Попелюшко В. О. Оскарження захисником рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора [Текст] / В. О. Попелюшко // Адвокат – №10 (145). – 2012. – С. 12-15.
5. Слинько С. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування / С. Слинько [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sud.ua/blog/2014/03/16/61607-oskarzhennya-rshen-dj-chi-ezdyalnost-pd-chas-dosydovogo-rozslidyvannya>.
6. Яновська О. Г. Інститут оскарження на стадії досудового розслідування [Текст] / О. Г. Яновська // Адвокат. – №1 (148). – 2013. – С. 10-13.

Басистая И. В. Отдельные особенности реализации принципа уголовного производства – обеспечение права на обжалование процессуальных решений, действий или бездействия

В данной статье рассмотрен ряд проблем как законодательного урегулирования, так и практической реализации принципа уголовного судопроизводства – обеспечение права на обжалование процессуальных решений, действий или бездействия. При этом определено, что усилия ученых и практиков должны быть направлены на наработку реальных, оптимальных механизмов реализации гражданином своих конституционных прав в целом, и в уголовном производстве, в частности.

Ключевые слова: *принципы уголовного производства, досудебное расследование, следователь, прокурор, следователь судья, уголовное преступление, уголовное производство, процессуальные действия, бездействие, обжалование процессуальных решений.*

Basysta I. V. Individual features of the implementation of the principles of criminal production – ensuring the right to appeal procedural decisions, actions or inaction

This article discusses a number of issues as the legislative regulation and practical implementation of the principle of criminal proceedings – the right to appeal against the procedural decisions, acts or omissions. At the same time it is determined that the efforts of scientists and practitioners should be directed to the real operating time, the best mechanisms for implementing the constitutional rights of a citizen of their own in general and in criminal proceedings, in particular.

Key words: *principles of criminal proceedings, pre-trial investigation, the investigator, Prosecutor, investigating judge, criminal offence, criminal proceedings, procedural acts, omissions, appeal against procedural decisions.*

УДК 343.34

Мельник Петро Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ДІЯНЬ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТА РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ

В даній статті досліджено питання криміналізації діянь у сфері охорони та раціонального використання земель. Зокрема ефективності закріплення у Кримінальному кодексі України злочинів, передбачених статтями 239, 239-1, 239-2 і 254. При цьому проаналізовано земельне законодавство і практику застосування судами статей 239, 239-1, 239-2 і 254 КК України. На основі аналізу законодавства обґрунтовано недоцільність встановлювати кримінальну відповідальність за незаконне заволодіння поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду окремим складом злочину не є доцільним. Наведено приклади судової практики відносно без господарського використання земель.

Ключові слова: криміналізація, злочини проти довкілля, охорона земель, ґрунт, раціональне використання земель.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 14 Конституції України земля є основним національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави [9]. Вона потребує належної охорони та збереження її якості. Завданнями охорони земель є забезпечення збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель. Під охороною земель слід розуміти систему правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського і лісгосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісгосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення (ст. 162 Земельного кодексу України) [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності за злочини у сфері охорони земель знайшли відображення у працях С. Б. Гавриша, Т. В. Корнякової, В. К. Матвійчука, І. І. Митрофанова, А. М. Мірошніченка, Т. К. Оверковської, Н. Ю. Цвіркун, А. М. Шульги.

Постановка завдання. Метою написання даної статті є дослідження криміналізації діянь у сфері охорони та раціонального використання земель. Зокрема ефективності закріплення у Кримінальному кодексі України злочинів, передбачених ст.ст. 239, 239-1, 239-2 і 254.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку з тим, що в науковій літературі не існує єдиного розуміння поняття криміналізації. Тому в даній статті будемо притримуватися розуміння криміналізації як процесу (П. Л. Фріс, А. А. Митрофанов,

Д. О. Балобанова). А саме, криміналізація – це процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними та закріплення їх у законі про кримінальну відповідальність як злочинів [21, с. 248; 16, с. 73]. Застосувавши це визначення до охорони такого природного об'єкту, як земля, можна сказати, що криміналізація діянь у сфері охорони та раціонального використання земель – це процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки у сфері охорони та раціонального використання земель, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними та закріплення їх у законі про кримінальну відповідальність як злочинів.

Слід відмітити, що у Кримінальному кодексі України (в ред. від 28.12.1960 р.) земля розглядалася як об'єкт господарювання і не здійснювалася її охорона як природного об'єкту. Тобто до землі було споживацьке ставлення, вона розглядалася лише як економічна категорія. Щодо екологічної функції землі, то вона не знаходила кримінально-правової охорони. Так, норма про самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 199 КК України) була розміщена у главі IX, серед злочинів, що передбачали кримінальну відповідальність за порушення встановленого порядку управління. Ч. 1 цієї статті встановлювала кримінальну відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки, а ч. 2 – за самовільне будівництво. Обов'язковою умовою притягнення винних до кримінальної відповідальності за ч.1 і 2 ст. 199 КК УРСР була адміністративна преюдиція, тобто притягнення винних за відповідні дії до адміністративної відповідальності протягом року. Ч. 3 цієї статті була передбачена кваліфікуюча ознака цих злочинів – організація групових дій, направлених на самовільне зайняття земельної ділянки або самовільне будівництво, або ж безпосередня участь у цих діях. А за ч. 4 ст. 199 КК УРСР кваліфікувалося самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, яке завдало значної шкоди підприємствам, установам, організаціям або окремим громадянам. Проте, той же Кримінальний кодекс України (в ред. від 28.12.1960 р.) передбачав відповідальність за забруднення таких природних об'єктів, як атмосферне повітря та водні об'єкти (ст. 228 КК України) [10].

З прийняттям 5 квітня 2001 року чинного Кримінального кодексу України змінилися пріоритети щодо кримінально-правової охорони природних об'єктів, в тому числі і земель. Зокрема виділено розділ VIII Особливої частини «Злочини проти довкілля», у який увійшли приписи, які регламентують охорону земель як об'єкта довкілля: забруднення або псування земель (ст. 239 КК України) та безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України) [11].

А. М. Шульга досліджуючи кримінально-правову охорону земель від забруднення або псування відмічає, що криміналізація діянь, передбачених ст. 239 КК України, зумовлена наявністю наступних підстав: 1) висока ступінь суспільної небезпечності забруднення або псування земель; 2) поширення негативного антропогенного навантаження на землю; 3) наявність умов вчинення забруднення або псування земель, які неможливо усунути без застосування кримінальної відповідальності; 4) необхідність кримінально-правової гарантії охорони відповідних конституційних прав та установлень; 5) необхідність у забезпеченні глобальної екологічної безпеки [23, с. 10]. Аналогічні підстави криміналізації безгосподарського використання земель виділяє Н. Ю. Цвіркун [22, с. 9].

За ст. 239 КК України до кримінальної відповідальності притягуються особи винні у забрудненні або псуванні земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами,

шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Згідно статистичних даних Державної судової адміністрації України (форма №7 Звіт про склад засуджених) протягом 2010-2014 років за ч.1 ст.239 КК України було засуджено 13 осіб (2012 р. – 3 особи, 2013р. – 4 особи, 2014р. – 6 осіб). До кримінальної відповідальності за цією статтею КК України в основному притягались особи за розміщення на земельних ділянках твердих побутових чи виробничих відходів (в основному це були будівельні відходи). Проте були випадки забруднення ґрунтів рідкими нечистотами внаслідок витоку відходів із каналізаційної насосної станції (вирок Краснокутського районного суду Харківської області від 19.07.2012р, справа №2022/825/2012 [6]), пестицидами хлорорганічної групи з високотоксичною дією (вирок Козятинського міськрайонного суду Вінницької області від 21.01.2014 р., справа №133/4111/13-к [1]).

Поняття забруднення і псування земель на законодавчому рівні визначені у ст. 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель». Відповідно до якої забруднення земель – 1 це накопичення в ґрунтах і ґрунтових водах внаслідок антропогенного впливу пестицидів і агрохімікатів, важких металів, радіонуклідів та інших речовин, вміст яких перевищує природний фон, що призводить до їх кількісних або якісних змін. Під псування земель у цьому законі розуміється порушення природного стану земель, яке здійснюється без обґрунтованих проектних рішень, погоджених та затверджених в установленому законодавством порядку, забруднення їх хімічними, біологічними та радіоактивними речовинами, в тому числі тими, що викидаються в атмосферне повітря, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами, неочищеними стічними водами, порушення родючого шару ґрунту, невиконання вимог встановленого режиму використання земель, а також використання земель у спосіб, що погіршує їх природну родючість [19]. Співставивши ці два поняття можна побачити, що друге є ширше за змістом, і перше, відповідно, охоплюється другим. Забруднення – це окремий випадок псування, яке може вчинюватися речовинами, відходами чи іншими матеріалами шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля внаслідок порушення спеціальних правил. Всі інші випадки погіршення якісного стану ґрунтів являються «іншим псуванням» земель [23, с. 16]. Тому доцільно підтримати пропозицію А. М. Шульги щодо більш якісного формулювання диспозиції ст. 239 КК України [23, с. 16-17], що дозволить підвищити ефективність кримінально-правової охорони земель.

На підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля» було криміналізовано незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля (ст. 239-1 КК України) і незаконне заволодіння поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України) [18].

Не дивлячись на те, що ст. 239-1 КК України є бланкетною, у ній використовується термін «ґрунтовий покрив (поверхневий шар) земель», який не притаманний чинному земельному законодавству України (Земельному кодексу України, Закону України «Про охорону земель», Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок, затвердженого наказом Державного комітету України по земельних ресурсах №1 від 4 січня 2005 р., Методиці визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим

призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України № 963 від 25 липня 2007 р.). На підставі аналізу земельного законодавства доцільним видається застосування поняття ґрунтовий покрив земельної ділянки, під яким розуміється поверхневий шар природно-історичного органо-мінерального тіла, що утворилося на поверхні земної кори і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості – родючості, тобто здатності задовольняти потреби рослин в елементах живлення, воді, повітрі і теплі в достатніх кількостях для їх нормального розвитку. А ст. 239-1 КК України назвати «Незаконне зняття або перенесення ґрунтового покриву земель» і у ч. 1 передбачити відповідальність за незаконне зняття або перенесення ґрунтового покриву земель, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Що стосується поняття «поверхневий (ґрунтовий) шар земель водного фонду» (ч. 1 ст. 239-2 КК України), то ні Земельний, ні Водний кодекси України його не визначають. Терміни «землі водного фонду» (назва статті ст. 239-2 КК України) і «поверхневий (ґрунтовий) шар земель водного фонду» (ч. 1 ст. 239-2 КК України) не є тотожними, перше є ширше за змістом. Неправомірне заволодіння поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду означає встановлення фактичного володіння цим шаром земель особою, яка не має законних прав на користування ним [8, с. 53].

При визначенні заволодіння поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду незаконним, потрібно використовувати положення земельного законодавства щодо зняття, перенесення, нанесення ґрунтового покриву земельних ділянок, оскільки не передбачено особливого режиму зняття, перенесення, використання поверхневого (ґрунтового) шару земель водного фонду.

Проаналізувавши злочин, передбачений ст. 239-2 КК України, постає питання про доцільність його існування. Адже у ст. 239-1 КК України передбачено відповідальність за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, яке за видом злочинної дії аналогічне ст. 239-2 КК України. До того ж предмет складу злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України, охоплюється предметом складу злочину, визначеного ст. 239-1 КК України.

Слушною є думка А. М. Мірошніченка, який зазначає, що прочитавши текст ст.ст. 239-1 та 239-2, якими ККУ було доповнено ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля» від 05.11.2009 р., виникає непереборне бажання дізнатися, що мається на увазі під «заволодінням ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей» (ст. 239-1) і, найголовніше, навіщо було включено до кодексу ці статті за наявності ст. 254 ККУ та статей, що встановлюють відповідальність за злочини проти власності. Пояснювальна записка та інші матеріали підготовки відповідного законопроекту питання жодним чином не пояснює [12].

У зв'язку з цим, встановлювати кримінальну відповідальність за незаконне заволодіння поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду окремим складом злочину не є доцільним.

І тут потрібно згадати Зауваження Головного юридичного управління Верховної Ради України від 10.07.2009 р. до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля» (реєстраційний № 3417 друге читання), у якому зазначалося, що відносно нових статей 239-1 і 239-2 Кримінального кодексу України необхідно зауважити, то за такої

редакції як «незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель або земель водного фонду» також неможливо точно визначити ознаки об'єктивної сторони правопорушення, а це може унеможливити застосування цих статей на практиці. Тим більше, що такий характер порушення, як «заволодіння ґрунтовим покривом» прямо не впливає з положень статей 168, 211 Земельного кодексу України. Отже, у разі наявності даних адміністративної та судової практики, що свідчать про непоодинокі факти вчинення суспільно-небезпечних дій з ґрунтовим покривом, які у зв'язку із ступенем їх суспільної небезпеки потребують криміналізації як такі, що не охоплюються ознаками складів злочинів, передбачених відповідними статтями Кримінального кодексу України, формулювання ознак об'єктивної сторони нового спеціального складу злочину має ґрунтуватися на положеннях Земельного кодексу України і враховувати особливі властивості об'єкта посягання [17].

Згідно статистичних даних Державної судової адміністрації України за 2010-2014 роки судами було засуджено по одній особі за ч. 1 ст. 239-1 КК України (2014 рік) і ч.1 ст. 239-2 КК України (2013 рік). Зокрема, Жовтневим районним судом м. Кривого Рогу Дніпропетровської області затверджено угоду про визнання винуватості особи, у знятті без спеціального дозволу верхнього шару ґрунту товщиною приблизно 20-30 см площею приблизно 90 м² [2]. Генічеський районний суд Херсонської області визнав винною особу у незаконному заволодінні морським піском об'ємом 18,6 м³ із земельної ділянки вздовж узбережжя Азовського моря [3].

Ст. 254 КК України встановлює кримінальну відповідальність за безгосподарське використання земель, якщо це спричинило тривале зниження або втрату їх родючості, виведення земель з сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту. Словосполучення «безгосподарське використання» не вживається в екологічному і земельному законодавстві. У цьому законодавстві використовуються терміни раціональне і нераціональне використання природних ресурсів. У зв'язку з цим, існують певні дискусійні твердження при аналізі ст. 254 КК України.

Зокрема, у коментарях до Кримінального кодексу України можна зустріти наступні розуміння безгосподарського використання земель: невиконання або виконання неналежним чином покладених на особу обов'язків щодо забезпечення ефективного та раціонального використання земельних ресурсів, їх охорони, а також захисту, збереження та відновлення родючості ґрунтів [13, с. 894]; незабезпечення ефективного та раціонального використання земельних ресурсів держави [14, с.452]; полягає у тому, що винна особа не виконує або неналежним чином виконує покладений на неї обов'язок захищати землі від шкідливого антропогенного та природного впливу [15, с. 781].

Більш ширше визначення наводить Н. Ю. Цвіркун, яка зазначає, що безгосподарське використання земель полягає в тому, що винна особа недобросовісно здійснює господарську діяльність – не виконує або неналежним чином виконує покладений на неї правовий обов'язок дбати про свої землі, захищати їх від шкідливого антропогенного та природного впливу в процесі господарської діяльності, що передбачено законодавством про охорону та раціональне використання земель, в результаті чого настали суспільно небезпечні наслідки, зазначені у ст. 254 КК України [22, с. 6].

Згідно статистичних даних Державної судової адміністрації (форма №7 Звіт про склад засуджених) протягом 2010-2014 років за ст. 254 КК України до кримінальної відповідальності притягнуто 4 особи (по 2 особи у 2010 і 2014 роках). Зокрема, у 2014 році Чортківським і Теребовлянським районними судами Тернопільській області було визнано

винними 2 осіб у безгосподарському використанні земель, що спричинило виведення земель з сільськогосподарського обороту і порушенні структури ґрунту. А саме у влаштуванні і будівництві ставків на земельних ділянках земель сільськогосподарського призначення (вирок Чортківського районного суду Тернопільської області 29 серпня 2014р., справа №608/1873/14-к [4]; вирок Теребовлянського районного суду Тернопільської від 9 вересня 2014 р., справа №606/1954/14-к [5]). При цьому особа засуджена Чортківським районним судом звільнена від відбування призначеного судом покарання у виді штрафу на підставі Закону України «Про амністію у 2014 році».

Слід відмітити, що при визначенні складу злочину, передбаченого ст. 254 КК України, слід здійснювати кримінально-правову охорону всіх земель України незалежно від їх цільового призначення і форми власності, а також враховувати положення екологічного і земельного законодавства. Розділ 6 Закону України «Про охорону земель» регулює охорону земель при здійсненні господарської діяльності. А ст. 35 цього Закону закріплює обов'язки власників і землекористувачів, в тому числі орендарі, земельних ділянок при здійсненні господарської діяльності [20]. Тому доцільно було б об'єктивну сторону цього складу злочину, визначити як невиконання або неналежне виконання обов'язку охорони земель при здійсненні господарської діяльності, якщо це спричинило тривале зниження або втрату їх родючості, виведення земель з сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту.

Висновки. Отже, відповідно до чинного КК України до злочинів, в яких основним безпосереднім об'єктом виступає охорона, раціональне використання і відтворення земель, відносяться діяння, передбачені ст. 239 (Забруднення або псування земель), ст. 239-1 (Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель), ст. 239-2 (Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах), ст. 254 (Безгосподарське використання земель). Проте системного підходу до криміналізації цих діянь і, відповідно, кримінально-правової охорони земель не простежується. Понятійний апарат цих статей Кримінального кодексу України не відповідає нормам земельного законодавства. До того ж діяння, передбачені ст. 239-2 КК України повністю охоплюються ст. 239-1 КК України. І як свідчать результати застосування цих статей – це не сприяє ефективній кримінально-правовій охороні земель.

Список використаних джерел

1. Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення № 36785690 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36785690>.
2. Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення № 36785690 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39553200>.
3. Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення № 36785690 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29837115>.
4. Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення № 40309666 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40309666>.
5. Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення № 41197054 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41197054>.
6. Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення №25317247 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25317247>.
7. Земельний кодекс України: кодекс, закон України № 2768-III, 25.10.2001р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

8. Злочини проти довкілля : навчальний посібник / І. І. Митрофанов, А.М. Притула. – Суми : Університетська книга, 2010. – 205 с.
9. Конституція України: Конституція, закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
10. Кримінальний кодекс України: Верховна Рада УРСР; кодекс від 28.12.1960р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2002-05>
11. Кримінальний кодекс України: кодекс, закон України № 2341-III від 05.04.2001р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
12. Мірошніченко А.М. Кримінальна відповідальність за злочини в сфері земельних відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amm.org.ua/study-book/14-liability-for-land-legislation-violations/129-criminal-liability>
13. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : Дакор, 2008. – 1428с.
14. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / під заг. ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка. – К. : ФОРУМ, 2001. – Ч. 2. – 2001. – 942 с.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316с.
16. Правова доктрина України : у 5 т. – Х.: Право, 2013. – Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.С. Батиргаєва та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова. – 1240 с.
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля : зауваження Головного юридичного управління Верховної Ради України від 10.07.2009 р. до проекту Закону України (реєстраційний № 3417, друге читання) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=33794
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля : Закон України № 1708-VI від 05.11.2009р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1708-17>
19. Про державний контроль за використанням та охороною земель: закон України № 963-IV від 19.06.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/963-15>
20. Про охорону земель: закон України № 962-IV від 19.06.2003р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/962-15>
21. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави : теоретичні, історичні та правові проблеми – К. : Атіка, 2005 – 332 с.
22. Цвіркун Н. Ю. Кримінальна відповідальність за безгосподарське використання земель : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Цвіркун Н. Ю. ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2012. – 19 с.
23. Шульга А. М. Кримінально-правова охорону земель від забруднення або псування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Андрій Михайлович Шульга; Нац. н-т. внутр. справ МВС України – Х, 2004, 22с.

Мельник П. В. Криміналізації діянь в сфері охорони і раціонального використання земель

В данной статье исследованы вопросы криминализации деяний в сфере охраны и рационального использования земель. В частности эффективности закрепления в Уголовном кодексе Украины преступлений, предусмотренных статьями 239, 239-1, 239-2 и 254. При этом проанализировано земельное законодательство и практику применения судами статей 239, 239-1, 239-2 и 254 УК Украины. На основании анализа законодательства, обоснованно нецелесообразности устанавливать уголовную ответственность за незаконное завладение поверхностным (грунтовым) слоем земель водного фонда отдельным составом преступления. Приведены примеры судебной практики в отношении без хозяйственного использования земель.

Ключевые слова: криміналізація, преступления против окружающей среды, охрана земель, почва, рациональное использование земель.

Melnyk P. V. Criminalization in the sphere of land protection and its rational use

The issues of criminalization in the sphere of land protection and its rational use are researched in the article. In particular, it concerns the efficiency of legislative support of criminal offences stipulated in articles 239, 239-1, 239-2 and 254 in the Criminal Code of Ukraine. The land legislation and practice of court enforcement of articles 239, 239-1, 239-2 and 254 KK of the Criminal Code of Ukraine are analyzed. Based on the analysis of the legislation, rightly inappropriate to impose criminal liability for the illegal acquisition of the surface (soil) layer of lands of water fund a separate crime. Examples of jurisprudence with respect without economic use of land.

Key words: criminalization, crimes against environment, land protection, soil, rational use of land.

УДК 343.12

Мазур Марта Романівна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального процесу
та криміналістики
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОКАЗАНЬ СВІДКА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті розглянуто особистість свідка, досліджено його психологічні особливості як учасника кримінального провадження. З'ясовано процес формування свідочьких показань та чинники, що на нього впливають. Окрема увага приділяється таким чинникам, як погодні умови та обставини вчинення злочину. Також автор акцентує увагу на тому, що на точність показань свідків здійснює вплив оцінка особи, яка проводить допит, особливо при безпосередньому спілкуванні між ними. На чіткість наданих свідчень впливають наполегливі прохання описати якомога більше деталей, що не призводять до підвищення точності показань.

Ключові слова: свідок, показання свідка, формування показань, кримінальне провадження, допит.

Постановка проблеми. Під час здійснення кримінального провадження важливе місце в збиранні доказової інформації належить допиту свідка, без проведення якого не відбувається практично жодне досудове розслідування. Не випадково проблемі допиту у вітчизняних і зарубіжних кримінально-процесуальних, криміналістичних літературних джерелах приділяється постійна увага. Водночас очевидним є те, що в практичній діяльності – в процесі здійснення допиту свідка – цих знань буде недостатньо. Зазначені питання не можна вважати дослідженими повною мірою, без дослідження їх психологічної складової – психології свідка, особливостей психічних процесів, процесу формування показань свідка та чинників, що на нього впливають. Знання психології формування показань, вікових та індивідуальних особливостей допитуваного має вагоме значення для правильного обрання прийомів встановлення психологічного контакту, режиму проведення допиту, оцінки його показань і, як результат, з'ясування необхідних обставин, отримання правдивої доказової інформації для встановлення істини у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості формування показань свідків розглядались у працях таких науковців, як Р. С. Белкін, Л. В. Васильєв, А. І. Долгова, В. Г. Дрьомов, Л. І. Казміренко, Л. М. Карнеєва, В. О. Коновалова, М. М. Коченов, Є. М. Левшиць, Т. П. Матюшкова, Н. Р. Осипова, С. С. Ординський, С. О. Пришляк, І. В. Романовська, В. Ю. Шепітько, С. І. Яковенко та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є виклад особливостей формування показань свідків у кримінальному провадженні (на стадії досудового розслідування) та чинників, що на нього впливають.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свідком у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, які підлягають доказуванню під час кримінального провадження. Свідок надає інформацію про обставини кримінального правопорушення, які ґрунтуються на безпосередньому сприйнятті, або ті, які сприйняті з інших джерел, але при цьому він в обов'язковому порядку повинен вказати джерело, з якого йому стали відомі факти, про які він розповідає.

Показання свідка відносяться до категорії «особистісних доказів», які відображають особистість свідка, що безпосередньо впливає на формування сукупності показань та можливості їх отримання, перевірки та використання особою, що проводить допит.

Традиційно виділяють три основних стадії формування показань, у тому числі і у свідка: а) сприйняття; б) запам'ятовування; в) відтворення [7, с. 32].

Враховуючи процесуальну форму фіксації ходу і результатів проведення допиту згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України [5], процес формування показань можна доповнити і поділити на п'ять етапів:

- 1) сприйняття інформації;
- 2) запам'ятовування інформації;
- 3) відтворення інформації;
- 4) передача слідчому, прокурору під час допиту;
- 5) процесуальна фіксація результатів допиту слідчим, прокурором [1, с. 287-290].

Розглянемо їх детальніше.

Для того щоб особа могла повідомити відомості про будь-які події і обставини, вона повинна їх спочатку сприйняти, зберегти у своїй пам'яті і далі правильно відтворити. Тому початковим етапом процесу формування показань свідка є сприйняття, від якого залежать всі наступні етапи.

Навколишня дійсність сприймається людиною через органи чуття: зір, слух, нюх, дотик, смак та ін. Більшість людей правильно і адекватно сприймає навколишній світ. Однак у різних людей стан органів чуттів є різним. Вони не з однаковим ступенем точності сприймають одні й ті ж обставини. Неоднаковим є і обсяг сприйняття, здатність зафіксувати ту чи іншу кількість деталей у пам'яті.

На точність сприйняття впливають об'єктивні і суб'єктивні фактори. До об'єктивних належать умови, в яких сприймалася подія, тривалість спостереження, освітлення, відстань, метеорологічні чинники та ін. Суб'єктивні фактори визначаються насамперед станом органів чуттів, а також емоційним станом людини, втomoю, станом здоров'я, рівнем розумового розвитку, освітою, наявністю тих чи інших професійних навичок, спеціальних знань, життєвим досвідом та ін.

Свідки часто переоцінюють час, протягом якого тривала подія кримінального правопорушення. Це зумовлено тим, що коли людина відчуває стрес або страх, тенденція до переоцінки часу зростає.

На формування показань свідків впливає час доби, в який було вчинено кримінальне правопорушення та його тривалість. Так, люди точніше згадують побачене при денному світлі або в ранніх сутінках, ніж вночі. Чим довше вчинювався злочин, чим довше свідок бачив його учасників, тим точніше він пізнає їх згодом. Наприклад, свідки, що дивилися на фотографію людини впродовж 32 секунд, згодом правильно пізнавали людину з фотографії в 58% випадків, тоді як серед тих, кому фотографія пред'являлася тільки на 10 секунд, кількість тих, що правильно виконали завдання скорочувалося до 47% [3, с. 234-235].

Правильність і повнота сприйняття залежать від швидкоплинності події, іншими словами, від часу, впродовж якого подія спостерігається. Швидкість здійснення події (дорожньо-транспортна подія, грабіж, хуліганські дії) не дозволяє зазвичай свідкові сприйняти її досить повно і в деталях, що мають значення при розслідуванні. Проте це не унеможливорює чіткого сприйняття окремих деталей, обставин події. В ході допиту слідчий повинен враховувати названий чинник як при постановці питань, так і при оцінці отриманих показань.

Погодні умови – туман, дощ, снігопад – в значній мірі впливають на сприйняття, нерідко спотворюючи уявлення про побачене. Так, туман і дощ впливають на сприйняття форми, кольору, віддаленості об'єктів [4, с. 21-25].

Точність показань свідків зменшується, якщо під час вчинення злочину застосовувалося насильство. Причиною цього ефекту є сильне емоційне збудження, що виникає у свідка, що спостерігає за насильницькими діями одного з учасників. Воно погіршує якість сприйняття і запам'ятовування інформації, звужує об'єм уваги свідка. В стані сильного емоційного збудження люди концентруються на деяких особливостях того, що відбувається, приділяючи все менше і менше уваги іншим [11].

Часто випадком впливу емоційного збудження є ефект концентрації уваги свідка на зброї: він дивиться тільки на зброю і випускає з уваги інші аспекти того, що відбувається, в т.ч. погано запам'ятовує зовнішність злочинця.

Для того щоб мати можливість дати показання, що відповідають тому, що було сприйнято, необхідно зберегти в пам'яті значущі для справи обставини і надалі відтворити їх.

Різні люди можуть володіти різною здатністю до запам'ятовування, тобто термін збереження в пам'яті тих чи інших подій та обставин не у кожної людини однаковий. Тому можливі ситуації, коли свідок, хоча і був присутній на місці події кримінального правопорушення, але не запам'ятав деталі того, що відбувалося, а в подальшому не може досить точно і правильно їх відтворити. Якщо слідчий своєчасно не допитав свідка, який знає важливі обставини по справі, то, будучи викликаний до суду, свідок може вже забути багато деталей обставин, що цікавлять правосуддя.

Запам'ятовування може бути навмисним (коли людина усвідомлює, що вона являється можливим свідком кримінального правопорушення і докладає певні зусилля, щоб запам'ятати те, що відбувається) і ненавмисним (процес запам'ятовування стався не в результаті спеціальних зусиль людини, а механічно). У разі навмисного запам'ятовування відтворення буде більш повним і точним.

Зазвичай свідки випадково опиняються на місці події кримінального правопорушення і відповідно не ставлять перед собою завдання запам'ятати побачене з метою подальшої дачі показань.

Пам'ять залежить від інтересів і нахилів людини. Особливо яскраво це виражається в тих випадках, коли пам'ять з тих чи інших причин, зокрема, наприклад, під впливом похилого віку, починає слабшати. У цьому випадку все, що пов'язано з професійними інтересами людини, нерідко зберігається в пам'яті з великою легкістю і безпомилково, хоча інший матеріал, подекуди набагато легший для запам'ятовування, швидко забувається. Ці особливості пам'яті осіб похилого віку необхідно враховувати при проведенні допиту і при оцінці показань цих осіб [9, с. 15-16].

У силу своєї вибіркової, сприйняття не завжди відображає правильну картину дійсності. Насамперед ми бачимо і запам'ятовуємо те, що нас цікавить. При сприйнятті незнайомої людини зазвичай фіксуються риси його зовнішності і фізичного вигляду або

деталі одягу, суб'єктивно оцінені свідком як незвичайні. Цим пояснюється те, що особливі прикмети зазвичай запам'ятовуються краще, ніж інші деталі. Сказане відноситься і до дій. Краще запам'ятовується поведінка, відмінна від загальноприйнятої або оцінена свідком як така, що відхилена від норми [2, с. 132].

Процес відтворення інформації у вербальній формі нерідко являє собою певні складнощі для допитуваного. Відтворення, як і пам'ять в цілому – це динамічний активний процес, що ґрунтується на гнучких рухомих зв'язках і піддається свідомому контролю.

Зв'язок відтворення з процесами мислення відомий давно. Дійсно, у відтворенні інформації процеси мислення відіграють дуже важливу роль. Очевидно, що вирішення складного завдання вимагає участі не тільки пізнавальних, але й інших психічних процесів, однак провідна роль належить саме пізнавальним розумовим процесам. Змістом відтворення є відновлення того, що було сприйнято в минулому; розумові ж операції виступають тут як засоби, що допомагають адекватному правильному відображенню минулих подій [8, с. 24].

Під час відтворення інформації розумовий процес спрямований на осмислення того, що при запам'ятовуванні було недостатньо ясним, того, що було сприйнято поверхово, що не представляло в момент запам'ятовування особливого інтересу.

У тих випадках, коли відтворений матеріал пов'язаний із сильними переживаннями, переживання ці повертаються при пригадуванні і надають йому своєрідний емоційний характер. Те, що пов'язано з сильними почуттями, зазвичай довше пам'ятається. Однак, як зазначав С. Л. Рубінштейн, велике значення тут мають індивідуальні особливості характеру ... «за інших рівних умов одні люди будуть більш схильні до запам'ятовування приємного, інші – неприємного (залежно від бадьорого, оптимістичного, життєрадісного або від песимістичного складу їх особистості)» [6, с. 260].

Пригадування особою подій, свідком яких вона була у минулому, вимагає і участі волі. Щоб домогтися адекватного і детального відтворення, необхідні завзятість, наполегливість, критичність тощо. Тобто важливі вольові якості. Завдяки дії цих якостей, те, що здавалося навіть забути, може пригадатися. І, навпаки, там, де немає вольового зусилля або воно недостатнє, там не реалізуються наявні можливості для відтворення інформації.

Чинником, що впливає на формування показань є також місце і час проведення допиту. Свідок краще згадує деталі злочину відразу після його вчинення, гірше через тиждень, ще гірше через місяць і зовсім погано через рік. Точність показань залежить від кількості допитів: повторні допити можуть збільшувати її. За результатами експериментальних досліджень точність свідчень свідків зростає на 10-20% від першого допиту до третього, за умови, що кількість неправильних відповідей практично не збільшується. Це відбувається навіть тоді, коли перший допит проводиться не відразу після злочину, а з деякою затримкою. Проте цей ефект виникає, якщо свідкові дають можливість вільно описати те, що він пам'ятає. Якщо йому ставлять питання з варіантами відповідей, то позитивний вплив кількості допитів відсутній [12, р. 643-657].

У деяких випадках свідків «спонукають» до надання неправдивих показань. Їх просто наполегливо просять описати якомога більше додаткових деталей, навіть якщо вони не упевнені в їх точності. Наслідуючи ці вимоги, свідки дійсно описують більше деталей, як тих, що відповідають дійсності, так і невідповідних їй, вигаданих (ефект вгадування). Таким чином, наполегливі прохання описати якомога більше деталей не призводять до підвищення точності показань.

Небезпека вгадування пов'язана з ефектом «замерзання»: якщо якась помилка була зроблена свідком на першому допиті, вона швидше за все збережеться і в наступному. Причина цього явища криється в зміні представлень свідка про те, що сталося. Після спостереження за злочином у свідка формується схематичне уявлення про нього. Поступово ця схема обростає деталями. Після декількох повторень «придуманих» показань свідок починає вірити в їх достовірність.

На точність показань свідків здійснює вплив оцінка особи, яка проводить допит. Під час допиту слідчий може оцінювати показання свідка, вказуючи на те, що він точно описує подію (позитивний зворотний зв'язок) або робить якісь помилки (негативний зворотний зв'язок). Ця оцінка здійснює вплив на відповіді свідка, але це частіше відбувається при безпосередньому спілкуванні між ними. Наприклад, учасникам одного дослідження, які були свідками злочину і розповіли про те, що вони бачили, давали негативний зворотний зв'язок про точність їх показань і просили надалі давати точніші відповіді. У кінці експерименту їм ще раз ставили питання, на які вони відповіли раніше. Дослідників цікавило, як часто свідки змінюватимуть свої перші показання. Було створено чотири експериментальні умови: в першій із них питання задавалися письмово, свідки давали відповіді і отримували негативний зворотний зв'язок усно; у другій і питання, і відповіді давалися письмово, а зворотний зв'язок усно; у третій були письмові питання і зворотний зв'язок, а відповіді усні; у четвертій питання, відповіді і зворотний зв'язок були письмовими. Таким чином, експериментальні умови розрізнялися по мірі міжособового контакту між свідком і між особою, що веде допит. Виявилось, що негативний зворотний зв'язок здійснював на свідків мінімальний вплив у відсутності безпосереднього спілкування між свідками і інтерв'юером [10, р. 229–238].

Висновки. Підсумовуючи різні наукові підходи [4, с. 21–25] та викладене вище, можна виділити об'єктивні (ті, які не залежать від властивостей людини, якості сприйняття та інших психічних процесів, але перебувають у прямій залежності від навколишнього середовища) та суб'єктивні групи чинників формування показань свідків.

До об'єктивних чинників формування показань свідків слід відносити:

- 1) кримінальне правопорушення (вид, характер, ін.);
- 2) тривалість сприйняття події кримінального правопорушення;
- 3) складність ситуації, в якій свідок сприймає подію кримінального правопорушення;
- 4) відстань до об'єкту (події), що сприймається;
- 5) характер процесу сприйняття;
- 6) погодні умови, температура повітря;
- 7) характер освітлення під час сприймання події правопорушення;
- 8) маскуваність особою, яка вчиняє кримінальне правопорушення своєї зовнішності та дій;
- 9) особливості допиту особи (йдеться про відтворення інформації як складової частини формування показань) та ін.

До суб'єктивних чинників формування показань свідка необхідно віднести наступні:

- 1) стан здоров'я особи;
- 2) особливості психіки особи (в тому числі, особливості пізнавальних, емоційних, вольових процесів та станів, а також психічні властивості особистості);
- 3) соціальний статус особи;
- 4) відносини з учасниками сприйманої злочинної події; внутрішнє ставлення до сприйманої події, окремих його обставин тощо.

Отже, чим довше і уважніше свідок сприймає інформацію стосовно події злочину, тим повніше він її запам'ятає, а потім і відтворить. Знання слідчим, прокурором закономірностей процесу сприйняття, запам'ятовування надає можливість краще зрозуміти механізм формування показань свідків.

Список використаних джерел

1. Вашук О. П. Механізм слідоутворення завідомо неправдивих показань свідка при проведенні допиту / О. П. Вашук // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-2. – С. 287-290.
2. Гаврилова Н.И. Человек как предмет описания в свидетельских показаниях / Н. И. Гаврилова // Вопросы борьбы с преступностью. – 1978. – Вып. 29. – 136 с.
3. Гулевич О. А. Психологические аспекты юриспруденции: учебное пособие / О. А. Гулевич. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2006. – 512 с.
4. Коновалова В. Е. Допрос : тактика и психология / В. Е. Коновалова. – Харьков : Консум, 1999. – 157 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/4651г-17>.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Учпедгиз., 1948. – 260 с.
7. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М. В. Салтевський. – К. : Кондор, 2006. – 588 с.
8. Ситковская О. Д. Психология свидетельских показаний : научно-методическое пособие // О. Д. Ситковская. – М. [б. и.], 2006. – 86 с.
9. Смирнов А. А. Психология запоминания / А. А. Смирнов. – М. ; Л.: Издво АПН РСФСР, 1948. – 76 с.
10. Boon J. C. W., Baxter J. S. Minimizing extraneous, interviewer-based interrogative suggestibility / J. C. W. Boon, J. S. Baxter // Legal and Criminological Psychology, 2004. – Vol. 9. – P. 229–238.
11. Christianson S.-A., Hubinette B. Hands up! A study of witnesses' emotional reactions and memories associated with bank robberies / S.-A. Christianson, B. Hubinette // Applied Cognitive Psychology., 1993. – Vol.7. – P. 365-379.
12. Dunning D., Stern U. B. Examining the generality of eyewitness hypermnesia : a close look at time delay and question type / D. Dunning, U. B. Stern // Applied Cognitive Psychology., 1992. – Vol.6. – P. 643-657.

Мазур М. Р. Особенности формирования свидетельских показаний в уголовном производстве

В статье рассмотрены личность свидетеля, исследованы его психологические особенности как участника уголовного производства. Выяснено процесс формирования свидетельских показаний и факторы, на него влияющие. Особое внимание уделяется таким факторам, как погодные условия и обстоятельства совершения преступления. Также автор акцентирует внимание на том, что на точность показаний свидетелей оказывает влияние оценка лица, производящего допрос, особенно при непосредственном общении между ними. На четкость предоставленных свидетельств влияют настойчивые просьбы описать как можно больше деталей, которые не приводят к повышению точности показаний.

Ключевые слова: свидетель, показания свидетеля, формирования показаний, уголовное производство, допрос.

Mazur M. P. The specifics of witnesses testimony formation in criminal proceeding

This article analyzes the legal psychology of the witness, his psychological characteristics as a participant in the criminal proceeding. The formation of the witnesses indications and factors affecting it was found. Special attention is given to factors such as weather conditions and circumstances of the offense. The author also draws attention to the fact that the accuracy of the witness influences assessment of the person conducting the questioning, especially when direct contact between them. On the evidence affect the clarity provided by entreaties to describe as much as possible details that do not lead to an increase in the accuracy of statements.

Key words: witness, witness testimony, the forming of testimony, criminal proceeding, questioning.

УДК 343.98

Тимчишин Андрій Михайлович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства Івано-Франківського філіалу
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна», майор міліції

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦТВО

В статті розглянуто особливості тактики проведення допиту у кримінальних провадженнях про фальшивомонетництво, які сприяють більш повному та об'єктивному збору криміналістично-значимої інформації, з'ясуванню окремих обставин та фактів, що потребують додаткового дослідження при розслідуванні кримінальних проваджень по даній категорії злочинів. Аргументується думка про те, що користь у застосуванні технічних засобів при розслідуванні фальшивомонетництва полягає в тому, що вони значно полегшують фіксацію інформації про складні для сприйняття слідчого технології виробництва, що передбачають застосування спеціальної вузькогалузевої термінології, формул, процедур тощо.

Ключові слова: фальшивомонетництво, слідчі (розшукові) дії, злочин, платіжні засоби, збут підробленої валюти, криміналістичні дослідження.

Постановка проблеми. На шляху системних перетворень в Україні одним із важливих пріоритетів сьогодення є послідовне утвердження демократичних засад суспільства, прав та свобод людини, комплексне здійснення дієвих економічних, правових та організаційних заходів щодо усунення тіньової економіки та протидії організованій злочинності. Невід'ємною складовою цих зрушень, безумовно, є боротьба з фальшивомонетництвом та негативними наслідками цього кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою дослідження стали праці Т. П. Бірюкової, В. К. Весельського, О. В. Воробей, В. О. Коновалової, С. Ю. Петряєва та ін.

Постановка завдання. Метою даної роботи є дослідження особливостей проведення допиту під час розслідування кримінальних проваджень про фальшивомонетництво, визначення тактичних прийомів та методів, що застосовуються слідчими при розслідуванні даної категорії кримінальних проваджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Порядок відкриття та розслідування кримінальних проваджень щодо фальшивомонетництва має певну специфіку, яка обумовлена обставинами та механізмом вчинення цього злочину, конкретними умовами провадження окремих слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування. Слід зазначити, що питання, які стосуються організації та проведення слідчих (розшукових) дій, в криміналістиці традиційно відносять до такого її розділу, як тактика, а

в методиці розслідування – до особливостей проведення слідчих (розшукових) дій за певними видами злочинів.

Початковий етап розслідування будь-якого злочину представляє собою комплекс слідчих (розшукових) дій, спрямованих на: а) встановлення очевидців злочину; б) виявлення, фіксацію, вилучення слідів злочину та речових доказів, їх дослідження; в) вжиття заходів щодо оцінки фактичної інформації та висунення версій [3, с. 62].

Важливе значення для збирання доказів на початковому етапі розслідування фальшивомонетництва має правильно організований допит свідків, потерпілих та осіб, яким оголошено підозру. Одержання інформації в ході допиту дозволяє в найкоротший строк встановити способи вчинення злочинів, викрити винних, виявити інші обставини, що мають значення для кримінального провадження. На проведення допитів припадає понад 80% з усього бюджету часу, що витрачається на проведення слідчих (розшукових) дій [4, с. 3].

Предметом допиту є коло тих обставин, які слідчий має намір з'ясувати шляхом допиту. До їх числа належать обставини, пов'язані із самою подією злочину (способом, місцем вчинення, часом, наслідками тощо), які встановлюють або спростовують винуватість у його вчиненні певних осіб і мотиви їхніх дій. Практично предметом допиту можуть бути будь-які обставини, що мають значення для встановлення істини в справі [8, с. 56]. В. О. Коновалова зазначає, що предмет допиту визначається двома факторами: переліком обставин, що підлягають з'ясуванню, і даними, які повинні бути відомі або можуть бути відомі особам, що мають відношення до події злочину (свідкам, особам яким оголошено про підозру, потерпілим та ін.) [6, с. 6].

В кримінальних провадженнях про фальшивомонетництво предмет допиту складають обставини, пов'язані із з'ясуванням таких питань: які дії було вчинено підозрюваним (виготовлення, збут, виготовлення і збут); чи мало місце масове або систематичне виготовлення чи реалізація; виявлення осіб, причетних до вчинення злочину; встановлення характеру злочинної діяльності кожної з таких осіб; встановлення мотивів злочинних дій; яким чином маскувалася злочинна діяльність та способи маскування; чи склалися фальсифіковані документи для полегшення вчинення злочинних дій (договори, угоди); зв'язок з іншими злочинами (при розслідуванні фальшивомонетництва); яким шляхом, за допомогою яких засобів відбувався збут фальшивок; як і ким здійснювався збут; звідки надійшла сировина, що використовувалася для виготовлення платіжних засобів; яким чином здійснювалася діяльність злочинців по готуванню до вчинення злочину тощо.

Особливостями допиту підозрюваних при розслідуванні фальшивомонетництва, що впливають на вибір тактичних прийомів його проведення, можуть бути: а) володіння інформацією допитуваним про матеріали справи, які є в розпорядженні слідчого; б) високий освітній та інтелектуальний рівень підозрюваних; в) переважна присутність при допиті захисника тощо.

Безумовно, при таких обставинах важливого значення набуває така невід'ємна складова будь-якої слідчої (розшукової) дії, у тому числі допиту, як підготовка до його проведення. Слід зауважити, що правильна підготовка, а в подальшому і обрана тактика допиту допомагає: а) виявляти докази, які необхідні для подальшої перевірки показань; б) виявляти та використовувати суперечності в показаннях; в) виявляти та використовувати обставини, про які підозрюваний не бажає говорити.

Підготовка до допиту включає в себе: вивчення матеріалів кримінального провадження (дозволяє встановити коло осіб, що підлягають допиту, визначити предмет допиту, сформулювати запитання допитуваному), вивчення соціально-психологічної

характеристики допитуваного (дозволяє обрати найбільш доцільний час допиту, визначити послідовність допиту декількох свідків або підозрюваних, встановити психологічний контакт із допитуваним, обрати найбільш ефективні прийоми, засоби виховного впливу, а також оцінити отримані показання), планування допиту (припускає певний порядок його проведення) [8, с. 57-61].

Суттєві особливості вносить в процес допитування участь при допиті захисника. Як слушно зауважив В. К. Весельський, участь захисника у допиті утворює для слідчого організаційно-психологічний дискомфорт, який проявляється в: а) необхідності пов'язати свій план роботи з можливостями захисника; б) формальному співпадінні мети (досягнення об'єктивної істини), але при фактичному розходженні інтересів слідчого та захисника: слідчий перевіряє причетність до злочину, а адвокат прагне забезпечити не притягнення підзахисного до відповідальності; в) тому, що слідчий повинен розкривати свої «карти», а захисник може тільки бути присутнім і збирати дані для подальшої своєї руйнівної діяльності в суді; г) тому, що захисник своїм вторгненням (постановкою запитань, пропозицією підзахисному не відповідати на дане запитання тощо) може заважати слідчому в реалізації наміченої тактики допиту і т.д. [4, с. 75-76].

При проведенні допиту особи, якій оголошено підозру, якщо у ньому бере участь захисник, В. К. Весельський слушно рекомендує наступне: а) не втрачати ініціативи керування допитом; б) контролювати поведінку адвоката (словесні і жестові підказки підзахисному); в) аналізувати його вчинки з метою визначення, на що саме прореагував адвокат і як конкретно (усміхнувся, засмутився), що за цим стоїть – допущена слідчим помилка або вдалий хід, тобто оцінка тактики, яка використовується, і послідовність внесення до неї змін; г) детально фіксувати все, що характеризує участь адвоката у допиті (коли, у зв'язку з чим було заявлено клопотання, яке саме і після чого було поставлено запитання, які конкретно були підказки підзахисному тощо) [4, с. 76-77].

Розглядаючи проблему допиту, В. К. Весельський зазначає, що слідча тактика як сукупність прийомів вирішення завдань розслідування застосовується тільки там і тоді, де відбувається протидія розслідуванню, діям слідчого. Автор вважає, що тактика в загальному плані полягає в умінні переконати протилежну сторону [5, с. 11]. І це справедливо, бо використання зайвих заходів будь-якого примусу з боку слідчого під час допиту може суттєво його ускладнити.

Щодо тактики проведення допиту при розслідуванні фальшивомонетництва, то вона має ряд особливостей, які слід розглянути. При затриманні групи осіб тактично правильним буде спочатку допит тих, хто виконував другорядну роль у вчиненні злочину, раніше не притягувався до кримінальної відповідальності, характеризується позитивно, з метою одержання від цих осіб правдивих показань. Таке положення пояснюється тим, що останнім загрожує менше покарання та вони, відповідно, більш охоче даватимуть зізнавальні показання. Це, як правило, стосується збувальників. Якщо за версією слідчого були ще й посередники, тобто один збувальник передавав кошти іншому (не обізнаному зі структурою злочинного угруповання фальшивомонетників), який в свою чергу збував їх чи доручав це ще комусь, то спочатку доцільніше допитати останнього. При цьому слід роз'яснити, що його вина пом'якшується тією обставиною, що він непричетний до групи фальшивомонетників, діяв одноособово, та у випадку сприяння слідству понесе менш суворе покарання.

Іншим важливим прийомом отримання інформації від співучасників злочинів і перевірки вже наявних доказів є фактор раптовості. Фактор раптовості ефективно спрацьовує під час допиту найбільш активних учасників групи фальшивомонетників. У

такому разі цей прийом корисно застосовувати тоді, коли попередньо буде зібрана достатня кількість матеріальних та ідеальних джерел доказів. Про ефективність раптовості у допитах зазначає і А. Р. Белкін [2, с. 402].

Тактика допиту при розслідуванні фальшивомонетництва залежить від багатьох особливостей особистості допитуваного: його віку, статі, освіти, психічних якостей, кримінального досвіду та інших. Допитуючи особу з досить високим рівнем освіти, можна рекомендувати тактичні прийоми, що торкаються емоційної сфери її особистості, тому доцільно до початку допиту вивчити особистість фальшивомонетника не тільки за його поведінкою в момент затримання, але й за анкетними даними, криміналістичним та іншим спеціальними обліками, інформацією отриманою від рідних та близьких.

Певні особливості має допит осіб з близького оточення підозрюваного (рідні, друзі, колеги тощо). Таку дію необхідно проводити паралельно зі слідчим оглядом або обшуком його помешкання, робочого місця, місця тимчасового проживання. При цьому у родичів слід докладно з'ясовувати відомості про спосіб життя, сферу діяльності, рід занять, розпорядок дня, коло знайомих та характер їх стосунків, поведінку тощо.

Безумовно, під час допитів необхідно застосовувати прийоми, спрямовані на поживавлення в пам'яті забутого (актуалізацію), до яких належать наступні: постановка нагадувальних запитань; демонстрація речових доказів; оголошення показань інших осіб; попереднє опитування на місці події (у разі затриманні при спробі збуту).

Нагадувальні запитання формуються при аналізі матеріалів, які знаходяться в розпорядженні слідчого і можуть належати до часу й обставин розслідуваної події.

Прийомом, який сприяє одержанню найбільш повних свідчень, є пред'явлення (демонстрація) речових і письмових доказів та оголошення показань інших осіб. Слід зазначити, що застосування такого прийому дає досить хороші результати, тому що він не тільки стимулює асоціативні зв'язки, а й є безпосереднім пригадуванням якої-небудь дії або події. При розслідуванні фальшивомонетництва такий прийом здійснюється шляхом пред'явлення документів, які свідчать, наприклад, про придбання розхідних матеріалів, спеціального устаткування та ін.; пред'явлення готової продукції чи її заготовок, вилучених під час огляду та обшуку приміщення, що належить підозрюваному; демонстрування виявлених слідів відбитків рук підозрюваного на готових купюрах чи заготовках тощо.

Оголошення свідчень інших осіб у процесі допиту свідка є чинником, який стимулює спогади, а в деяких випадках сприяє викриттю неправди або навмисного умовчання про відомі допитуваному факти.

Однією з важливих тактичних особливостей проведення допиту фальшивомонетників є те, що даним особам в ніякому випадку не можна розкривати всієї наявної у слідчого інформації. Інформація, яка доводиться слідчим до відома учасників процесу, поділяється на дві групи: а) правова, з якою обов'язково має бути ознайомлений підозрюваний; б) тактична, ознайомлення з якою здійснюється тільки у разі необхідності або на завершальній стадії розслідування. До другої групи в основному належать фактичні дані про обставини події, що розслідується, стосовно яких можна тільки тимчасово залишати допитуваного у невіданні про їх обсяг і зміст [4, с. 107]. Саме тому до останнього етапу розслідування підозрюваний не повинен знати, які у слідчого є докази. З цього приводу В. К. Весельський вказує, що у практиці розслідування застосовуються тактичні прийоми, побудовані на приховуванні частини наявної у слідчого інформації. Так, у ході допиту підозрюваного слідчий не зобов'язаний підтверджувати або

обґрунтовувати підозру яка пред'являється, повідомляти йому всю інформацію, якою володіє [4, с. 107].

Для підвищення доказового значення результатів допиту його необхідно фіксувати із застосуванням технічних засобів, що унеможливить відмову допитуваних від власних показань. Користь у застосуванні технічних засобів при розслідуванні фальшивомонетництва полягає в тому, що вони значно полегшують фіксацію інформації про складні для сприйняття слідчого технології виробництва, що передбачають застосування спеціальної вузькогалузевої термінології, формул, процедур тощо.

Крім окремих допитів, при розслідуванні даної категорії кримінальних проваджень доцільно проводити передбачений ч. 9 ст. 224 КПК України одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб [7]. Практика свідчить, що більше ніж у 45 % випадків одночасні допити проводяться за участю або збувальника та виготовлювача підроблених грошових знаків, або посередника та збувальника. Як правило, під час проведення одночасного допиту першим допитується той її учасник, який, на думку слідчого, раніше дав правдиві показання. Це тактичне положення відповідає багатьом методичним рекомендаціям щодо проведення цієї слідчої дії, викладеним у криміналістичній літературі [9, с. 72-77; 1, с. 56; 6, с. 156].

Висновки. Отже, підводячи підсумок слід зазначити, що для досягнення мети розслідування фальшивомонетництва криміналістичними методами, поряд із окремими слідчими (розшуковими) діями та організаційними заходами, необхідне, також, застосування тактичних прийомів, що поряд з ретельно спланованим, продуманим та відповідно підготовленим допитом є рапорукою максимально повного документування злочинних дій усіх учасників кримінального провадження. Криміналістична тактика, як категорія методичного порядку, є найбільш ефективним підходом до організації розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним виготовленням та збутом підроблених грошей, оскільки дозволяє поєднати різнохарактерні за своєю процесуальною сутністю види діяльності в одному комплексі, зумовленому потребами виявлення, фіксації, дослідження та використання доказової інформації.

Список використаних джерел

1. Бахин В. П. Допрос на предварительном следствии (уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы) / В. П. Бахин, М. Ч. Когамов, Н. С. Карпов. – Алматы : Оркениет, 1999. – 186 с.
2. Белкин А. Р. Теория доказывания : научно-методическое пособие / А. Р. Белкин. – М. : НОРМА, 2001. – 429 с.
3. Бородулин А. И. Убийства по найму : криминалистическая характеристика. Методика расследования / А. И. Бородулин. – М. : Новый юрист, 1997. – 80 с.
4. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія. – К. : НВТ «Правник»-НАВСУ, 1999. – 126 с.
5. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні спекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В. К. Весельський. – К., 1999. – 18 с.
6. Коновалова В. Е. Допрос : тактика и психология. – Харьков : Консум, 1999. – 157 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg> (вступив в дію з 20 листопада 2012 року).

8. Шепитько В. Ю. Справочник следователя. – К. : Издательский Дом «Ин Юре», 2001. – 216 с.
9. Шепітько В. Ю. Допит : науково-практичний посібник / В. Ю. Шепітько. – Х. : Крим Арт, 2000. – 214 с.

Тымчишин А. М. Тактические особенности проведения допроса в уголовных производствах о фальшивомонетничестве

В статье рассмотрены особенности тактики допроса по уголовным производствам о фальшивомонетничестве, которые способствуют более полному и объективному сбору криминалистически-значимой информации, выяснению отдельных обстоятельств и фактов, требующих дополнительного исследования при расследовании уголовных производств по данной категории преступлений. Аргументируется мысль о том, что польза в применении технических средств при расследовании фальшивомонетничества заключается в том, что они значительно облегчают фиксацию информации о сложных для восприятия следователя технологии производства, предусматривающих применение специальной узкоотраслевой терминологии, формул, процедур и т.д.

Ключевые слова: фальшивомонетничество, следственные (розыскные) действия, преступление, платежные средства, сбыт поддельной валюты, криминалистические исследования.

Tymchishin A. M. Tactical features of interrogation in criminal proceedings for falsification of money

The article describes the features of the tactics of interrogation in criminal proceedings for counterfeiting, which contribute to a more complete and objective collection of forensically important information, the clarification of certain circumstances and facts that require further research in the investigation of the criminal proceedings in this category of offenses. The idea being argued that the benefits in the use of technology in the investigation of counterfeiting is that they are much easier fixation for complex information perception investigator production technology, providing application specific narrow specialization terminology, formulas, procedures.

Key words: falsification of money, investigating (investigative) action, crime, means of payment, sale of counterfeit currency, forensic investigation.

УДК 343.8

Василенко Катерина Ігорівна,
здобувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ

ІНТЕГРОВАНІЙ ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ НА РОЗВИТОК ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУЦІЙ ГРОМАДСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА САМОДІЯЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗАСУДЖЕНИХ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ

В даній статті досліджується питання змісту основних форм соціально-виховної роботи із засудженими, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Акцентовується увага на формах та методах здійснення громадського контролю зі сторони уповноважених державою суб'єктів громадського контролю.

Також визначаються основні форми впливу та корекції поведінки засуджених під час їх перебування в установі. Відображається правовий статут та основні напрямки участі громадськості у реалізації заходів виправлення та ресоціалізації. Окрім цього окреслюється межі та позитивізм від функціонування в колоніях самодіяльних організацій із числа засуджених. Проводиться ретроспективний аналіз практики участі у виховному процесі громадських інституцій, діяльність яких направлена на духовно-просвітницькі заходи в установах.

Ключові слова: соціально-виховна робота, громадській контроль, громадські інституції, виправлення та ресоціалізація, основні сили та засоби, спостережні комісії, методична рада, просвітництво, самодіяльні організації.

Постановка проблеми. Забезпечення позитивізму у виховному процесі із засудженими досягається винятково за умов налагодження всебічного та системного характеру застосування всього арсеналу виховних заходів у діяльності установ виконання покарань. На загальнодержавному рівні визнано, що саме низький рівень організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими породжує наслідки не ефективної індивідуальної корекції їх поведінки, тим самим не сприяє виправленню й ресоціалізації засуджених, приводячи у підсумку до значної кількості випадків пенітенціарного рецидиву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зауважити, що проблемні аспекти соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі відображено в наукових працях таких вчених, як Л. В. Багрій-Шахматова, І. Г. Богатирьова, А. П. Геля, В. А. Бадири, О. М. Джузи, Т. А. Денисової, В. В. Дрижака, О. Г. Колба, А. Х. Степанюка, В. М. Трубнікова, О. Л. Карамана, О. В. Лисодєда, С. В. Лучко, Л. П. Оніки, М. С. Пузирьова, М. В. Романова, І. С. Яковець, О. В. Таволжанський та інші.

Постановка завдання. Безумовно, що зазначені реалії не можуть не насторожувати і саме наукове обґрунтування та пошук дієвих способів і їх імплементація

у пенітенціарну практику, повинно бути предметом дискусії в доктрині кримінально-виконавчого права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективна соціально-виховна та психологічна робота це цілеспрямована діяльність персоналу установ виконання покарань спрямована на виправлення і ресоціалізації засуджених. Однак реалізація зазначеного напрямку роботи пенітенціаріїв, як показує практика, нажаль потребує не тільки нормативного врегулювання, а й забезпечення комплексу невідкладних заходів, які обумовлюють залучення ряду інших соціальних інституцій, в першу чергу, з метою здійснення належного рівня громадського контролю за діяльністю органів та установ виконання покарань. Досягнення мети свідомого відновлення засудженого у соціальному статусі повноправного члена суспільства, повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя у суспільстві неможливо без участі у цьому процесі, поряд із уповноваженими державними структурами, широкого кола громадськості. При таких реаліях, можна констатувати, що комплексний підхід до виховного процесу є одним із основних принципів державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, який безумовно забезпечить винятково позитивні зміни в особистості засудженого.

З прийняття чинного КВК України законодавець вперше закріпив в переліку основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених – громадський вплив на засудженого (ст. 6 КВК) [2]. Отже, у такій формі парламентарії на офіційному рівні впорядкували давно існуючу практику залучення до процесу протидії злочинності та виправлення і ресоціалізації засуджених різноманітних способів впливу громадських інституцій на виховний процес із засудженими.

Насправді, в умовах створення правової демократичної держави стрімко зростає роль громадських організацій у вирішенні різноманітних завдань життєдіяльності суспільства, в тому числі і діяльність спрямована на відновлення справедливості в суспільстві. Однак зрозуміло, що без врегулювання зазначеного напрямку зі сторони держави та забезпечення належного контролю за їх діяльністю, реалізація цілей та завдань, які спрямовані на виправлення і ресоціалізації засуджених та профілактики злочинів, за участі громадськості, матиме хаотичний, безсистемний і беззмістовний характер. За таких обставин досягнення мети покарання, у тому числі щодо запобігання злочинам, буде під загрозою і матиме формальне відображення [4]. З метою не допущення таких реалій, нормотворець, в першу чергу повинен розмежувати функції та співвідношення сил, засобів і інших важелів впливу громадськості як суб'єкта кримінально-виконавчих відносин, на виховний процес в колоніях. Наступним необхідним кроком повинно бути окреслення правового поля участі громадських інституцій у процесі виконання та відбування покарань пов'язаних із позбавленням волі.

Як свідчить практика, в умовах сьогодення, громадський контроль та вплив на процес виправлення і ресоціалізації засуджених трансформуються в різноманітні форми, які є результатом взаємодії з окремими громадянами та їх об'єднаннями. У засобах масової інформації констатуються окремі напрямки діяльності установ виконання покарань, зокрема: проведення зустрічей представників громадськості із засудженими, проведення профілактичних бесід, лекційних занять, безпосередній допомозі громади у поліпшенні виробничої бази колоній, організації загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених, благодійної діяльності тощо.

Велику допомогу в ресоціалізації засуджених надають представники духовенства. Крім того, більшість осіб, які відповідно до ч. 1 ст. 24 КВК України, вправі без

спеціального дозволу відвідувати установи виконання покарань, обираються саме громадою (народні депутати, голови місцевих рад та ін.) [2]. У такій формі вони здійснюють контроль і вплив на процес виконання – відбування покарання та профілактики злочинів у місцях позбавлення волі, адже на жаль ізольовані умови утримання осіб, які порушили кримінально-правові приписи, ще не є 100 % запорукою неможливості допущення з їх сторони рецидиву злочину.

Найбільш розповсюджена форма громадського контролю за діяльністю установ виконання покарань закріплена статтею 25 КВК України, в якій передбачено, що для забезпечення громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань створюються спостережні комісії.

На сьогоднішній час, правовий статус спостережних комісій визначає Положення, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2004 року № 429 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2010 р. № 1042) [3]. Функціонування спостережних комісій створює реальні умови для участі громадськості у процесі виправлення і ресоціалізації засуджених та здійснення громадського контролю за дотриманням прав людини, як під час відбування кримінального покарання, так і після звільнення з місць позбавлення волі, зокрема при умовно-достроковому звільненні чи заміні не відбутої частини покарання більш м'яким. Значення спостережних комісій у забезпеченні громадського контролю підкреслюють зміни до ст. 24 КВК України, внесені Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань» від 21 січня 2010 року № 1828-VI [6].

Зазначеним законом членів спостережних комісій, які здійснюють організацію громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань, включено до переліку осіб, що мають право відвідування установ виконання покарань *без спеціального дозволу*. Спостережні комісії також є суб'єктами правовідносин, що виникають внаслідок дії норм нового Кримінального процесуального кодексу України. Зокрема, ч. 4 ст. 539 Кримінального процесуального кодексу України передбачає обов'язкове повідомлення спостережної комісії про час та місце розгляду клопотання (подання) про вирішення питань, пов'язаних із виконанням вироку, перелік яких визначено у ст. 537 зазначеного Кодексу [1].

Спостережні комісії беруть активну участь у вирішенні питань, пов'язаних зі зміною умов тримання засуджених та переведенням їх до виправних колоній іншого рівня безпеки у відповідності до ст.ст. 100, 101 КВК України [2]. Як свідчить аналіз правових норм, для зміни умов тримання та переведення засуджених до іншого виду установи, адміністрація повинна погодити своє рішення зі спостережною комісією.

Дана процедура має за мету дотримання прав засуджених, оскільки така правозастосовна діяльність веде до зміни їх правового статусу. На цьому етапі своєї роботи спостережна комісія повинна виважено підійти до вивчення особистості засудженого, адже це має важливе значення для прийняття рішення з розглядуваного питання. Тому для полегшення отримання інформації необхідно використовувати кримінально-виконавчу характеристику засуджених. Відомості, які вона містить, повною мірою стосуються процесу відбування покарання засудженим і сприятимуть розумінню членами спостережної комісії думки адміністрації про характеристику засудженого за час перебування його у виправній колонії.

Доречними є зміни внесені 19 вересня 2012 року до Положення про спостережні комісії, відповідно до яких члени спостережних комісій не мають права здійснювати

громадський контроль щодо засуджених осіб, які тримаються в установах виконання покарань, якщо вони є близькими родичами таких осіб, а також потерпілими, свідками, захисниками або іншими особами, які беруть або брали участь у кримінальному провадженні щодо засуджених осіб [1]. Така позиція законодавця унеможливує участь у вирішенні питань, які належать до компетенції спостережних комісій, саме зацікавлених осіб, які безумовно можуть намагатись реалізувати свої повноваження винятково на користь засудженого, без дотримання принципу справедливості та законності.

Наступним важливим інститутом громадянського суспільства є «Громадська рада при Державній пенітенціарній службі України». Ця організація є постійно діючим колегіальним виборним консультативно-дорадчим органом, утвореним для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю органів і установ, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України, налагодження ефективної взаємодії зазначених органів та установ із громадськістю, врахування громадської думки під час реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

У своїй діяльності громадська рада керується Конституцією та законами України, указами Президента України і постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також Положенням, розробленим на основі Типового положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі влади, обласній, Київській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [7].

Відповідні Громадські ради утворені при територіальних управліннях Державної пенітенціарної служби України.

Основними завданнями громадської ради є:

- 1) створення умов для реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами;
- 2) здійснення громадського контролю за діяльністю органів і установ, що належать до сфери управління ДПтС України;
- 3) сприяння врахуванню ДПтС України громадської думки під час реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Громадська рада відповідно до покладених на неї завдань:

- 1) готує та подає до ДПтС України пропозиції до орієнтовного плану проведення консультацій з громадськістю, а також щодо проведення консультацій, не передбачених таким планом;
- 2) готує та подає до ДПтС України пропозиції щодо організації консультацій з громадськістю;
- 3) подає до ДПтС України обов'язкові для розгляду пропозиції щодо підготовки проектів нормативно-правових актів з питань реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, удосконалення роботи органів і установ, що належать до сфери управління ДПтС України;
- 4) проводить відповідно до законодавства громадську експертизу діяльності ДПтС України та громадську антикорупційну експертизу проектів нормативно-правових актів;
- 5) здійснює громадський контроль за врахуванням ДПтС України пропозицій та зауважень громадськості, а також дотриманням органами і установами, що

- належать до сфери управління ДПтС України, нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання та протидію корупції;
- 6) інформує в обов'язковому порядку громадськість про свою діяльність, прийняті рішення та їх виконання на офіційному веб-сайті ДПтС України та в інший прийнятний спосіб;
 - 7) збирає, узагальнює та подає до ДПтС України інформацію про пропозиції інститутів громадянського суспільства щодо вирішення питань, які мають важливе суспільне значення;
 - 8) організовує публічні заходи для обговорення актуальних питань у сфері виконання кримінальних покарань;
 - 9) готує та оприлюднює щорічний звіт про свою діяльність [7].

Також важливим суб'єктом громадського контролю в установах відбування покарань є позаштатне, постійно діюче формування, яке іменується методично-виховною радою. Головним її завданням є надання методичної та практичної допомоги персоналу установи покарання в організації соціально-психологічної роботи із засудженими, вироблення рекомендацій щодо вдосконалення практики застосування основних засобів виправлення і перевиховання засуджених та організації діяльності установи. Методичні ради створюються з числа найбільш досвідчених працівників системи виконання покарання. За рішенням начальника установи до участі у роботі методично-виховної ради, з правом дорадчого голосу, можуть також долучатися представники громадських та релігійних організацій, які приймають активну участь у роботі із засудженими. Окрім цього досить поширена практика залучення до виховного процесу працівників загальноосвітніх навчальних закладів, які функціонують в тій, чи іншій установі виконання покарань і видатних вчених, науковців, юристів та психологів.

Відповідно до Конституції України, Законів України «Про попереднє ув'язнення», «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», «Про свободу совісті та релігійні організації» та Кримінально-виконавчого кодексу України, в Україні відбувається активізація співробітництва між Державною пенітенціарною службою України та церквою (релігійними організаціями), спрямованого на забезпечення душпастирської опіки осіб, які перебувають в установах виконання покарань та місцях попереднього ув'язнення.

В установах виконання покарань функціонують храми, каплиці. У тих установах де немає ні храму, ані каплиці створюються та облаштовуються відповідною символікою та релігійними атрибутами – молитовні кімнати. Однак слід зазначити, що питанням утворення, без виключення у всіх установах окремих церковних будівель, на належному рівні опікується керівництво відомства, що безумовно буде мати позитивне завершення. В умовах сьогодення, можна констатувати факти плідної праці, в контексті будівництва і облаштування нових культових споруд. Близько трьох тисяч священнослужителів і волонтерів різних церков і релігійних організацій регулярно відвідують установи виконання покарань та місця попереднього ув'язнення. Укладено ряд угод про співробітництво між ДПтС України та релігійними організаціями.

Законодавством України гарантовано право персоналу ДПтС України та членів їх сімей, засуджених та осіб, взятих під варту, на свободу віросповідання. Напрацьовано певний досвід міжконфесійного, державно-релігійного співробітництва та розроблено спільно з Державною пенітенціарною службою України низку рекомендаційних, нормативно-розпорядчих документів у цій сфері.

Однак, на практиці залишається недостатньо врегульованим механізм забезпечення реалізації цього права.

Міжнародний досвід функціонування інституту тюремних капеланів, свідчить про винятково позитивні наслідки цього напрямку виховного процесу, а тому їх імплементація в пенітенціарну діяльність в Україні дозволить, в першу чергу, задекларувати проєвропейську спрямованість державної політики у цій сфері, та окреслить межі застосування принципу взаємного відокремлення державних і церковних структур. Європейська капеланська система має різні форми побудови. Капелани діють або на правах волонтерів (на добровільній основі), або як державні чиновники, які мають відповідне коло обов'язків. Правовою основою для тюремного служіння служать Європейські пенітенціарні правила, позиції яких додатково врегульовані різного роду нормативно-правовими актами самої держави (положення, інструкції, накази тощо).

В умовах сьогодення позитивним кроком зі сторони законодавця є прийнятий Закон України № 419-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України», який прийнятий Верховною Радою України 14 травня 2015 року. Зазначена норма врегульовує діяльність священнослужителів (капеланів) в установах Державної пенітенціарної служби [5].

Імплементовані положення запроваджують душпастирську опіку засуджених та осіб, взятих під варту, здійснення якої покладається на священнослужителів (капеланів), уповноважених релігійними організаціями, статuti яких зареєстровані у встановленому законом порядку. Закон також закріплює недоторканність і охорону законом таємниці сповіді засуджених та осіб, взятих під варту.

Організація душпастирської опіки засуджених передбачає створення у пенітенціарній системі міжконфесійного дорадчого органу для здійснення координації душпастирської опіки засуджених, а також спеціальну підготовку священнослужителів. Можливість відвідування капеланами в'язнів слідчих тюрем і засуджених в установах виконання покарань не підлягає обмеженням. Водночас, відповідно до цього закону, заходи душпастирської опіки не повинні порушувати встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбукання покарань.

Відповідно до закону, адміністрація установ виконання покарань має забезпечити конфіденційність зустрічей засуджених зі священнослужителями та сприяти в організації заходів душпастирської опіки засуджених. Також прийнятий закон створює передумови та не обмежує діяльність релігійної спільноти, в частині реалізації душпастирської опіки і над самим персоналом ДПтС України [5].

Вітчизняна історія має багатий досвід діяльності різного роду релігійних інституцій в місцях позбавлення волі, у формі добровільного здійснення функції піклування духовенства за тих членів суспільства, які перебувають у місцях позбавлення волі. Створена в країні система соціальної роботи із засудженими зумовлює використання установами виконання покарань багатовікового досвіду християнських церков, які брали активну участь у процесі перевиховання засуджених і пробуджували покаяння в їх душах, в багатьох випадках засуджені не тільки ставали на шлях виправлення, а й присвячували себе після звільнення церкві і дотримувались християнських приписів.

Зрозуміло, що соціальне служіння Церкви в колоніях, має здебільшого духовний характер, а не соціально-побутовий. Його мета – спасіння і визволення в'язня через покаяння. Тому держава сприяє виконання церквою важливої функції соціального

служіння та реалізації накопиченого досвіду. Адже багато з того, що було в минулому, актуальне і сьогодні.

Як відомо, духовно-моральний вплив на людину досить значний, а в умовах ізоляції в місцях позбавлення волі набуває ще більшого значення через цілу низку обставин, насамперед завдяки психотерапевтичній, компенсаторній функції релігії – її здатності втішити, пом'якшити стресовий стан, бути моральним стимулятором каяття, оскільки не випадково поняття «пенітенціарна установа» означає «покаяння». Саме реалізація церковних поглядів та правил в колоніях може уберегти, окремий підобліковий елемент (схильних до суїциду, відштовхнутих колективом) від необдуманих та безповоротних наслідків.

Також важливим засобом підвищення ефективності соціально-виховної роботи в установі, є безпосередня участь у перевихованні засуджених їх родичів. За їх участі проводяться різного роду бесіди, лекції, виступи по радіо тощо. Заслуговує на увагу досвід використання родичів у зборі інформації щодо особи засудженого, створенні його соціально-психологічного «портрету». При установах можуть утворюватися збори родичів, які діють у межах відділення.

У виховній роботі із засудженими важливе місце відводиться їх участі в самодіяльних організаціях, які організовуються у виправних і виховних колоніях. Діяльність самодіяльних організацій засуджених регламентована ст. 127 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Ці організації створюються для вирішення внутрішньо колективних проблем засуджених, що виникають у процесі спільної життєдіяльності у виправній установі. Основними завданнями самодіяльних організацій засуджених є:

- надання засудженим допомоги в духовному, професійному та фізичному розвитку;
- розвиток корисної ініціативи засуджених, надання позитивного впливу на їх виправлення;
- участь у вирішенні питань організації праці, побуту і дозвілля засуджених;
- сприяння адміністрації виправних установ у підтримці дисципліни і порядку, формуванні здорових відносин між засудженими;
- надання соціальної допомоги засудженим та їх сім'ям [2].

Перед самодіяльними організаціями можуть стояти і інші завдання, що не суперечать цілям, порядком та умовами відбування покарання.

Діяльність самодіяльних організацій засуджених являє собою певний вид самоврядування та налагодження їхнього життя у виправній установі, не зважаючи на задекларований обов'язок здійснювати таку діяльність під контролем адміністрації. Адміністрація виправних установ постійно опирається на допомогу самодіяльних організацій у вирішенні багатьох питань, які пов'язані із врегулювання відносин між засудженими, це зокрема:

- підтримання чистоти і порядку в приміщеннях і на території;
- організація художньої самодіяльності та фізкультурної роботи;
- розвиток бібліотечної справи і розгортання роботи з читачами;
- активізація виробничої діяльності та дотримання виробничої санітарії та багато іншого.

Залучення засуджених та їх самодіяльних організацій до вирішення побутових питань для сучасної пенітенціарної галузі є вже досить поширеною практикою і традиційним напрямком забезпечення виховного впливу та виправлення засуджених. В

цьому напрямку накопичений великий позитивний досвід, і він системно раціонально використовується в установах.

До участі в роботі самодіяльних організацій засуджених можуть також залучатися представники громадських та релігійних організацій, які як ми вже й відзначати, беруть активну участь у роботі із засудженими і працівники загальноосвітніх навчальних закладів, що діють при установах.

Організаційними формами самодіяльних організацій засуджених є рада колективу установи, ради колективів відділень соціально-психологічної служби, самодіяльні секції, редакції стінних газет, теле- та радіостудій.

Рада колективу засуджених установи використовує надані повноваження у наступних напрямках:

- спрямовує діяльність виборних органів самодіяльних організацій засуджених на виконання затверджених планових заходів, на підтримку серед засуджених здорових моральних взаємовідносин;
- проводить роботу з покращення морально-психологічного клімату серед засуджених в установі шляхом підвищення авторитету членів самодіяльних організацій, створення позитивної громадської думки в середовищі засуджених;
- аналізує роботу самодіяльних організацій засуджених відділення, їхніх секцій і забезпечує обмін досвідом роботи.

Самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі у відділенні складаються з ради колективу, самодіяльних секцій та редакції стінної газети.

Для участі засуджених у вирішенні питань, пов'язаних з організацією їх побуту, дозвілля, навчання, праці тощо, створюються такі самодіяльні секції засуджених установи та відділень: санітарно-побутова; освітня; фізкультурно-спортивна; художньої самодіяльності; художньо-прикладної творчості; бібліотечна (літературна); духовно-просвітницька; виробнича; інші секції.

Рішення про створення самодіяльних організацій засуджених приймається на загальних зборах колективів у відділеннях соціально-психологічної служби. Цьому передують планові заняття із засудженими в системі соціально-правової підготовки під час яких роз'яснюються завдання і напрямки діяльності громадських формувань, їх роль у житті засуджених, які відбувають покарання у виправних установах.

Членом самодіяльних організацій може бути будь-який засуджений, який бажає брати участь у їх роботі.

Прийом у члени самодіяльних організацій здійснюється на підставі письмової заяви засудженого, що подається до ради колективу відділення. Після прийняття засудженого в члени самодіяльної організації, він включається до складу секції, в залежності від обраного ним за бажанням напрямку та виду діяльності.

На зборах членів самодіяльної організації засуджених відділення простою більшістю голосів обирається рада колективу відділення в складі: голови ради та керівників секцій. Рада колективу колонії обирається на зборах членів рад колективів відділень простою більшістю голосів у складі: голови ради колонії, редактора стінгазети та керівників секцій.

Висновки. Проведене нами дослідження дозволяє зробити висновок про те, що саме комплексний підхід до реалізації кримінально-виконавчої політики, в частині залучення громадськості у виховний процес із засудженими, може забезпечити необхідний рівень позитивних змін в особистості засудженого. По змісту соціально-виховна робота із засудженими – це заснована на моральних принципах нормативно-врегульована

діяльність персоналу органів та установ виконання покарань, спрямована на формування позитивних якостей засудженого, шляхом здійсненні виховного та психологічного впливу на поведінку засудженого із обов'язковою участю громадськості та релігійної спільноти.

Ефективність від залучення до процесу соціально-виховного впливу на засуджених окремих об'єднань громадян, релігійних, благодійних організації чи окремих осіб може бути досягнута винятково у випадку викорінення формального підходу до такої діяльності. З цією метою, в першу чергу необхідно налагодити тісну співпрацю між персоналом та громадськістю, створити належні умови, в контексті використання всіх форм соціального та виховного впливу на засуджених, об'єктивності у реалізації управлінських рішень та корекції поведінки засуджених. Окрім цього, потребує унормування питання безпосередніх форм участі у прийнятті рішень щодо засудженого громадських інституцій, адже така діяльність не повинно обмежуватись тільки діяльністю, як правило, спостережних комісій, а й мати більш широкий спектр впливу.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1392060235478572>.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
3. Положення про спостережні комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-%D0%BF>.
4. Пріоритети діяльності Державної пенітенціарної служби України на 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/662619>.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України: Закон України № 419-VIII и [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/419-viii>.
6. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань : Закон України від 21 січня 2010 року № 1828-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1828-17>.
7. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>.

Василенко К. И. Интегрированное влияние социально-воспитательной работы с осужденными на развитие деятельности институтов гражданского общества и самодеятельных организаций осужденных в исправительных колониях

В данной статье исследуется вопрос содержания основных форм социально-воспитательной работы с осужденными, отбывающими наказание в виде лишения свободы. Акцентируется внимание на формах и методах осуществления общественного контроля со стороны уполномоченных государством субъектов общественного контроля. Определяются основные формы воздействия и коррекции поведения осужденных во время их пребывания в учреждении. Отображается правовой статус и

основные направления участия общественности в реализации мер исправления и ресоциализации. Кроме этого, очерчиваются границы и позитив от функционирования в колониях самодеятельных организаций из числа осужденных. Также осуществляется ретроспективный анализ практики участия в воспитательном процессе общественных институтов, деятельность которых направлена на духовно-просветительские мероприятия в учреждениях.

Ключевые слова: социально-воспитательная работа, общественный контроль, общественные институты, исправление и ресоциализация, основные силы и средства, наблюдательные комиссии, методический совет, просвещение, самодеятельные организации.

Vasylenko K. I. The integrated influence of socio-educational work with convicts on the development of civil society institutions and amateur organizations of convicts in prisons

The article deals with the content of basic forms of social and educational work with convicts serving sentences of imprisonment. The attention is paid to the forms and methods of public control on the part of state authorized public control. The basic forms of influence and correction of behavior of prisoners during their being in the penal institution are determined. The legal status and main directions of public participation in the implementation of measures of corrections and resocialization of convicts are being displayed. Moreover the limits and positive effect of functioning amateur organizations from among the prisoners in the penal colonies are defined. A retrospective analysis of the practice of participation of public institutions in the educational process, whose activities are aimed at spiritual and educational events in penal institutions, is also performed.

Key words: social and educational work, public control, public institutions, correction and resocialization, basic capabilities, supervisory committee, advisory board, education, amateur organization.

УДК 343.01

Завада Тарас Романович,
аспірант

кафедри кримінального права та кримінології
факультету з підготовки фахівців для підрозділів слідства
Львівського державного університету внутрішніх справ

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОБСЯГУ ПОНЯТТЯ СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ, ЯК СПЕЦІАЛЬНОГО СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто основні законодавчі особливості, пов'язані із визначенням і формуванням обсягу поняття службова особа суб'єкта господарювання як спеціального суб'єкта злочинів у сфері господарської діяльності. З'ясовано законодавче визначення поняття «службова особа суб'єкта господарювання». Наведено та проаналізовано склади злочинів у сфері господарської діяльності спеціальним суб'єктом яких може виступати службова особа суб'єкта господарювання. Проведено аналіз законодавчих положень, що визначають способи опосередкування відносин між суб'єктами господарювання та їх службовими особами. Виділено основні законодавчі положення, що зумовлюють особливості обсягу поняття службова особа суб'єкта господарювання як спеціального суб'єкта злочинів у сфері господарської діяльності. Проведено розмежування відповідальності службових осіб суб'єктів господарювання за порушення вимог КК України залежно від способу опосередкування відносин між конкретним суб'єктом господарювання та його службовою особою. Визначено основні положення та обсяг поняття службова особа суб'єкта господарювання як спеціального суб'єкта конвертних злочинів у сфері господарської діяльності.

Ключові слова: кримінальне право України, злочини у сфері господарської діяльності, службова особа суб'єкта господарювання.

Постановка проблеми. Поняття службової особи суб'єкта господарювання, як спеціального суб'єкта злочинів у сфері господарської діяльності, є надзвичайно важливим як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Диспозиції норм розділу VII Кримінального кодексу (далі – КК України) «Злочини у сфері господарської діяльності» передбачають три різні склади злочину, спеціальним суб'єктом яких виступає службова особа суб'єкта господарювання, а саме:

- стаття 212 КК України «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)»

- стаття 212-1 КК України «Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»

- стаття 219 КК України «Доведення до банкрутства»[6].

Важливість дослідження цього поняття зумовлюється соціальною значимістю охоронюваних цими нормами суспільних відносин. Окрім того, встановлення конкретних ознак та особливостей цього поняття є важливим для розслідування названих злочинів.

Актуальність останніх досліджень і публікацій. Стан наукової розробки даної проблематики обмежується пунктами розділів або розділами в дисертаційних дослідженнях щодо окремих складів злочину, в яких спеціальним суб'єктом згідно з диспозицією конкретної статті є «службова особа суб'єкта господарювання». Так у своїй монографії Дудоров О. О. «Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика» проводить лише загальний аналіз спеціальних суб'єктів злочинів у сфері господарської діяльності без системного та комплексного підходу до висвітлення цієї проблеми [3]. В схожому руслі досліджувану проблематику висвітлено у дисертації Сухова Ю.М. «Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: проблеми відмежування від суміжних злочинів та кваліфікації за сукупністю» [10]. Разом з тим комплексні наукові дослідження з даного питання відсутні.

Постановка завдання. Висвітлення проблеми, пов'язаної з обсягом поняття «службова особа суб'єкта господарювання» як спеціальним суб'єктом злочинів у сфері господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ч.3 ст.18 КК України, службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Згідно з приміткою до ст. 364 КК України, службовими особами у статтях 364, 368, 368-2, 369 цього Кодексу є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Оскільки визначення поняття подане в ст.18 КК України є загальним, а примітка до ст. 364 КК України за обсягом є меншою і стосується лише поняття службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування в розумінні злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, то виникає потреба законодавчо закріпити визначення поняття «службова особа суб'єкта господарювання як спеціального суб'єкта злочинів у сфері господарської діяльності». Таку думку підтверджує також і Дудоров О.О. в своїй монографії «Злочини у сфері господарської діяльності» зазначаючи, що окремого наукового дослідження потребує

проблема уніфікації термінології для позначення суб'єктів злочинних діянь по службі (посадова або (та) службова особа) [3].

З урахуванням даного законодавчого визначення в теорії кримінального права виділено суттєві ознаки службових осіб:

- 1) виконання функцій представників влади, органів місцевого самоврядування пов'язаними із виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій;
- 2) виконання таких функцій, постійно, тимчасового або за спеціальним повноваженням;
- 3) виконання таких функцій в органах державної влади, місцевого самоврядування або на підприємствах, установах, організаціях незалежно від форми власності.

Диспозиція норми, викладеної у ст. 219 КК України, дозволяє вільно застосовувати усі наявні правові засоби та способи опосередкування відносин конкретного суб'єкта господарювання та його службових осіб, а тому проблем із визначенням обсягу поняття «службова особа суб'єкта господарювання», як спеціального суб'єкта злочинів у сфері господарської діяльності, не виникає в порівнянні із нормами інших статей розділу VII КК України, в диспозиціях яких передбачено таких суб'єктів злочинів.

Основна проблема у визначенні обсягу поняття, що розглядається, полягає у самій суті правових зв'язків, що опосередковують відносини між конкретним суб'єктом господарювання та його службовою особою.

Виходячи із загальних положень цивільного та трудового законодавства слід виокремити три найбільш поширених способи опосередкування правовідносин між конкретним суб'єктом господарювання та його службовою особою:

- 1) опосередкування відносин шляхом укладення трудового договору відповідно до законодавства про працю;
- 2) опосередкування відносин шляхом укладення договору доручення або видання окремого доручення;
- 3) опосередкування відносин шляхом укладення цивільно-правових договорів підряду на виконання відповідних робіт або на надання консультаційних послуг [4].

Л. П. Брич і В. О. Навроцький справедливо зауважують, що суб'єктом ухилення від сплати обов'язкових внесків державі є не будь-яка посадова особа, а лише така, яка володіє повноваженнями в галузі визначення розміру суми, що підлягає оподаткуванню, застосування податкових ставок і пільг, має право підписувати документи, які обґрунтовують розмір обов'язкових платежів і є підставою для перерахування коштів до бюджетів чи цільових фондів [1].

Так, цілком очевидно, що доведення до банкрутства може бути здійснено і на підставі довіреності (договору доручення) шляхом продажу значної кількості майна суб'єкта господарювання чи укладення інших договорів, що призвели до стійкої неплатоспроможності суб'єкта господарювання чи вчинення інших дій, пов'язаних із використанням наданих конкретній особі організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, що привели до наслідків, передбачених диспозицією ст. 219 КК України. Також цілком очевидно, що доведення до банкрутства може бути вчинено особою, яка є службовою особою на підставі укладення трудового договору або договору підряду на виконання певного виду робіт.

Опосередкування відносин між конкретним суб'єктом господарювання та його службовими особами наведеними вище правовими конструкціями може породити ряд практичних проблем в правозастосовчій практиці.

Питання виконання функцій службової особи суб'єкта господарювання за відповідним трудовим договором не викликає багато питань, пов'язаних із законодавчим регулюванням. Конкретні повноваження передбачені умовами відповідного договору, обов'язками, покладеними на конкретну службову особу посадовою інструкцією, положенням, установчими документами чи іншим внутрішнім документом конкретного суб'єкта господарювання, що передбачає розподіл функціональних обов'язків.

Положення ст. 46 Податкового кодексу передбачає, що податкова декларація є документом, що подається контролюючому органу, на підставі якого здійснюється нарахування та/або сплата податкового зобов'язання. Разом із відповідними додатками до неї, податкова декларація є тим основним документом, що подається суб'єктом господарювання для сплати податків чи інших обов'язкових платежів.

Положення ст. 48.5 Податкового кодексу визначає перелік осіб, якими повинна бути підписана податкова декларація, серед яких названо керівника платника податків або уповноважену особу, а також особу, яка відповідає за ведення бухгалтерського обліку та подання податкової декларації.

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» визначає у ст. 8 перелік форм організації бухгалтерського обліку, серед яких:

1) введення до штату підприємства посади бухгалтера або створення бухгалтерської служби на чолі з головним бухгалтером;

2) користування послугами спеціаліста з бухгалтерського обліку, зареєстрованого як підприємець, який здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи;

3) ведення на договірних засадах бухгалтерського обліку централізованою бухгалтерією або аудиторською фірмою;

4) самостійне ведення бухгалтерського обліку та складання звітності безпосередньо власником або керівником підприємства [7];

Питання сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) або ухилення від їх сплати у правозастосовчій практиці виявляються на основі перевірки відомостей, зазначених в податкових деклараціях суб'єкта господарювання по сплаті конкретного виду податку, збору або обов'язкового платежу.

Ключовим питанням в цій ситуації є роль конкретної особи в підготовці відомостей, веденні бухгалтерського обліку в аспекті кваліфікації її дій у відповідності до положень ст. 27 Кримінального кодексу.

Наведені законодавчі норми переконливо свідчать про те, що виконавцем злочинів передбачених ст.212, 212-1 Кримінального кодексу може бути лише особа, яка підписує відповідну податкову декларацію, що є одним із найпоширеніших способів ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Для кваліфікації дій особи як виконавця відповідно до положень ст. 27 КК важливим є момент наявності в конкретній службовій особі права підпису податкової декларації відповідно до положень Податкового кодексу, закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Тобто в даному випадку має значення правовий зв'язок представництва інтересів конкретного суб'єкта господарювання. Таке представництво може здійснюватися на підставі установчих документів конкретного суб'єкта господарювання (керівник), на підставі трудового договору про виконання обов'язків пов'язаних із ведення фінансового та/або бухгалтерського обліку (бухгалтер, головний бухгалтер) або представництво інтересів суб'єкта господарювання на підставі інституту представництва відповідно до положень глави 17 ЦК [10].

Вказану думку підтримує Дудоров О.О., який зазначає, що визначаючи коло суб'єктів, а точніше виконавців злочинного ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів, необхідно орієнтуватись на ті повноваження, які пов'язані з виконанням юридичною особою покладених на неї фіскальних зобов'язань. Вважається, що лише ті працівники, які володіють зазначеними повноваженнями, здатні фактично вжити заходів, спрямованих на ухилення від сплати податків, і тим самим виконати об'єктивну сторону даного господарського злочину [3].

Також Н.О. Гуторова зазначає, що в переважній більшості випадків на практиці дії так званих рядових співробітників підприємств, установ, організацій по сприянню вчиненню злочинів проти державних фінансів кримінальної відповідальності не тягнуть – ці дії визнаються малозначними або щодо осіб, які їх вчинили, приймалися рішення про звільнення від кримінальної відповідальності з не реабілітуючих обставин [2].

З огляду на це, логічним є твердження про те, що ведення фінансової та бухгалтерської звітності, надання консультацій щодо складання та ведення такої звітності, надання консультацій із складання чи складання податкових декларацій або інші випадки, пов'язані із діяльністю з ухилення від сплати податків, зборів, що здійснюється на підставі договорів підряду, надання консультаційних послуг, але без права підпису податкової звітності, повинні кваліфікуватись як пособництво у вчиненні злочину, передбаченого ст.212 КК України.

Слід також відзначити окремі особливості у питаннях опосередкування відносин і кваліфікації діянь службових осіб суб'єктів господарювання стосовно злочину, передбаченого ст. 212-1 КК України.

Відповідно до положення п.2 ч.1 ст.1 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – єдиний внесок) – консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування [8].

Згідно з положенням ст. 7 згаданого вище закону базою оподаткування і нарахування єдиного соціального внеску є різного роду грошові надходження громадян, серед яких основна і додаткова заробітна плата, компенсаційні та додаткові нарахування та інші суми доходу фізичних осіб.

Зважаючи на те, що нарахування та сплата єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове соціальне страхування, відповідно до положень цитованого закону, здійснюється у відсотковому розмірі залежно від розміру отриманого доходу фізичної особи (база оподаткування) ухилення від сплати цього внеску можливо кількома способами. До таких способів можна віднести заниження чи приховування сум заробітної плати (виплат, доходів), поза касова не облікована видача заробітної плати, порушення порядку нарахування та обліку єдиного соціального внеску, неподання звітності щодо страхових внесків, подання недостовірних відомостей, що використовуються в системі персоніфікованого обліку.

Особливості обліку, нарахування та сплати єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначають також і особливості щодо спеціального суб'єкта вчинення цього злочину. Обсяг поняття «службової особи суб'єкта господарювання» як спеціального суб'єкта злочину, передбаченого ст. 212-1 КК

України, такий же, як і у випадку, описаному вище щодо злочину, передбаченого ст. 212 КК України.

Висновки. Враховуючи наведені вище положення можна зробити закономірний висновок про те, що обсяг поняття службової особи суб'єкта господарювання, як спеціального суб'єкта злочинів у сфері господарської діяльності, визначається особливостями правового регулювання суспільних відносин, що підпадають під кримінально-правову охорону відповідних норм кримінального кодексу. Такі особливості зумовлюють те, що відповідні службові особи конкретного суб'єкта господарювання повинні мати належним чином посвідченні повноваження на ведення фінансової, бухгалтерської звітності, подання відповідної податкової звітності, ведення кадрового та іншого обліку господарської діяльності відповідного суб'єкта господарювання. Повноваження на підписання відповідної документації і повноваження представництва в діяльності конкретного суб'єкта господарювання повинно бути належним чином оформленні відповідно до норм цивільного, трудового законодавства. Повноваження службової особи суб'єкта господарювання можуть бути оформленні на основі установчих документів конкретного суб'єкта господарювання (статуту, установчого договору стосовно повноважень керівника), трудового договору та відповідної посадової інструкції щодо службової особи (бухгалтера введеного в штат суб'єкта господарювання) або укладення договору доручення чи видання відповідної довіреності на право представництва інтересів конкретного суб'єкта господарювання в межах ведення господарської діяльності.

Список використаних джерел

1. Брич Л.П. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні : монографія / Л. П. Брич, В. О. Навроцький. – К. : Атіка, 2000. – 288 с.
2. Гуторова Н. Проблеми кримінальної відповідальності за посередню винність при вчиненні злочинів проти державних фінансів // Право України. – 2001. – № 12. – С. 120-124.
3. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності : кримінально-правова характеристика : [монографія] / О. О. Дудоров – К. : Юридична практика, 2003. – 924 с.
4. Кодекс законів про працю // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – 17 грудня. – Додаток до N 50.
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Кримінальний кодекс України // Голос України. – 2001. – 19 червня. – № 107.
7. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України // Офіційний вісник України. – Офіційне видання. – 1999. – 3 вересня. – № 33, ст. 71, код акту 9891/1999
8. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України // Офіційний вісник України. – Офіційне видання. – 2010. – 20 серпня. – № 61. – С. 13, ст. 2108, код акту 52354/2010.
9. Сухов Ю. М. Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів : проблеми відмежування від суміжних злочинів та кваліфікації за сукупністю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Сухов Юрій Миколайович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2000. – 235 с.
10. Цивільний кодекс України // Голос України. – 2003. – 12 березня. – № 45.

Завада Т. Р. Некоторые вопросы объема понятия должностного лица субъекта хозяйствования, как специального субъекта преступления в сфере хозяйственной деятельности

Рассмотрены основные законодательные особенности связанные с определением и формирования объема понятия «должностное лицо субъекта хозяйствования» как специального субъекта преступлений в сфере хозяйственной деятельности. Выяснено законодательное определение понятия «должностное лицо субъекта хозяйствования». Приведены и проанализированы составы преступлений в сфере хозяйственной деятельности специальным субъектом которых может выступать должностное лицо предприятия. Проведен анализ законодательных положений, определяющих способы опосредования отношений между субъектами хозяйствования и их должностными лицами. Выделены основные законодательные положения, обуславливающие особенности объема понятия должностное лицо субъекта хозяйствования как специального субъекта преступлений в сфере хозяйственной деятельности. Проведено разграничение ответственности должностных лиц субъектов хозяйствования за нарушение требований УК Украины в зависимости от способа опосредования отношений между конкретным предприятием и его должностным лицом. Определены основные положения и объем понятия должностное лицо субъекта хозяйствования как специального субъекта конвертных преступлений в сфере хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: уголовное право Украины, преступления в сфере хозяйственной деятельности, должностное лицо субъекта хозяйствования.

Zavada T. R. Some questions scope of the concept by an official entity, as a special subject of crime in economic activity

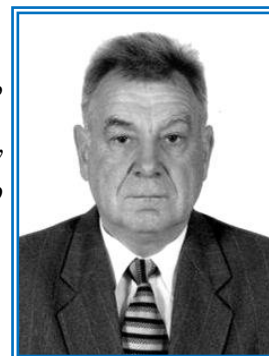
The main features of the legislation relating to the formation of the concept and officer of an entity as a special subject of crime in the sphere of economic activity. It is found legal definition of "officer of the entity". Shows and analyzed offenses in economic activity a special subject which can act official entity. The analysis of legislative provisions that determine how mediation relationships between entities and their officers. The main legal provisions which determine the characteristics of the concept officer of an entity as a special subject of crime in economic activity. A division of responsibility of officials undertakings for violations of the Criminal Code of Ukraine, depending on the method of mediation relationship between a particular entity and its official. The main terms and scope of the concept officer of an entity as a special subject envelope crimes in the sphere of economic activity.

Key words: Ukraine criminal law, crimes in economic activities, official entity.

УДК 631.11

Щурик Михайло Васильович,
доктор економічних наук,
професор Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАСАД ФІНАНСОВОГО СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

У статті оцінюється важливість і значущість фінансового стимулювання розвитку вітчизняного аграрного сектору, зокрема процесу відтворення земельних ресурсів. Зазначено, що в Україні після проведення земельної й аграрної реформ фінансове стимулювання використання земель не одержали належного розвитку. Обґрунтовується потреба фінансово стимулювати не обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, зростання продажу, а земельні ресурси, які є первинними по відношенню до них. Особлива увага звертається на потребу посилення участі в процесах організації фінансового стимулювання земель АПК держави й місцевих органів самоврядування. Запропоновано передати функції організації й фінансового стимулювання органам місцевого самоврядування, що стане одним із перших кроків на шляху децентралізації влади та економіки. Обґрунтовується потреба проведення екологічного аудиту земельних ресурсів у розрізі угідь, власників і користувачів.

Ключові слова: екологія, фінансування, критерії, земля, домогосподарства, агропідприємства, розвиток.

Постановка проблеми. Діючі нині засади фінансового стимулювання використання земельних ресурсів не враховують у достатній мірі потребу збереження й поліпшення екології. Стимулювання спрямовується в основному на нарощування обсягів валового виробництва сільськогосподарської продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Збереження й поліпшення екології природо-ресурсного потенціалу, включаючи земельні угіддя АПК є одним із найбільш важливих і складних завдань, які слід віднести до титульних. Значущість екології в умовах сьогодення пояснюється тим, що вона, по-суті слугує субстанцією від якої залежить життя людства на землі. Саме цим певною мірою пояснюється посилена увага науковців до розв'язання проблем збереження й поліпшення земельних ресурсів аграрного сектору, котрі нині тісно пов'язані з інтенсифікацією антропогенного й техногенного навантаження на природу. Йдеться про потребу імплементувати нові засади до використання й охорони земель АПК, які забезпечать не лише зростання їх продуктивності, а й забезпечити раціональну організацію землекористування. Раціональним слід вважати таке землекористування, яке ґрунтується на принципах, що дають змогу передбачити кінцеві результати у процесі виробничої діяльності на селі, не допускаючи зниження можливостей самовідновлення потенціалу ґрунтового покриву,

забезпечуючи максимально ефективне використання землересурсного потенціалу поєднанням економічної вигоди з вимогами екологічної безпеки [10, с. 28]. Слід змінити формат нинішнього використання земельних ресурсів із урахуванням потреб і вимог екологічного чинника, оскільки він недостатньо враховується в процесах їх відтворення. Перевага, домінанта при їх використанні надається збільшенню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції з одиниці земельної площі. В той же час в основі побудови засад сталого розвитку покладається одночасне розв'язання екологічних, соціальних і економічних складових суспільного відтворювального процесу. Досягнення оптимальності сталого розвитку означає, що всі складові соціо-еколого-економічної системи функціонують гармонійно, збалансовано, стабільно, мають конкурентні переваги, у них впроваджуються інноваційні технології, забезпечується безпека, для них характерна рівновага між соціальною, економічною та екологічними сферами без домінування чи шкоди однієї сфери іншій [2, с. 36]. Саме на таких критеріях слід забезпечити організацію відтворення земельних ресурсів аграрного сектора в Україні сьогодні й на перспективу. В країнах світової спільноти розроблено й рекомендовано до впровадження засади використання земельних ресурсів, які поєднують успішне, одночасне розв'язання трьох завдань: збереження екології, забезпечення соціального захисту селян з одночасним підвищенням продуктивності сільськогосподарських земель. Таким чином подальший розвиток використання земельного фонду вітчизняного АПК слід спрямувати на збереження його природо-ресурсного потенціалу, зменшення техногенного й антропогенного навантаження, збереження екології. Економічне зростання, що супроводжується виснаженням природних ресурсів, забрудненням довкілля, погіршенням складової якості життя загострює проблему збереження цивілізації, виживання людства. Процеси економічного зростання не узгоджені з можливостями природного середовища, руйнують його, призводять до економічної деградації [4, с. 85]. Означене твердо переконує в потребі гармонізувати ці три найважливіші складові в процесах використання, збереження, покращення та охорони земельних ресурсів аграрного сектора, як це має місце в багатьох високорозвинених країнах ЄС, якими встановлена між собою домовленість, розроблена спільна програма, заходи стимулювання, санкції, що стосуються подальшого використання земельних фондів АПК. Тут гармонізація проявляється в тому, що заходи ринкової економіки повинні реалізовуватись «у пакеті», тобто паралельно з економічними завданнями необхідно вирішувати також соціально-екологічні (як суто галузевого характеру, так і сільського розвитку), забезпечуючи тим самим синергетичний ефект [11, с. 38]. Слід зазначити, що існують і інші напрямки та сторони досліджень науковцями проблем, які переконують про потребу організовувати відтворення земельних ресурсів вітчизняного аграрного сектора забезпечуючи при цьому обов'язкове збереження екології, зменшення забрудненості й засміченості площ, дотримуючись вимог законів онтології. При цьому вченими пропонуються різноманітні економічні та примусові заходи, котрі слід використати для досягнення поставленої мети. Однак досліджень як можна фінансово стимулювати збереження та поліпшення екології земель в умовах України, регіонах у достатній кількості немає. Донині відсутнім залишається критерій й напрями фінансового стимулювання збереження чистоти, зменшення забрудненості й засміченості земельних площ АПК.

Постановка завдання. Мета статті полягає у пропонуванні якісно нових засад фінансового стимулювання земельних ресурсів аграрного сектора, які би в достатній мірі враховували й зобов'язували власників і користувачів земель поліпшувати й зберігати екологію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зростання техногенного й антропогенного навантаження на земельні ресурси аграрного сектора призводить до перманентного погіршення їх екології. Дослідження засвідчують про присутність у цьому процесі двох контрагентів: зовнішніх і внутрішніх забруднювачів і засмічувачів земельного фонду. Зовнішні представлені, передусім підприємствами і шкідливими виробництвами, діяльність яких спричиняє погіршення екології земель сільськогосподарського призначення. Щодо внутрішніх, то забруднення і засмічення земель здійснюється сільськогосподарськими підприємствами, індивідуальним аграрним сектором. Погіршення екології земельних ресурсів обома групами генерується потребами розвитку.

Інакше кажучи погіршення екології земельних ресурсів в основному спричинене прагненням подальшого нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської та несільськогосподарської продукції, що не відповідає вимогам сьогодення. Йдеться про потребу встановлення біологічної, фізичної межі обсягів виробництва, якої нині абсолютна більшість суб'єктів діяльності в реальному секторі не дотримується, ігнорує нею. В епоху глобалізації у сьогоднішньому геополітичному просторі, навіть незважаючи на різноманітні домовленості щодо обмеження виробництва як основи збереження природних ресурсів (суб'єктивний фактор), країни, особливо у високорозвинених, світових геополітичних регіонах, продовжують нарощувати виробництво, ігноруючи застереження екологів [5, с. 9]. Більше того, нарощування обсягів виробництва в реальному секторі нашої країни, включаючи аграрний продовжує фінансово стимулюватись державою та підприємствами. Нинішня аграрна і фінансова політика спрямована саме на досягнення максимальних обсягів виробництва продукції, включаючи сільськогосподарську. При цьому стараються максимально задіяти екстенсивні та інтенсивні чинники з метою досягнення базисної результативності про що переконливо засвідчує надмірна розораність сільськогосподарських земель. У Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 р. офіційно визнано, що в Україні мають місце найвищі в Європі рівні розораності земель, споживання водних ресурсів, вирубування лісів, що антропогенне й техногенне навантаження на довкілля в кілька разів перевищує відповідні показники в розвинутих країнах світу і продовжує зростання [1, с. 27].

Проголошення ринкових засад використання та охорони земель АПК не вплинуло позитивно на вирішення завдань поліпшення стану їх екології. Більше того, заходи збереження і поліпшення ґрунтів не мають системності, обов'язковості, прозорості, належної організації контролю за станом екології земель. Складність, передусім полягає в тому, що абсолютна більшість нинішніх виконавців і користувачів сільськогосподарських земель не володіє достовірною інформацією щодо екологічного стану земельних угідь. Зазначене переконує про потребу проведення загальнодержавного агроекологічного аудиту земельного фонду аграрного сектора без якого екологоохоронні заходи продовжуватимуть носити характер формальних, необов'язкових. Це аксіома, котра потребує усвідомленості всіма власниками і користувачами (агрохолдинги, малі і середні сільськогосподарські підприємства, господарства населення, інші суб'єкти господарювання аграрного сектора). Слід змінити діючий механізм і пріоритети використання аграрного земельного фонду, зробивши титульною потребу збереження та поліпшення екології, котра слугує якісним показником процесу відтворення земель АПК, який вже тривалий час успішно функціонує в багатьох країнах ЄС. Саме такі засади

розвитку аграрного сектора містяться в Концепції сталого розвитку, зокрема в окремому її розділі «Сприяння сталого розвитку сільського господарства та сільських територій».

Аналіз засвідчує, що перехід до засад використання земельних ресурсів, які передбачають обов'язковість дотримання вимог екології в Україні не буде простим і швидким у розв'язанні завданням. Забезпечення чистоти ґрунтів, підвищення рівня родючості, забезпечення інших якісних характеристик земель є надзвичайно трудомістким і затратним процесом, який потребує допомоги держави. Мова йде про розробку загальнонаціональних основ стимулювання (за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів) заходів збереження і дотримання вимог екології, онтологічних законів у процесі відтворення земель сільськогосподарського призначення. Потрібно забезпечити цільове, адресне фінансове стимулювання власників і користувачів земельних угідь, які добровільно й систематично організовують земельне господарство, зберігаючи та поліпшуючи при цьому екологію.

Досвід багатьох європейських країн засвідчує, що саме держава, як гарант забезпечення конституційних прав селян приймає безпосередню участь у збереженні екології, використовуючи при цьому фінансове стимулювання (фінансові санкції). Зокрема в спільній аграрній політиці (САП) ЄС визначено близько 200 агроекологічних схем (agrienvironmental schemes), якими передбачено грошові компенсації втрати доходів фермерів у зв'язку з запровадженням ними екологобезпечних заходів при виробництві рослинницької й тваринницької продукції, збереженні чистоти земель. Окремо підтримує держава і місцеві органи самоврядування малі форми господарювання як такі, що є найбільш соціально орієнтовані та ведуть господарство без порушення екологічних норм і стандартів. Для цих потреб виділяється до 10% річного бюджету прямих платежів у країні. Передбачено також з 2015 р. до 30% національного обсягу прямих платежів за диверсифікацію культур, утримання постійних пасовищ, формування екологічного середовища де проживає сільське населення.

Досвід розвитку аграрного сектора країн ЄС засвідчує, що дієвим фінансово-стимулюючим заходом організації екологічно безпечного виробництва є органічна продукція. У Франції така продукція вирощується на 2% площі сільськогосподарських угідь. В Данії майже 10% молочних ферм виробляють екологічно чисту продукцію. До речі ціна на органічну продукцію практично вдвічі вища в порівнянні зі звичайною. Саме тому слід погодитись із думкою окремих науковців, які пропонують нарощувати експортний потенціал аграрного сектора завдяки нарощуванню обсягів виробництва продукції без застосування інгредієнтів хімічної сфери. Більше того, такі можливості значно зросли зважаючи на зростаючий попит на неї не лише за межами України, а й появи внутрішнього споживача. Найбільш перспективним напрямком розвитку сільського господарства і харчової промисловості України, нарощування її експортних можливостей є виробництво високоякісної, екологічно чистої продукції шляхом реалізації ідеї біологізації сільського господарства [8, с. 59]. Нині ж, згідно з даними Федерації органічного руху України частка органічних земель в країні не перевищує 1% (0,7% у 2012 р.) [9]. Розширення площ під органічне землеробство в Україні потребує проведення агроекологічного та агрономічного аудиту на предмет чистоти ґрунтів, вмісту природних поживних речовин, відповідності встановленим вимогам і придатності до вирощування чистої сільськогосподарської продукції. Дослідження засвідчують, що значна частина сільськогосподарських угідь в Україні значно засмічена й забруднена отруто і ядохімікатами, надмірно виснажена. Крім того, сільськогосподарськими підприємствами недостатньо вноситься добрив, особливо органічних (табл. 1).

Таблиця 1

**Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай культур
сільськогосподарськими підприємствами [3, с. 89]**

	2000	2005	2009	2010	2011	2012
Посівна площа, тис.га	21579,3	17261,0	18338,3	18139,7	18690,1	18683,8
<u>Мінеральні добрива</u>						
Внесено у поживних речовинах, тис.ц	2787,1	5579,2	8867,6	10606,4	12633,1	13430,0
Частка удобреної площі	22	45	63	70	76	78
<u>Органічні добрива</u>						
Внесено, тис. т.	28410,1	13245,8	10432,8	9874,1	9845,7	9636,9
Частка удобреної площі, %	3,3	2,7	2,5	2,2	2,0	2,1

Зменшення обсягів внесення органічних добрив пояснюється занепадом розвитку тваринницької галузі, насамперед негативною динамікою чисельності поголів'я ВРХ, як найважливішого продуцента гною. Як результат було розірвано коло органічного взаємозв'язку розвитку рослинницької і тваринницької сфер. Аналіз засвідчує, що діючі деструктиви, що мають місце у тваринництві пояснюється практично відсутнім фінансовим стимулюванням зазначеної сфери. За таких умов розвитку розширити площі під вирощування органічної рослинницької продукції не представляється можливим. Означене пояснюється тим, що виробництво тваринницької вітчизняної продукції для абсолютної більшості сільськогосподарських підприємств, господарств населення є збитковим. Саме цим пояснюється щорічне зменшення поголів'я худоби. Звісно, що на часі виникла потреба реалізувати, відродити вітчизняну тваринницьку галузь, що потребує перегляду аграрної державної політики щодо фінансового стимулювання виробництва продукції тваринництва.

Однозначно не слід розцінювати позитивно динаміку внесення сільськогосподарськими підприємствами мінеральних добрив зважаючи на збільшення частки удобреної площі. По-перше, обсяги внесення добрив є набагато меншими від нормативів, які застосовуються в країнах ЄС; по-друге, окремі види мінеральних добрив не вносились на посівні площі, незважаючи на існуючу потребу; по-третє, мінеральні добрива інтенсифікують мінералізацію ґрунтів, що завдає шкоду землі. Незбалансованість мінеральних добрив та мізерна кількість внесених органічних добрив призвели до втрат гумусу. За результатами агрохімічної паспортизації земель протягом 1986-2010рр. вміст гумусу в ґрунтах зменшився на 0,5%, а баланс втрати гумусу останні 10 років був гостродефіцитним (щорічні втрати становили 0,4-0,8 т/га [7]). На наше глибоке переконання збереження родючості ґрунтів, призупинення втрати гумусу, мікроелементів потребує запровадження адекватних фінансових важелів впливу, фінансового стимулювання й фінансових санкцій, посилення контролю органами місцевого самоврядування за дотриманням вимог охорони земель. Особливо це стосується великих агропідприємств (агрохолдингів), більшість із яких нині організовує використання сільськогосподарських угідь надмірно виснажуючи їх. Мова йде про експлуатацію угідь через монокультурність, посів культур, які значно погіршують якісний склад ґрунтів.

Аналіз засвідчує, що поліпшення і збереження якості ґрунтів є ключовим напрямком організації сучасного використання сільськогосподарських земель, реалізація

якого потребує створення діючої системи стимулювання, завдяки якій припиниться погіршення ґрунтів, а також адекватне збереження й поліпшення екології.

Поліпшення екології сільськогосподарських земель залежить також від проведення суб'єктами власності й користування ними робіт по вапнуванню та гіпсуванню ґрунтів, організації захисту рослин. Як засвідчують дані офіційної статистики, більшість сільськогосподарських підприємств ігнорують вимогами поліпшення екології земель через розкислення ґрунтів. Зокрема, в Карпатському макрореґіоні землі в якому надмірно кислі землі займають найбільшу питому вагу не вноситься в достатній кількості вапняного порошку в розрахунку на 1 га (табл. 2).

Таблиця 2

Проведення вапнування ґрунтів площ на яких застосовувались засоби захисту рослин сільгоспдприємствами в 2012 р. [3, с. 92]

	Вапнування ґрунтів		Площа, на якій застосовувались засоби захисту рослин, тис.га	
	площа, тис.га	внесено вапняного борошна та інших вапнякових матеріалів, тис.т	усього	у т. ч. пестициди
Україна	105,3	432,4	13944,6	12393,2
Закарпатська	0,5	1,6	10,6	7,5
Івано-Франківська	1,7	5,3	103,5	102,5
Львівська	4,5	41,9	205,4	201,1
Чернівецька	—	—	93,5	83,1
Разом по макрореґіону	6,7	48,8	413,0	394,2

Дослідження засвідчують, що екологія земельних ресурсів аграрного сектора значною мірою погіршується завдяки діяльності зовнішніх контрагентів, підприємств і шкідливих виробництв. Передусім це стосується представників хімічної й металургійної промисловості, енергетики й палива, целюлозно-паперових фабрик і заводів, автомобільного транспорту тощо. Аналіз засвідчує про те, що шкода, котра завдається ними природоресурсній сфері в Україні є набагато більшою, аніж затрати на дотримання вимог збереження екології. Нині в нашій країні поширеною є ситуація, коли існує невизначеність як відносно величини збитків від забруднення, так і відносно обсягу витрат, пов'язаних з ліквідацією шкоди, завданої ним навколишньому природному середовищу. Головний постулат ефективного регулювання в природоресурсній сфері полягає в тому, що ставки плати за забруднення повинні відповідати величині екологічних збитків від забруднювача кожного окремого типу [6, с. 62]. На жаль в аграрному секторі продовжують використовувати фіскальні, рентні платежі які не є ідентичними екоресурсним. Такі підходи, як засвідчує історична ретроспектива, досвід багатьох країн ЄС не можуть забезпечити охорону екології земельних ресурсів аграрного сектора.

Висновки. Інтенсифікація антропогенного й техногенного навантаження на земельні ресурси аграрного сектора дедалі частіше призводить до збільшення їх забрудненості й засміченості. В кінцевому рахунку погіршується стан екології земельного

фонду сільськогосподарського призначення. Одним із дієвих інструментів за допомогою якого можна зупинити деградацію екології, як засвідчує досвід багатьох європейських країн може слугувати фінансове стимулювання суб'єктів володіння й користування земельних ресурсів АПК. Належна організація стимулювання та фінансових санкцій забезпечили певною мірою дієвість збереження й поліпшення екології. Аналіз засвідчує, що імплементація нових засад збереження й поліпшення екології земельного фонду у вітчизняному аграрному секторі нині унеможливлено, оскільки весь арсенал стимулюючих засад нині, як і багато десятиліть тому назад спрямовується суб'єктами господарювання в аграрному секторі на подальше нарощування обсягів валового виробництва сільськогосподарської продукції. Власне стимулюється не екологія, потреба вирішення соціального захисту селян, не земля, як головний природний ресурс, а результати її використання. Діючі засади фінансового стимулювання, як засвідчує досвід багатьох високорозвинених країн, передусім 20-ти найрозвинутіших країн світу в Україні потрібно переорієнтувати на імплементацію нових цінностей організації використання земельних ресурсів АПК. При цьому слід керуватись потребою одночасного й гармонічного розв'язання триєдиного завдання: забезпечити якісно новий рівень соціального захисту селян і розвитку сільських територій; зберегти й покращити екологію земельних ресурсів; підвищення економічної ефективності використання сільськогосподарських земель. Запровадження якісно нової моделі фінансового стимулювання відтворення потребує проведення агроекологічного аудиту сільськогосподарських земель за результатами якого можна отримати інформацію щодо екологічного стану того чи іншого угіддя, земельної площі. Приймаючи до уваги екологічну характеристику слід розробити заходи по приведенню земельної ділянки до відповідних екологічних стандартів.

Результативність покращення й збереження екології земель АПК майже повністю залежить від участі в цьому процесі держави, органів місцевого самоврядування, громадськості. Виправданим, на наше переконання, в даному контексті має стати розробка загальнодержавного, регіонального та місцевих концептів, які би слугували програмним довготривалим документом конкретних дій щодо поліпшення й збереження екології земельних ресурсів. Детермінантою при цьому слід зробити фінансове стимулювання й фінансові санкції, котрі би каталізували природоохоронні заходи. Архітектоніка нових засад стимулювання має обов'язково врахувати потребу запровадження нових показників – критеріїв відтворення земель аграрного сектора. Фінансово стимулювати потрібно, передусім землю, а потім результативність її використання. Першочергово слід фінансово мотивувати проведення заходів, спрямованих на поліпшення складу ґрунтів, проведення наукових досліджень щодо стану екології, рівня природної продуктивності, можливостей організації виробництва органічної продукції, досягнення збалансованості внесення органічних і мінеральних добрив, проведення робіт по розкисленню земель, нарізанню сівозмін, імплементацію новітніх технологій, зростанню рівня соціального захисту сільських мешканців, розвиток сільських територій. При цьому всьому лейтмотивом стимулювання має слугувати забезпечення чистоти полів, цільове їх використання, дотримання онтологічних законів у організації відтворювального процесу земельних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Веклич О. Сектор екологічних товарів і послуг в Україні – спеціальний державний патронаж / О. Веклич // Економіка України. – 2010. – №3. – С. 27-35.

2. Герасимчук З. В. Теоретичні основи інституційного забезпечення стимулювання сталого розвитку регіону / З. Герасимчук, В. Поліщук // Регіональна економіка. – 2011. – №4. – С. 30-47.
3. Довкілля України. Статистичний щорічник / Державна служба статистики України ; [за ред. Н.С. Власенко]. – К. : [б.в.], 2013. – 223 с.
4. Корнійчук Л. Економічне зростання і сталий розвиток / Л. Корнійчук // Економіка України. – 2008. – №4. – С.82-90.
5. Михасюк І.Р. Глобалізація і регіоналізація : місце України / І. Михасюк // Регіональна економіка. – 2011. – №4. – С. 7-13.
6. Міщенко В.С. Екоресурсні платежі в Україні / В. Міщенко // Економіка України. – 1998. – №10. – С. 59-63.
7. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища України у 2011р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/docs/activity-dopovidi/NacDopovid.2011.pdf>.
8. Нелеп В. Оцінка експортних можливостей агропродовольчого комплексу України / В. Нелеп // Економіка України. – 2011. – №9. – С. 54-63.
9. Органік в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>.
10. Паленичак О. В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва / О. Паленичак // Економіка АПК. – 2012. – № 3. – С. 27-33.
11. Попова О. Л. Основи гармонізації аграрного і сільського розвитку в сучасній аграрній політиці / О. Попова // Економіка України. – 2014. – №10. – С. 32-43.

Щурык М. В. Совершенствование основ финансового стимулирования экологии земельных ресурсов

Оценивается важность и значение финансового стимулирования развития отечественного аграрного сектора, прежде всего процесса воспроизводства земельных ресурсов. Подчеркивается, что в Украине после проведения земельной и аграрной реформы финансовое стимулирование использования земель не получило должного развития. Обосновывается потребность финансово стимулировать не объемы производства сельскохозяйственной продукции, увеличения продаж, а земельные ресурсы, которые являются первичными по отношению к ним. Особое внимание обращается на потребность усиления участия в процессах организации финансового стимулирования земель АПК государства и местных органов самоуправления. Предложено передать функции организации финансового стимулирования органам местного самоуправления, что станет одним из первых шагов на пути децентрализации власти и экономики. Обосновывается потребность проведения экологического аудита земельных ресурсов в разрезе угодий, собственников и пользователей.

Ключевые слова: *экология, финансирование, критерии, земля, домохозяйства, агропредприятия, развитие.*

Shchuryk M. V. Improving fundamentals of financial incentives ecology land

We estimate the importance and significance of financial incentives for the domestic agricultural sector, especially the process of reproduction of land resources. It is emphasized that in Ukraine after the land and agrarian reform financial incentives for land use are not well developed. Substantiates the need not to encourage the financial volume of agricultural

production, increase sales, and land, which are primary in relation to them. Particular attention is drawn to the need to strengthen participation in the organization of financial incentives agribusiness land state and local governments. It is proposed to transfer the functions of organization of financial incentives to local governments that will be one of the first steps in the decentralization of power and the economy. Substantiates the need for an environmental audit of land resources in the context of land, owners and users.

Key words: *environment, funding criteria, land, household agribusinesses and development.*

УДК 330.5

Борович Оксана Василівна,
кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри обліку і аудиту
Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького

ПРОЖИТКОВИЙ МІНІМУМ ЯК ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ГАРАНТІЇ ГРОМАДЯН

У статті досліджено якість життя в Україні, яка визначається вартістю споживчого кошика громадян, тобто прожиткового мінімуму. Проаналізовано динаміку та співвідношення прожиткового мінімуму у порівнянні з середньомісячною номінальною заробітною платою за 2000-2015 роки.

Проведено порівняння вартості денного раціону за сьогоднішніми цінами радянських ув'язнених (1939-1941 роки) та працездатних осіб й пенсіонерів в Україні, які отримують мінімальну заробітну плату та пенсію, відповідно. Встановлено, що внаслідок необ'єктивного визначення офіційного прожиткового мінімуму для працездатної особи розмір мінімальної заробітної плати протягом аналізованого періоду був штучно занижений майже у двічі.

Ключові слова: забезпечення прожиткового мінімуму, мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум, соціальні і демографічні групи населення; споживчий кошик, рівень бідності.

Постановка проблеми. В розвинених країнах світу рівень життя громадян визначається вартістю їх споживчого кошика, тобто набору товарів і послуг, необхідних для задоволення першочергових потреб в середньому на рік. Грошова оцінка такого кошика визначає прожитковий мінімум. За умови інтеграції України до Європейського Союзу необхідно привести державні соціальні норми і нормативи, прожитковий мінімум, зокрема, до європейських соціальних стандартів.

Сьогодні між урядовцями, науковцями та профспілками України іде постійна полеміка щодо перегляду розміру прожиткового мінімуму, від якого залежать мінімальна заробітна плата, пенсія, соціальні допомоги тощо. Експерти зазначають, що в Україні розміри державних соціальних стандартів занижені, особливо це стосується прожиткового мінімуму. Дані висновки підтверджують здійснювані щомісячні розрахунки такого мінімуму Федерацією професійних спілок України. Варто зазначити, що обчислене значення перевищує мінімум, розрахований і Міністерством соціальної політики і тим більше офіційне, та не приймається у ваги урядовцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж останніх років активізувалася увага науковців (В. Вергелес, О. Гордей, Ю. Дорошенко, В. Жеребин, Н. Кизим, Н. Кравченко, О. Мельниченко, А. Славкова та ін.) до вивчення питань щодо оцінки соціальних норм та стандартів в Україні, зокрема, досліджуються тенденції у зміні розмірів соціальних стандартів та аналізуються нормативно-правові акти, які визначають правову основу для встановлення прожиткового мінімуму з метою реалізації державою

конституційної гарантії громадян, а отже і впливають на сучасний стан якості життя населення.

М. Папієв, О. Пищуліна, Н. Теслюк, І. Горобінська та іншими акцентовано увагу на важливості вивчення соціальної політики держави у період євроінтеграції України, метою якої є покращення рівня життя населення, що є особливо актуальним в умовах розвитку соціальної держави.

Постановка завдання. Завданням статті є дослідити якість життя українського населення, яка є індикатором розвитку країни та ілюструє ефективність реалізації соціальної політики держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Регулювання соціального захисту громадян здійснюється такими найважливішими нормативно-правовими актами: Закони України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про прожитковий мінімум», «Про соціальні послуги»; Державний класифікатор соціальних стандартів та нормативів, Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг основних соціальних і демографічних груп населення» тощо.

Державні соціальні стандарти та нормативи встановлюються насамперед з метою реалізації визначених Конституцією України державних соціальних прав та гарантій. Зокрема, право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає в себе достатнє харчування, одяг, житло гарантує стаття 48, а право на охорону здоров'я, медичну допомогу – стаття 49 [4] основного закону України. Як зазначалося вище, основою забезпечення достатнього рівня життя громадян є прожитковий мінімум. Такий мінімум щорічно затверджується Верховною Радою України до початку розгляду Державного бюджету України і може переглядатися відповідно до зростання індексу споживчих цін разом з уточненням показників Державного бюджету України.

Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до наступних основних соціальних і демографічних груп населення: 1) діти віком до 6 років (дошкільного віку); 2) діти віком від 6 до 18 років (шкільного віку); 3) працездатні особи; 4) особи, які втратили працездатність [12]. Такий мінімум, визначений для осіб, які відповідно до законодавства підлягають обов'язковому державному соціальному страхуванню, збільшується на суму обов'язкових платежів.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» прожитковий мінімум застосовується для:

- 1) загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм;
- 2) встановлення розмірів мінімальної заробітної плати і мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги у зв'язку з безробіттям, а також стипендій та інших соціальних виплат, на основі Конституції України та законів України;
- 3) визначення права на призначення соціальної допомоги;
- 4) визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших;
- 5) встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- 6) формування державного бюджету України та місцевих бюджетів [9].

Прожитковий мінімум розраховується на підставі наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, затверджених ще постановою Кабінету Міністрів

України № 656 від 14.04.2000 р. [11], які складають споживчий кошик українців. Доцільно зазначити, що даним нормативним актом в Україні вперше було визначено досліджувану норму.

Сформований Кабінетом міністрів споживчий кошик налічує 297 товарів і послуг. На думку урядовців, значення прожиткового мінімуму дозволяє громадянам не голодувати, мати належний зовнішній вигляд і раз на рік відвідати культурні заходи (концерт чи театр). При обрахунку величини прожиткового мінімуму враховуються два складових елементи: фізіологічний – вартісне вираження матеріальних благ, необхідних для існування людини; соціальний – певний мінімальний перелік духовних цінностей.

Набір продуктів харчування (визначаються в натуральних показниках) формується з використанням нормативів фізіологічної потреби організму людини в продуктах харчування, з урахуванням їхнього хімічного складу та енергетичної цінності, сформованих відповідно до рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я. Вартість такого набору визначається як сума вартостей споживання кожного продукту, включеного до набору продуктів харчування відповідної групи населення.

Набір непродовольчих товарів (визначається в натуральних показниках) формується відповідно до нормативів забезпечення особи засобами гігієни, медикаментозними засобами, засобами захисту організму людини від впливу навколишнього середовища, а також засобами для влаштування побуту. Непродовольчі товари бувають індивідуального користування (верхній зимовий та демісезонний одяг, костюм (сукня), натільна білизна, панчішно-шкарпеткові вироби, головні убори, галантерейні вироби, взуття) і загальносімейного користування (текстильні вироби, білизна, посуд, побутові прилади, меблі, предмети першої потреби, предмети санітарії та ліки). Вартість набору складається із суми вартостей споживання непродовольчих товарів індивідуального та загальносімейного користування на одну особу на рік [11].

До набору послуг, який визначаються у нормативах споживання, включаються житлово-комунальні, транспортні, побутові послуги, послуги зв'язку, закладів культури, освіти, охорони здоров'я та інші. Такий набір послуг формується спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади у сферах надання відповідних послуг.

Основними принципами формування прожиткового мінімуму у частині [12]:

- набору продуктів харчування є: 1) забезпечення дитини повноцінним харчуванням для розвитку здорового організму; 2) забезпечення дитини віком від 6 до 18 років додатковим харчуванням для активного соціального та фізичного розвитку; 3) задоволення організму працюючої особи у відтворенні працездатності, збереження працездатності для безробітного, відновлення в необхідних випадках працездатності для особи, яка її втратила; 4) підтримання повноцінного функціонування організму людини похилого віку;
- набору непродовольчих товарів є: 1) забезпечення збереження здоров'я та підтримання життєдіяльності організму людини; 2) урахування особливостей потреб осіб, які належать до різних соціальних і демографічних груп населення; 3) урахування культурно-побутових потреб особистості;
- набору послуг є: 1) задоволення мінімальної потреби громадян у житлі, організації побуту, користуванні транспортом, закладами культури, у підтриманні зв'язку з навколишнім середовищем; 2) задоволення потреби громадян у користуванні закладами освіти, охорони здоров'я; 3) визначення житлово-комунальних послуг (з водопостачання, тепlopостачання, газопостачання, електропостачання,

водовідведення, утримання та експлуатації житла і прибудинкових територій, сміттєзбирання, утримання ліфтів), на основі соціальної норми житла та нормативів споживання зазначених послуг.

Денний раціон «бюджетного українця», встановлений Постановою № 656, складається із 276,7 гр. хліба, 406,8 гр. молочних продуктів, трошки більше як пів-яйця, 400 гр. картоплі, 7 гр. рису і 134,3 гр. м'ясних виробів (у кращому випадку), а також 13,7 гр. вершкового масла, 76,7 гр. капусти, 5,5 гр. сала тощо (всього 38 найменувань). Для порівняння встановленого державою сьогоденного раціону громадян України, покажемо денні норми харчування радянського ув'язненого, виконуючого норму на 100% (табл. 1).

Таблиця 1

Раціон ув'язненого, виконуючого норму на 100%, передбачений наказом НКВС СРСР від 14.08.39 р.

Найменування продуктів	Норма на день, гр.	Ціна, грн. за 1 кг	Вартість, грн
Хліб	1200	13,08	15,7
Борошно пшеничне	60	7,34	0,44
Крупа різна	130	10,0	1,3
М'ясо	30	62,92	1,88
Риба	158	55,0	8,69
Рослинна олія	12	27,87	0,33
Макарони	10	9,91	0,1
Цукор	13	10,92	0,14
Чай сурогатний	2	200	0,4
Картопля та овочі	600	6,0	3,6
Томат-пюре	10	12,0	0,12
Перець стручковий	0,13	100	0,01
Лавровий лист	0,2	320	0,06
Сіль	20	2,75	0,06

Ціни наведені за даними Інтернет ресурсу <http://pravda.if.ua/news-77010.html>

Як видно із таблиці 1 в'язні Радянського Союзу споживали чай та сіль й деякі спеції, які на даний час не включені до споживчого кошика українця. Порахувавши витрати на утримання радянських ув'язнених, визначили, що вартість денного харчування за сьогоденніми цінами складає 32,83 грн., а на місце – 984,9 грн. Принагідно хочемо зазначити, що у 2015 р. мінімальна пенсія становить 949,00 грн., за котру пенсіонери не тільки харчуються, але й повинні сплатити комунальні послуги та купити лікарство тощо.

Враховуючи, те що витрати на продукти харчування, за даними вибіркового спостереження домогосподарств, за 9 місяців 2014 р. складають 53,5 % доходів українців, то із суми мінімальної заробітної плати громадяни мають витратити на їжу 651,63 грн. на місяць або 21,72 грн. на день. Поряд з цим потрібно врахувати, що обчислене значення є денною номінальною заробітною платою, а отримана на руки сума (за вирахуванням обов'язкових утримань) становить 19,10 грн.

Для прикладу, в Англії споживчий кошик включає шампанське і пиво, а також МРЗ-плеєр з музичними записами й акустична гітара і великий перелік товарів для дому, включаючи дверні ручки і витрати на садівника. У кошик американця входять витрати на тютюнові та алкогольні вироби, а також на освіту, мобільний і комп'ютерний зв'язок [1].

Французи заклали в свій споживчий кошик витрати на відвідування перукарні, купівлю лаків для волосся, гелів для душу і інших численних косметичних засобів, без яких сучасне життя неможливе. Крім цього, передбачені кошти на няню для дитини, апарати для виправлення зубів, оренду автомобілів, проїзд на таксі, а також їжу для котів і собак [1].

Далі проаналізуємо набір непродовольчих товарів, до якого включено: 1) для чоловіків – одні штани на 4 роки, один спортивний костюм і светр на 3 роки, сім пар шкарпеток на рік та одні плавки на 10 років, одні зимові чоботи на 5 років тощо; 2) для жінок – одне зимове пальто на 8 років, одна спідниця і сукня та одна пара зимових чобіт на 5 років, 1 бюстгальтер та три пари колготок на рік, по одній парі осінньо-весняних та літніх туфель на 2 та 1, 5 роки відповідно тощо.

До споживчого кошика працездатних громадян не включено дезодоранти і парфуми, поряд з цим закладено 417 гр. вати і майже три куски господарського мила на місяць. До набору послуг українцям закладено 4 стрижки на рік, а також раз на рік відвідати культурно-масові заходи (кіно, театр, цирк, зоопарк) та скористатися послугами хімчистки тощо.

Хочемо відзначити, що значення основних соціальних стандартів та гарантій в Україні, зокрема прожиткового мінімуму, є невисоким і тенденція їх зростання в останні роки є повільною (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка основних державних соціальних стандартів та гарантій в Україні

Показник	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2015 р. до 2000 р., раз
Прожитковий мінімум, грн.:					
- загальний	270,1	423	875	1330	4,9
- діти віком до 6 років	240,71	376	799	1167	4,8
- діти віком від 6 до 18 років	297,29	478	957	1455	4,9
- працездатне населення	287,63	453	922	1378	4,8
- особи, які втратили працездатність	216,56	332	734	1074	4,9
Мінімальна заробітна плата, грн.	90	332	922	1378	15,3
Мінімальна пенсія за віком, грн.	30	332	734	1074	35,8
Середньомісячна заробітна плата **, грн:					
- в Україні	230	806	2239	3998*	17,4
- в Івано-Франківській області	188	718	1927	3152*	16,8

У таблиці наведені дані станом на кінець відповідного року

* – за 4 місяці 2015 року.

** за даними Інтернет ресурсу http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2015/gdn/reg_zp_m/reg_zpm15_u.htm.

Як видно із таблиці 2, в період із 2000 р. по 2015 р. прожитковий мінімум зріс у 4,9 рази, однак реальне зростання (з урахуванням темпу інфляції за аналізований період) склало лише 2,9 рази (інфляція за вказаний період склала 197 %). Мінімальна заробітна

плата за аналізований період зростає швидшими темпами та в останні роки дорівнює прожитковому мінімуму.

Позитивну тенденцію має також середньомісячна заробітна плата, яка в Україні та в Івано-Франківській області зросла в середньому в 17 раз. Мінімальна пенсія за віком за 15 років зросла у 35,8 рази, що свідчить також про позитивну тенденцію.

За розрахунками Міністерства соціальної політики фактичний прожитковий мінімум для працездатної особи у цінах квітня 2015 року становив 2317 грн. [3] Враховуючи зазначене, розрив між офіційним і фактичним прожитковим мінімумом збільшився до 190 %, а із зростанням комунальних тарифів й поготів. Хочемо звернути увагу, що такий розрив зросте ще більше в осінньо-зимовий період, в якому оплату за комунальні послуги здійснюватиметься за підвищеними тарифами. Зокрема, ціни зросли на:

- природний газ, що використовується для потреб населення – в 6 разів;
- тепло – в середньому на 71%;
- електроенергію – на 18-88%;
- гарячу воду – в середньому на 55-57%;
- холодну воду – в середньому на 4-20% [6].

Із зазначеного випливає, що в Україні задоволення потреб населення на рівні, нижчому від мінімального вважається стандартом, певним державним цільовим орієнтиром. За міжнародними нормами, визначеними ООН, межа бідності – заробіток у 5 чи менше доларів за добу однією особою, тобто у 150 доларів США на місяць [16]. Для України, за останнім курсом Національного банку майже 22,15 грн. за долар, така межа становить 3322,5 грн. Із зазначеного випливає, що встановлений мінімальний споживчий кошик українців на рівні 1218 грн. у 2,73 раз менший від рівня бідності у світі. Доцільно також зазначити, що експерти ООН віднесли до категорії бідних 75% населення України [13].

Незважаючи на те, що мінімальну заробітну плату отримують тільки частина громадян, однак якщо врахувати подорожчання тарифів на проїзд у транспорті і комунальні послуги, а також цін на продукти та промислові товари, то ще більшу частину населення слід віднести до категорії малозабезпечених громадян.

Водночас, Закон України «Про прожитковий мінімум», визначає прожитковий мінімум як вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [12]. Погоджуємося із думкою Крупи В.Р., що у зазначеному трактуванні прожитковий мінімум можна розглядати як межу бідності, тобто як критерій для надання соціальної допомоги найбільш уразливим верствам населення, але аж ніяк не як стандарт життя країни, що прагне інтегруватися у європейську спільноту [5].

Конституційним судом України 22 травня 2008 р. прийнято рішення, за яким прожитковий мінімум для працюючих осіб підлягає збільшенню на розмір податку на доходи фізичних осіб. Враховуючи те, що українці сплачують і єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ) та військовий збір, то така соціальна норма мала б включати всі обов'язкові утримання.

Внаслідок необ'єктивного визначення фактичного прожиткового мінімуму для працездатної особи в квітні 2015 року розмір мінімальної заробітної плати був штучно занижений на 1552,2 грн (2317 грн + 335,04 грн + 34,75 грн + 83,41 грн – 1218 грн) або на

221,6 % (2317 грн. – фактичний розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб у цінах квітня поточного року за даними Мінсоцполітики, 335,04 грн. – сума податку на доходи фізичних осіб; 83,41 грн – ЄСВ, 34,75 грн – сума військового збору.

На наше переконання, прожитковий мінімум сьогодні не відіграє значення основного соціального стандарту, оскільки, наприклад, при розрахунку державної соціальної допомоги для різних категорій осіб використовується умовне значення «рівень забезпечення прожиткового мінімуму». Незважаючи на те, що трактування даної категорії немає у жодному нормативному акті, вона застосовується з 2000 р. відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [10]. За вказаним законом розмір державної соціальної допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом та не може перевищувати 75 % прожиткового мінімуму для сім'ї.

Стаття 9 Закону України «Про Державний бюджет на 2015 рік» встановлює наступний рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для призначення допомоги відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» та визначається у відсотковому співвідношенні до прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп населення: для працездатних осіб – 21 %, для дітей – 85 %, для осіб, які втратили працездатність, та інвалідів – 100 % відповідного прожиткового мінімуму [8].

Крім того, відповідно до статті 5 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» для кожної дитини (крім дитини-інваліда), яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 10%, а для кожної дитини-інваліда, яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, для кожної дитини, яка утримується матір'ю (батьком, усиновителем), що не перебуває у шлюбі, і запис про батька (матір) цієї дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться у встановленому порядку за вказівкою матері (батька), для кожної дитини, в якій один або обидва батьків є інвалідами I або II групи, – на 20%.

Значення забезпечення прожиткового мінімуму різних соціальних і демографічних груп наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Значення прожиткового та гарантованого мінімумів основних соціальних і демографічних груп населення

Соціальні і демографічні групи населення	3 01 січня 2015 року		3 01 грудня 2015 року	
	Прожитковий мінімум (грн)	Гарантований мінімум (грн)	Прожитковий мінімум (грн)	Гарантований мінімум (грн)
Працездатні особи	1218,00	255,78	1378,00	289,38
Непрацездатні особи	949,00	949,00	1074,00	1074,00
Діти до 6 років	1032,00	877,20	1167,00	991,95
Діти від 6 до 18 років	1286,00	1093,10	1455,00	1236,75

Наприклад, родина складається з двох працездатних батьків, дитини 15 років і бабусі-пенсіонерки. Отже, рівень забезпечення прожиткового мінімуму для вказаної

родини з 01 січня по 30 листопада 2015 р. складає 2662,97 грн ((2 x 255,78 грн.) + (1093,10 грн + 1093,10 грн x 10%) + 949,00 грн).

Після цього шляхом ділення загальної суми доходу всіх членів сім'ї за розрахунковий період на 6 визначається середньомісячний сукупний дохід сім'ї за останні 6 календарних місяці. Якщо обчислене значення менше рівня забезпечення розрахованого вище прожиткового мінімуму, то сім'я має право на отримання державної допомоги. Розмір такої допомоги дорівнюватиме різниці цих двох величин, але не може бути більшим 75% рівня забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї.

Висновки. Розрахунки основних соціальних показників в Україні здійснюються, виходячи із заниженого розміру прожиткового мінімуму, що в свою чергу викривлює реальний стан бідності громадян країни, а відтак і нівелюється право громадян на отримання соціальних пільг та гарантій. Набори продуктів, товарів і послуг включені до споживчого кошика не змінювалися вже протягом 15 років. Сьогодні фактичний розмір прожиткового мінімуму в Україні набагато нижчий за значення, розраховані Міністерством соціальної політики України та федерацією профспілок України.

Офіційний прожитковий мінімум не враховує низку життєво важливих витрат населення, зокрема на житло, послуги освіти, охорони здоров'я, обов'язкові податки і збори, та не забезпечує дотримання права громадян на законодавчу норму щодо придбання основного набору непродуктових товарів й послуг.

Допомоги малозабезпеченим сім'ям виплачуються із врахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму та охоплюють широке коло громадян, що засвідчує те, що життя за межею бідності, стає нормою державної соціальної політики.

З метою усунення вищезазначених проблем доцільно: підвищити прожитковий мінімум для всіх соціальних і демографічних груп населення, а відтак і мінімальну заробітну плату до обґрунтованого рівня, що забезпечить можливість відшкодування реальних витрат громадян на задоволення основних потреб; щомісячно проводити індексацію мінімальної заробітної плати, пенсій та інших соціальних виплат з урахуванням індексу інфляції. Зазначені заходи створять передумови для покращення рівня життя українців, а відтак і реалізації визначених Конституцією України державних соціальних прав та гарантій громадян.

Список використаних джерел

1. Бубякіна І. Споживчий кошик в житті населення України / І. Бубякіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2971>.
2. Витрати і ресурси домогосподарств України за 9 місяців 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://editor.inhost.com.ua/storage/jkh/%D0%92%>.
3. Інформація щодо фактичного розміру прожиткового мінімуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=177078&cat_id=141688.
4. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
5. Крупа В. Р. Удосконалення теоретико-методологічних підходів до встановлення державних соціальних стандартів в Україні / В. Р. Крупа // Ефективна економіка, 2013. – № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2621>.
6. О введении новых норм питания и вещевого довольствия для заключенных в ИТЛ

- и ИТК НКВД СССР : Приказ НКВД СССР № 00943 от 14.08.1939 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.memorial.krsk.ru/DOKUMENT/USSR/390814.htm>.
7. Основні соціально-економічні показники за 2014-2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pond.if.ua/index.php/ua/novyny/195-osnovni-sotsialno-ekonomichni-pokaznyky-za-2014-2015-rr>.
 8. Про Державний бюджет на 2015 рік : Закон України від 28.12.2014 № 80-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/80-19>.
 9. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.
 10. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 01.06.2000 № 1768-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>.
 11. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення : постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.2000 р. №656 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-%D0%BF>.
 12. Про прожитковий мінімум : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-14>.
 13. Рівень життя в Україні: аналітика від ФПУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pon.org.ua/novyny/4072-riven-zhittya-v-ukrayini-analitika-vid-fpu.html>.
 14. Рішення Конституційного суду України № 10-рп/2008 22 травня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08>.
 15. Скільки коштують продукти харчування у Івано-Франківську [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravda.if.ua/news-77010.html>.
 16. Щобак О. Цьогоріч прожитковий мінімум українця утричі менший, ніж світова межа бідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zik.ua/ua/news/2015/02/15/tsogorich_prozhytkovyy_minimum.

Боровыч О. В. Прожиточный минимум как основа реализации конституционной гарантии граждан

В статье исследованы качество жизни в Украине, которая определяется стоимостью потребительской корзины граждан то есть прожиточного минимума. Проанализирована динамика и соотношение прожиточного минимума по сравнению со среднемесячной номинальной заработной платой за 2000-2015 годы.

Проведено сравнение стоимости дневного рациона по сегодняшним ценам советских заключенных (1939-1941 годов) и трудоспособных лиц и пенсионеров в Украине, которые получают минимальную заработную плату и пенсию, соответственно. Установлено, что в результате необъективного определения официального прожиточного минимума для трудоспособного лица размер минимальной заработной платы в течение анализируемого периода был искусственно занижен почти в два раза.

Ключевые слова: *обеспечение прожиточного минимума, минимальная заработная плата, прожиточный минимум, социальные и демографические группы населения; потребительская корзина, уровень бедности.*

Borowicz O. V. Living costs as a basis the constitutional guarantees of citizens

In the article the quality of life in Ukraine, which is determined by the value of the basket that citizens living wage. The dynamics and the value of the subsistence minimum in comparison with average nominal pay-bit earn combos for 2000-2015 years.

The comparison of the value of the daily ration for Soviet prisoners today's prices (1939-1941 years) and able-bodied persons and pensioners in Ukraine who receive minimum wage and pension, respectively. It was established that due to biased definition of official subsistence minimum for able-bodied person minimum wage during the period was artificially undervalued almost doubled.

Key words: *the subsistence minimum, minimum wage, living wage, social and demographic groups; the basket, the level of poverty.*

УДК 331.101.52

Шашко Вікторія Олександрівна,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
Донецької державної машинобудівної академії

СИСТЕМА НЕФОРМАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДНОСТІ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ПОТРЕБАМ РИНКУ ПРАЦІ

В статті актуалізовано питання створення системи неформального навчання дорослих як інструменту забезпечення відповідності трудових ресурсів сучасним потребам ринку праці. Розкрито поняття неформальної освіти, наведено вміння та якості, які роботодавці хочуть бачити у фахівців, яких беруть на роботу, наведено основні характеристики та особливостей програм неформального навчання дорослих. Показано значимість і цінність професійних співтовариств у неформальній професійній освіті. Проаналізовано фактори, здатні забезпечити успішне проведення процедур визнання результатів неформального навчання. Розкрито основні принципи, на які необхідно покладатися при розробці системи урахування та визнання неформального навчання в Україні.

Ключові слова: неформальне навчання, компетенції, професійне співтовариство, визнання результатів.

Постановка проблеми. Зміни в соціально-економічному середовищі, а також короткий «життєвий цикл» знань диктують необхідність здійснення безперервного освітнього процесу та регулярного оновлення наявних і придбання нових навичок і знань для здійснення успішної професійної діяльності в якій би то не було сфері. На зміну традиційній базової моделі освіти прийшла установка на безперервну освіту протягом життя.

Колосальне прискорення темпів змін і, як наслідок, потреба в безперервній освіті людини зіткнулися з чергою певних проблем. Система професійної освіти, як формальний інститут, виявилася не готовою задовольнити виникаючі запити. У зв'язку з цим стала посилюватися роль неформальної освіти.

Неформальна освіта характеризується систематизованістю навчання та цілеспрямованою діяльністю тих, хто навчається, спрямованістю на задоволення освітніх потреб громадян, окремих соціальних, професійних груп, суспільства [3; 6, с. 190]. Результатом неформальної освіти є прирощення освітнього потенціалу.

На відміну від формальної, неформальна освіта здійснюється не навчальними закладами, а різними іншими організаціями та установами, а також не завжди – професійними педагогами (викладачами). Вона менш структурована і не обов'язково завершується отриманням загальноновизнаного документа про освіту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми неформальної освіти розглядали М. Ахмед, М. М. Букіна, С. Г. Вершловській, П. Джарвіс, К. Кафарелла,

П. Комбс, І. А. Колеснікова, Ш. Меріам, М. Н. Мітіна, Н. Д. Нікандров, Є. І. Огарьов, В. І. Онушкін, Г. С. Сухобська та ін. Але аналіз літератури показав, що на сьогоднішній день відсутні масштабні наукові дослідження, спрямовані на розробку наукових основ навчання дорослих в умовах неформальної освіти.

Постановка завдання. Метою даної статті є обґрунтування необхідності ставити і вирішувати проблему створення системи неформального навчання дорослих як інструменту забезпечення відповідності трудових ресурсів потребам ринку праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із стимулюючих факторів, що підвищують мотивацію дорослого населення до неформального навчання, є проблема працевлаштування та соціальної адаптації. Консолідованою думкою роботодавців визначені вміння та якості, які вони хочуть бачити у фахівців, яких беруть на роботу [2; 4, с. 20-23]:

- відповідальність і адаптивність (контроль особистої відповідальності та гнучкості в особистому, робочому та громадському контексті; постановка і виконання високих стандартів і цілей для себе та інших; комунікативні вміння – розуміння іншого, вміння спілкуватися і створення різних ефективних форм і контекстів усного, письмового, мультимедійного і мережевого спілкування);
- креативність і допитливість (розвиток, застосування і обмін новими ідеями з іншими; відкритість новим і різноманітним точкам зору);
- критичне і системне мислення (мислення, що зумовлює здійснення обґрунтованого вибору; розуміння взаємозв'язків у складних системах);
- вміння працювати з інформацією та медіазасобами (медіа компетентність, вміння знаходити, аналізувати, управляти, інтегрувати, оцінювати і створювати інформацію в різних формах і на різних типах медіа обладнання);
- міжособистісна взаємодія і співробітництво (вміння працювати в команді, бути лідером; виконувати різні ролі та обов'язки; продуктивна робота в колективі; вміння співпереживати; визнання різних думок);
- вміння ставити і вирішувати проблеми (здатність формулювати, аналізувати і вирішувати проблеми);
- спрямованість на саморозвиток (контроль своїх потреб розуміння і навчання; пошук та розміщення відповідних ресурсів; перенесення інформації та надпредметних вмінь з однієї галузі знань в іншу);
- соціальна відповідальність (вміння діяти в інтересах великої спільноти; етично поводитися в особистому, робочому та громадському контекстах).

Перераховані компетенції можна віднести до особистісних, які посилюють потенціал професійних знань та вмінь людини. Придбання та розвиток даних компетенцій лежить в основі неформального навчання, як спеціально організованого процесу з оволодіння знаннями, вміннями і навичками, необхідними для здійснення особистістю основних соціальних функцій.

Отже, основною метою неформального навчання є можливість надання кожному індивіду проблемної області та сфери діяльності, необхідної для розвитку його ініціативи та формування його самостійного судження.

Основні характеристики неформального навчання дорослих: цілі навчання – короткочасні і специфічні; час навчання – короткий цикл, неповний день; зміст – індивідуалізовано, орієнтоване на результати, гнучке, особистісно-орієнтоване; вхідні вимоги визначають ті, хто навчається; орієнтовано на близькість до місця проживання; засноване на самоврядуванні; викликане інтересом до результатів і досвіду інших

учасників навчання.

Неформальна освіта може здійснюватися в освітніх установах або громадських організаціях, клубах та гуртках, а також під час індивідуальних занять з репетитором або тренером. Серед особливостей програм неформальної освіти можна виділити наступні [5; 6, с. 191]:

- спрямованість на самостійність і самореалізацію;
- концентрація на професійних цілях, проблемах й завданнях;
- націленість на практичне застосування нових знань;
- урахування професійного та особистого досвіду;
- урахування конкуруючих інтересів (соціальних, тимчасових, фінансових);
- спрямованість на подолання стереотипів та переваг щодо стилів і методів навчання;
- використання різноманітних способів діяльності;
- націленість на вміння працювати з інформацією, високий самоконтроль;
- створення комфортної безпечної атмосфери;
- спрямованість на подолання страху невдачі, складності у встановленні і підтримці міжособистісних відносин;
- організація інформаційно-освітнього середовища для обговорення завдань, шляхів, проблем і рефлексії результатів освітньої діяльності на різних її етапах;
- спільна робота в мережі;
- створення спільноти практики.

Одним з найбільш поширених шляхів неформального навчання дорослих стає формування співтовариств професіоналів (співтовариство практик), що спільно вирішують проблеми і розвивають свої компетенції [1].

Значимість і цінність професійних співтовариств у неформальній професійній освіті полягає в тому, що до існуючої раніше вертикальної взаємодії (викладач – слухач) додається істотна для професійного розвитку можливість горизонтального (слухач – слухач) і проблемно-ситуаційного співробітництва (слухач, викладач – експерт-фахівець). Участь у спільнотах допомагає його членам професійно розвиватися через співпрацю, знаходити спільне рішення для схожих проблем, актуалізувати проблемні точки зростання і будувати подальший освітній маршрут через участь у різних модулях/курсах, які пропонуються в програмі.

Очікувані розвиваючі ефекти від участі в діяльності професійного співтовариства: «виявлення» дефіцитів у професійній підготовці; «виявлення» нових здібностей, професійних якостей, професійних компетенцій; зміна уявлень про освітні процеси; народження нового професійного досвіду; породження особистого ставлення до професійної діяльності, пов'язаної з можливостями інформаційних і комунікаційних технологій, підвищення рівня професійних компетенцій.

Основна ознака неформальної освіти – відсутність єдиних, в тій чи іншій мірі стандартизованих вимог до результатів навчальної діяльності. При цьому можуть існувати всі інші ознаки навчання – доцільність, процедура зарахування, лекційно-семінарські заняття, система оцінювання успішності, сертифікат про закінчення із зазначенням змісту пройденого курсу. Однак, такий сертифікат не дає права займатися трудовою діяльністю на професійних засадах або вступати в навчальні заклади, де потрібне документальне підтвердження рівня академічної кваліфікації.

Розвиток навчання поза формальною освітою значною мірою залежить від наявності системи визнання отриманих таким чином результатів. З ростом сегмента

неформального навчання в освіті дорослих все більш затребуваним стає створення системи обліку та визнання цих видів навчання, що в багатьох країнах офіційно вважаються повноцінними, як частина системи безперервної освіти поряд з формальним навчанням.

Визнання неформального навчання дозволяє зробити видимими результати, отримані за межами формального навчання, і тим самим надати гнучкість освітнім траєкторіями.

Аналіз сучасного досвіду європейських країн дозволяє виділити наступні фактори, здатні забезпечити успішне проведення процедур визнання результатів неформального навчання: активна співпраця і консультації; достатнє фінансове та кадрове забезпечення; підготовка і навчання кадрів, що беруть участь у реалізації відповідної політики та законодавчих ініціатив; використання чітких орієнтирів, таких як кваліфікаційні рівні та стандарти; розробка методик, орієнтованих на освітні результати; забезпечення якості, моніторингу та оцінки з метою забезпечення об'єктивності та достовірності результатів; навчання на основі чужого досвіду та обміну досвідом.

В Україні в даний час відсутня стандартна система оцінки та визнання результатів неформального навчання. Створення системи урахування та визнання неформального навчання, відповідної сучасним потребам освіти і ринку праці в Україні, передбачає виконання черги необхідних заходів. Неформальна освіта має бути визнана повноцінною, поряд з формальним навчанням, як частина системи безперервної освіти. Такий підхід демонструють країни з розвинуеною системою безперервної освіти.

Перспективи створення системи урахування та визнання неформальної освіти в Україні значною мірою обумовлені змінами в системі професійної освіти, зокрема зростанням частки неформального навчання. Якщо ситуація залишиться незмінною, затребуваність подібної системи буде мінімальною. У той же час, існує і зворотний зв'язок: якщо людина знатиме, що результати її навчання поза формальною системою освіти можуть бути зафіксовані (враховані) і оцінені (визнані), з'являється мотивація для професійного розвитку з використанням неформального навчання. Основними принципами (вимогами) при розробці системи урахування та визнання неформального навчання в Україні (відповідно до підходів у країнах ЄС) можуть стати [3]:

- індивідуальний підхід: ідентифікація та валідація неформального навчання повинні бути добровільними для кожного громадянина. Повинні забезпечуватися рівний доступ і рівні і справедливі умови для всіх громадян. Необхідно поважати приватні справи і права громадян;
- зобов'язання зацікавлених сторін: зацікавлені сторони повинні створити у відповідності зі своїми правами, обов'язками та компетенціями системи і підходи до ідентифікації та валідації неформального навчання. Вони повинні включати відповідні механізми забезпечення якості. Зацікавлені сторони повинні забезпечити керівництво, консультації та інформацію про дані механізми для всіх громадян;
- впевненість і довіру: процеси, процедури і критерії ідентифікації та валідації неформального навчання повинні бути справедливими, прозорими і підкріпленими механізмами забезпечення якості;
- авторитет і легітимність: системи та підходи до ідентифікації та валідації неформального навчання повинні поважати законні інтереси, що забезпечують збалансовану участь відповідних зацікавлених сторін.

Висновки. Підводячи підсумки, слід зазначити, що сьогодні актуальність неформальної освіти поряд з дедалі «жорстким» запитом з боку ринку праці обумовлена і

тими функціями, які вона виконує в життєдіяльності професіонала. По-перше, це формування у людини здатності навчатися і самонавчатися; по-друге, забезпечення працівникам більшої гнучкості у взаємовідносинах з роботодавцями; по-третє, закріплення успішності (стійкості) в конкурентному середовищі сучасних ринків праці. Отже, сьогодні якість освіти визначається ступенем відповідності результату – не стільки знань і вмінь, скільки властивостей людини, яка отримала освіту, ясно сформульованим цілям і цінностям, які повинні відображати інтереси людини, суспільства, держави. Формування та розвиток зазначених умінь і якостей – це переважно сфера відповідальності системи освіти, в тому числі – і неформальної.

Список використаних джерел

1. Анненков В. В. Непрерывное неформальное образование : модель 5С / В. В. Анненков // Открытый класс [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.openclass.ru/node/309163>.
2. Бобиенко О. М. Статус ключевых компетенций профессионала в квалификационных требованиях современных работодателей / О. М. Бобиенко // Вестник ТИСБИ. – 2013. – №2 (54). – С. 32-44.
3. Галичин В. А. Основные характеристики и тенденции развития образования взрослых в условиях глобализации / В. А. Галичин // Журнальный клуб Интелрос «Век глобализации» – 2012. – №1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.intelros.ru/readroom/vek-globalizacii/-1-9-2012/14396-osnovnye-harakteristiki-i-tendencii-razvitiya-obrazovaniya-vzroslyh-v-usloviyah-globalizacii.html>.
4. Изучение социального заказа. Что такое социальный заказ на образование? // Управление образовательным учреждением в вопросах и ответах. – 2011. – №2. – С. 20-23.
5. Мухлаева Т. В. Международный опыт неформального образования / Т. В. Мухалева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://iovrao.ru/?c=118>.
6. Ройблат О. В. Новый взгляд на систему дополнительного образования взрослых через призму неформального образования / О. В. Ройблат // Омский научный вестник. – 2012. – №5 (112). – С. 190-192.

Шашко В. А. Система неформального обучения взрослых как инструмент обеспечения соответствия трудовых ресурсов потребностям рынка труда

В статье актуализирован вопрос создания системы неформального обучения взрослых как инструмента обеспечения соответствия трудовых ресурсов потребностям рынка труда. Раскрыто понятие неформального образования, приведены умения и качества, которые работодатели хотят видеть у специалистов, которых принимают на работу, представлены основные характеристики и особенности программ неформального обучения взрослых. Показана значимость и ценность профессиональных сообществ в неформальном профессиональном образовании. Проанализированы факторы, способные обеспечить успешное проведение процедур признания результатов неформального обучения. Раскрыты основные принципы, на которые необходимо полагаться при разработке системы учета и признания неформального обучения в Украине.

Ключевые слова: неформальное обучение, компетенции, профессиональное сообщество, признание результатов.

Shashko V. A. The system of non-formal adult education as a tool to ensure that the manpower needs of the labor market

Article updated on the issue of establishing a system of non-formal adult education as a tool to ensure that the manpower needs of the labor market. Discloses the concept of non-formal education, given the skills and qualities that employers want to see from the experts who are hired, the main characteristics and features of non-formal adult education. The importance and value of professional communities in the informal vocational education. The factors that can ensure the success of the procedures for the recognition of the results of informal learning. It outlines the main principles, which need to rely on the development of accounting and recognition of non-formal learning in Ukraine.

Key words: *informal learning, competence, professional community, the recognition results.*

УДК 338.65.014

Шевчук Олена Анатоліївна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки
Національного технічного університету України «КПІ»

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ БІЗНЕС-ЛІДЕРСТВА ПІДПРИЄМСТВ НА РИНКУ

У статті розглянуто методологічні принципи формування бізнес-лідерства підприємств на ринку. Визначено основні фактори, що впливають на рівень позиціонування підприємства на ринку, зокрема: внутрішні ендогенні чинники розвитку підприємства, структурні зміни, що відбуваються в економіці країни та екзогенні геоekonomічні фактори. Запропоновано розглядати процеси становлення бізнес-лідерства підприємств з позиції системно-структурного підходу, що ґрунтується на принципах ціле-встановлення, ієрархічності, емерджентності, множинності, інерційності, моніторингу та моделювання.

Ключові слова: бізнес-лідерство, підприємство, ринок, внутрішні компоненти становлення лідерства, зовнішні компоненти становлення лідерства, системно-структурний підхід, методологічні принципи.

Постановка проблеми. У перекладі з англійської, слово лідер («leader») означає той хто керує та веде за собою. З цієї позиції, лідер здатний здійснювати вплив на ринкову кон'юнктуру задля власних економічних інтересів. Якщо розглянути, лідерство бізнес структур (підприємств, корпорацій, фірм та організацій), то необхідно зазначити, що це є певний різновид влади, що пробуджує інших до дій та надає можливості визначати та контролювати процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ на ринку. Іншими словами, бізнес-лідерство характеризується асиметричністю відносин взаємодії окремих товаровиробників. Ця асиметричність виявляється у тих викликах, що поступають від світових бізнес-лідерів до інших підприємств, зокрема: високих технічних та експлуатаційних характеристик товарів; стабільній якості продукції та високих гарантійних зобов'язань товаровиробників; значних масштабів виробництва та швидких термінів виготовлення економічних благ; патентуванні та сертифікації продукції, що випускається; цінової конкуренції тощо. Відтак, лідерство – це елемент ринкового механізму, який може змінювати свою природу в умовах трансформації конкурентоспроможності інноваційної продукції. У цьому зв'язку, особливого значення набуває необхідність аналіз методологічних принципів формування бізнес-лідерства підприємств на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що безпосередня зацікавленість проблемами лідерства підприємств на ринку почала виникати тільки наприкінці ХХ-го століття. Дослідженню цих питань присвячені наукові праці таких вчених як Г. Армстронг, Г. Бойетт, С. Войтко, А. Войчак, Ф. Котлер, К. Келлер, М. Портер, Е. Райс, Дж. Траут, Г. Хамел, Г. Хулей тощо [1; 2; 4], де розглянуті методи

отримання лідерства за рахунок використання стратегічних принципів корпоративного маркетингу, що спрямовані на максимізацію позитивних якостей у бізнес-середовищі.

Водночас, дотепер майже немає наукових праць, в яких би містилося дослідження методологічних принципів формування бізнес-лідерства підприємств на ринку, що і визначило актуальність статті, її мету та логіку викладу положень.

Постановка завдання. Головною метою цієї роботи є дослідження методологічних принципів формування бізнес-лідерства підприємств на ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складність і багатогранність проблем формування бізнес-лідерства вітчизняних підприємств в умовах глобалізації ринків і становлення економіки знань, потребує розробки методологічних засад її рішення через аналіз формування початкових гіпотез, концепцій, вибір підходів, принципів, методів дослідження. В якості робочої гіпотези дослідження приймемо три основні взаємопов'язані твердження:

- 1) в умовах економічних, технічних і соціальних змін, які відбуваються внаслідок розповсюдження процесів глобалізації, одним з основних імперативів розвитку вітчизняних підприємств стає не тільки підвищення рівня конкурентоспроможності, а й отримання високого економічного статусу на ринку;
- 2) зміна економічного статусу підприємства на ринку досягається за рахунок синергетичного ефекту інтеграції та диференціації людського капіталу підприємства, шляхом інтелектуалізації інноваційного потенціалу;
- 3) розвиток людського капіталу підприємства та корпоративної культури є основними системоутворюючими факторами формування корпоративної еліти, яка визначає вектор економічного розвитку підприємства [6].

Взаємообумовленість означеного кола питань багато в чому простежується у концепціях теорії людського капіталу підприємства, стратифікації, елітарності та конкурентоспроможності у контексті їх взаємозв'язків із законами еволюції підприємств в умовах становлення економіки знань.

Водночас, складність і багатогранність проблеми формування бізнес-лідерства підприємства на ринку доцільно розглядати як комплекс безперервних заходів, що спрямовані на реалізацію довгострокових цілей розвитку. За цих умов, механізм розробки та реалізації такої стратегії має враховувати можливості коригування цієї стратегії відповідно до змін, що відбуваються у світовому, національному та внутрішньому середовищах. Серед основних факторів, що впливають на рівень позиціонування підприємства на ринку варто виділити наступні:

- 1) ендогенні чинники, що характеризують внутрішній потенціал підприємства. Враховуючи, що одним з домінантних чинників формування стратегій становлення лідерства є ефективне застосування внутрішнього потенціалу підприємства, виділимо основні фактори, що впливають на успіх підприємства у гео економічному просторі, зокрема: внутрішні компетенції підприємства, що передбачають унікальність виготовленої продукції та сприяють визначенню певної стратегії досягнення високих позицій на ринку; особистості керівників, основними рисами яких виступають: індивідуалізм, професіоналізм, лідерство та елітарність; корпоративна культура, що виступає як набір цілей і цінностей підприємства, що об'єднують усіх співробітників. Відтак, основними джерелами сили з точки зору окремих компонентів підприємств, що займають найвищі позиції на світовому ринку, виступають: людський капітал підприємства, як сукупність інтелектуального потенціалу та соціально-психологічних особливостей індивідів на підприємстві, що визначають імперативи розвитку

підприємства; інституціональний капітал підприємства, за рахунок якого створюються умови та механізми генерації різних видів інновацій – науково-технічних, управлінських, організаційних і соціальних, що впроваджуються на підприємствах; організаційний капітал підприємства, що визначається структурою підприємства, культурою, системою підготовки кадрів всередині підприємства, способів ведення бізнесу, які у сукупності створюють конкурентні переваги;

2) структурні зміни, що відбуваються в економіці країни. Ці зміни забезпечується макроекономічною стабільністю, що характеризується ефективною фіскальною та монетарною політиками, які сприяють поліпшенню інвестиційного клімату та оптимізації фінансових ринків; матеріальною інфраструктурою економіки; створенням умов для справедливої конкуренції; інституціональному середовищу у вигляді механізмів забезпечення прав власності; інноваційному характеру розвитку, оскільки саме інновації лежать в основі зростання рівня продуктивності на підприємствах;

3) екзогенні геоекономічні фактори розповсюдження процесів глобалізації, що виявляються у розвитку економіки знань, посиленні інформаційного впливу на виробництво, а також розповсюдженні кластерно-мережевого характеру організації та управління виробництвом.

Іншими словами, бізнес-лідерство являє собою складну структуру, елементи якої взаємопов'язані між собою двома контурами – замкнутого контуру підсистем функціонування та його зовнішнього оточення. З позиції внутрішньої структури, підприємство доцільно розглядати як діючий самостійний суб'єкт господарювання, що є окремим елементом (підсистемою) ринкового господарства та являє собою множину взаємопов'язаних функціональних елементів (систему), кожен з яких призначений для вирішення відповідних задач, спрямованих на досягнення загальної мети. Досягнення мети відбувається за рахунок існування визначеної мережі взаємозв'язків між її елементами (структур) [3]. Це надає можливість розглядати підприємство з позиції системно-структурного підходу.

Водночас, необхідною умовою формування методології є визначення основних принципів, що характеризують системно-структурний підхід як конкретний науковий метод. До складу таких принципів належать [5]:

- цілевстановлення. Кожна система має мету, під впливом якої здійснюється генеза, функціонування і інтеграція елементів системи в єдине ціле. З цього принципу випливає вимога єдності цілей всіх підсистем і елементів системи, що забезпечують дієвість системи;
- принцип ієрархічності. Кожна система розглядається з двох сторін: як самостійна частина та як частина системи вищого рівня. При цьому, кожен елемент системи має власну структуру, що дозволяє розглядати його як окрему систему;
- принцип цілісності (ємерджентності). Кожний об'єкт дослідження виступає цілим стосовно навколишнього середовища, тобто має свої специфічні функції та розвивається за властивими йому законами;
- принцип множинності. Опис об'єкта дослідження здійснюється на трьох основних рівнях: морфологічному, що надає уявлення про ієрархічну будову системи; функціональному та інформаційному рівнях;
- принцип інерційності – незначні відхилення входів системи не супроводжуються якісними змінами поведінки всієї системи;
- принцип моніторингу. З метою визначення стану системи виникає потреба спостереження за вхідними та вихідними факторами;

- принцип моделювання (чорного ящика). Реакція системи є функцією не тільки зовнішніх впливів, а й внутрішньої структури, характеристик і станів складових її елементів.

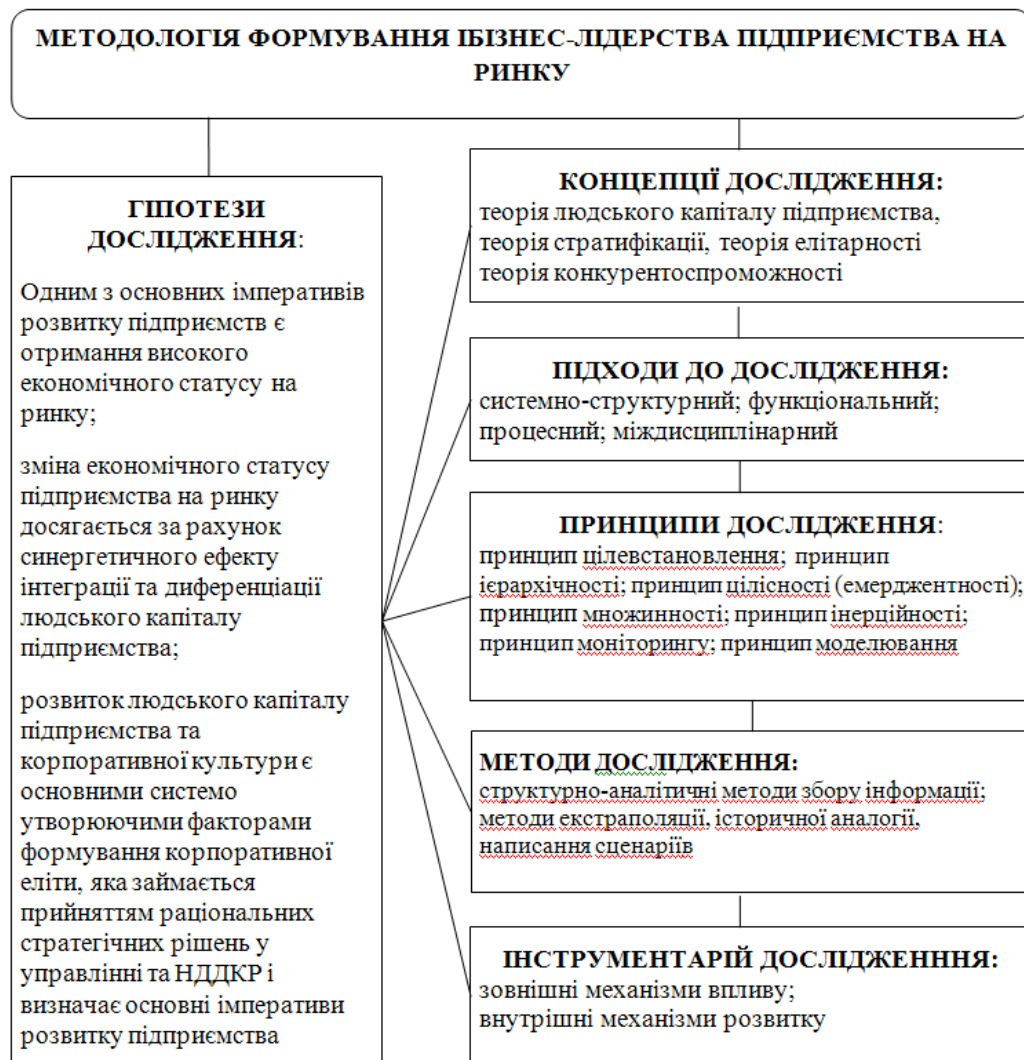

Рис. 1. Методологічний підхід до формування бізнес-лідерства підприємств на ринку
(розроблено автором)

Водночас, у рамках системно-структурного підходу виникає потреба визначення методів дослідження принципів розвитку підприємства в умовах глобалізації ринків і розвитку «економіки знань». Зважаючи на динамічність екзогенних факторів розвитку та умовну стабільність внутрішніх стратегічних факторів, вважаємо доцільним об'єднати методи дослідження у три основних групи:

1) структурно-аналітичні методи збору інформації про зовнішні фактори. Серед яких варто виділити гео економічні фактори впливу на трансформацію діяльності національних підприємств; макроекономічні фактори формування лідерства національних підприємств; пріоритети зовнішньоекономічної діяльності підприємств України в посткризових умовах; інноваційні трансформації вітчизняного промислового сектору тощо;

2) внутрішні індикатори стану підприємства, де домінують виступають стратегія розвитку підприємства; ключові компетенції людського капіталу підприємства; корпоративна культура, у рамках якої відбувається мотивація та стимулювання діяльності; наявність корпоративної еліти; інноваційна активність підприємства; матеріально-технічна та інформаційна бази;

3) методи прогнозування вектору розвитку підприємства, до складу яких належать методи екстраполяції; моделювання; історичної аналогії; написання сценаріїв.

Таким чином, графічно, методологічний підхід до бізнес-лідерства підприємства доцільно відобразити наступним чином (рис.1).

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження методологічних принципів формування бізнес-лідерства підприємств на ринку надало можливість зробити наступні висновки: бізнес-лідерство підприємств на ринку доцільно розглядати з позиції системно-структурного підходу, що надає можливість оцінки основних внутрішніх та зовнішніх компонентів становлення лідерства на ринку у функціональній упорядкованості елементів та у взаємозв'язках, що відображають сукупність сутнісних параметрів інваріантних стосовно екстернальних і інтернальних змін. Відповідно до цього подальшого дослідження потребує аналіз внутрішнього потенціалу та зовнішніх факторів розвитку підприємства.

Список використаних джерел

1. Бойетт Д. Г. Пять взглядов на стратегию достижения лидерства на рынке / Д. Г. Бойетт, Д. Т. Бойетт [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.uamconsult.com/book_519.html.
2. Келлер К. Л. Стратегический бренд-менеджмент: создание, оценка и управление марочным капиталом / К. Л. Келлер; [пер. с англ.]. – 2-е издание. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2005. – 704 с.
3. Месарович М. Общая теория систем: математические основы / М. Месарович, Я. Такахара [пер. с англ. Э. Л. Наппельбаума, под ред. С. В. Емельянова]. – М. : Мир, 1978. – 316 с.
4. Райс Э. Позиционирование : битва за узнаваемость / Э. Райс, Дж. Траут; [пер. а англ. под. ред. Ю. Н. Капшуревского]. – СПб. : Питер. – 2001. – 256 с.
5. Фатхутдинов Р. А. Стратегическая конкурентоспособность : учебник / Р. А. Фатхутдинов. – М. : ЗАО Изд-во Экономика, 2005. – 504 с.
6. Шевчук О. А. Імперативи розвитку корпоративної еліти : монографія / О. А. Шевчук. – К. : ТОВ «Спринт-Сервіс», 2014. – 297 с.

Шевчук Е. А. Методологические принципы формирования бизнес лидерства предприятий на рынке

В статье рассмотрены методологические принципы формирования бизнес лидерства предприятий на рынке. Определены основные факторы, влияющие на уровень позиционирования предприятия на рынке, в частности: внутренние эндогенные факторы развития предприятия, структурные изменения, происходящие в экономике страны и экзогенные геоэкономические факторы. Предложено рассматривать процессы становления бизнес лидерства предприятий с позиции системно-структурного подхода, основанного на принципах целеполагания, иерархичности, эмерджентности, множественности, инерционности, мониторинга и моделирования.

Ключевые слова: *бизнес-лидерство, предприятие, рынок, внутренние компоненты*

формирования лидерства, внешние компоненты формирования лидерства, системно-структурный подход, методологические принципы.

Shevchuk O. A. Methodological principles of formation of business leadership companies in the market

The article considers methodological principles of formation of business leadership companies in the market. The author identifies the main factors influencing the level of market positioning, in particular: internal endogenous factors of development of enterprises, structural changes in the economy and exogenous geo-economic factors. It is proposed to consider the processes of formation of the business management of enterprises from the perspective of systemic-structural approach based on the principles of goal-setting, hierarchy, becoming and multiplicity, persistence, monitoring and modeling.

Key words: *business leadership, enterprise, market, internal components the formation of leadership, external components the formation of leadership, systemic-structural approach, methodological principles.*

УДК 330.111.62

Криховецький Іван Зеновійович,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
та управління персоналом імені академіка УАН З. Маніва
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПИТАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВИМИ ЗАХОДАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

У статті аналізується роль маркетингового планування у сфері туризму. Основний акцент здійснюється на систему стратегічного управління. Вказується на те, що процес стратегічного управління на підприємствах туристичної галузі необхідно починати з місії туристичного підприємства, яка підпорядкована цілям і завданням підприємства. Дуже важливими для туристичного підприємства є оцінка та аналіз зовнішнього середовища і визначення сильних і слабких місць.

Ключові слова: маркетинг, стратегічне управління, маркетингові плани, концепція маркетингу, контроль, туристичний бізнес.

Постановка проблеми. В сучасних економічних умовах, комерційна діяльність будь-якого підприємства і насамперед туристичного, залежить від маркетингового планування. Розрізняють планування стратегічне (довгострокове) і оперативне (тактичне, поточне). Необхідно зауважити, що способи маркетингового планування в туризмі мають бути постійними, тому стратегічні й оперативні маркетингові плани туристичних підприємств тісно переплітаються [6, с. 121]. При плануванні туристичного бізнесу важливим є вивчення цільового ринку, представниками якого можуть бути або індивідуальні клієнти, або клієнти-організації. При цьому кожна група клієнтів відрізняється певними особливостями, які об'єднані у групи за характерними чинниками: 1) загальні чинники (потенційна прибутковість сегмента; наявні та потенційні конкуренти; рівень капіталовкладень); 2) ринкові чинники.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як І. Ансоффа, П. Друкера, В. Квартальнова, Г. Муніна, Л. Нечалюк, Г. Папиряна, С. Савастьянкової, Ю. Чаплінського та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є розкриття особливостей стратегічного планування маркетинговими заходами на підприємствах туристичної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідивши функції управління та маркетингу, ми вважаємо за доцільне запропонувати своє бачення управління маркетинговими заходами як системи способів щодо організацій, планування, аналізу та контролю за маркетинговими заходами з метою стратегічного управління ними для забезпечення життєдіяльності та конкурентоспроможності підприємств туристичної галузі. Схематично управління маркетинговими заходами туристичних підприємств пропонуємо розглядати з урахуванням стратегічного управління (рис. 1).

Стратегічне управління маркетинговими заходами – це спосіб розробки специфічних стратегій, які надаватимуть допомогу досягненню поставлених цілей

туристичного підприємства на основі підтримки стратегічної відповідності між ними, потенційними можливостями і загрозами у сфері маркетингу.

Сутність і якість стратегічного управління маркетинговими заходами на підприємствах туристичної галузі полягають у тому, що воно підтримує цілеспрямоване планування, яке скероване на майбутній рух маркетингового підрозділу; координує дії і рішення у сфері маркетингу; стримує таке прагнення до максимізації прибутку, яке може зашкодити довгостроковим цілям; орієнтує на передбачення змін у зовнішньому і внутрішньому середовищі туристичного підприємства; дозволяє керівництву встановлювати пріоритети, наприклад, при розподілі ресурсів, визначати конкретні цілі і концентрувати власні зусилля на їх досягненні; мотивує працівників, якщо від досягнень підприємства залежить їх особистий добробут, кар'єра, престиж; дає можливість обґрунтовано розробляти оперативні плани маркетингу, що орієнтовані на досягнення конкретних поставлених цілей; створює передумови для контролю результатів [7, с. 111].

Рис. 1. Управління маркетинговими заходами туристичних підприємств
(розроблено автором)

При проектуванні альтернативних стратегій доцільно застосувати апробовані практикою маркетингові моделі. Наприклад, модель процесу стратегічного управління, що наведена на рис. 2, або модель «чорної скриньки» (рис. 3).

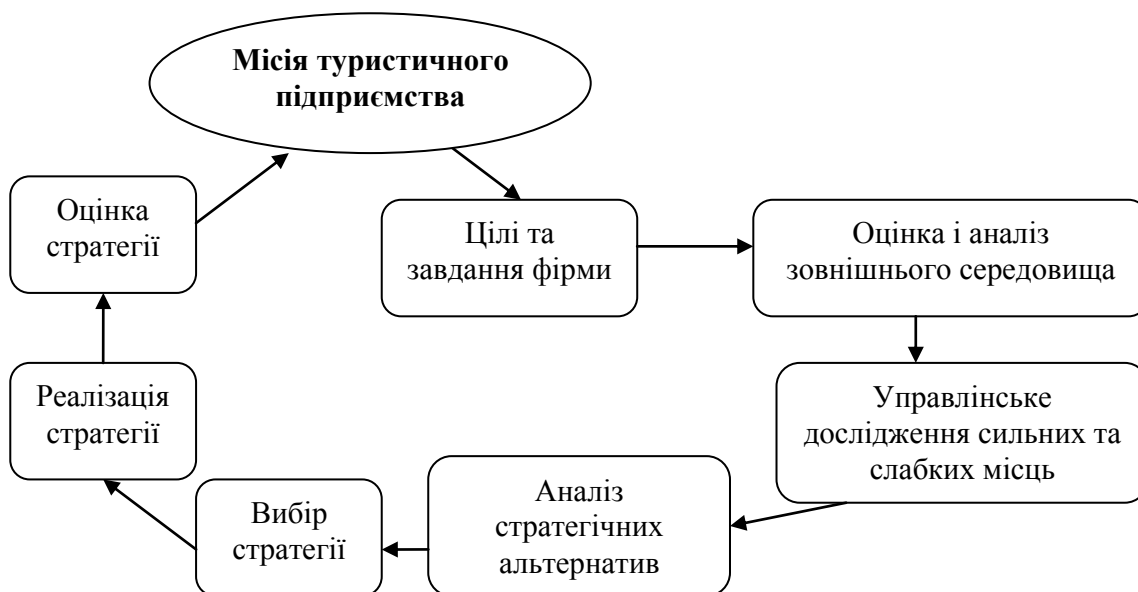

Рис. 2. Процес стратегічного управління на підприємствах туристичної галузі [1, с. 119]

Рис. 3. Модель прийняття рішення про покупку послуги [1, с. 227]

Процес стратегічного управління на підприємствах туристичної галузі необхідно розпочинати з місії туристичного підприємства, яка підпорядкована цілям та завданням підприємства. Дуже важливими для туристичного підприємства є оцінка й аналіз зовнішнього середовища та визначення сильних та слабких місць. У процесі стратегічного

управління необхідно виконати глибокий аналіз стратегічних альтернатив та обрати саме ту стратегію, яка направлена на реалізацію місії туристичного підприємства.

У моделі прийняття рішення про покупку туристичних послуг повинні бути враховані стимули як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Врахування стимулів споживачів буде направлено на задоволення їх потреб, врахування традицій та звичок, групових інтересів та громадської думки.

Багато теоретиків економіки вважають раціональність типовою економічною моделлю поведінки, у відповідність з чим споживачі завжди зважують позитивні та негативні наслідки покупки того чи іншого товару/послуги. За цією теорією попит на однорідні товари/послуги, що мають однакову якість, буде залежати тільки від ціни.

Цей зв'язок формалізований у мікроекономічній теорії цін функцією «ціна-збут» (рис. 4). На рис. 4 товари/послуги-субститути А, В та С, які однакові з точки зору споживачів за якістю і мають різні ціни, будуть мати і різний за рівнем збут.

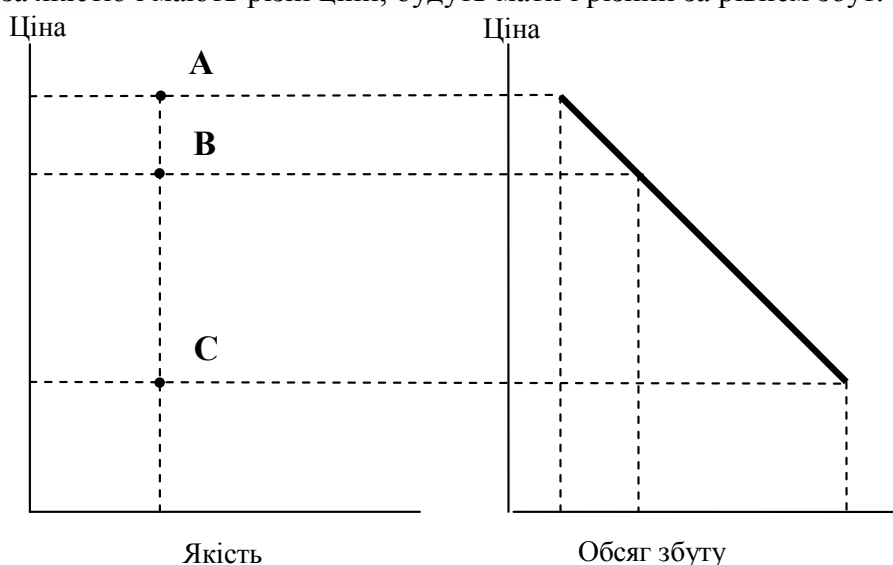

Рис. 4. Зв'язок функції «ціна-збут» з якістю надання товарів/послуг-субститутів [1, с. 285]

У межах цих моделей туристичне підприємство може оцінити свої можливості, продукти, ринки, стан конкуренції, клієнтів і напряму діяльності. На основі одержаних оцінок розподіляються зусилля і ресурси туристичного підприємства і розробляються відповідні маркетингові конкурентні стратегії.

Шульгіна Л. М. виділяє чотири рівні конкурентної стратегії:

1. Корпоративна (базова) стратегія – це стратегія підприємства як єдиного цілого. У ній формулюється визначальна «місія» підприємства, на яких ринках функціонує підприємство, є воно диверсифікованим або однопродуктовим, орієнтується на широке або вузьке коло споживачів.

2. Ділова стратегія розробляється для кожної ділової сфери, що виділяється на підприємстві (у перекладеній літературі з маркетингу можна натрапити на інше позначення цього поняття – «стратегічний господарський підрозділ», СГП).

3. Функціональна стратегія визначається для кожної функціональної сфери підприємства, такої, як виробництво, збут, фінанси.

4. Оперативна стратегія формулюється для елементів організаційної структури

підприємства – функціональних відділів, виробництв, управлінь, філій, представництв тощо [7, с. 304].

Два останні рівні мають більшою мірою відношення до етапу реалізації стратегій вищих рівнів. Корпоративна (базова) стратегія М. Портера («Конкурентна стратегія») виділяє три види корпоративних типових стратегій (табл. 1).

Таблиця 1

Матриця М. Портера

Цільовий ринок збуту	Стратегічна перевага	
	Низькі витрати	Диференціація продукту
Широкий	1. Стратегія лідерства в зниженні витрат	2. Стратегія диференціації
Вузький	3. Стратегія фокусування (концентрації)	
	з акцентом на зниження витрат	з акцентом на диференціацію

Джерело: [3, с. 95]

Матриця утворює поля, які характеризують розташування підприємства залежно від об'єднання двох чинників (розвитку та оновлення ринку і продукту): підприємство виступає на наявному ринку з давно наявним (старим) продуктом; підприємство виступає на наявним ринку, але з новим продуктом; підприємство виступає на новому ринку, але з давно наявним продуктом; підприємство виступає на новому ринку з новим продуктом. Матриця санкціонує виробити чотири альтернативні стратегії маркетингу.

У табл. 2 наведені стратегії досягнення конкурентної переваги.

Таблиця 2

Стратегії досягнення конкурентної переваги

Позиція на ринку	Попереджувальні стратегії	Пасивні стратегії
Лідери ринку («віоленти»)	«Захват», «Захист», «Блокування»	«Перехват»
Те, що переслідують лідерів ринку («патієнти»)	«Атака» «Прорив» «Оточення»	«Дотримання курсу»
Ті, що уникають прямої конкуренції («комутанти»)	«Зосередження сил на ділянці», «Обхід»	«Збереження позицій»

Джерело: [1, с. 216]

«Захоплення ринку» – розширення попиту на продукцію підприємства шляхом використання продуктового або цінового лідерства.

«Захист ринку» – дія на споживачів з метою утримати їх у сфері діяльності підприємства за допомогою реклами, стимулювання тощо.

«Блокування ринку» – не допускати, щоб ті, хто переслідують, домагалися переваг на окремих маркетингових напрямках: товар, обслуговування, реклама та ін.

«Перехоплення» – реакція на нововведення тих, що переслідують, з метою зниження їх ефективності.

«Атака в лоб» – використання істотної переваги над лідером (цінової або нецінової) для досягнення конкурентної переваги на ринку.

«Прорив» – використання якого-небудь одного слабкого місця лідера, знаходження пролому.

«Оточення» – поступове накопичення переваг шляхом використання слабких місць

лідера, одержання конкурентних переваг за усіма напрямками діяльності.

«Дотримання курсу» – мінімізація ризику дій у відповідь лідеру, наприклад, у ціновій політиці.

«Зосередження сил на вигідних ділянках» – вибір сегментів ринку, що не привертають уваги сильніших конкурентів.

«Обхід» – уникнення конкуренції шляхом випуску товарів, що не змагаються, сервісу, використання непривабливих каналів збуту та ін.

«Зберігання позицій» – підтримка сталості у ринковій діяльності, що не викликає уваги конкурентів («статус кво»).

Реалізація концепції маркетингу на туристичному підприємстві потребує створення відповідної служби маркетингу. В організаційній структурі туристичних підприємств служба маркетингу стає ланкою, яка координує діяльність усіх інших структурних підрозділів. Залежно від характеру і масштабів діяльності туристичного підприємства організаційна структура маркетингу може приймати різні варіанти, а саме:

- функціональна організаційна структура служби маркетингу (рис. 5);
- організація за продуктовим принципом (рис. 6) ;
- організація за регіональним принципом (рис. 7) [9, с. 61].

При організації управління маркетинговими заходами туристичного підприємства необхідно дотримуватися таких головних принципів:

- простота маркетингової структури;
- ефективна система зв'язків між підрозділами;
- гнучкість, яка розглядається як уміння пристосовуватися до туристичного попиту, зростання обсягів надання послуг, кращих технологій [8, с. 82].

Рис. 5 Функціональна модель побудови відділу маркетингу на підприємствах туристичної галузі [2, с. 221]

Рис. 6 Товарна модель побудови відділу маркетингу на підприємствах туристичної галузі [2, с. 221]

Рис. 7. Регіональна модель побудови відділу маркетингу на підприємствах туристичної галузі [2, с. 222]

Оскільки сучасна концепція маркетингу взаємодії зосереджує увагу не стільки на технічних аспектах маркетингу (маніпулювання маркетинговими заходами й інструментами), скільки на соціальних (спрямованих на взаємодію з клієнтами), то провідну роль виконують ті працівники служби маркетингу, які здатні ефективно взаємодіяти зі споживачами.

Контроль – це постійна, систематична перевірка і оцінка стану маркетингової діяльності туристичного підприємства. Контроль маркетингової діяльності в туризмі спрямований на своєчасне виявлення усіх проблем і відхилень від нормального просування організації до певної мети, а також на своєчасну корекцію маркетингової діяльності для того, щоб наявні питання ніяк не переросли в кризу [5, с. 69].

Стратегія контролю складається, як правило, з чотирьох основних фаз:

- встановлення планових величин і критеріїв;
- виявлення реальних показників;
- порівняння;
- аналіз результатів порівняння [4, с. 44].

Цілі контролю: визначення міри досягнення поставлених цілей; виявлення можливостей поліпшення; перевірка можливостей пристосування маркетингових зусиль до динамічних ринкових умов.

Залучення до контролю сторонніх організацій (зовнішній аудит) ліквідує цей ефект, забезпечує професійний підхід до контролю, виробку ефективних рекомендацій. У той же час послуги із зовнішнього аудиту обходяться досить дорого, і такі витрати не завжди себе окупають. Не виключене і розголошення комерційної таємниці. На нашу думку, контроль маркетингової діяльності туристичних підприємств є важливим і необхідним елементом у процесі управління маркетингом.

Висновки. Дослідивши наявні підходи до визначення сутності управління маркетинговою діяльністю на підприємствах туристичної галузі, ми пропонуємо розглядати його як процес досягнення поставлених маркетингових цілей: визначення можливостей і загроз ринку, ресурсів підприємства, а також організації, планування і проведення маркетингової діяльності, яка є необхідною умовою для ефективного функціонування підприємств.

Список використаних джерел

1. Еремін В. Н. Маркетинг : основы и маркетинг информации : учеб. / В. Н. Еремін. – М. : КНОРУС, 2006. – 656 с.
2. Павленко А. Ф. Маркетинг : підруч. / А. Ф. Павленко, А. В. Войчак. – К. : КНЕУ, 2003. – 246 с.
3. Портер М. Е. Стратегія конкуренції. Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / Майкл Е. Портер ; пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. – К. : Основи, 2004. – 390 с.
4. Соловьева Т. А. Менеджмент и маркетинг в социально-культурной сфере и туризме / Т. А. Соловьева. – Хабаровск, 2004. – 246 с.
5. Тимохина Т. Л. Организация приема и обслуживания туристов : учеб. пособ. / Т. Л. Тимохина. – [3-е изд.]. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 352 с.
6. Шканова О. М. Маркетинг послуг : навч. посіб. / О. М. Шканова. – К. : Кондор, 2009. – 220 с.
7. Шульгіна Л. М. Маркетинг підприємств туристичного бізнесу : монографія / Л. М. Шульгіна. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 597 с.
8. Экономика и организация туризма. Международный туризм // Е. Л. Драчева, Д. К. Исмаев, И. А. Рябова и др. ; под ред. Рябовой И. А., Драчева Е. Л. – [2-е изд., стер.]. – М. : КНОРУС, 2006. – 576 с.
9. Янкевич В. С. Маркетинг в гостиничной индустрии и туризме: российский и международный опыт / В. С. Янкевич, Н. Л. Безрукова ; под ред. В. С. Янкевича. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 416 с.

Криховецкий И. З. Вопрос стратегического управления маркетинговыми мероприятиями на предприятиях туристической сферы

В статье анализируется роль маркетингового планирования в сфере туризма. Основной акцент осуществляется на систему стратегического управления. Указывается на то, что процесс стратегического управления на предприятиях туристической отрасли необходимо начинать с миссии туристического предприятия, подчинена целям и задачам предприятия. Очень важными для туристического предприятия является оценка и анализ внешней среды и определения сильных и слабых мест.

Ключевые слова: маркетинг, стратегическое управление, маркетинговые планы, концепция маркетинга, контроль, туристический бизнес.

Kryhovetsky I. Z. The question of the strategic management of marketing activities in the tourism sector enterprises

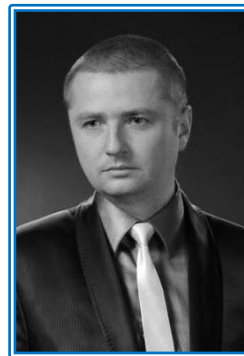
The article analyzes the role of marketing planning in tourism. The main emphasis is done on the system of strategic management. It is pointed out that the process of strategic management at the enterprises of the tourism industry has to start with the mission of tourism enterprises, subordinated to the goals and objectives of the enterprise. It is very important for the tourism enterprises is the assessment and analysis of the external environment and identify strengths and weaknesses.

Keywords: marketing, strategic management, marketing plans, marketing concept, control, tourism.

УДК 330.322:631.115.8

Однорог Максим Анатолійович,
кандидат економічних наук,
завідуючий економічного відділення
Технологіко-економічного коледжу
Білоцерківського національного аграрного університету

ІНВЕСТИВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ СТРУКТУР В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ АПК

У статті досліджується розвиток інвестування корпоративних структур в сільськогосподарських підприємствах АПК регіону, розробляються пропозиції щодо активізації механізму інвестиційної привабливості підприємств агропромислового сектора. Досліджуються такі проблеми, як аналіз мотивів і форм інвестування в сільське господарство, підходи та моделі до оцінки ефективності виробничої діяльності агропромислових підприємств, пріоритетні напрямки щодо залучення інвестицій. Досліджено проблеми та перспективи інвестування корпоративних структур в сільськогосподарських підприємствах агропромислового комплексу. Обґрунтовано методику комплексної оцінки механізму проведених заходів щодо забезпечення інвестиційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Проаналізовано основні методологічні напрями, що дозволяють визначити механізми інвестування корпоративних структур. Розроблено алгоритм оцінки розроблених заходів з підтримки АПК. Запропоновано методику оцінки забезпечення інвестиційного розвитку, яка дозволяє досить об'єктивно оцінити потребу сільськогосподарських підприємств з урахуванням їх ресурсозабезпечення. Матеріал статті орієнтований на широку аудиторію науковців, викладачів, працівників державних органів виконавчої влади та студентів вузів.

Ключові слова: інвестування, інвестиційне забезпечення, сільськогосподарські підприємства, корпоративні структури, агропромисловий комплекс.

Постановка проблеми. Формування корпоративних структур в агропромисловому комплексі здійснюється з урахуванням міжнародного досвіду. Це дозволяє виявити прогресивні світові тенденції в організаційно-правовому забезпеченні корпоративних структур. Вивчення міжнародного досвіду свідчить про те, що корпоративні структури є одними з кращих форм організації підприємницької діяльності на основі залучення зовнішніх фінансових ресурсів. Виявлені прогресивні світові тенденції організаційно-правового забезпечення корпоративних структур дозволяють врахувати міжнародний досвід при реформуванні агропромислового комплексу в українських умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інвестування корпоративних структур в сільськогосподарських підприємствах АПК досліджували вчені А. М. Білоченко, О. В. Коваленко, О. В. Комарчук, О. В. Кочетков, І. Л. Литвинчук, С. М. Мазурик, М. Й. Малік, О. М. Могильний, В. О. Проценко, П. Т. Саблук, Л. І. Федулова та інші.

Постановка завдання. Метою написання даної статті є дослідження процесу інвестування корпоративних структур в сільськогосподарських підприємствах АПК на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одна з особливостей українських корпоративних структур полягає в тому, що правовою основою корпорацій виступають акціонерні товариства. Зростання ролі приватного сектора, глобалізація та зміна умов конкуренції свідчать про те, що корпоративне управління – одна з актуальних проблем в сучасному діловому світі. Практика показує, що без формування ефективної системи корпоративного управління забезпечити приплив інвестицій неможливо [5, с. 4-12]. Саме тому проблема корпоративного управління для країн з перехідною економікою має виключно важливе значення. В умовах бюджетного дефіциту і незбалансованого ринку інвестиції мають сприяти усуненню втрат продукції на всіх етапах її руху до споживача, збільшенню виробництва продукції та раціонального використання ресурсів. Капіталовкладення дозволяють також створити умови для структурних перетворень: зміни спеціалізації, концентрації та інтеграції виробництва. Регіональну інвестиційну політику визначають структурний тип АПК, стан його матеріально-технічної бази і завдання формування продовольчого і сировинного ринків. Розробці інвестиційних програм передують виявлення пріоритетів вкладення коштів і конкурентоспроможних суб'єктів ринку, пошук інвесторів, створення їм сприятливого режиму [9, с. 3-11].

При формуванні інвестиційної політики необхідне узгодження і сполучення територіальних, міжгалузевих і внутрішньогалузевих програм. У процесі їх реалізації виникають структурні зрушення загального призначення, потрібний комплексний облік взаємодії виробничих сфер і їх ресурсів з ринковою та соціальною інфраструктурою даної території [2, с. 33-41]. Концепція структурної та інвестиційної політики включає сполучення проблем розміщення, спеціалізації та концентрації виробництва в територіальному та галузевому розрізі з розвитком процесу інвестування, вибором структурних пріоритетів, з заходами підтримки інвесторів, зростанням ефективності капіталовкладень з урахуванням поточної вигоди.

У реальній економіці АПК інвестиційний процес багато в чому залежить від інтеграції промислового та фінансового капіталів. При цьому тип їх взаємозв'язків можна розділити на три сегменти: поставок ресурсів, що забезпечують виробничий попит даного підприємства – пропозиції постачальників; реалізації, тобто пропозиції продукції, на яку пред'являють попит споживачі; прямих і зворотних взаємовигідних зв'язків між фінансовими ринками та товаровиробниками. Характерною особливістю сукупних фінансово-економічних відносин є формування взаємовигідних принципів і умов інвестування [12, с. 56-62]. Проте дійсність не показує позитивних зрушень у цій галузі, так як існують певні перешкоди, обумовлені тим, що:

- по-перше, більшість підприємств АПК не бере участі у асоційованій формі власності, яка орієнтує свої вклади в цінні папери, і тим самим не отримує додаткову вигоду;
- по-друге, через низький рівень рентабельності сільськогосподарські підприємства не в силах погашати боргові зобов'язання і брати участь у банківському кредитуванні;
- по-третє, відсутність механізму та законодавчої бази виключає внутрішні можливості підприємств АПК для самостійного емітування власних цінних паперів;
- по-четверте, при високій кредитній ставці і низькій господарській діяльності відбувається ізоляція не тільки від фінансових ринків, а й від ринку товарів, що виключає будь-які варіанти фінансово-ринкового партнерства [7, с. 276].

Систематичне недофінансування агропромислових галузей регіону зробило негативний вплив на динаміку відтворювальних характеристик основних фондів, рівень зносу яких високий.

Виробнича та інвестиційна діяльність, фінансові результати роботи аграрного сектора свідчать про все ще не зупинену його деградацію, вкрай незадовільне виконання урядових програм щодо реалізації аграрної реформи, стабілізації агропромислового виробництва. Основними причинами такого становища стали як несприятлива макроекономічна ситуація, так і недостатня активність органів управління в пошуках виходу з ситуації, що склалася [14, с. 135].

Безперервний спад виробництва відбувається і у всіх галузях переробної промисловості. Відзначається постійне збільшення витрат на сировину і матеріали, паливо, електроенергію, оплату транспортних послуг і, як результат цього, – зростання поточних витрат виробництва. Вихід із цього становища представляється у коригуванні аграрної політики. З одного боку йдеться про використання помилок в інституційних перетвореннях і приватизації, а з іншого – про розробку механізму державного регулювання аграрного ринку, вдосконалення кредитно-фінансової системи, налагодженні управління державною власністю, законодавчому вирішенні земельного обороту, подальшому розвитку ринкової інфраструктури, що базуються на нормативно-правовій основі [1, с. 334-337]. У країнах з розвиненими ринковими відносинами встановлюються взаємовигідні інтеграційні зв'язки сільськогосподарських товаровиробників з іншими суб'єктами ринкових структур АПК, що дозволяє істотно підвищити їх економічну стійкість. В Україні в період проведення першого (основного) етапу приватизації відповідно до чинного законодавства створення і розвиток великих агропромислових формувань, що діють на інтеграційній, міжгалузевий (міжгосподарської) основі було призупинено. Проте у ряді випадків доцільність переходу від традиційних організаційно-виробничих структур до більш сучасним, відповідним світовій практиці, очевидна.

Світовий досвід демонструє модель розвитку сільського господарства, яка поєднуватиме ринкову організацію та орієнтацію на економічний інтерес виробництва з перевагами великого виробництва [13, с. 152-159]. Відповідна концептуальна модель реалізується за допомогою формування різного роду інтегрованих внутрішньогалузевих і міжгалузевих фінансово-виробничих структур. Агропромислове виробництво переживає складний період структурної трансформації. Криза в АПК обумовлена накопиченими проблемами, загальною соціально-економічною кризою, помилками в аграрній політиці, а також специфічними галузевими проблемами, які погіршують становище.

В силу низької рентабельності сільськогосподарського виробництва в більшій мірі, ніж в інших галузях відбулося скорочення виробничо-технічного потенціалу [8, с. 36-45]. Відсутність необхідних грошових надходжень призвело до багаторазового зменшення закупівель нової техніки та обладнання і високого рівня амортизації більшої частини основних засобів сільськогосподарських підприємств. Невирішеною проблемою залишається міжгалузевий диспаритет цін і доходів в системі АПК. В умовах лібералізації економіки сільське господарство виявилось нестійким перед монополізованими галузями промисловості. Ціновий прес з боку посередників і перекупників привів до багаторазового зниження частки сільськогосподарських товаровиробників у роздрібній ціні кінцевого продукту [11, с. 71-80].

Істотним стримуючим чинником зростання агропромислового виробництва є відсутність ефективних державних і недержавних систем регулювання продовольчого ринку. Адміністративно-розподільні органи управління скасовані, а нові механізми, що

відповідають сучасним умовам функціонування економіки не створені. Продуктивний, фінансовий і торговий капітали, обслуговуючі агропродовольчий ринок функціонують ізольовано. Крім того, в агропромисловому комплексі немає ефективних систем фінансування, кредитування, податків, ціноутворення. Вони не націлені на вирішення єдиного завдання, недостатньо координують економіку галузі. Економічна взаємозалежність підприємств АПК, продовольчого ринку, банківської системи настільки тісна, що криза в одній з ланок неминуче призводить до кризи всього комплексу [3, с. 363-368].

Названі та багато інших причин кризових явищ в АПК роблять актуальною проблему формування інтегрованих об'єднань в агропродовольчому комплексі, що функціонують на ринкових принципах господарювання. Розвиток антикризового реформаційного процесу АПК регіону – створення нових та підвищення дієвості сформованих спеціалізованих підприємств на основі їх корпоратизації, перспективних в плані зростання конкурентоспроможності. Моделювання корпоративних об'єднань АПК ґрунтується на загальних закономірностях розвитку сільського господарства, а зміст агропромислової корпорації багато в чому визначається формами і видами агропромислової інтеграції [10, с. 243-249]. При проектуванні агропромислових корпоративних структур має значення: на якій стадії технологічного ланцюжка виробництва кінцевого продукту розташоване підприємство-лідер інтеграції, так як це визначає саму структуру корпоративного формування та систему управління нею.

Більш стійке положення мають агропромислові формування, які створили відносно замкнутий цикл, виробництво – переробка – реалізація в рамках одного самостійного суб'єкта господарювання, завдяки чому уникнули в якійсь мірі цінового тиску переробних підприємств, торгівлі і численних комерційних посередників. Інтегроване об'єднання – це або нові юридичні особи з організаційно-правовою формою у вигляді акціонерних товариств, або товариств з обмеженою відповідальністю, або створені на базі великого і економічно стійкого підприємства-інтегратора шляхом об'єднання приватних капіталів, власниками яких є організації АПК, в тому числі і неплатоспроможні сільськогосподарські підприємства. Це інвестиційно-привабливі для інвесторів структури, що відрізняються прозорістю обліку та фінансової діяльності, а також широкими партнерськими зв'язками [4, с. 78-89].

У найближчій перспективі важливим інвестиційним джерелом АПК має стати утворення ринку агропромислових корпоративних цінних паперів. При його розвитку необхідне дотримання принципів зацікавленості споживачів фінансових інвестицій (підприємств) і постачальників грошових коштів (інвесторів). Головна особливість такого ринку полягає в тому, що, створюючи механізм прискореного перепродажу цінних паперів, він може проявити чималий стимул для залучення місцевих та іноземних вкладників, сприяти мобілізації нових ресурсів в виробництві і тим самим відкривати можливість зростання економіки [6, с. 83-96]. При цьому ринок може демонструвати головні напрямки структурної перебудови реальних секторів АПК і грати важливу роль в галузі ефективного переливу капіталу між галузями. Важливий момент тут – планове розміщення цінних паперів між інтегрованими галузями і підприємствами АПК, пов'язаними з внутрішньою ціною на вироблену продукцію. Враховуючи всі умови і варіанти котирувань, необхідно звертати увагу на випуск нових гарантованих паперів, щоб при погашенні активів інвестори змогли б отримати номінал і додатковий дохід, а в разі зниження цін на продукцію вартість номіналу була забезпечена. Представлений спосіб утворення ринку корпоративних цінних паперів прийнятний і перспективний тим,

що, по-перше, з урахуванням галузевих особливостей він дозволяє залучати фінансові ресурси на період більш тривалий, ніж короткострокові банківські кредити, і, по-друге, здійснювана процедура через продукцію, що випускається має велику гарантію реального забезпечення вартості номіналу і ймовірність доходу активів, зміцнення і розширення зв'язків між фондовими ринками і реальними секторами. На сьогоднішній день не вдалося створити прийнятну модель інвестиційного галузевого простору АПК регіону, не виконувалися завдання адаптації до фондових ринків. Неспроможність інвестиційно-забезпеченої тенденції призвела до зниження виробничого стимулу та інтересу до цінних паперів. Тому для початкового етапу формування взаємозв'язків фінансових сфер з виробництвом необхідний випуск державних гарантованих облігацій (індексованих з урахуванням інфляції), що обумовлює надійність концентрації ресурсів і їх трансформацію в інвестиції реальної економіки АПК. Однак випущені в обіг ці папери мають перебувати під контролем, що не призводить до зростання грошової маси в обігу, знецінення грошей, посиленню інфляційних процесів.

Висновки. Формування ефективного механізму грошово-кредитної забезпеченості АПК, економічне зростання регіонального АПК більшою мірою визначається шляхом послідовного і сталого накопичення капіталу, основними джерелами якого є фінансові інвестиції ринків цінних паперів, власні кошти підприємств, позикові кошти (кредити) банків. Головними перешкодами накопичувального процесу при цьому є не тільки слабкість інвестиційних зв'язків з фінансовими секторами, а й високі податки та інфляція. Перше обумовлено вилученням значної частини прибутку та зниженням рівня капіталізації, а другий ускладнює використання фінансових і позикових інвестицій для накопичення, оскільки зростає вартість кредиту та активів. Розумна монетаристська грошово-кредитна політика антиінфляційних заходів найбільш прийнятна для вирішення цієї проблеми.

На відміну від великих агропромислових підприємств регіону з'явився новий сегмент дрібних підприємств, що не має доступу до кредитних ресурсів. При цьому особисті підсобні господарства села, які зіграли велику роль у виробництві, залишалися поза державного регулювання і майже не входять в сферу державної грошово-кредитної підтримки. Надії на стійке фінансування дрібних фермерських програм не виправдалися, так як держава з початку реформи періодично скорочувало виділення їм фінансових коштів. Крім того, не була повністю вирішена проблема застави і в більшості випадків в якості застави виступали діючі виробничі фонди, які призвели до штучної ліквідності ресурсів господарств. З тих чи інших причин фермерам не пропонувалися кредити. Таким чином, на основі розроблених методів і механізмів грошово-кредитних відносин держава повинна взяти активний курс на фінансування підприємств АПК усіх рівнів, відродження села. При цьому кредитування аграрного сектора має стати першочерговим завданням. Державі необхідно створити систему прозорого функціонування фінансового ринку і зміцнення взаємозв'язків з реальними секторами регіонального АПК.

Список використаних джерел

1. Алексеев І. В. Організація роботи з податкового стимулювання інноваційної діяльності на підприємствах України / І. В. Алексеев, А. С. Мороз, Р. Й. Желізняк / Економічний вісник університету. – 2011. – Випуск 16/1. – С. 334-337.
2. Багратян Г. А. Світова криза та Україна : проблема й нові підходи до фінансового регулювання / Г. А. Багратян, І. С. Кравченко // Фінанси України. – 2009. – № 4. – С. 33-41.

3. Віблій П. І. Теоретико-методологічні засади фінансового регулювання інвестиційної діяльності корпоративних структур / П. І. Віблій // Економічний вісник університету. – 2011. – № 16/2. – С. 363–368.
4. Гончарук А. Науково-практичні аспекти прийняття варіативних інвестиційних рішень / А. Гончарук // Економіка України. – 2011. – № 6. – С. 78-89
5. Гриценко А. А. Методологічні основи модернізації України / А. А. Гриценко // Економіка України. – 2011. – № 2. – С. 4-12.
6. Долгопятова Т. Корпоративное управление в российских компаниях: роль глобализации и кризиса / Т. Долгопятова // Вопросы экономики. – 2009. – № 6. – С. 83-96.
7. Економіка України: шоківі впливи та шлях до стабільного розвитку [монографія] / О. Г. Білоцерківець, Т. В. Бурлай, Н. Ю. Гонтар та ін. / за ред. д.е.н., проф. І. В. Крючкової. – К. : Ін-т екон. та прогноз., 2010. – 480 с.
8. Захарін С. Заощадження та інвестиції в корпоративному секторі України в контексті макроекономічного розвитку / С. В. Захарін // Економіка України. – 2009. – № 5. – С. 36-45.
9. Іщук С. О. Теоретико-методичні засади оцінювання інвестиційної привабливості регіону / С. О. Іщук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Інвестиційна привабливість регіону та механізми її забезпечення : [зб. наук. пр.]. – Вип. 3 (83) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2010. – С. 3–11.
10. Касич А. О. Теоретичні і методичні основи аналізу внутрішніх джерел фінансування інвестиційної діяльності / А. О. Касич // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 3. – С. 243-249.
11. Лукашова І. О. Класифікація інститутів спільного інвестування: необхідність і проблеми / І. О. Лукашова, О. С. Власова // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 4. – С. 71-80.
12. Пшик Б. І. Вдосконалення механізму податкового інвестиційного кредитування в контексті стимулювання розвитку інноваційної діяльності в Україні / Б. І. Пшик // Регіональна економіка. – 2010. – № 4. – С. 56-62.
13. Сунцова О. О. Вплив фінансового розвитку на економічне зростання: теоретичне визначення / О. О. Сунцова // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 12. – С. 152-159.
14. Технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України [монографія] / Ю. М. Бажал, С. В. Захарін, Л. І. Федулова / за ред. д.е.н., проф. Л. І. Федулової. – К. : НАН України, Ін-т екон. та прогноз., 2011. – 656 с.

**Однорог М. А. Инвестирование корпоративных структур в
сельскохозяйственных предприятиях АПК**

Исследуется развитие инвестирования корпоративных структур в сельскохозяйственных предприятиях АПК региона, разрабатываются предложения по активизации механизма инвестиционной привлекательности предприятий агропромышленного сектора. Исследуются такие проблемы, как анализ мотивов и форм инвестирования в сельское хозяйство, подходы и модели к оценке эффективности производственной деятельности агропромышленных предприятий, приоритетные направления по привлечению инвестиций. Исследованы проблемы и перспективы инвестирования корпоративных структур в сельскохозяйственных предприятиях агропромышленного комплекса. Обоснована методика комплексной оценки механизма

проведенных мероприятий по обеспечению инвестиционного развития сельскохозяйственных предприятий. Проанализированы основные методологические направления, позволяющие определить механизмы инвестирования корпоративных структур. Разработан алгоритм оценки разработанных мер по поддержке АПК. Предложена методика оценки обеспечения инвестиционного развития, которая позволяет достаточно объективно оценить потребность сельскохозяйственных предприятий с учетом их ресурсообеспечения. Материал статьи ориентирован на широкую аудиторию ученых, преподавателей, работников государственных органов исполнительной власти и студентов вузов.

Ключевые слова: инвестирование, инвестиционное обеспечение, сельскохозяйственные предприятия, корпоративные структур, агропромышленный комплекс.

Odnorog M. A. Investing corporate structures in agribusiness farms

This paper examines the development of corporate investment in agricultural structures agricultural enterprises in the region, developed proposals to enhance the mechanism of investment attractiveness of the agricultural sector. We study problems such as analysis of the motives and forms of investment in agriculture, approaches and models to assess the effectiveness of the production of agro-industrial enterprises, priorities for attracting investment. The problems and prospects of investing in corporate structures farms agriculture. The technique comprehensive evaluation mechanism of events regarding the investment of agricultural enterprises. The basic methodological directions to determine the mechanisms of corporate investment structures. The algorithm developed evaluation activities to support agribusiness. The method of evaluation of the investment, which allows one to objectively assess the need for farms with regard to their resource provision. The article is aimed at a wide audience of researchers, teachers, employees of government agencies and university students.

Keywords: investing, investment security, agricultural enterprises, corporate structures, agricultural.

УДК 339.92

*Луцька Наталія Іванівна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ЗАЛУЧЕННІ ІНВЕСТИЦІЙ У РАМКАХ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

У статті розкриваються ключові моменти розвитку транскордонного співробітництва. Основна увага акцентується на недостатній кількості інвестицій у розвиток прикордонних регіонів, визначаються причини погіршення інвестиційного клімату. Визначаються кілька шляхів подолання такої ситуації. Ключовими в цьому аспекті є розвиток банківської сфери та системи пільгового кредитування, а також державна політика. Саме державна політика, на думку автора, має своїм завданням не лише здійснювати підготовку кваліфікованих кадрів, а й розвивати на державному та регіональному рівні інвестиційні проекти, які мають стати наслідком численних міждержавних договорів у рамках транскордонного співробітництва.

Ключові слова: транскордонне співробітництво, інвестиція, інвестиційна політика, кредит, моніторинг.

Постановка проблеми. Транскордонне співробітництво сприяє взаємопроникненню капіталу, започаткуванню спільних угод та проектів, маркетинговим дослідженням об'єктів та суб'єктів інвестиційного ринку регіону сусідньої країни. Фактично одним із основних наслідків транскордонних зв'язків є активізація зовнішніх інвестицій в економіку регіону. Таким чином, прикордонне розташування є значною перевагою для номенклатури регіонального інвестиційного ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інвестиційної привабливості залишалася завжди актуальною для України. Транскордонне співробітництво є прикладом поглиблення стосунків між державами, насамперед економічних.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці Ю. М. Бажала, В. Баштанник, П. Ю. Беленького, В. С. Куйбіди, В. Лукашової, О. Ф. Новікової та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення оптимальних умов та механізмів до розширення інвестування у рамках транскордонного співробітництва та місця в цьому процесі держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про режим іноземного інвестування», передбачено встановлення пільгового режиму для інвестиційної та іншої господарської діяльності, які здійснюють інвестиційні проекти із залученням іноземних інвестицій, що реалізуються відповідно до державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, соціальної сфери і територій [7, с. 80].

На жаль, на сьогодні в умовах трансформації економіки українських регіонів інвестиційна діяльність на регіональному рівні пов'язана з необхідністю вирішення багатьох завдань. З огляду на це в регіонах України необхідно вдосконалювати чинні

механізми інвестиційної діяльності, оскільки вони лише мінімально забезпечують функціонування інвестиційного ринку, та створювати нові, які дають змогу здійснювати довгострокові вкладення в реальний сектор економіки на довгостроковій основі та за помірну плату.

Власне кажучи, визначення джерел, а точніше формування стабільної номенклатури інвестиційного ринку, основою якої повинні стати фінансові установи та іноземні інвестори, має бути першочерговим завданням регіональної інвестиційної політики.

Одним із важливих елементів одержання іноземних інвестицій є створення сприятливого інвестиційного клімату для іноземних та внутрішніх інвесторів. На сьогодні, слід відзначити, інвестиційний клімат в Україні недостатньо сприятливий, що зумовлюється цілим рядом об'єктивних та суб'єктивних чинників. Критичним тут видається поглиблення економічної кризи на тлі проведення військових дій на сході нашої країни.

Однак, проблема відсутності інвестицій не лише державна, її першопричини слід шукати в конкретних регіонах. Слід наголосити на тому, що місцеві органи влади мають здійснювати проведення комплексного аналізу ресурсного забезпечення інвестиційної сфери у регіоні з урахуванням можливих джерел інвестицій, стану соціально-економічної сфери регіону, потреб його розвитку тощо.

Дієвим механізмом активізації інвестиційної та інноваційної діяльності на регіональному рівні може стати створення фінансово-інвестиційних груп різних типів [3, с. 53], а на рівні прикордонних регіонів – Банку розвитку транскордонного співробітництва.

Слід звернути увагу, що при низькому рівні інноваційного інвестування країна втрачає потенційні можливості динамічного розвитку, навіть маючи перспективні наукові досягнення та проектно-конструкторські розробки [1, с. 685].

Другим інструментом у механізмі залучення позабюджетних коштів є стимулювання участі банківських установ у довгостроковому кредитуванні інноваційних проектів, а також створення достатніх правових, інституційних підстав та належного фінансового забезпечення для запровадження кредитування інноваційної діяльності.

При цьому доцільним є розроблення стратегії стимулювання залучення позабюджетних коштів, яка включатиме:

- запровадження механізмів державного страхування кредитів, наданих на розробку та впровадження інноваційної продукції;
- застосування часткової компенсації відсотків, сплачуваних суб'єктами господарювання за кредитами, що отримані для фінансування інноваційних проектів;
- розробку нормативного забезпечення з метою консорціумного (спільного) кредитування великих проектів;
- запровадження механізмів кредитування лізингових технологій використання виробничого обладнання вітчизняного виробництва.

З метою створення сприятливих умов для розвитку транскордонного співробітництва як органам державного управління, так і науково-дослідним установам необхідно розробити банк даних інвестиційних пропозицій і бізнес-планів для інтенсивного розвитку виробництва в прикордонних регіонах [8, с. 217]. Для активізації розвитку транскордонного співробітництва потрібно постійно проводити моніторинг реалізації транскордонних програм і проектів, своєчасно вносити корективи і

прогнозувати тенденції розвитку. У кожній області доцільно створити єврорегіональні представництва, які б відповідали за підготовку, експертизу і моніторинг транскордонних проектів. Це сприяло би прийняттю обґрунтованих управлінських рішень як на державному, так і на регіональному рівнях.

Для ефективної діяльності єврорегіонів необхідно створити комплексну систему розвитку транскордонного співробітництва, яка передбачатиме розроблення стратегії державної політики у цій сфері та її реалізацію, стимулювання залучення позабюджетних коштів для фінансування єврорегіональних проектів (програм), проведення постійного моніторингу реалізації транскордонних програм і проектів, своєчасне внесення корективів і прогнозування тенденцій розвитку. Загальна стратегія мала би мати такий вигляд (див. рис. 1):

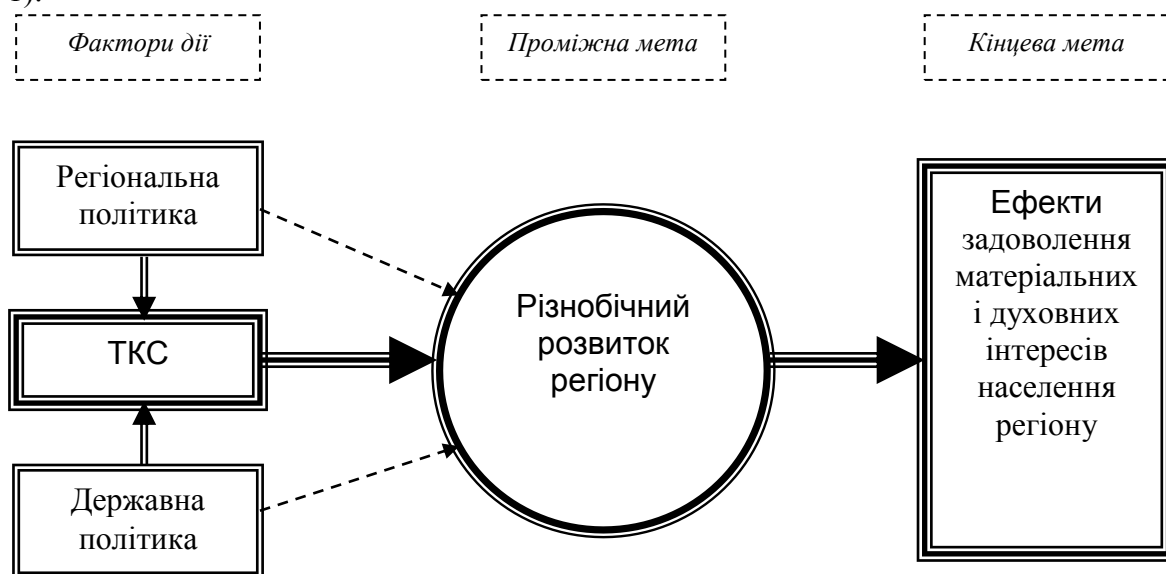

Рис. 1. Узагальнена схема стратегії розвитку прикордонного регіону

Одним із стратегічних, надзвичайно важливих шляхів удосконалення транскордонного співробітництва є підвищення кваліфікації державних службовців місцевих органів управління [5, с. 46]. Від ефективної роботи щодо формування і впровадження виваженої політики у сфері транскордонного співробітництва яких залежать подальші позитивні зрушення в соціально-економічному розвитку єврорегіонів. Це завдання може бути вирішене за умови створення системи безперервного навчання державних службовців [2, с. 282]. Лише повноцінне використання органами місцевої влади та самоврядування своїх повноважень дасть змогу сформувати ефективну модель управління єврорегіонами.

На державному рівні необхідно визначити політику перепідготовки і навчання, її конкретні цілі, провести аналіз потреб і наявних ресурсів, оцінити зміст і вплив навчальних курсів, врахувати механізми мотивації державних службовців щодо участі у навчальних програмах і програмах перепідготовки.

Курс на відповідність кваліфікації державних службовців потребам політичного та соціально-економічного розвитку держави обумовлюють необхідність професійного навчання значної кількості службовців, якісного удосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів. Стратегія професійного навчання кадрів – стратегія майбутнього держави.

У процесі економічної підготовки керівних управлінських кадрів одне із центральних місць має посісти формування розуміння ефективності й результативності як окремих управлінських рішень, так і цілих напрямів державної політики, всієї діяльності відповідних органів влади – від центральних до місцевого самоврядування [4].

У формуванні системи підготовки державних службовців в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції стоїть завдання здійснювати навчання в руслі інтеграції за змістом та для відповідних цільових груп [6, с. 13].

Гальмування процесів транскордонного співробітництва в Україні відбувається не тільки через кадровий «голод», а й ще через низку проблем, пов'язаних з вирішенням стратегічних питань. На сьогодні, не зважаючи на значну кількість нормативно-правових документів, які регламентують міжрегіональну співпрацю, в Україні відсутня єдина науково обґрунтована концепція транскордонного співробітництва, яка б пропонувала методологічні підходи до розвитку процесів з урахуванням не лише окремого прикордонного регіону, а й загальнонаціональних інтересів.

Складна ієрархічність системи управління процесами транскордонного співробітництва призводить до дублювання повноважень за окремими напрямками, з одного боку, та невизначеності механізмів фінансування програм – з іншого.

Більшість міжнародних програм передбачає фінансування проектів з боку реципієнтів у межах не менше 10-20 %. В Україні більшість прикордонних областей (йдеться про західні регіони, що мають спільні кордони з країнами ЄС) визнані дотаційними і, на жаль, досить часто не мають власних бюджетних коштів для реалізації програм. Тому необхідний чіткий механізм залучення коштів на національному рівні для забезпечення програм транскордонного співробітництва.

Основними проблемами з українського боку щодо подальшої реалізації Програм сусідства є відсутність фінансування для їх розробки і подальшого вироблення конкретних проектних пропозицій, а також неузгодженість механізмів одночасного співфінансування транскордонних проектів за рахунок коштів програм ЄС, національних і регіональних бюджетних асигнувань та позабюджетних джерел.

Стратегічно важливо залучати до створення та виконання специфічних транскордонних проектів місцеві та централізовані громадські організації. Річ у тому, що в більшості фінансування за програмами Євросоюзу та міжнародних фондів громадські організації виступають як найбажаніший суб'єкт. У той же час такі організації часто на високопрофесійному рівні розбираються у конкретних місцевих проблемах і можуть легше знаходити шляхи їхнього розв'язання.

Висновки. Таким чином, в нашій країні існує потреба у формуванні комплексної системи розвитку транскордонної співпраці, основним завданням якої має бути:

- допомога організаціям, інституціям та зацікавленим особам у реалізації проектів транскордонної співпраці;
- доступ до інформації щодо коштів, призначених для розвитку транскордонного співробітництва;
- підготовка в рамках програм кадрів, що займаються транскордонною співпрацею;
- постійний моніторинг проблем (потреб) транскордонної співпраці;
- обмін досвідом з питань транскордонної співпраці, узагальнення позитивних прикладів співпраці у рамках єврорегіонів;
- пошук та зв'язок партнерів транскордонної співпраці в рамках програм ЄС;
- ефективну презентацію інтересів місцевих органів самоврядування на форумах європейських інституцій та організацій, які займаються транскордонною співпрацею;

– наявність транскордонної статистики, яка дала б підстави для розробки спільних міжнародних проектів, стратегій соціально-економічного розвитку та просторового облаштування прикордонних територій.

Державна підтримка розвитку транскордонного співробітництва, на нашу думку, повинна залежати від досягнення взаєморозуміння між центральними та місцевими органами влади, що значною мірою сприятиме стимулюванню інтеграційних процесів, посиленню впливу держави в різних регіонах, активізації торговельно-економічних зв'язків, надходженню інвестицій, усуненню перешкод на шляху отримання технічної, кредитної та грантової допомоги, що в цілому приведе до покращання соціально-економічного розвитку країни.

Список використаних джерел

1. Бажал Ю. М. Інвестиційні ресурси та пріоритетні напрями інноваційного розвитку / Ю. М. Бажал, І. В. Одотюк // Економіка України : стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. В. М. Гейця ; Ін-т екон. прогнозування. – К. : Фенікс, 2003. – 1008 с.
2. Баштанник В. Оптимізація системи місцевого самоврядування в Україні у контексті запровадження європейських стандартів регіонального управління / В. Баштанник, В. Лукашова // Вісник УАДУ. – 2003. – № 2. – С. 274-283.
3. Беленький П. Ю. Фактори і механізми забезпечення конкуренто-спроможності регіону : наук. доп. / П. Ю. Беленький, Н. А. Мікула, Н. І. Гомольська – Л. : ІРД НАНУ, 2005. – С. 53-56.
4. Концепція державної регіональної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bizvolnet.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=207.
5. Куйбіда В. С. Сучасні проблеми і регіональні особливості місцевого самоврядування в Україні / В. С. Куйбіда – Л. : Літопис, 2001. – 176 с.
6. Луговий В. І. Роль і місце Національної академії державного управління при Президентові України у створенні системи підготовки державних службовців в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції / В. І. Луговий // Вісник НАДУ. – 2006. – № 1. – С. 13-18.
7. Про режим іноземного інвестування: Закон України // Відом. Верховної Ради. – 1996. – № 19. – С. 80.
8. Регіони України : проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / З. С. Варналій, А. І. Мокій, О. Ф. Новікова; за ред. З. С. Варналія. – К. : Знання України, 2005. – 497 с.

Луцкая Н. И. Современные подходы к совершенствованию системы финансирования трансграничного сотрудничества в Украине

В статье анализируются основные аспекты организации трансграничного сотрудничества в Украине. На основе анализа действующего законодательства определены основные проблемные аспекты в процессе реализации данного вида экономической деятельности государства. Одной из ключевых проблем определяется финансирование работ связанных с трансграничным сотрудничеством. Приводятся основные предложения по совершенствованию системы финансирования мероприятий в рамках организации трансграничного сотрудничества.

Ключевые слова: трансграничное сотрудничество, бюджет, финансирование, евроинтеграция, хозяйственная деятельность, внешние средства.

Lutska N. I. Modern approaches to improve the system of financing cross-border cooperation in Ukraine

The article analyzes the main aspects of the organization of cross-border cooperation in Ukraine. Based on the analysis of the current legislation defines the main problemnyu aspects in the implementation of this kind of economic activity of the state. One of the key problems is determined by the funding of works related to cross-border cooperation. The basic proposals for improving the system of financing the activities of the organization of cross-border cooperation.

Keywords: cross-border cooperation, budget, finance, European integration, economic activity, external means.

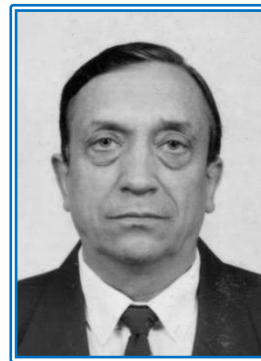

УДК 336.14-022.252(477)

Кравченко Віктор Петрович,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри «Управління навчальними закладами
та економічної теорії»
Донбаського державного
педагогічного університету

Кравченко Наталія Вікторівна,
старший викладач кафедри
«Управління навчальними закладами та
економічної теорії»
Донбаського державного
педагогічного університету

ДЕФІЦИТ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ, НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Дослідження причин виникнення та шляхів подолання негативних наслідків бюджетного дефіциту України є актуальним питанням на сучасному етапі розвитку держави. Бюджетний дефіцит є одним з основних інструментів державної фінансової політики, його зростання спричиняє посилення інфляційних процесів в країні, кризи у сфері державних фінансів, грошової системи, а внаслідок цього – погіршення соціально-економічного стану в суспільстві.

Ключові слова: державний бюджет, дефіцит, профіцит, збалансований бюджет, криза, соціально-економічна політика, доходи бюджету, видатки бюджету.

Постановка проблеми. Проблема дефіциту державного бюджету нашої країни є вкрай актуальною з огляду на цілий ряд об'єктивних та суб'єктивних причин. Вирішення цієї проблеми є ключовою на шляху розв'язання економічної кризи та покращення матеріального становища пересічних громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням дефіциту Державного бюджету України та визначенням шляхів його зменшення займаються багато відомих вітчизняних, російських та зарубіжних вчених, серед яких: Л.Гордєєва, Р.Колеснікова, І.Луніна, Л.Омельянович, С.Опаріна, Н.Редіна, К.Самсонова, С. Федосова, О.Футерко, та інші.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні шляхів зменшення дефіциту Державного бюджету України на основі вивчення теоретичних та практичних аспектів даної проблеми. Сучасний стан Державного бюджету вказує на необхідність розроблення програми фінансового маневру в межах грошової спроможності країни, пошуку ефективних джерел покриття дефіциту, контролю за його розподілом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бюджет є системою всеохоплюючих перерозподільних відносин, процес його виконання і стан мають особливе значення для держави, окремої юридичної, фізичної особи та суспільства загалом. У структурі бюджету розрізняють доходи та видатки. Стан бюджету як фінансового плану держави може визначатися за трьома показниками:

- 1) збалансований бюджет (видатки дорівнюють доходам);
- 2) дефіцитний бюджет (видатки перевищують доходи);

3) профіцитний бюджет (доходи перевищують видатки).

Бюджетний дефіцит – це важливий інструмент державної фінансової політики, що впливає на економічне та соціальне становище країни та потребує заходів щодо його ліквідації [1].

Бюджетний дефіцит можна класифікувати за різними ознаками, зокрема:

- 1) за формою вияву: відкритий, прихований, квазіфіскальний;
- 2) за строком дії: стійкий, тимчасовий;
- 3) за строком виникнення: плановий, звітний;
- 4) за напрямом дефіцитного фінансування: активний, пасивний [7].

Досліджуючи тенденції розвитку і спаду бюджетного дефіциту, можна визначити умови його формування, що полягають у:

- 1) загальному спаді виробництва, зниженні ефективності його роботи;
- 2) несвоєчасному проведенні структурних змін в економіці;
- 3) жорсткій податковій політиці, яка не стимулює виробництво;
- 4) розвитку інфляційних процесів, кредитній та ціновій політиці;
- 5) незбалансованості доходів і видатків бюджету, зростанні видатків при зниженні доходів;
- 6) підвищенні боргової залежності країни та відсутності інвестиційної привабливості.

Наявність у країні дефіциту державного бюджету спричиняє посилення інфляційних процесів, кризу у сфері державних фінансів, грошової системи, збільшення залежності від позичальників і, як наслідок, погіршення соціально-економічного стану в суспільстві [6, с.13-138].

Протягом останніх 5-и років склалася така ситуація: доходи бюджету зростають разом із дефіцитом бюджету, який зростає швидше, ніж доходи. Кредити міжнародних організацій лише збільшують дефіцит за рахунок нарощування зовнішнього державного боргу, що не є позитивною тенденцією дохідної частини бюджету [7].

Доходи держбюджету України на 2015 р. визначені у сумі 475 млрд 939 млн 248,7 тис. грн, у тому числі доходи загального фонду держбюджету – у сумі 451 млрд 881 млн 852,5 тис. грн та доходи спеціального фонду держбюджету – у сумі 24 млрд 057 млн 396,2 тис. грн.

Видатки держбюджету у 2015 р. у сумі 527 млрд 893 млн 651 тис грн., у тому числі видатки загального фонду бюджету – у сумі 502 млрд 047 млн 280,5 тис. грн та видатки спеціального фонду держбюджету – у сумі 25 млрд 846 млн 370,5 тис. грн. Граничний обсяг дефіциту державного бюджету України у 2015 р. визначений у сумі 63 млрд 669 млн 600 тис. грн [3].

Відсутність чіткої політики стосовно бюджетного дефіциту і визначення джерел його покриття характеризує стан бюджету, який умовно можна назвати «бюджетною дірою». Тобто в бюджет включається певна сума видатків, що не мають відповідного забезпечення.

Негативні наслідки такі як фінансові, економічні, та соціальні від величезного бюджетного дефіциту потребують здійснення системи заходів для його подолання, проведення активної фінансової політики, використання узвичаєних у світовій практиці методів боротьби з дефіцитом. Прагнення до рівноваги бюджетних доходів і витрат шляхом збалансованості державного бюджету – це сьогодні одна з головних задач держави. Тільки вирішуючи її, можна проводити цілеспрямовану фінансову політику. При цьому варто враховувати, що засоби розв'язання даної проблеми багато в чому

визначається тим, до якої межі (нульового чи іншого) і якими темпами потрібно прагнути до збалансування бюджетних витрат і доходів.

У програму конкретних заходів щодо скорочення бюджетного дефіциту варто включити і послідовно проводити в життя такі заходи, що, з одного боку, стимулювали б приплив коштів у бюджетний фонд країни, а з іншого боку – сприяли скороченню державних витрат. Сюди відносяться:

- 1) зміна напрямків інвестування бюджетних засобів у галузі народного господарства з метою значного підвищення фінансової віддачі від кожної гривни;
- 2) зниження воєнних витрат;
- 3) зберігання фінансування лише найважливіших соціальних програм, мораторій на прийняття нових соціальних програм, що потребують значного бюджетного фінансування;
- 4) заборона Центральному банку країни надавати кредити урядовим структурам будь-якого рівня без належного оформлення заборгованості державними цінними паперами.

Крім цього, варто враховувати, що у світовій практиці для зниження бюджетного дефіциту широко використовується така форма, як залучення в країну іноземного капіталу. З його допомогою вирішується відразу декілька задач, причому не тільки фіскального, але й економічного характеру: скорочуються бюджетні витрати, призначені на фінансування капітальних вкладень, розширюється база для виробництва товарів і послуг, з'являється новий платник податків, поліпшується стан платіжного балансу.

Треба зазначити, що швидка ліквідація бюджетного дефіциту, яка не підкріплюється реальними кроками в напрямку стабілізації економіки тільки ускладнить і без того важку фінансову ситуацію в країні та створить непотрібні перешкоди на шляху гідного виходу з кризи.

На сучасному етапі уряд повинен постійно контролювати розмір бюджетного дефіциту, інакше він здійснюватиме дестабілізуючий вплив на соціально-економічний розвиток країни. Необхідно приділяти більше уваги збільшенню доходів держави шляхом подолання безробіття, поліпшення податкової системи, удосконалення приватизації державного житла, поліпшення фінансового стану суб'єктів господарювання [6].

Перевищення видатків над власними доходами держави прийнято вважати негативним явищем в економіці країни, проте дефіцит бюджету може бути незагрозливим явищем для розвитку економіки тоді, коли перевищення темпів зростання видатків бюджету над темпами зростання доходів є наслідком фінансування пріоритетних галузей. Коли фінансові ресурси інвестуються у виробничу сферу, то відбувається їх накопичення та капіталізація. У майбутньому зростання обсягів виробництва та прибутку відшкодують витрати [5].

У більшості країн світу, у тому числі в Україні, бюджетні дефіцити набули хронічного характеру, що сприяло поглибленню фінансової нестабільності. Вони дають поштовх інфляційним процесам і відволікають значні обсяги фінансових ресурсів з приватного сектору. Неконтрольованість і зняття питання про бюджетне обмеження дефіциту є причиною погіршення фінансової дисципліни у країні та поглиблення фінансової безвідповідальності урядів [4]. Наявність хронічних бюджетних дефіцитів у світовій практиці свідчить про існування певного причинно-наслідкового механізму. У першу чергу, бюджетний дефіцит впливає на скорочення обсягу заощаджень у загальнонаціональному масштабі, яке зумовлює зростання відсоткової ставки, меншу доступність кредитних ресурсів для приватного сектору [2].

У світовій практиці одним із найважливіших методів боротьби з хронічним дефіцитом, було застосування спеціальних фіскальних правил. Однак у сфері фіскальних правил не має уніфікованих вимог. Кожна країна сама встановлює свої фінансові обмеження, враховує власні потреби й враховує особливості свого бюджетного процесу.

Вагомим кроком у боротьбі за скорочення дефіциту бюджету в Україні може стати розроблення оптимальної моделі фіскальних правил, яка б відповідала критеріям чіткості визначення, прозорості, адекватності, сумісності, простоти, гнучкості, обов'язковості виконання, підтримки з боку інших напрямів економічної політики. Без таких правил боротьба з бюджетним дефіцитом має хаотичний, нецілеспрямований і безсистемний характер.

Для подолання дефіциту державного бюджету України найбільш ефективними напрямками є: вдосконалення контролю за використанням коштів державного та місцевих бюджетів; збільшення дохідної частини бюджету при запровадженні виваженої податкової політики, яка б забезпечила підвищення функціонування різних галузей виробництва; створення платникам податків сприятливих умов для розвитку своєї діяльності; скорочення видатків; здійснення внутрішніх і зовнішніх позик.

Основним джерелом фінансування дефіциту державного бюджету виступають кошти від державних (місцевих) внутрішніх та зовнішніх запозичень. Вони реалізуються у вигляді випуску державних цінних паперів та отримання позик шляхом укладання кредитних угод. Державні запозичення є найпоширенішим методом покриття бюджетного дефіциту в сучасних умовах, але це в свою чергу призводить до збільшення державного боргу. Відповідно до ч.2 ст.15 Бюджетного кодексу України закріплено, що джерелом фінансування бюджету не можуть бути емісійні кошти Національного банку України. Емісія грошей спричиняє інфляцію – знецінення грошей. Подолання дефіциту державного бюджету виступає важливим засобом стабілізації економіко-соціального становища держави, органам державної влади доцільно запровадити механізми, які б сприяли скороченню видаткової частини, а також раціонально використовувати бюджетні кошти.

Висновки. Таким чином, дефіцит бюджету є важливим інструментом державної фінансово-кредитної політики, засобом впливу на економічне становище в країні в цілому. На сучасному етапі уряд повинен постійно контролювати розмір бюджетного дефіциту, необхідно приділяти більше уваги збільшенню доходів держави шляхом подолання безробіття, поліпшення податкової системи, удосконалення приватизації державного житла, поліпшення фінансового стану суб'єктів господарювання та ін. З метою максимально ефективного управління дефіцитом державного бюджету необхідно застосовувати систему економічних заходів, також фіскальних правил. Дефіцитне фінансування для України вкрай важливе і необхідне, його слід не скорочувати, а переорієнтувати на вирішення основних проблем економіки держави тобто фінансування пріоритетних галузей, пожвавлення інвестиційної діяльності та ін.

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.10 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
2. Вплив світової кризи ліквідності на Україну та шлях до економічного відновлення. Міжнародного фонду Блейзера. Неофіційний переклад [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.usubc.org/reports/TBFPositionPaperForum09Ua.pdf>.
3. Госбюджет-2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/rus/news/gosbyudzhets-2015-opublikovan-v-parlamentskoy-presse-01012015122700>.

4. Дем'янишин В. Бюджетний дефіцит та його вплив на кризову ситуацію в Україні// Вісник Тернопільського державного економічного університету. – 2009. – №5. – С. 120-123.
5. Карпухно І.О. Зростання державного боргу як наслідок бюджетного дефіциту України/ І. О. Карпухно // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2011. – №41(2). – С. 202-207.
6. Куніцин О. М. Дефіцит Державного бюджету України : причина та заходи щодо вирішення проблеми // О. М. Куніцин // Управління розвитком №16. – 2013. – С. 137-140.
7. Салай Я. П. Щодо питання дефіциту бюджету та заходів його ліквідації/ Я. П. Салай // Науково-практична Інтернет-конференція. – 2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=681:051213-21&catid=85:2-1213&Itemid=105&lang=ru.

Кравченко В. П., Кравченко Н. В. Анализ социальной политики Украины и ее эффективность на современном этапе

Исследование причин возникновения и путей преодоления негативных последствий бюджетного дефицита Украины является актуальным вопросом на современном этапе развития государства. Бюджетный дефицит есть одним из основных инструментов государственной финансовой политики, его рост вызывает усиление инфляционных процессов в стране, кризис в сфере государственных финансов, денежной системы, а вследствие этого – ухудшение социально-экономического состояния в обществе.

Ключевые слова: *государственный бюджет, дефицит, профицит, сбалансированный бюджет, кризис, социально-экономическая политика, доходы бюджета, расходы бюджета.*

Kravchenko V. P., Kravchenko N. V. Analysis of Social Policy of Ukraine and its effectiveness at the present stage

Research of the reasons of occurrence and ways of overcoming of negative consequences of budgetary deficiency of Ukraine is pressing question at the present stage of development of the state. Budgetary deficiency is one of the basic tools of the state financial policy, its growth causes strengthening of inflationary processes in the country, crisis in sphere of public finances, monetary system, and thereof – deterioration of a social and economic condition in a society.

Key words: *the state budget, deficiency, the proficiency, the balanced budget, crisis, the social and economic policy, budget incomes, budget expenses.*

УДК: 657:657.47:665.6:334.716

П'ятничук Ірина Дмитрівна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ І МЕТОДІВ БЮДЖЕТУВАННЯ

У статті досліджено питання визначення системи бюджетування в сучасних ринкових умовах як самостійної системи. Обґрунтовано основні завдання необхідні для упровадження системи бюджетування. Проведено аналіз літературних джерел стосовно визначення принципів бюджетування. Здійснено систематизацію принципів бюджетування та їх уточнення. На основі проведеного дослідження виокремлено принципи, яких доцільно дотримуватися при здійсненні бюджетування. Опрацьовано класифікацію методів бюджетного планування. Охарактеризовано методи бюджетного планування за способом розрахунку планових бюджетних показників. За результатами проведеного дослідження виділено додаткові методи, які враховуватимуть специфіку промислових підприємств.

Ключові слова: бюджетування, планування, принципи бюджетування, методи бюджетного планування, бюджет, підприємство.

Постановка проблеми. Виокремлення бюджетування як самостійної системи зумовлене сукупністю інтеграційних процесів, які відбуваються у середовищі діяльності вітчизняних підприємств. Ефективність такої системи залежить від чіткості поставлених завдань, оптимального визначення складових елементів та злагодженого їх функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних основ системи бюджетування займалися такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як: В. В. Бабіченко, А. Баландіна, Т. Г. Бень, А. В. Бугай, Н. В. Бугас, С. О. Джерелейко, Є. Добровольський, С. Б. Довбня, А. П. Дугельний, Е. Дуда-Пехачек, І. В. Зятковський, О. М. Калініна, С. Є. Ковтун, М. Х. Корецький, О. Й. Косарев, О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник, Ю. Л. Овдій, М. Ф. Огійчук, Ю. О. Оліфірова, С. В. Онищенко, Е. Новак, В. Н. Самочкин, С. А. Сидоров, М. І. Скрипник, В. В. Смачило, О. О. Терещенко, Р. Фрейзер, Дж. Хоуп, В. Е. Хруцький, О. Г. Череп, Ю. В. Чибісов, О. В. Шеремета, Ю. О. Шумило та ін. Однак, питання визначення бюджетування як самостійно-сформованої системи та уточнення її принципів та методів, залишається вивченим недостатньо.

Постановка завдання. Метою роботи є систематизація підходів до визначення принципів і методів бюджетування, а також їх уточнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження поняття «бюджетування» дало можливість сформулювати власне бачення стосовно трактування цього терміну, розуміючи під цим управлінську технологію, яка через призму системи бюджетів, які

побудовані із урахуванням галузевої специфіки, забезпечує організацію роботи як відокремлених структурних підрозділів, так і підприємства в цілому, із застосуванням операцій з планування, організації, обліку, аналізу, регулювання, мотивації та контролю за доходами і витратами, активами і пасивами, грошовими потоками та іншими аспектами діяльності, для прийняття ефективних управлінських рішень з метою досягнення поставлених стратегічних цілей.

Проведений аналіз наукової літератури дав змогу зробити висновок, що якісний розвиток бюджетування можливий лише за умови функціонування налагодженої системи бюджетування, що формується із дотриманням відповідних принципів та методів бюджетного планування.

Слід відмітити, що процес упровадження бюджетування починається з узгодження генеральної цілі й поставленої стратегії підприємства із такими завданнями бюджетування:

- сприяння виявленню ризиків та зниженню ймовірності їх настання;
- здійснення цільової орієнтації та координації структурних підрозділів підприємства;
- підвищення гнучкості, пристосованості до впливу зовнішніх і внутрішніх чинників;
- визначення обсягу запланованих надходжень та витрат грошових коштів (у розрізі всіх джерел і видів діяльності) виходячи із прогнозованого обсягу виробництва;
- аргументування вибору альтернативних варіантів у прийнятті управлінських рішень;
- обґрунтування рівноваги надходження та витрачання грошових коштів для забезпечення платоспроможності підприємства;
- оцінювання рівня досягнення поставлених цілей;
- здійснення аналізу ліквідності та фінансової стійкості підприємства;
- проведення оперативного контролю за відхиленнями показників відповідно до бюджетних;
- мотивування працівників на досягнення загальної мети підприємства;
- створення ефективної системи фінансового менеджменту;
- підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості підприємства;
- створення консолідованої звітності;
- підвищення ефективності управління підприємством у цілому [14, с. 42].

Поряд з цим, як доречно зазначають російські вчені О. П. Дугельний та В. Ф. Комаров, упровадження цієї технології вимагає: визначення складу бюджетних форм, сукупності планових показників і методів їх розрахунку; побудови системи обліку у розрізі прийнятої на підприємстві сукупності бюджетних форм; розробки методів контролю та аналізу виконання бюджетів; запровадження регламентів розгляду та коректування бюджетів посадовими особами підприємства, включаючи процедуру прийняття рішень по регулюванню відхилень, виявлених за результатами аналізу фактичного виконання бюджетів [5, с. 14].

З метою ефективного впровадження системи бюджетування суттєвою є науково-обґрунтована розробка та дотримання принципів бюджетування. Серед науковців немає єдиного підходу щодо чіткого визначення останніх. Тому нами здійснено узагальнення поглядів дослідників щодо принципів системи бюджетування в таблиці 1.

Таблиця 1

Принципи системи бюджетування

Найменування принципу	[15, с. 87-88]	[4, с. 180]	[9, с. 82]	[6, с. 139]	[3, с. 268, 272]	[2, с. 49-50]	[8, с. 45]	[16]	[13, с. 270-271]	[7, с. 109]	[1]	Авторська позиція
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
адаптивності*												✓
адекватності*												✓
безперервності (безперервне складання і коригування бюджетів)		✓	✓				✓		✓			✓
взаємозв'язку елементів системи бюджетування					✓							
відповідальності			✓	✓					✓	✓	✓	✓
відповідності				✓								
врахування галузевих особливостей діяльності					✓							✓
гнучкості	✓	✓	✓		✓	✓			✓	✓		
декомпозиції				✓				✓		✓		
достовірності		✓										
дотримання постулатів теорії фінансового менеджменту							✓					
доцільності		✓										
економічності	✓	✓	✓		✓	✓			✓	✓		
ефективності									✓			
єдності (системності)									✓			
збалансованості			✓									
збільшення гнучкості системи реалізованості				✓								
зворотного зв'язку					✓							
значущості фінансових показників									✓			
зв'язок «причина-наслідок»											✓	
інтегрованості	✓	✓			✓	✓						✓
конфіденційності							✓			✓		
координації								✓		✓		
мобільності									✓			
науковості									✓			
обґрунтованості та	✓		✓		✓	✓			✓			

реальності												
оцінки		√										
періодичності			√					√	√	√		
повноти	√	√	√		√	√		√	√	√		√
погодженості цілей									√		√	
постійності цілей				√							√	
причинності				√								
пріоритетності				√							√	
прогресивності					√							
прозорості								√				
спеціалізації								√		√		
стабільності процедур									√			
точності								√		√		√
уніфікованість форматів, процедур і регламентів							√					
централізації								√				
цілісності				√								
якісності інформації*												√

*- запропоновані принципи

Вважаємо за доцільне здійснення бюджетування з дотриманням таких основних принципів, як:

- адекватності – відповідна тотожність отриманих результатів щодо поставлених цільових показників у бюджетному періоді;
- адаптивності – знаходження оптимальних варіантів бюджетних управлінських рішень щодо господарювання в довгостроковій перспективі;
- безперервності, тобто процес бюджетування повинен здійснюватися постійно із погодженням довго- і короткострокових цілей та утворювати єдину систему збору, обробки, аналізу інформації для виведення ефективних управлінських рішень;
- відповідальності – передбачає відповідальність та стимулювання працівників за виконання бюджетів у межах своїх повноважень з метою сприяння виконання запланованих показників;
- врахування галузевих особливостей фінансово-господарської діяльності – фінансова та організаційна структури підприємств різних галузей відрізняються своєю специфікою, а отже, потребують врахування при здійсненні бюджетування;
- інтегрованості – передбачає тісні взаємозв'язки між різними видами і рівнями бюджетів, що означає врахування завдань бюджетів вищого рівня при формуванні бюджетів нижчого рівня;
- повноти – бюджетування повинно охоплювати всі сторони діяльності підприємства в розрізі структурних підрозділів, що сприятиме відображенню всіх операцій, які спричиняють рух грошових коштів;
- точності, який означає, що всі грошові надходження та виплати, які виникають в результаті здійснення господарських операцій мають ґрунтуватись на реалістичних, обґрунтованих і деталізованих прогнозах;

- якості інформації – працівники для складання ефективних планів і бюджетів мають потребу в отриманні якісної, своєчасної, систематизованої, обліково-аналітичної інформації, що відображає реальність ситуацій.

Слід зазначити, що в категоріальному апараті системи бюджетування необхідно чітко розрізняти методи бюджетування.

Найбільш повну класифікацію методів бюджетного планування навели у своїх працях Л. О. Меренкова [12, с. 107] і О. Г. Мельник [11, с. 117], опрацювання яких дозволило виділити методи, які наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Класифікація методів бюджетного планування

Класифікаційна ознака	Методи
1	2
За способом розрахунку планових бюджетних показників	нормативний; балансовий; грошових потоків; динаміко-статистичний (екстраполяційний); економіко-математичного моделювання; оптимізаційно-варіантний; розрахунково-аналітичний
За порядком розроблення бюджетів	синхронного бюджетного планування та послідовного бюджетного планування
За рівнем пристосування бюджетного планування до змін середовища функціонування організацій	стабільного (фіксованого) бюджетного планування; гнучкого бюджетного планування; неперервного бюджетного планування
За рівнем централізації бюджетного планування	метод централізованого бюджетного планування («згори вниз»); децентралізованого бюджетного планування («знизу вгору», або метод бюджетних замовлень); зустрічного бюджетного планування (комбінований)
За вихідною базою бюджетного планування	метод бюджетного планування з нульовою базою та метод бюджетного планування на базі попередніх бюджетів (від досягнутого): нарощування; пріоритетний; факторний; коефіцієнтний (індексний)
За вибором об'єктів бюджетного планування	метод поопераційного бюджетного планування; метод бюджетного планування за центрами відповідальності; метод бюджетного планування за видами бізнесу; проектно- та програмно-цільовий метод бюджетного планування; змішаний (матричний) метод бюджетного планування

Джерело: складено на основі [12, с. 107; 11, с. 117].

На нашу думку особливу увагу слід звернути на методи бюджетного планування за способом розрахунку планових показників, оскільки, саме від точності та обґрунтованості бюджетних показників будуть залежати результати їх виконання та ефективність діяльності підприємства в цілому. Крім цього, вважаємо за доцільне виділення у вказаній групі ще двох методів – експериментально-дослідного, що дасть змогу враховувати специфіку промислових підприємств через формування бюджетних показників на основі

проведених експериментальних дослідів; та комплексного, оскільки, застосування на практиці методів у чистому вигляді має свої недоліки, а їх поєднання дозволить ефективніше здійснювати процес бюджетування. Аналіз характеристики методів цієї групи наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

Характеристика методів бюджетного планування за способом розрахунку планових бюджетних показників

Методи	Зміст	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
Нормативний	Обчислення планових показників на основі встановлених норм і нормативів формування та використання ресурсів	Простота і точність розрахунків бюджетних показників за наявності науково-обґрунтованих та ринково-адаптованих норм	Потребує якісної системи норм і нормативів та постійного їх перегляду
Економіко-математичне моделювання	Кількісна оцінка залежності між показниками бюджетів та факторами, що на них впливають через систему функціональних та кореляційних зв'язків	Передбачає врахування зовнішніх та внутрішніх чинників, що забезпечує більшу точність методу	Великі витрати часу, потреба у використанні спеціального програмного забезпечення та висококваліфікованих розробників бюджетів
Оптимізаційно-варіантний	Формування кількох варіантів планових розрахунків та вибір на їх основі найбільш оптимального	Можливість альтернативного вибору варіанту бюджетних показників відповідно до поставлених цілей	Підготовка різних варіантів потребує додаткового часу та високої кваліфікованості розробників бюджетів
Грошових потоків	Передбачає розробку графіку руху грошових коштів із можливістю бюджетування всіх доходів і витрат	Здатність акумулювання і цільового розподілу коштів, тобто маневрування ліквідністю підприємства	Складність прогнозування грошових надходжень у зв'язку із низькою передбачуваністю зовнішнього середовища

Балансовий	За допомогою побудови балансів урівноважується наявність та потреби в ресурсах	Досягається збалансований та ефективний розподіл доходних і витратних показників	Збільшення затрат часу та праці через потребу в застосуванні відповідної облікової інформації
Динаміко-статистичний (екстраполяційний)	Аналіз динаміки бюджетних показників у попередніх періодах та перенесення тенденцій їх зміни на прогнозований період	Є достатньо точним за умови наявності тенденцій зміни показників	Не враховує майбутні умови діяльності, які можуть відрізняти від умов попередніх періодів
Розрахунково-аналітичний	Розрахунок бюджетних показників здійснюється із застосуванням аналізу результатів за попередній період, індексних змін та експертних оцінок щодо їх подальшого розвитку	Застосування комплексних заходів для забезпечення високої аналітичності інформації щодо формування бюджетних показників	Експертна оцінка носить суб'єктивний характер і не охоплює всі умови господарювання
Експериментально-дослідний*	Розробка планових бюджетних показників здійснюється на основі проведення та вивчення результатів експериментів і дослідів із урахуванням досвіду експертів	Дає можливість врахувати специфіку галузі через проведення експериментів з метою формування науково-обґрунтованих показників	Потребує затрат часу, праці, коштів та висококваліфікованих працівників
Комплексний*	Застосування декількох методів розрахунку планових показників одночасно	Більш точне обчислення показників та можливість пристосування до специфічних галузевих особливостей	Потребує додаткових затрати часу, праці, програмного забезпечення та висококваліфікованих працівників

Джерело: складено на основі [10, с. 45-46].

* – запропоновані методи

Погоджуємося з думками науковців, які вважають, що на вибір методів бюджетного планування впливають такі чинники: розмір підприємства; етап життєвого циклу підприємства; стабільність середовища функціонування; рівень розвитку бюджетної системи на підприємстві; особливості внутрішньо-організаційної побудови; рівень централізації управління на підприємстві; наявність розробленої внутрішньо-організаційної системи норм; рівень диверсифікації діяльності; рівень кваліфікації працівників, залучених до бюджетного процесу; рівень застосування сучасних інформаційних технологій і програмного забезпечення [10, с. 45-46].

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дало можливість систематизувати принципи та методи бюджетування, а також здійснити їх уточнення з метою обґрунтування системи бюджетування як системи управління процесом формування витрат підприємства.

Список використаних джерел

1. Барабаш А. О. Переваги та недоліки бюджетування суб'єктів господарювання в Україні [Електронний ресурс] / А. О. Барабаш, Р. С. Квасницька // Інноваційний потенціал Української науки – XXI сторіччя : матеріали дванадцятої всеукраїнської науково-практичної конференції. – 2011. – Режим доступу : <http://nauka.zinet.info/12/barabash.php>.
2. Бень Т. Г. Бюджетування як інструмент удосконалення системи фінансового менеджменту підприємств [Текст] / Т. Г. Бень, С. Б. Довбня // Фінанси України. – 2000. – № 7. – С. 48-55.
3. Вербовета С. Г. Принципи бюджетування підприємства [Текст] / С. Г. Вербовета // Економічний простір. – 2008. – № 19. – С. 267-273.
4. Долішня Т. І. Бюджетування як один із інструментів ефективного формування та управління витратами [Текст] / Т. І. Долішня // Сталий розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2011. – № 7. – С. 179-183.
5. Дугельный А. П. Бюджетное управление предприятием [Текст] / А. П. Дугельный, В. Ф. Комаров. – М. : Дело, 2004. – 432 с.
6. Жадько К. С. Особливості впровадження технологій бюджетування на підприємствах різних видів діяльності [Текст] / К. С. Жадько, Ю. Г. Горященко // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. Економічні науки. – 2008. – № 2. – С. 137-142.
7. Квасницька Р. С. Теоретичні аспекти та принципи ефективного бюджетування на підприємствах [Текст] / Р. С. Квасницька, С. О. Джерелейко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2009. – № 3. – Т. 1. – С. 105-110.
8. Ковтун С. Є. Бюджетування на сучасному підприємстві, або як ефективно управляти фінансами [Текст] / С. Є. Ковтун. – Х. : Фактор, 2005. – 340 с.
9. Мамчур Р. М. Впровадження сучасної системи бюджетування у вітчизняних підприємствах [Текст] / Р. М. Мамчур // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 81-87.
10. Мельник О. Г. Методи бюджетного планування [Текст] / О. Г. Мельник // Фінанси України. – 2003. – № 12. – С. 37-46.
11. Мельник О. Г. Формування системи бюджетування та збалансованої системи індикаторів діяльності підприємства : теоретичні засади та методичні положення (на прикладі машинобудування) [Текст] : монографія / О. Г. Мельник. – Л. : Укрпол, 2008. – 240 с.

12. Меренкова Л. О. Критичний аналіз системи методів бюджетного і фінансового планування на підприємстві [Текст] / Л. О. Меренкова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2009. – № 26. – С. 106-109.
13. Меренкова Л. О. Обґрунтування системи принципів бюджетування на підприємстві [Текст] / Л. О. Меренкова // Коммунальное хозяйство городов: научно-технический сборник. – 2009. – № 87. – С. 266-272.
14. Онищенко С. В. Бюджетування в системі фінансового управління підприємством [Текст] / С. В. Онищенко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 6. – С. 42-51.
15. Харко А. Ю. Бюджетування у процесі управління фінансовою діяльністю підприємства [Текст] / А. Ю. Харко // Фінанси України. – 2001. – № 9. – С. 87-91.
16. Холодницька А. В. Стан, завдання, проблеми та перспективи впровадження бюджетного методу управління в діяльність сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / А. В. Холодницька // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. – 2010. – № 43. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vcndtu/2010_43/18.htm.

Пятничук И. Д. Систематизация подходов к определению принципов и методов бюджетирования

В статье исследованы вопросы определения системы бюджетирования в современных рыночных условиях как самостоятельной системы. Обоснованы основные задачи необходимы для внедрения системы бюджетирования. Проведен анализ литературных источников по определению принципов бюджетирования. Проведена систематизация принципов бюджетирования и их уточнения. На основе проведенного исследования выделены принципы, которых целесообразно придерживаться при осуществлении бюджетирования. Обработано классификацию методов бюджетного планирования. Охарактеризованы методы бюджетного планирования по способу расчета плановых бюджетных показателей. По результатам проведенного исследования выделены дополнительные методы, которые будут учитывать специфику промышленных предприятий.

Ключевые слова: бюджетирование, планирование, принципы бюджетирования, методы бюджетного планирования, бюджет, предприятие.

Piatnychuk I. D. Systematize approaches to defining principles and methods budgeting

In the article investigational issues the definition of budgeting in the current market conditions as an independent system. The basic tasks necessary for the implementation system of budgeting. The analysis of the literature concerning the definition of budgeting principles. Systematize the principles of budgeting and their specification. Based on the research singled out the principles to observed during implementation budgeting. Processed classification methods of budget planning. Characterized of budget planning methods in the way of calculating the planned budget indicators. The results of the research identified additional methods that take into account the specific industry.

Keywords: budgeting, planning, budgeting principles, methods of budget planning, budget, enterprise.

УДК 330.332

Тимоць Мирослава Василівна,
кандидат економічних наук,
завідувач кафедри фінансів і кредиту,
Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького

РОЛЬ ФІНАНСОВО-ІНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У ПРОЦЕСІ ВІДТВОРЕННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Проаналізовано сучасний стан фінансово-інституційного регулювання відтворення природних ресурсів. Обґрунтовано цілі державної стратегії відтворення природних ресурсів. Розкрито роль фінансово-інституційного регулювання в процесі переведення системи відтворення природних ресурсів на модель сталого розвитку. Обґрунтовано необхідність вдосконалення інструментарію реформування відносин власності на окремі види природних ресурсів. Запропоновано внести зміни в систему фінансово-інституційного регулювання в частині вдосконалення взаємовідносин територіальних громад та природокористувачів щодо відшкодування збитків, завданих природно-ресурсній сфері. Доводиться необхідність трансформації системи управління природокористуванням.

Ключові слова: фінансово-інституційне регулювання, природні ресурси, відтворення, органи самоврядування, місцевий капітал.

Постановка проблеми. Подальші ринкові перетворення практично у всіх секторах господарського комплексу потребують опрацювання нової моделі фінансово-інституційного регулювання, що буде вписуватись в державну структуру національної економіки. Особливо гостротою ця проблема відзначається у сфері відтворення природних ресурсів та їх використання, де мають місце різноманітні обмеження, найчастіше об'єктивного характеру, що й визначає масштаби та пропорції господарського освоєння природно-ресурсної бази. Цей фактор свідчить про те, що відпрацьовані механізми фінансово-інституційного регулювання та трансформації окремих сфер національної економіки не завжди в існуючому форматі можуть бути вмонтовані в організаційно-економічний механізм відтворення природних ресурсів. Тому розробка магістральних напрямків формування нової моделі відтворення природних ресурсів є важливою науковою проблемою, що у найближчій перспективі потребуватиме оперативних дій щодо розробки механізмів її вирішення та розв'язання поточних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фінансово-інституційне регулювання відтворення природних ресурсів залишається в центрі уваги науковців та практиків. Деякі спроби обґрунтування фінансово-інституційного регулювання щодо вивчення окремих аспектів відтворення природних ресурсів мають місце у працях І. К. Бистрякова [1], Б. М. Данилишина [2], С. К. Харічкова [3], М. А. Хвесика [4] та інших. В той же час в них не прослідковується місце і роль інституцій щодо темпів, пропорцій та способів відтворення природних ресурсів, недостатньо системно показано вплив інституцій на пріоритети господарського освоєння природно-ресурсної бази, не розкрито взаємозв'язку

між фінансово-інституційними передумовами ринкових перетворень і їх здійсненням, не відзначено фінансово-інституційних чинників впровадження нових організаційно-правових форм підприємництва у практику господарювання.

Постановка завдання. Проаналізувати сучасний стан фінансово-інституційного регулювання відтворення природних ресурсів. Обґрунтувати цілі державної стратегії відтворення природних ресурсів. Розкрити роль фінансово-інституційного регулювання в процесі переведення системи відтворення природних ресурсів на модель сталого розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. Проблема відтворення природних ресурсів особливо актуалізувалась у зв'язку з активізацією глобалізаційних процесів. Експансія високорозвинених капіталістичних країн щодо освоєння природних благ країн «третього світу» та виснажливе природокористування в цих країнах надали екологічним суперечностям планетарного масштабу.

Нині фінансово-інституційне регулювання відтворення природних ресурсів перебуває у стані системної та структурної модернізації, яка впливає із загального ходу ринкових перетворень, що мають місце у національній економіці. За таких умов важливим завданням фінансово-інституційного регулювання відтворення природних ресурсів є формування широкого спектра теоретико-методологічних підходів, які дали б можливість вибрати найбільш раціональні форми освоєння природно-ресурсного потенціалу, запобігти згубному впливу господарювання на еколого-економічний баланс територій.

Проблема фінансово-інституційного регулювання відтворення природних ресурсів набула значної ваги в нашій країні. Це зумовлено передусім тим, що протягом багатьох десятиліть у господарське життя країни було залучено значний потенціал, все більше природних ресурсів (землі, води, лісу) потрапляло до виробничого обороту. Інакше кажучи, панував екстенсивний характер використання природних ресурсів, який призвів до суттєвих негативних наслідків, пов'язаних з використанням, деградацією та забрудненням земель і водних джерел, не завжди обґрунтованою вирубкою лісів, нерациональним використанням мінерально-сировинних ресурсів. З огляду на це виникла необхідність з нових позицій обґрунтувати цілі державної стратегії відтворення природних ресурсів (рис. 1).

Фінансово-інституційне регулювання відтворення природних ресурсів має орієнтуватись на задоволення потреб країни в природних ресурсах та збереження відновлюваних можливостей біосфери, пониження загальних витрат у процесі використання природно-ресурсного потенціалу, захист національних інтересів. Головною метою відтворення природних ресурсів повинно бути створення оптимальних умов для ефективного їх використання (збалансованого з потребами населення) і забезпечення необхідного рівня відновлення та охорони природно-ресурсного потенціалу.

На думку Б.Данилишина, необхідно сформувати таку економічну основу, яка дозволить забезпечити в цій сфері раціональність і прозорість, тобто створити єдині правила гри для всіх. Тоді вони просто не залишать місця для будь-яких тіньових схем [2, с. 9].

Необхідне також забезпечення балансу інтересів центру і регіонів з отриманням максимально можливих політичних, економічних та соціальних вигод. А ще – вироблення ефективних методів та засобів захисту національних інтересів з точки зору геополітичної і економічної безпеки та забезпечення конкурентоспроможності в господарській, фінансовій, науковій, соціальній і військово-стратегічній сферах.

Першочергова мета в даному випадку – це реформування існуючої системи обліку та управління природноресурсним потенціалом з поступовим переходом до функціонального принципу створення системи ефективних законодавчих, економічних і організаційно-технологічних механізмів регулювання природно-ресурсних відносин [2, с. 112].

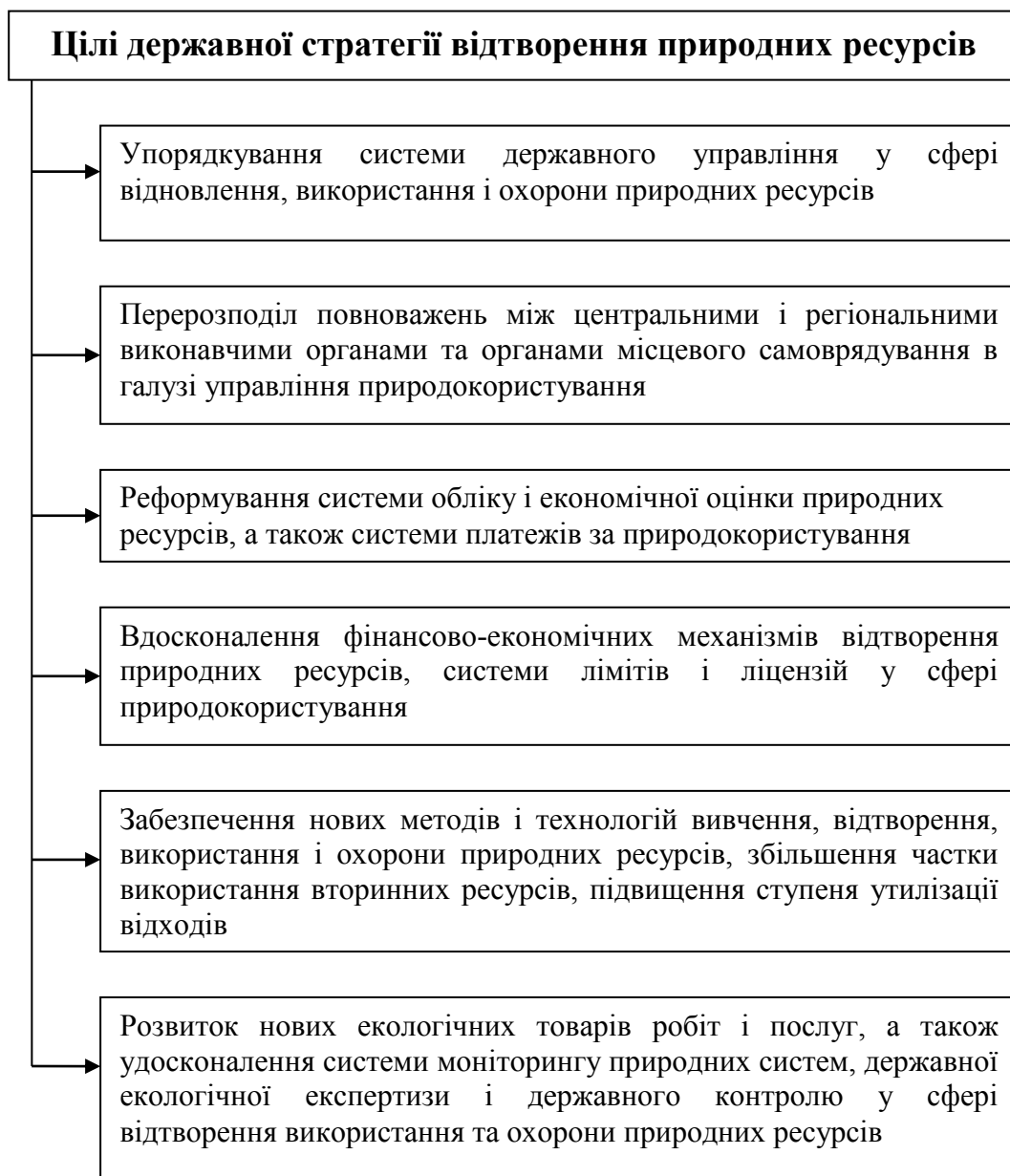

Рис.1. Цілі державної стратегії відтворення природних ресурсів

Нерозвиненість ринкових інституцій та інститутів громадянського суспільства є чи не першоосновою соціальних колізій та структурних деформацій, що поглиблюють стагнаційні процеси у господарському комплексі і закладають деструктивні елементи соціально-економічного розвитку на близьку й далеку перспективу. Фінансово-інституційне регулювання має забезпечити формування нових інституцій економічних

відносин, що каталізують процес інтенсифікації залучення природних ресурсів у відтворювальний процес. Перманентне вдосконалення фінансово-інституційного регулювання відтворення природних ресурсів є основою його адаптації до змін макроекономічної кон'юнктури та мобілізації зусиль з оновлення матеріально-технічної бази і запровадження прогресивних організаційно-правових форм господарської діяльності.

Фінансово-інституційне регулювання відтворення природних ресурсів відзначається особливою гостротою, тому що загальнопланетарна проблема вичерпності життєво необхідних природних ресурсів вимагає вмонтування в існуючу конструкцію нових інституцій, котрі каталізують процеси ресурсозбереження та екологізації як у природно-ресурсному секторі, так і в інших секторах національного господарства, а також забезпечать адаптацію сфери природокористування до змін макроекономічної кон'юнктури. Детермінуючими чинниками при розгляді можливості та доцільності вибору шляхів трансформації старих економічних інституцій у нові, а також необхідності узаконення певних механізмів фінансово-інституційного регулювання, що є характерними для країн розвинутого капіталізму, мають стати просторові та системні фактори організації відтворення природних ресурсів, які враховують їх стратегічну значимість при виборі пріоритетів соціально-економічного піднесення.

Більше того, фінансово-інституційне регулювання відтворення природних ресурсів має забезпечити стадійність та поступальність в адміністративному регулюванні, що дозволить уникнути практики подвійних стандартів щодо визначення прав, обов'язків та повноважень суб'єктів господарювання. Враховуючи необхідність подальшої комерціалізації використання природних ресурсів та охорони довкілля, у сферу природокористування варто впровадити фінансово-інституційне регулювання, що сприятиме зниженню трансакційних витрат (консалтингові фірми, комунікаційні мережі) і забезпечуватиме вільний перелив вітчизняного та закордонного капіталу (фондовий ринок, ринок позикового капіталу, біржові установи). Саме такі зміни й мають закласти основу фінансово-інституційного регулювання як найбільш інтегрованої системи володіння, користування та розпорядження природними ресурсами, регулювання природно-ресурсних відносин [4, с. 125].

Трансформація економічних відносин вимагає розширення фінансово-інституційних меж використання окремих видів природних ресурсів, вдосконалення інструментарію реформування відносин власності на окремі види природних благ, а також запровадження ефективних механізмів фіскального регулювання. Існуючі механізми залучення природних ресурсів у відтворювальний процес вже не в змозі забезпечити сприятливі організаційно-економічні передумови раціоналізації природокористування, а також його комерціалізації та інтернаціоналізації. Необхідним є формування якісно нового фінансово-інституційного регулювання, що дозволить розширити спектр господарських форм освоєння природних ресурсів, а також сприяти забезпеченню екологічної безпеки соціально-економічного розвитку.

Варто зазначити, що фінансово-інституційне регулювання виступає і важливим фактором переведення системи відтворення та використання природних ресурсів на модель сталого розвитку. Сталий розвиток буде забезпечений лише тоді, коли екологічна, економічна та соціальна складові будуть взаємоузгодженими та поступальний розвиток однієї з них не буде призводити до деструктивних процесів в інших. Домогтись цього можна в першу чергу шляхом масштабних змін фінансово-інституційного регулювання відтворення та використання природних ресурсів з метою підвищення дієвості соціальних

детермінант та економічних факторів, а також екологічної збалансованості агроландшафтів. Ці зміни мають стосуватись питань взаємовідносин територіальних громад, що є виразниками потреб місцевого населення, і безпосередніх природокористувачів щодо механізмів перерозподілу земельної ренти та відшкодування збитків, завданих природно-ресурсній основі системи природокористування.

Вирішального значення в умовах масштабного фінансово-інституційного регулювання набуває реформування відносин власності на природно-ресурсний потенціал та елементи довкілля. Хибною є думка, що окремі форми власності (в першу чергу приватна) можуть вирішити проблеми структурної перебудови природно-ресурсного сектора господарського комплексу, сприяти залученню іноземних інвестицій, прискорювати розбудову ринкової інфраструктури. В першу чергу мають бути змінені принципи взаємодії основних суб'єктів природокористування як щодо володіння; розпоряджання та використання природних благ, так і розподілу прибутків, що створюються на основі присвоєння ренти. Тому варто використати нові організаційно-правові форми підприємницької діяльності (концесійний режим, кластерні утворення тощо), що дозволять інтенсифікувати залучення природних ресурсів у відтворювальний процес та комерціалізувати всі фази природокористування без загроз для національної безпеки країни та еколого-економічної рівноваги.

Реформування відносин власності має передувати зміні конструкції управління, а не навпаки. Чітке розмежування державної, приватної та комунальної форм власності на природні ресурси повинно виступати основою прозорості, конкурентності та законності щодо їх відтворення та використання.

Висновки. Фінансово-інституційне регулювання відтворення природних ресурсів має орієнтуватись на задоволення потреб країни в природних ресурсах та збереження відновлюваних можливостей біосфери, пониження загальних витрат у процесі використання природно-ресурсного потенціалу, захист національних інтересів. Головною метою відтворення природних ресурсів повинно бути створення оптимальних умов для ефективного їх використання (збалансованого з потребами населення) і забезпечення необхідного рівня відновлення та охорони природно-ресурсного потенціалу. Саме фінансово-інституційне регулювання має передувати заходам з удосконалення відтворення природних ресурсів, щоб згладжувати суперечності, які виникають під час залучення природно-ресурсних чинників у відтворювальний процес.

Реалізація зазначеного потребує ліквідації галузевих підходів щодо планування та освоєння окремих складових природного капіталу. Трансформація системи управління природокористуванням має відбуватись виходячи із загальних пріоритетів масштабної перебудови системи державного управління взагалі. Це дасть можливість синхронізувати роботу органів державного управління і місцевого самоврядування, уніфікувати нормативно-правову базу та сприяти структуризації системи управління природокористуванням.

За таких умов принципового значення набуває проблема формування базисних інституцій ринкової економіки, що забезпечать перетворення природних ресурсів із пасивної форми капіталу в активний елемент відтворювальних пропорцій. Актуальність розподілу функцій щодо розподілу одержуваних доходів від використання природних ресурсів між центральними органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування з одного боку і між регіональними та місцевими органами самоврядування з іншого впливає з необхідності посилення фінансової самодостатності територіальних громад. Передача у власність органів місцевого самоврядування окремих

об'єктів природних ресурсів розширить базу для наповнення місцевих бюджетів і тим самим стимулюватиме місцеву владу до максимального вилучення обов'язкових фіскальних платежів зі сфери обігу природного капіталу.

Список використаних джерел

1. Бистряков І. К. Природні ресурси як фактор активізації еколого-економічної діяльності / І. К. Бистряков // Економіст. – 2011. – №4. – С. 18-22.
2. Природно-ресурсна сфера України : проблеми сталого розвитку та трансформації / під заг.ред. Б.М. Данилишина. – К. : Нічлава, 2006. – 704 с.
3. Інституціональні засади та інструментарії збалансованого природокористування: монографія / під ред. С. К. Харічкова. – Одеса : ІПРЕЕД, 2010. – 404 с.
4. Хвесик М. А. Інституціональне забезпечення землекористування : теорія і практика : [монографія] / М. А. Хвесик, В. А. Голян. – К. : Книжкове вид-во НАНУ, 2006. – 260 с.

Тымоць М. В. Роль финансово-институционного регулирования в процессе воспроизводства природных ресурсов

Проанализировано современное состояние финансово-институционного регулирования воспроизводства природных ресурсов. Обоснованно цели государственной стратегии воспроизводства природных ресурсов. Раскрыта роль финансово-институционного регулирования в процессе перевода системы воссоздания природных ресурсов на модель устойчивого развития. Обоснована необходимость совершенствования инструментария реформирования отношений собственности на отдельные виды природных ресурсов. Предложено внести изменения в систему финансово-институционного регулирования в части совершенствования взаимоотношений территориальных общин и природопользователей относительно возмещения убытков, нанесенных природоресурсной среде. Доказывается необходимость трансформации системы управления природопользованием.

Ключевые слова: финансово-институционное регулирование, природные ресурсы, воспроизводство, органы самоуправления, местный капитал.

Tymots M. V. The role of financially-institutional adjusting in the process of recreation of natural resources

The modern state of the financially-institutional adjusting of recreation of natural resources is analyzed. Reasonably aims of state strategy of recreation of natural resources. The role of the financially-institutional adjusting is exposed in the process of translation of the system of recreation of natural resources on the model of steady development. The necessity of perfection of tool of reformation of relations of property is reasonable on the separate types of natural resources. It is suggested to make alteration in the system of the financially-institutional adjusting in part of perfection of mutual relations of territorial communities and of nature protection in relation to reimbursement of the losses inflicted to the naturally-resource sphere. There is an necessity of transformation of control system of nature protection.

Key words: financially-institutional adjusting, natural resources, recreations, governments, local capital.

УДК 657.411.8

Цюцяк Ігор Любомирович,
*старший викладач кафедри обліку і аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

СУТНІСТЬ ТА МЕТОДИКА ВИЯВЛЕННЯ ПОМИЛОК І ПЕРЕКРУЧЕНЬ У ПОРЯДКУ ОБЛІКОВОГО ВІДОБРАЖЕННЯ СКЛАДОВИХ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ

У статті висвітлено сутність помилок і перекручень облікових даних та наведено відмінності у їх категоріальному трактуванні. Дано характеристику навмисним та ненавмисним обставинам, що спричиняють утворення помилок в обліковій системі емітента корпоративних прав. Розкрито можливість допущення помилок на первинному, поточному та підсумковому етапах облікового процесу. Наведено випадки перекручення облікових даних, які впливають на значення власного джерела формування фінансових ресурсів, зокрема викривлення, що змінюють розмір вкладеного та накопиченого власного капіталу, а також чистого фінансового результату діяльності бізнес-одиниці.

Ключові слова: помилки, відхилення, фальсифікація, шахрайство, маніпуляція обліковою політикою, аудит, оцінка, контрольні процедури.

Постановка проблеми. Інформація, відображена в бухгалтерському обліку та узагальнена у формах фінансової звітності не завжди в усіх суттєвих аспектах, характеризує значення власного джерела формування фінансових ресурсів. Зазначене пояснюється намаганням працівників вищого рівня управління застосовувати механізми, направлені на приховування фактичних доходів і, як наслідок, мінімізації податкових платежів, або ж навпаки – вжиття заходів, спрямованих на підвищення фінансової стійкості та інвестиційної привабливості конкретного суб'єкта господарювання. Вищенаведене обумовлює необхідність висвітлення методики виявлення відхилень у порядку ведення бухгалтерського обліку власного капіталу та дослідження впливу таких недоліків на достовірність показників фінансової звітності об'єкта перевірки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сутність та розгляд проблемних питань, пов'язаних з виявленням помилок в обліковій системі емітентів корпоративних прав, а також дослідження достовірності показників фінансової звітності зробили такі вчені як Ф. Ф. Бутинець, Б. І. Валуєв, С. Ф. Голов, В. П. Завгородній, О. О. Осадча, І. А. Панченко, М. С. Пушкар, В. В. Сопко, Н. М. Ткаченко, А. В. Хмелевська та інші науковці.

Разом з тим, порядок виявлення фактів перекручення облікових даних, які зумовлюють недостовірне розкриття інформації про складові власного капіталу (відображені у Балансі) та чистий фінансовий результат (визначений у Звіті про фінансові результати) потребує додаткового дослідження.

Постановка завдання. Основною метою статті є розкриття змісту помилок та перекручень облікових даних; групування відхилень порядку ведення бухгалтерського

обліку на різних етапах облікового процесу; наведення прикладів перекручення облікових даних щодо формування та змін складових власного капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження. До відхилень у порядку ведення бухгалтерського обліку належать помилки, шахрайство, маніпуляція обліковою політикою, фальсифікація бухгалтерських документів і записів, невідповідне відображення записів в облікових регістрах тощо. Перераховані факти, допущені в обліковій системі суб'єкта господарювання, трактуються як помилки або перекручення бухгалтерських даних.

На відміну від перекручень, помилки, допущені в обліковій системі можуть виникати внаслідок як ненавмисних, так і навмисних обставин. Перші зумовлені арифметичними помилками (описки, пропуски, неточності в обчисленнях і т.д.); неврахуванням або невірною інтерпретацією фактів фінансово-господарської діяльності емітента корпоративних прав; невірним трактуванням і, як наслідок, застосуванням вимог нормативно-правових актів, які визначають порядок ведення бухгалтерського обліку та оподаткування господарських операцій; помилками, пов'язаними із неточною обробкою облікової інформації у комп'ютерному середовищі тощо. Водночас, навмисні помилки вчиняються, з метою отримання певного зиску, шляхом відображення у фінансовій звітності неправдивої інформації, яка ґрунтується на обмані. Таким чином, навмисні помилки можна віднести до категорії перекручення облікових даних (рис. 1). Відхилення у порядку ведення бухгалтерського обліку можуть бути допущені на одному із етапів облікового процесу:

1) первинний облік – помилкові записи, допущені як у первинних, так і зведених бухгалтерських документах, у результаті невірного первинного спостереження, вимірювання господарських засобів тощо;

2) поточний облік – недостовірність синтетичного та аналітичного обліку внаслідок невірного відображення інформації первинного спостереження у системі рахунків бухгалтерського обліку, а також помилкового узагальнення таких даних в облікових регістрах;

3) підсумковий облік – недостовірність показників бухгалтерської звітності унаслідок невірного узагальнення облікових даних.

Наявність у бухгалтерському обліку помилок та перекручень облікових даних вказує на відсутність належної системи внутрішньогосподарського контролю чи неефективність застосовуваних контрольних процедур.

У своїх дослідженнях І. А. Панченко зазначає, що в останній час значного поширення набуває позиція, що недостовірна звітність породжена існуванням креативного обліку, який є засобом викривлення звітних показників та маніпулювання фінансовими результатами діяльності залежно від цілей власників та управлінського персоналу [3, с. 20-21]. В етимологічному аспекті термін «creative» означає будь-яку творчість, а тому креативний варіант ведення бухгалтерського обліку через застосування альтернативних підходів до вибору елементів облікової політики має сприяти підвищенню фінансового стану емітента корпоративних прав. Однак в обліковій практиці креативний облік здебільшого має негативне значення.

Погоджуємося із думкою О. О. Осадчої про те, що недотримання законодавчих норм при веденні бухгалтерського обліку з метою викривлення інформації про реальний фінансовий стан суб'єкта господарювання свідчить не про його креативність, а прямо призводить до настання кримінальної або адміністративної відповідальності [2, с. 157].

Рис. 1. Вплив виявлених відхилень у системі бухгалтерського обліку на достовірність показників фінансової звітності

До основних факторів, що визначають можливість застосування креативного підходу до ведення бухгалтерського обліку в Україні можна віднести: рівень професійної етики і професійної культури управлінського персоналу та суб'єктів ведення бухгалтерського обліку в основі якої лежить національна ментальність, вимоги діючого законодавства та існування альтернативних позицій щодо можливості їх застосування; вибір облікової політики суб'єктом господарювання або її відсутність; нерозуміння відповідальності за порушення, що тягнуть за собою настання кримінальної відповідальності, цілі власників та (або) управлінського персоналу, спрямовані на викривлення інформації [3, с. 23].

Розглядаючи перекучення облікових даних, зумовлених шахрайством звернемося до норм МСА 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства при аудиті фінансової звітності» у відповідності до яких аудитор розглядає шахрайство, яке спричинює суттєве викривлення фінансової звітності [1]. При цьому, аудитори досліджують два типи навмисних викривлень, які є наслідком неправдивої фінансової звітності та незаконного привласнення або використання активів.

У результаті аудиторського контролю можуть бути виявлені факти перекучення облікових даних щодо формування та змін складових власного капіталу. Зазначені порушення можна поділити на викривлення, які впливають на зміну значення: 1) вкладеного та накопиченого власного капіталу, відображеного у Балансі (Звіті про фінансовий стан); 2) чистого фінансового результату, наведеного у Звіті про фінансові результати (Звіті про сукупний дохід).

1. Основними помилками, які зумовлюють недостовірне розкриття інформації про складові власного капіталу, відображені у Балансі (Звіті про фінансовий стан) є:

1) невірна структуризація складових власного капіталу, що зумовлює невідповідність облікової інформації щодо наявності власних фінансових ресурсів фактичним даним фінансово-господарської діяльності підприємства. Задля встановлення

реального аналітичного обліку елементів власного капіталу аудитор здійснює взаємозвіряння проведених господарських операцій на предмет того чи вони відповідають вимогам чинних нормативно-правових актів;

2) формування фіктивного розміру статутного капіталу. Зазначене можливе за умови погашення засновниками заборгованості за внесками до статутного капіталу не фінансовими активами. При цьому, можна виокремити два способи фальсифікації. За першим засновники вносять в обмін на корпоративні права активи, які у майбутньому нездатні генерувати економічні вигоди, або ж майнові внески фіксуються лиш документально без фактичного оприбуткування активів. Другий – полягає в оцінюванні внесених засновниками не фінансових активів у сумі, що перевищує їх справедливу вартість. Варто зазначити, що у майбутньому вартість фіктивно збільшених активів підлягає зменшенню шляхом проведення їх уцінки із одночасним зниженням розміру власного капіталу.

Наведені способи збільшення статутного капіталу, з одного боку, призводять до штучного зростання розміру вкладів засновників, а з іншого – вказують на те, що такий капітал сплачений не у повному обсязі. З метою виявлення зазначених порушень аудитор звіряє документи, які підтверджують факт внесення засновниками активів з їх фактичною наявністю; перевіряє відповідність майна, внесеного в оплату часток засновників загальним критеріям визнання активів як об'єктів бухгалтерського обліку; встановлює наявність прав на внесені матеріальні та нематеріальні цінності; перевіряє порядок та достовірність проведення оцінки внесених не фінансових активів; досліджує наявність й правильність оформлення актів оцінки майна та актів прийому-передачі майна, внесеного учасниками для формування розміру статутного капіталу;

3) невідповідність розміру статутного капіталу, зафіксованого в установчих документах товариства сумі кредитового залишку субрахунка 401 «Статутний капітал». Для встановлення такого факту аудитор досліджує дані зареєстрованих установчих документів, які звіряє із обліковим відображенням формування та зміною величини статутного капіталу;

4) порушення встановленого терміну погашення засновниками заборгованості за внесками до статутного капіталу. З метою одержання аудиторських доказів шляхом сканування перевіряються документи, що засвідчують факти внесення активів в обмін на корпоративні права. При цьому, аудитор зважає на те, що якщо засновники до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства не внесли чи не повністю внесли свої вклади, то загальні збори учасників повинні прийняти одне з таких рішень: а) виключити із складу товариства тих учасників, які не внесли (не повністю внесли) свої вклади та перерозподілити частки у статутному капіталі; б) зменшити розмір статутного капіталу; в) ліквідувати товариство;

5) проведення переоцінки необоротних матеріальних і нематеріальних активів та фінансових інструментів із порушенням вимог нормативно-правових актів, що визначають порядок обліку основних засобів, а також елементів облікової політики об'єкта перевірки. Керівництво останнього шляхом фальшування результатів переоцінки маніпулює як величиною об'єктів необоротних активів, так і розміром власного капіталу. Завищений результат дооцінки об'єктів необоротних активів призводить, з одного боку, до збільшення вартості ресурсів, що створює передумови залучення позикових коштів, у тому числі під заставу дооціненого майна, а з іншого – зумовлює підвищення незалежності емітента корпоративних прав через збільшення значення капіталу у дооцінках, що позитивно впливає на співвідношення власного і позикового капіталу. Варто зазначити, що така

політика управління негативно позначається на діяльності господарського товариства, адже у майбутньому результат дооцінки необоротних активів опосередковано впливає на зменшення (збільшення) розміру нерозподіленого прибутку (непокритого збитку) у сумі нарахованої амортизації на об'єкти переоцінених активів, а відтак зумовлює зменшення розміру нарахованих дивідендів, належних до виплати засновникам.

На перший погляд відмова адміністрації суб'єкта підприємницької діяльності від дооцінювання об'єктів необоротних активів не впливає на значення власного капіталу. Однак, наведене призводить до збільшення відхилень балансової та справедливої вартості необоротних активів, а відтак до знецінення таких об'єктів обліку. Саме тому, аудитор перевіряє достовірність визначення переоціненої як первісної вартості, так і суми нарахованого зносу об'єктів необоротних матеріальних і нематеріальних активів, а також досліджує правильність відображення у системі рахунків бухгалтерського обліку сум дооцінки, уцінки, перевищення суми попередніх уцінок (дооцінок) над сумою попередніх дооцінок (уцінок) таких об'єктів, а також перевіряє вплив наведених операцій на капітал у дооцінках. Задля висловлення думки щодо достовірності проведення переоцінки об'єктів необоротних активів та сформованого розміру капіталу у дооцінках аудитор досліджує: правильність визначення індексу переоцінки; порядок визначення обґрунтованого значення справедливої вартості необоротних активів; відповідність записів аналітичного обліку необоротних активів даним результатів переоцінки;

6) невірне відображення у бухгалтерському обліку використання коштів резервного капіталу. Рішення про використання коштів такого капіталу приймається загальними зборами учасників товариства. Саме тому, аудитор перевіряє протоколи загальних зборів засновників (учасників) товариства на предмет того, чи відповідає прийняте рішення вимогам чинного законодавства та досліджує порядок відображення у системі рахунків бухгалтерського обліку операцій, пов'язаних із використанням коштів резервного капіталу. У випадку використання останнього для погашення збитку необхідно врахувати, що наведена операція класифікується як подія після дати Балансу та відображається в обліковій системі господарського товариства у році прийняття такого рішення. Водночас, у році до якого належить наведена операція бухгалтерський запис не складається, а інформація про те, що засновниками прийнято рішення щодо направлення коштів резервного капіталу на погашення отриманого збитку розкривається у примітках до фінансових звітів;

7) відображення нарахованих штрафних санкцій та визнаних витрат на утримання об'єктів соціально-культурного призначення за рахунок сум прибутку, використаного у звітному році. За вимогами національних стандартів бухгалтерського обліку такі виплати є витратами звітного періоду, однак з метою збільшення розміру чистого фінансового результату вони досить часто неправомірно відносяться на зменшення значення нерозподіленого прибутку чи збільшення суми непокритого збитку. Саме тому, аудитор на основі зібраних аудиторських доказів встановлює факт правомірності використання прибутку звітного та минулих років;

8) незаконне списання збитків минулих років. У відповідності до вимог чинного законодавства джерелом списання таких збитків є сума нерозподіленого прибутку поточного року, якщо ж його розміру недостатньо, то збиток списується за рахунок коштів резервного або додаткового капіталу. Крім того, за рішенням засновників суб'єкта господарювання збиток може бути списаний шляхом зменшення розміру статутного капіталу за умови відсутності заперечень кредиторів.

2. До основних помилок, що можуть бути виявлені аудитором під час

перевірки статей доходів, витрат й результатів діяльності, відображених у Звіті про фінансові результати (Звіті про сукупний дохід) належать:

1) невірна класифікація доходів і витрат з метою викривлення даних фінансових результатів у розрізі видів діяльності. Керівництво об'єкта перевірки маніпуляційними операціями збільшує доходи і зменшує витрати основної та іншої операційної діяльності, перевівши такі витрати до складу фінансової й інвестиційної діяльності. Наведені маніпулювання обліково-звітними даними, спрямовані на збільшення розміру фінансового результату від операційної діяльності, який є основними джерелом забезпечення прибутковості діяльності підприємства.

З метою виявлення таких перекозучень аудитор перевіряє правильність розроблення Робочого плану рахунків та його відповідність вимогам національних стандартів бухгалтерського обліку щодо облікового відображення доходів, витрат й результатів діяльності;

2) зменшення розміру чистого фінансового результату та об'єкта оподаткування податком на прибуток. Такі дії вчиняються з метою ухилення від сплати податків, які можна трактувати як некримінальні чи кримінальні. Перші, пов'язані із недотриманням вимог податкового законодавства (неподання або несвоєчасне подання податкової звітності; порушення встановлених законодавством строків зберігання документів з питань обчислення і сплати податків та зборів тощо), а другі, зумовлені порушенням як податкового, так і кримінального законодавства (навмисна фальсифікація бухгалтерських документів; викривлення даних бухгалтерського обліку та податкових розрахунків; не оприбутковування грошових коштів за реалізовану продукцію, а відтак невизнання доходів від реалізації тощо);

3) фіктивне збільшення обсягів реалізації продукції задля одержання податкових пільг. До таких маніпулювань можна віднести реалізацію товарно-матеріальних цінностей за експортним контрактом із оформленням вантажно-митної декларації без фактичного вивезення активів за межі митної території України. При цьому, суб'єкти господарювання отримують експортне відшкодування податку на додану вартість;

4) викривлення собівартості реалізованої продукції унаслідок формування недостовірного значення виробничої собівартості (віднесення до складу виробничих витрат частини загальногосподарських витрат та витрат, що перевищують установлений нормативний рівень використання оборотних матеріальних ресурсів, виробничих потужностей, робочої сили тощо); невірної розподілу загальновиробничих витрат; не проведення коригування собівартості реалізації у момент повернення покупцями продукції. Перелічені факти перекозучень облікових даних призводять до формування неточної виробничої собівартості та собівартості реалізації. Для виявлення викривлень у таких показниках аудитор перевіряє: правильність визначення відхилень використаних ресурсів на виробництво продукції від встановлених норм; норми розподілу постійних загальновиробничих витрат на одиницю обраної бази розподілу та достовірність розподілу таких витрат за нормальної потужності. Наступним кроком визначається вплив виявлених відхилень на значення собівартості реалізованої продукції, а відтак валового прибутку, фінансового результату від операційної діяльності та чистого фінансового результату;

5) визнання доходів у звітному періоді із зменшенням суми витрат, понесених для одержання таких доходів. Наведені операції проводяться з метою фіктивного збільшення розміру чистого фінансового результату і, як наслідок, підвищення значення власного капіталу шляхом відображення у бухгалтерському обліку об'єкта перевірки усіх визнаних доходів, а в обліковій системі пов'язаних сторін – понесених витрат;

6) відображення у бухгалтерському обліку витрат, пов'язаних із фінансуванням особистих потреб власників й адміністрації об'єкта перевірки; витрат за операціями, які фактично не відбулися або непов'язані із веденням основної господарської діяльності підприємства. Такі витрати визнаються і відображаються у системі рахунків бухгалтерського обліку задля мінімізації суми чистого фінансового результату та об'єкта оподаткування податком на прибуток;

7) викривлення витрат, зумовлених формуванням резерву сумнівних боргів та списанням безнадійної дебіторської заборгованості. На даному етапі аудитор здійснює ранжування існуючої дебіторської заборгованості за термінами непогашення та встановлює яка її частина належить до простроченої й безнадійної. Наступним кроком визначається правильність формуванням резерву сумнівних боргів та правомірність його використання у сумі списаної безнадійної заборгованості, за якою минув термін позовної давності;

8) невірне формування фінансових витрат шляхом включення їх частини до собівартості кваліфікаційного активу з метою завищення суми чистого фінансового результату. Здійснюючі аудит фінансових витрат, аудитор визначає, яка сума фінансових витрат підлягає капіталізації. З цією метою перевіряється цільове призначення, джерела залучення та порядок погашення позикових коштів, а також терміни створення кваліфікаційного активу;

9) маніпуляція сумою фінансових доходів та доходів від участі в капіталі. Проводиться задля зміни значення кінцевого фінансового результату шляхом відображення таких доходів у складі іншої операційної діяльності; безпідставного визнання доходів; невірного визначення відсотків за фінансовими інструментами. Для встановлення зазначеного факту аудитор перевіряє умови договорів й інших документів, які є підставою для виникнення права на отримання фінансових доходів та доходів від участі в капіталі, а також здійснює контроль за правильністю їх відображення у бухгалтерському обліку. Задля визначення дійсного існування виплат, належних до одержання, за якими визнано доходи іншої звичайної діяльності аудитор застосовує процедуру сканування. Використання останньої полягає у безперервному перегляді інформації стосовно нарахування та одержання виплат за фінансовими інструментами;

10) відображення у складі доходів та витрат звітного періоду сум, які у бухгалтерському обліку трактуються як доходи й витрати майбутніх періодів. Зазначене призводить до невірного формування значення доходів і витрат операційної діяльності, а відтак до відображення недостовірного фінансового результату. Для попередження наведених фактів аудитор перевіряє суми отриманих (сплачених) грошових коштів, пов'язаних із операціями, які ще фактично не відбулися та встановлює, яка частина визнаних доходів та витрат має бути відображена в обліковій системі як зобов'язання чи дебіторська заборгованість.

Висновки. Помилки, що впливають на значення складових власного капіталу згруповано за певними класифікаційними ознаками, що надало можливість виокремити випадки перекручення обліково-звітних даних, пов'язаних, з одного боку, із приховуванням доходів та неправомірним збільшенням витрат, і, як наслідок, зменшенням бази оподаткування та мінімізації податкових платежів, а з іншого – необґрунтованим збільшенням значення вкладеного та накопиченого власного капіталу, що впливає на підвищення фінансової стійкості емітента корпоративних прав.

Наведені у статті приклади можливих відхилень у порядку ведення бухгалтерського обліку направлені для розроблення аудиторських процедур, застосовуваних під час аудиту складових власного капіталу, що дозволить підвищити

достовірність обліково-звітних даних (використовуваних для вироблення стратегії розвитку підприємства та прийняття управлінських рішень) шляхом мінімізації потенційних ризиків, пов'язаних із бізнес-процесами та запобігання утворення відхилень, зумовленими зловживаннями в обліковій системі емітента корпоративних прав.

Список використаних джерел

1. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг : вид. 2012 року. – К. : Міжнародна федерація бухгалтерів, 2012. Аудиторська палата України, 2013 – 1026 с.
2. Осадча О.О. Основні аспекти формування та відображення інформації щодо фінансових результатів у сучасних облікових концепціях / О. О. Осадча // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування: збірник наукових праць. Економіка. – 2013. – Вип. № 1 (61). – С. 152-161.
3. Панченко І.А. «Креативний облік» як засіб маніпулювання величиною фінансових результатів / І.А. Панченко // Економічні науки. Сер. : Облік і фінанси. – 2012. – Вип. 9(3). – С. 20-26.

Цюцяк И. Л. Сущность и методика выявления ошибок и искажений в порядке учетного отражения составляющих собственного капитала

В статье освещены сущность ошибок и искажений учетных данных и приведены различия в их категориальной трактовке. Дана характеристика преднамеренным и непреднамеренным обстоятельствам, которые вызывают образование ошибок в учетной системе эмитента корпоративных прав. Раскрыто возможность допущения ошибок на первичном, текущем и итоговом этапах учетного процесса. Приведены случаи искажения учетных данных, влияющих на значение собственного источника формирования финансовых ресурсов, в частности искажения, изменяющие размер вложенного и накопленного собственного капитала, а также чистого финансового результата деятельности бизнес-единицы.

Ключевые слова: *ошибки, отклонения, фальсификация, мошенничество, манипуляция учетной политикой, аудит, оценка, контрольные процедуры.*

Tsyutsyak I. L. The essence and methods of detecting errors and distortions in the manner of accounting reflection components of equity

The article highlights the essence of the errors and distortions credentials and given the differences in their categorical interpretation. The characteristic of intentional and unintentional circumstances which cause errors in the accounting system of the issuer of corporate rights. It opened the possibility of making mistakes in the primary, the current and the final stages of the accounting process. Presents cases of distortion of accounting data affecting the value of their own source of formation of financial resources, in particular distortion, changing the size of investments and the accumulated equity as well as net financial result of the business unit.

Keywords: *error, deviation, falsification, fraud, manipulation of accounting policies, audit, evaluation, control procedures.*

УДК 657:640.432

Цюцяк Андрій Любомирович
викладач кафедри обліку і аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

КОНТРОЛЬ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ НА ПІДПРИЄМСТВАХ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

У статті охарактеризовано науково-обґрунтовану систему аналізу ризиків, небезпечних чинників і контролю критичних точок НАССР та розкрито основні труднощі, зумовлені використанням такої системи у закладах харчування. Розглянуто основні види, методи й методичні прийоми, використовуванні під час оцінки якості продукції і послуг та обґрунтовано необхідність удосконалення системи контролю якості і безпечності продукції на підприємствах ресторанного господарства. Охарактеризовано обставини, що знижують дієвість системи внутрішнього контролю у досліджуваних підприємствах.

Ключові слова: *якість, безпечність, система НАССР, контроль, витрати, ресторанне господарство.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, незважаючи на суттєве зменшення купівельної спроможності споживачів, спостерігається відкриття нових закладів ресторанного господарства (значна частина з яких працює на умовах франчайзингу), що спричинює зростання конкуренції між такими суб'єктами господарювання. З метою забезпечення конкурентоспроможності досліджуваних закладів доцільно, за умови збереження оптимальної цінової політики, підвищувати як якість, так і різноманітність асортименту страв власного виробництва й пропонованих споживачам послуг. Саме тому, вже на етапі планування випуску нових видів продукції слід передбачати відповідні заходи, пов'язані із здійсненням виробничо-торгівельної діяльності, які б забезпечували належну якість товарних запасів та їх безпечність. Хочемо зазначити, що таку якість можуть пропонувати заклади ресторанного господарства де, з одного боку, наявна сучасна матеріальна база, впроваджуються інноваційні та новітні технології, використовуються знання та індивідуальні здібності кваліфікованого персоналу, а з іншого – здійснюються заходи, зумовлені забезпеченням дієвості внутрішньогосподарського контролю за бізнес-процесами. Задля обґрунтованого оцінювання діяльності закладів сфери харчування необхідно комплексно дослідити технологічні та технічні умови виготовлення страв власного виробництва, а також розглянути порядок організації збутового процесу, процесу обслуговування споживачів та проаналізувати ефективність впроваджених заходів. З огляду на вищезазначене, проблемні питання, пов'язані з оцінкою якості роботи підприємств харчування є актуальними та потребують додаткового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обґрунтування необхідності впровадження системи контролю якості та безпечності продукції у своїх працях розкривали: М. Т. Білуха, Ф. Ф. Бутинець, Н. І. Лавренченко, Л. А. Маюрникова, Т. Мейес, С. Мортимер, В. М. Пархоменко, Ш. А. Сфиев, І. Ю. Тимрієнко та інші. Незважаючи на

наявність значної кількості наукових праць із зазначеної тематики, недостатньо вивченими залишаються проблемні питання, пов'язані із впровадженням закладами ресторанного господарства системи якості продукції та послуг як одного із факторів, що зумовлюють виникнення витрат.

Постановка завдання. Основною метою статті є висвітлення організації системи контролю якості продукції та послуг як важливої складової управління витратами виробничо-торговельної діяльності підприємств ресторанного господарства. Вирішення окресленого завдання створить передумови для мінімізації ризиків, пов'язаних з наданням нена належних послуг у сфері харчування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під якістю продукції розуміють сукупність властивостей, які засвідчують ступінь її придатності для використання за прямим призначенням з врахуванням функціональної, економічної та естетичної сторін при визначеному рівні розвитку виробничих сил [5, с. 93]. Сьогодні надання широкого спектру різноманітних послуг забезпечує значну частку в роздрібному товарообороті підприємств ресторанного господарства. Міжнародним стандартом ISO 8402-94 «Управління якістю і забезпечення якості. Словник» якість послуги визначено як сукупність характеристик послуги, які надають їй здатність задовольняти обумовлені або ймовірні потреби. В свою чергу, якість обслуговування тлумачиться як сукупність характеристик процесу і умов обслуговування, які забезпечують задоволення встановлених або ймовірних потреб споживача [3]. Здебільшого відвідувачами закладів ресторанного господарства якість продукції та наданих послуг сприймається як єдиний показник, який дозволяє оцінити результати діяльності окремого підприємства, або галузі в цілому. Одночасне підвищення показників якості продукції харчування та послуг забезпечує зростання конкурентних переваг закладу на ринку, залучення нових відвідувачів, а відтак нарощування обсягів діяльності.

Управління якістю продукції ресторанного господарства є постійним безперервним процесом, який включає виконання комплексу взаємопов'язаних етапів контролю, спрямованих на досягнення оптимальних показників безпечності харчових продуктів. Кількісна оцінка показників якості продукції, обслуговування, умов виробничо-торговельної діяльності слугує основою для вибору засобів впливу на «слабке» місце в діяльності підприємства; або на внутрішні невикористані резерви; або на зовнішні фактори – організацію постачання сировини, напівфабрикатів, обладнання, інвентарю тощо [6, с. 124].

Для багатьох споживачів послуги харчування переважно оцінюються з точки зору якості, а безпека – як належне, із зазначеного впливає, що впровадження систем, які забезпечують безпеку продукції у ресторанному господарстві, має стати елементом повсякденності [1, с. 196]. Як правило, відвідувачі закладів ресторанного господарства позбавлені можливості самостійно здійснити оцінку якості пропонованих страв, окрім випадків їх явної невідповідності встановленим параметрам. Наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України № 185 від 11.07.2003 р. «Про затвердження Правил роздрібної торгівлі продовольчими товарами» визначено, що до небезпечних належать харчові продукти і продовольча сировина, показники безпеки яких не відповідають установленим в Україні для даного виду продукції, а також харчові продукти і продовольча сировина, споживання яких пов'язане з ризиком для здоров'я і життя людини, зокрема фальсифіковані, контрабандні, безхазяйні харчові продукти і продовольча сировина, а також такі, що не можуть бути належним чином ідентифіковані, на які відсутні супровідні документи виробника (власника), що підтверджують їх

походження, або документи, що підтверджують їх якість і безпеку; термін придатності до споживання (використання) яких закінчився; виготовлені із застосуванням не дозволених в установленому порядку компонентів, харчових добавок, матеріалів, технологій тощо; з явно вираженими ознаками псування та пошкодження гризунами чи комахами [4]. Задля забезпечення відповідності встановленим вимогам безпеки та якості товарні запаси повинні підлягати постійному контролю на всіх етапах життєвого циклу: придбання, виробництва й реалізації.

Ефективним методом гарантування безпеки харчових продуктів є використання науково-обґрунтованої системи аналізу ризиків, небезпечних чинників і контролю критичних точок НАССР (англ. Hazard Analysis and Critical Control Point). Впровадження такої системи передбачає, за допомогою оцінки і контролю потенційно небезпечних факторів, які впливають на виготовлення безпечної продукції. Система НАССР ґрунтується на наступних принципах:

- 1) проведення аналізу ризиків;
- 2) визначення критичних контрольних точок;
- 3) визначення критичних меж;
- 4) створення системи моніторингу за критичними контрольними точками;
- 5) опис коригувальних дій, які повинні виконуватися в тому випадку, якщо за даними моніторингу певна критична контрольна точка виходить з-під контролю;
- 6) визначення процедур верифікації (перевірки) ефективності функціонування системи НАССР;
- 7) документування усіх процедур і запис даних, належних цим принципам і їх застосуванню [2, с. 10].

Зазначимо, що застосування системи НАССР у ресторанному господарстві викликає труднощі, пов'язані передусім із технічною спроможністю оцінки якості придбаної сировини, напівфабрикатів, купівельних товарів, а також належної обізнаності персоналу закладу із системою оцінки якості за принципами НАССР.

Відомо, що на якість товарних запасів підприємств ресторанного господарства можуть мати вплив негативні фактори (мікробіологічні, хімічні, фізичні), а тому працівники з контролю безпечності харчових продуктів повинні здійснювати належну оцінку таких матеріальних цінностей починаючи від закупівлі у постачальників до моменту реалізації кінцевим споживачам. Усі негативні фактори, залежно від їх впливу на якість виготовленої продукції, а відтак і на виробничо-торговельну діяльність закладів ресторанного господарства в цілому, можна поділити на небезпечні та шкідливі. Задля запобігання зниження якості товарних запасів впроваджуються наступні попереджувальні заходи:

- оцінка якості придбаних товарних запасів (сировини, напівфабрикатів, купівельних товарів) та перевірка наявності відповідних супровідних документів;
- перевірка дотримання товарного сусідства та температурного режиму під час зберігання товарних запасів;
- проведення лабораторного контролю за фізико-хімічними та мікробіологічними показниками;
- контроль відповідності виробничого процесу вимогам нормативної та технологічної документації;
- інспектування ефективності санітарно-протиепідемічних заходів та дотримання санітарних правил і норм;

- здійснення навчання працівників щодо санітарних правил та проведення контролю дотримання встановлених вимог тощо.

Виробництво продукції, яка відповідає встановленим параметрам безпосередньо залежить від організації адекватної системи внутрішньогосподарського контролю якості. Призначення останнього полягає в оцінці причин виникнення обставин, що негативно впливають на якісні характеристики пропонованих до продажу страв, напівфабрикатів, купівельних товарів та наданих послуг, а також розробці заходів з попередження та усунення названих обставин. Контроль якості виконують особи, відповідальні за підготовку та здійснення технологічного процесу виробництва і продажу продукції, а саме: завідувачі виробництвом, технологи, адміністратори, бракеражні комісії, працівники системи внутрішнього контролю тощо. Підприємства ресторанного господарства, випускаючи продукцію із порушенням технологічного процесу і встановлених вимог можуть нести невиправдані витрати, зумовлені списанням неякісних товарних запасів, що призводить не тільки до зменшення обсягів реалізації та зменшення доходів, але й до відмови споживачів відвідувати такі заклади.

У ресторанному господарстві, залежно від часу проведення, контроль якості товарних запасів поділяється на:

1) вхідний контроль – передбачає здійснення перевірки якості придбаних у постачальників та фізичних осіб сировини, напівфабрикатів, купівельних товарів. За такого контролю здійснюється оцінка органолептичних показників товарних запасів та порівняння одержаних даних із супровідними документами, умовами договорів та нормативно-технічної документації. Якщо ж за наслідками проведеного контролю виявляються сумніви щодо належної якості придбаних матеріальних цінностей, то здійснюється відбір відповідних зразків для наступного лабораторного аналізу. У випадку позитивного результату перевірки здійснюється передача придбаних товарних запасів на виробництво або зберігання. За умови виявлення недоброякісних товарних запасів складається відповідна претензія до постачальника з наступним поверненням забракованих активів;

2) операційний (технологічний) контроль – полягає у перевірці виконання операцій, зумовлених зберіганням та кулінарною обробкою сировини. З метою мінімізації втрат у зв'язку із псуванням ресурсів, перевіряючи порядок зберігання товарних запасів (призначених як для наступної реалізації, так і виготовлення страв власного виробництва), здійснюється оцінка організації складського господарства та умов зберігання активів.

Здійснюючи контроль процесу виготовлення страв власного виробництва необхідно: оцінити дотримання послідовності та правильності виконання технологічних операцій; перевірити, застосовувані режими теплової обробки сировини; проконтролювати закладку сировини у відповідності до встановлених норм та затверджених рецептур; встановити порядок відпуску готових страв. Такий контроль покликаний вчасно виявити та усунути недоліки, що виникають під час виготовлення, оформлення та зберігання страв власного виробництва. Засобами проведення операційного контролю можуть бути органолептична (сенсорний аналіз за допомогою органів чуття) та фізико-хімічна оцінка (визначення токсичних елементів, ртуті, олова, миш'яку, пестицидів, антибіотиків, гормональних препаратів, радіонуклідів, сторонніх домішок тощо). Зазначимо, що за допомогою органолептичного аналізу визначаються винятково смакові характеристики досліджуваного зразка, але неможливо оцінити більшість обов'язкових показників щодо безпечності страв. Водночас, фізико-хімічний аналіз проводиться відповідними фахівцями з використанням спеціального обладнання.

Така оцінка не застосовується більшістю закладів ресторанного господарства, оскільки є дороговартісною та довготривалою;

3) вихідний (приймальний) контроль, тобто контроль якості страв власного виробництва, виготовлених напівфабрикатів та купівельних товарів, призначених для продажу. Такий контроль передбачає визначення належної якості виготовлених страв та оцінку їх відповідності до встановлених технологічних умов. На даному етапі виявляються можливі недоліки виробничого процесу.

Характеристику основних етапів проведення контролю якості продукції та послуг ресторанного господарства наведено на рис. 1.

Контроль якості у ресторанному господарстві можна поділити на первинний (оперативний) та загальногосподарський (управлінський). За допомогою контрольних процедур першого здійснюється щоденна перевірка якості товарних запасів; дотримання умов приготування, зберігання та подачі страв власного виробництва; оцінювання виробничо-збутових процесів досліджуваних підприємств. Така перевірка є тільки окремим елементом технологічних процедур управління якістю, а тому впроваджувати її як самостійний вид контролю не доцільно.

У ресторанному господарстві оперативний контроль якості страв власного виробництва може здійснювати бракеражна комісія у складі завідувача виробництвом, технолога, кухаря, інженера, медичного працівника тощо. Завдання комісії полягає в оцінці якості виготовленої продукції за допомогою органолептичного аналізу (зовнішній вигляд, колір, форма, консистенція, прозорість, запах, смак). Крім того, перевіряється фактичний вихід продукції, її температура, правильність зберігання й оформлення тощо. У випадку невідповідності досліджуваної продукції встановленим параметрам бракеражна комісія має право її вилучити з обороту. Для оперативної перевірки якості страв власного виробництва мають бути створенні місця контролю якості, очолювані шеф-кухарем чи кухарем-бригадиром.

За допомогою загальногосподарського (управлінського) контролю, здійснюється оцінка достовірності та ефективності проведених операцій, а також досліджується якість роботи персоналу. Такий контроль проводиться керівництвом закладу, працівниками відділу внутрішнього контролю та іншими посадовими особами.

Залежно від часу проведення, контроль якості продукції та послуг підприємств ресторанного господарства поділяється на поточний, попередній та наступний (рис. 2).

Важливим питанням у процесі контролю якості в ресторанному господарстві є моніторинг термінів придатності товарно-матеріальних цінностей. Такий контроль можна здійснювати шляхом впровадження інтегрованої системи всесвітніх стандартів GS1, яка створена з метою вдосконалення процесів ідентифікації, обліку товарних запасів та перевірки їх відповідності встановленим вимогам; мінімізації бізнес-ризиків; належного управління якістю та логістикою підприємства; ефективної організації інформаційних потоків тощо.

Впровадження системи GS1 у заклади ресторанного господарства створить передумови для отримання вичерпної інформації стосовно конкретного виду товарного запасу, його походження та руху від виробника до кінцевого споживача. Дана система дозволяє простежити і строк придатності активу, що забезпечує підвищення ефективності виробничо-збутового процесу та якості продукції/послуг, а також сприяє зменшенню відходів у зв'язку із псуванням сировини, напівфабрикатів, товарів, продукції.

На зниження дієвості системи внутрішнього контролю у ресторанному господарстві впливає низка чинників (рис. 3).

Рис. 1. Якість ресторанного господарства та послідовність проведення її контролю

----- Методи і методичні прийоми контролю, застосовувані під час оцінки якості

Рис. 2. Контроль якості товарних запасів і послуг на підприємствах ресторанного господарства

Отже, одним із основних факторів, що впливає на результативність діяльності підприємств ресторанного господарства є раціональне управління витратами, в тому числі на якість продукції/послуг. В свою чергу, підвищення ефективності системи контролю якості підприємства залежить від оптимізації витрат на якість.

Висновки. За результатами дослідження сформовано наступні висновки і пропозиції:

1) виробничо-торговельна діяльність підприємств ресторанного господарства повинна підлягати ретельному контролю (від надходження матеріальних цінностей та їх

Рис. 3. Фактори зниження дієвості внутрішнього контролю у ресторанному господарстві

зберігання – до виготовлення страв і їх реалізації кінцевим споживачем), який проводиться у суворій відповідності до внутрішніх нормативів, розроблених управлінською ланкою бізнес-одиниці. При цьому, важливе значення має робота, пов'язана із управлінням закладом харчування у частині якості продукції/послуг;

2) менеджерам підприємств ресторанного господарства необхідно розробити внутрішні документи, що регламентували б ретельний контроль: процесів заготівлі, виробництва та реалізації страв власного виробництва; порядку забезпечення якості та безпечності сировини, напівфабрикатів, товарів, готової продукції;

3) задля забезпечення належної якості виготовленої продукції та наданих послуг ресторанного господарства доцільно ввести добровільну систему ліцензування. Така система повинна передбачати незалежну перевірку підприємства: оцінювання відповідності присвоєного класу умовам виробничо-торговельної діяльності, дослідження якості/безпечності продукції (послуг), атестацію працівників закладу тощо.

Список використаних джерел

1. Маюрникова Л. А. Обоснование необходимости внедрения систем качества на предприятиях общественного питания / Л. А. Маюрникова, Т. В. Крапива, А. А. Кокшаров // Ползуновский вестник. – 2011. – № 3/2. – С. 192-196.
2. Мейес Т. Эффективное внедрение НАССР : учимся на опыте других : пер. с англ. / Т. Мейес, С. Мортимер. – СПб. : Профессия, 2005. – 285 с.
3. Міжнародний стандарт ІСО 8402 «Управління якістю і забезпечення якості. Словник» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gostbank.metaltorg.ru/data/norms_/isj/2.pdf.
4. Правила роздрібної торгівлі продовольчими товарами, затверджені Наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України № 185 від

- 11.07.2003 р. зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0628-03/print1424690957701895>.
5. Усовершенствование методологии бухгалтерского учета и экономического анализа : [монография] / В. Петрова, Р. Бариц. – М. : Финансы и статистика, 1985. – 239 с.
6. Шелегеда Б.Г. Управление предприятиями общественного питания / Б. Шелегеда, А. Савостьянова. – М. : Экономика, 1986. – 175 с.

Цюцяк А. Л. Контроль в системе управления качеством на предприятиях ресторанного хозяйства

В статье охарактеризовано научно-обоснованную систему анализа рисков, опасных факторов и контроля критических точек HACCP и раскрыты основные трудности, обусловленные использованием такой системы в предприятиях питания. Рассмотрены основные виды, методы и методические приемы, использованные при оценке качества продукции и услуг, обоснована необходимость совершенствования системы контроля качества и безопасности продукции на предприятиях ресторанного хозяйства. Охарактеризованы обстоятельства, снижающие эффективность системы внутреннего контроля в исследуемых предприятиях.

Ключевые слова: *качество, безопасность, система HACCP, контроль, расходы, ресторанное хозяйство.*

Tsyutsyak A. L. The control system of quality management at the enterprises of restaurant business

The article characterized scientifically sound system of risk analysis, hazard and control of critical points HACCP, and covers the main difficulties arising from the use of such a system in power plants. The main types, techniques and teaching methods used in the evaluation of the quality of products and services, the necessity to improve the system of quality control and product safety at the enterprises of restaurant economy. Described circumstances, reduce the effectiveness of the internal control system in the investigated companies.

Keywords: *quality, safety, system HACCP, control costs, restaurant management.*

УДК 330.341.1 (477)(100)

Коробка Валентина Миколаївна,
здобувач,
Національного університету біоресурсів і
природокористування України

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙ

У статті обґрунтовано особливості організаційного забезпечення трансферу і комерціалізації інноваційної продукції в Україні і за кордоном, розкрито їх роль у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України. Окрема увага приділяється проблемі інфраструктури підтримки інновацій та бізнесу, яка сформувала різноманітня мереж, організованих за регіональним, національним та інтернаціональним принципом. Вказується на позитивній практиці навчання фахівців у галузі бізнесу та технологій за кордоном. Визначається роль і місце у досліджуваній проблемі системи інноваційного провайдингу.

Ключові слова: організаційне забезпечення інноваційної діяльності, комерціалізація інновацій, інноваційний процес, інфраструктура, трансфер технологій.

Постановка проблеми. Організаційне забезпечення інноваційного процесу залежить від особливостей управління ним на сучасному етапі і нерозривно пов'язане з правовим і фінансовим забезпеченням. Разом з тим вирішення організаційних проблем не виключає централізованого управління створення інноваційної інфраструктури з урахуванням вимог і умов поточного моменту. Багато країн використовували директивний підхід до стимулювання інноваційних процесів на національному та регіональному рівнях (при цьому регіони іноді виступали як об'єкт для експерименту). Однак такий підхід без урахування потреб ринку може мати прямо протилежний ефект. Тому надання підтримки та створення стимулів доцільно здійснювати шляхом вдосконалення управління як державними так і недержавними організаціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії та практики інноваційного розвитку економіки, становлення інноваційного управління та комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності і трансферу технологій досліджували зарубіжні вчені Б. Санто, Б. Твісс, Р. А. Фатхуддінов, Р. Фостер, Ф. Фукуяма, Й. Шумпетер, О. Ю. Юданов, Ю. В. Яковець, а серед вітчизняних – Ю. М. Бажал, В. М. Геєць, Г. М. Добров, М. З. Згуровський, І. І. Лукінов, Б. А. Малицький, М. І. Туган-Барановський. В аграрному секторі економіки України на пошук шляхів інноваційного розвитку галузі спрямовані роботи В. Г. Андрійчука, С. А. Володіна, О. Д. Витвицької, М. І. Кісіля, О. Г. Шпикуляка, М. Ф. Кропивко та ін.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити закономірності та особливості організаційного забезпечення комерціалізації інновацій для розвитку інноваційної сфери в Україні і світі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «комерціалізація технологій» визначає обов'язкове комерційне використання інформації про технологію з обов'язковим отриманням вигоди. Ця вигода в переважній більшості вимірюється в конкретних

грошових одиницях безпосередньо, набагато рідше – у тих же одиницях, але опосередковано, через, наприклад, збільшення ефективності іншої технології. Проте, гроші в цих розрахунках присутні завжди і є визначальним критерієм успішності процесу. У той же час питання про суб'єкт а здійснює безпосереднє використання технології, при комерціалізації не є першорядним, і зокрема, комерціалізацією нерідко намагається зайнятися сам автор, першоджерело нової технології (фізична особа або організація).

Визначальною особливістю передачі результатів наукових досліджень для їх освоєння є створення та розвиток комерційних форм взаємодії науки і виробництва. Аналіз досвіду провідних зарубіжних фірм показує, що ринкова інфраструктура трансферу технологій має досить складну інституційну структуру. До неї входять:

- науково – дослідні установи;
- венчурний фонд;
- фірма венчурного капіталу, що фінансує початок виробництва;
- невелике інноваційне підприємство, яке отримує основну частину прибутку (або швидко розоряються) у перші роки появи нової продукції на ринку;
- велике підприємство, яке виробляє інноваційну продукцію в великих обсягах.

Таблиця 1

Світовий досвід організаційного забезпечення комерціалізації інноваційної продукції

Аспекти організаційного забезпечення	Механізм прийняття рішень	Реалізовані в країнах
1	2	3
Забезпеченість науковим потенціалом	Наявність бізнес структур; Розвиток інноваційних структур; Розвиток кластерних наукових об'єднань.	ЄС Німеччина
Об'єднання науки та виробництва	Створення і розвиток холдингових компаній, які орієнтуються на потреби промисловості і ринку (створення і розвиток спін-офф-фірм, технологічних фірм)	Швеція
Підтримка державою інноваційних пропозицій	Віртуальні наукові інститути діючих фірм і державні наукові інститути; Створення кластерної мережі для державно-приватного співробітництва; Державна підтримка обміну кадрів; Міжміністерська програма кластерних пропозицій – сім програм, направлених вдосконалення і підвищення надійності і гнучкості інноваційної діяльності	Голландія ЄС Німеччина Фінляндія

1	2	3
Оцінка високорентабельних інноваційних розробок для комерціалізації	- Розробка і розвиток механізму інноваційних посередників між державою, наукою, освітою, бізнесом з організації трансферу технологій	ЄС США

За результатами аналізу таблиці 1 можна виділити рівень компетенції та захисту національних інтересів держави, ступінь участі бізнесу та суспільства в інноваційній діяльності та комерціалізації технологій.

Успішне вирішення завдань з організації комплексної системи інфраструктурного (законодавчого, фінансового та організаційного) забезпечення створить необхідні умови для досягнення рівня інтелектуалізації виробництва, наближеного до світового, включаючи формування основ постіндустріального суспільства. При реалізації національних проектів доцільно формувати галузеве і міжгалузеве інфраструктурне забезпечення інноваційної діяльності.

Основними сферами, які вимагають реформування (включаючи реалізацію національних проектів) є:

- ефективна національна інноваційна політика та її реалізація;
- управління інноваційними системами;
- розвиток та підтримка інноваційних кластерів всередині національних інноваційних систем;
- розвиток і підтримка всіх учасників національної інноваційної системи;
- створення і підтримка розвитку інноваційних зв'язків та баз даних з метою полегшення співпраці та партнерства в національній інноваційній системі;
- створення умов для патентування в державному секторі;
- запровадження податкових стимулів для НДДКР у приватному секторі.

В Україні створено структуру, призначення якої – сприяти стимулюванню і задоволенню попиту на ОІВ. Нею стала створена у 2002 році Інтернет-біржа промислової власності (ІБПВ). Її діяльність спрямована на використання сучасних інформаційних технологій для просування науково-технічних досягнень України на світовий та вітчизняний інноваційні ринки. На сторінках ІБПВ винахідник і патентовласник мають унікальну можливість висвітлити для потенційного покупця економічні, екологічні, соціальні та інші переваги, які надає використання даного винаходу, корисної моделі, промислового зразка. Досягнення високого рівня кооперації та інтеграції (кластерне і міжгалузеву співпрацю) випереджається реалізацією програм розвитку муніципальних утворень і територій [3].

Останні дослідження показали, що в Україні існує 147 організацій, зайнятих у сфері інфраструктури інновацій. Сюди входять 16 Технопарків та 24 інноваційних бізнес-інкубаторів. Проте, ці цифри багатьом здаються занадто оптимістичними: згідно з даними Української асоціації інвестиційного бізнесу (УАІБ), з 16 зареєстрованих Технопарків працюють лише 8 [2]. За експертними оцінками, тільки 2 чи 3 з них мають реальні результати. За думкою українських експертів, останнім часом бізнес-інкубатори та бізнес-центри не були успішними. Вони насамперед зосереджувались на загальнокомерційній діяльності, аніж на наданні реальної підтримки інноваційним підприємствам. Справжніх інноваційних проектів було замало, вони були досить незначними і не могли конкурувати з проектами у сфері нерухомості та торгівлі. Подібна ситуація спостерігалась з іншими

організаціями інноваційного та бізнес сектору. Це частково пояснюється тим, що у країні майже відсутні спеціальні (непрямі) форми заохочення для організацій, що працюють у цій сфері.

Система інноваційного провайдингу є сучасним дослідницьким експлерентним («першопроходницьким») комплексом новостворень і нововведень, який ґрунтується на засадах інноваційної філософії як основи наукознавства інноваційної діяльності; наукового інновінгу як основи цілеспрямованої продуктивної творчості; інноваційного консалтингу як основи просування інновацій на ринку; венчурного підприємництва як основи апробації інноваційних технологій і виходу на ринок наукомісткої продукції; наукоємного ринку як основи гармонізації та сумісного функціонування трьох ринкових систем: наукової, інноваційної й підприємницької [1, с. 218].

Інфраструктура підтримки інновацій та бізнесу сформувала різноманітність мереж, організованих за регіональним, національним та інтернаціональним принципом. Додатково, групи, що належать до цієї інфраструктури, мають тенденцію самоорганізовуватись у мережі, що забезпечують особливі види підтримки, такі як, наприклад, трансфер технологій, ділові послуги або підтримка інкубаторів, промислові кластери, фінансування інновацій тощо.

В мережі часто об'єднуються Національні наукові парки. Наприклад, головною метою Асоціації Наукових Парків Великобританії (UKSPA) є здобуття статусу авторитетного органу з планування, розвитку і створення наукових парків, що полегшують та допомагають розвитку та управлінню інноваційних, швидкозростаючих організацій, заснованих на знаннях. Однак участь в UKSPA не обмежується тільки організаціями з Великобританії. Члени UKSPA також активно працюють у таких мережах, як EBAN, EVCA, IRC та Міжнародна Асоціація Наукових на Технологічних Парків [4].

Найбільш поширеними видами юридичних осіб, що обираються мережами у ЄС, є товариства з обмеженою відповідальністю, благодійні товариства, фонди, Європейські групи економічних інтересів (ЄГЕІ) (European Economic Interest Groups – EEIGs) та концерни або проекти, що фінансуються суспільними організаціями. У деяких країнах мережі, що фінансуються за рахунок держави засновуються на спеціальних умовах неприбуткових організацій. Коли державні структури ЄС мають намір заснувати нові мережі, вони можуть публікувати запрошення для надсилання пропозицій або оголошення про тендер. Такий процес звичайно регулюється законодавством про державні закупівлі.

Мережі часто обирають юридичну форму неприбуткової організації. Мережа може отримувати прибуток від певних видів діяльності, наприклад, тренінгів або річних зустрічей, але першочерговою метою засновників мережі залишається не витягування прибутку з мережі, а ре-інвестування цих коштів у функціонування мережі та її подальший розвиток.

Активізувалася практика навчання фахівців у галузі бізнесу та технологій за кордоном. У цьому відношенні показовим є приклад державного підходу до даної проблеми Казахстану: п'ять груп фахівців направлені для навчання в «Innovative Creative Capital Institute» (США), вартість навчання кожного фахівця обійшлася державі в 200 тис. дол. Оскільки бізнес-процеси не можуть повністю збігатися в країнах з різним історичним і економічним рівнем розвитку, Казахстан інвестує кошти у створення власних наукових шкіл, в навчання розвитку лідерства [5].

Важливим кроком у підготовці фахівців для інноваційного сектору економіки стало прийняття нового професійного стандарту з професії «Менеджер інноваційної діяльності в науково-технічній та виробничій сферах», затвердженого Постановою Мінпраці Росії

(№ 34 від 05.03.2004 р.). Необхідність відкриття нової спеціальності в російських вузах обумовлена зростаючим попитом на менеджерів інноваційної діяльності, щорічна потреба в яких тільки з боку Санкт-Петербурзьких промислових підприємств становить 700-1800 чол. [5]. В Україні також відкрита дана спеціальність в 2007 році.

Таким чином, ключовим принципом формування ефективного організаційного управління в інноваційній сфері має стати узгоджена концепція потреб особистості, суспільства і держави з урахуванням реалій інноваційної економіки, створення збалансованого організаційного простору, що припускає наявність розвинених соціальних структур інтегрованих у виробництво, науку і освіту, «інноваційної свідомості» суспільства, високого духовного потенціалу тощо.

Ефективність функціонування міжгалузевих холдингів, кластерів безпосередньо залежить від рівня обумовленості законодавчого та організаційного простору, що є частиною інноваційної інфраструктури, яка в Україні знаходиться на стадії розвитку, а в країнах ЄС, наприклад, існує в стадії взаємної гармонізації та інтеграції. Саме держава відповідає за створення та розвиток «інженерних мереж», пілотної інфраструктури, яка може мати різні організаційні форми: технопарки, наукові парки та інші інструменти територіального розвитку.

Висновки. У перехідний до інноваційної економіки період держава зобов'язана бути лідером і активним учасником інноваційних процесів, використовувати досвід інших країн і приймати рішення, адекватні умовам і національним інтересам України. Основні завдання повинні бути направлені на:

- гармонізацію правових та економічних умов комерціалізації та передачі технологій;
- забезпечення моніторингу правової захищеності національних наукових розробок при міжнародній передачі технологій ;
- вдосконалення нормативно – правової бази з урахуванням національних інтересів та міжнародних норм і правил, домовленостей і договорів, угод і конвенцій;
- реалізація цих завдань може бути позиціонована як результат міжгалузевого національного проекту підвищення ефективності комерціалізації результатів наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Володін С. А. Теоретико-методологічні та організаційні засади інноваційного провайдингу на наукоємному аграрному ринку / С. А. Володін. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2007. – 384 с.
2. Український діловий інформаційний каталог [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.udik.com.ua/>.
3. Український центр інноватики та патентно-інформаційних послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// www.ip-centr.kiev.ua](http://www.ip-centr.kiev.ua)
4. EUREKA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eureka.be>.
5. Index of Economic Freedom – Heritage_Foundation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.heritage.org/index/>.

Коробка В. М. Организационное обеспечение коммерциализации инноваций

В статье обоснованы особенности организационного обеспечения трансфера и коммерциализации инновационной продукции в Украине и за рубежом, раскрыто их роль в обеспечении инновационного развития экономики Украины. Особое внимание уделяется

проблеме инфраструктуры поддержки инноваций и бизнеса, которая сформировала разнообразие сетей, организованных по региональному, национальному и международным принципам. Указывается на положительной практике обучения специалистов в области бизнеса и технологий за рубежом. Определяется роль и место в исследуемой проблеме системы инновационного провайдинга.

Ключевые слова: *организационное обеспечение инновационной деятельности, коммерциализация инноваций, инновационный процесс, инфраструктура, трансфер технологий.*

Korobka V. M. Organizational support commercialization of innovations

In the article the features of organizational support transfer and commercialization of innovative products in Ukraine and abroad, revealed their role in the innovative development of the Ukrainian economy. Particular attention is paid to the infrastructure to support innovation and business, which has formed a variety of networks, organized on a regional, national and international principles. Indicates a positive practice of training specialists in the field of business and technology abroad. The role and place in the researched topic of innovation provayding.

Key words: *organizational support for innovation, commercialization of innovation, process innovation, infrastructure, technology transfer.*

УДК 337.643.151

Рижий Ігор Борисович,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри журналістики та інформації
Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького

СТВОРЕННЯ РЕКЛАМНОГО ПРОДУКТУ

У статті розглядаються процес, основні етапи, форми та методи створення рекламного продукту, аналізується їх роль і значення для досягнення необхідного результату – ефективного рекламного звернення. Розглядається сутність унікальної торгової пропозиції, досліджуються передумови, які потрібні для її формування. Особлива увага приділяється аналізу загальних принципів розробки рекламного тексту, критеріїв застосування раціонального та емоційного підходів до визначення його змісту.

Ключові слова: цільова аудиторія, евристичне мислення, мозковий штурм, навіююча реклама, порівняльна реклама, спростовуюча реклама, жорстка реклама, м'яка реклама, трансформуюча реклама.

Постановка проблеми. Однією з характерних рис сучасного ринку реклами в Україні є висока конкуренція серед його учасників. При цьому з плином часу вона не тільки не знижується, а стає все більш гострішою, а сам ринок – все більш динамічним. В цих умовах постійно зростають вимоги, які висувають рекламодавці рекламним агентствам щодо ефективності рекламних звернень. В свою чергу, ефективність рекламних звернень в значній мірі залежить від якості рекламного продукту. Саме тому проблема створення рекламного продукту вимагає прискіпливої уваги, як теоретиків, так і практиків реклами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній вітчизняній і західній літературі велика увага приділяється аналізу процесу створення рекламного продукту. Значний внесок в розроблення цієї проблематики зробили такі вітчизняні вчені, як Є. Ромат, Ю. Миронов, Р. Крамар, Т. Лук'янець. Глибоко досліджуються ці проблеми в працях зарубіжних вчених, зокрема, в роботах Ф. Джефкінса, Р. Рівса, А. Мудрова, У. Уеллса та інших.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд процесу, основних етапів, форм та методів створення рекламного продукту, його значення і ролі в реалізації рекламної політики. Завдання статті: проаналізувати зміст, форми та методи створення рекламного продукту як одного з найважливіших засобів рекламного впливу на споживачів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес створення рекламного повідомлення ділиться на декілька послідовних етапів, які розглянемо на прикладі розробки рекламного оголошення для преси:

- 1) пошук ідеї – творчий початок створення рекламного повідомлення;
- 2) розробка рекламного тексту – робота над основною частиною реклами;
- 3) розробка образотворчого рішення і підготовка оригінал-макету – створення остаточної версії реклами.

Аналогічні етапи, які враховують специфіку каналу розповсюдження реклами, існують для розробки інших видів реклами.

Перший етап: пошук ідей.

Творчий процес починається зі знайомства з чітко сформульованими пропозиціями, які зазвичай розробляються на основі маркетингових досліджень і технічних описів товару. Вся інформація використовується при розгляді різних ідей з метою знайти єдину, яка повністю відповідатиме завданням. Тобто творчий процес починається тільки після закінчення попередніх досліджень.

Творча команда повинна мати якомога більше достовірної інформації за наступними напрямками: про компанію та її продукцію, про конкурентів, а також про цільову аудиторію (її мотивація, бажання, специфіка її мови – наприклад, це важливо знати, якщо робота ведеться на молодіжну цільову аудиторію).

На цьому етапі творча команда прагне сформулювати так звану унікальну торгову пропозицію (УТП). Поняття УТП було введено в практику американським рекламистом Россером Рівсом в 1960 р і викладено в його книзі «Реальність у рекламі». Сенс УТП полягає в тому, що рекламне звернення має містити цікаву, аргументовану пропозицію, адресовану споживачеві. Така пропозиція підкреслює переваги товару і за своїм змістом і формою в жодному разі не повинна бути схожою на рекламу конкурентів. Ці риси і надають рекламі ту унікальність, яка приваблює споживача. Вважається, що для більш точного формулювання УТП потрібне ретельне вивчення товару і думки споживача про нього. Коли знайдена суть УТП, то створення рекламного звернення стає досить нескладною справою, позаяк розробка УТП є, по суті, тим же самим, що і пошук самої рекламної ідеї [7].

У процесі з'ясування фактів з'являється основа для докладного обговорення завдань, що стоять перед рекламою. Тобто факти є відправною точкою всього творчого процесу.

Після осмислення інформації творчий процес переходить безпосередньо в стадію розробки ідей. На цьому етапі важливо:

- сформулювати остаточну ідею після обговорення якомога більшої кількості можливих варіантів;
- розвинути обрану ідею шляхом її вдосконалення за допомогою модифікацій, комбінацій і т.д.

При формулюванні рекламної ідеї, в процесі її пошуку, в творчій команді обговорюються різні питання, які допомагають розробці ідей.

Організація роботи рекламистів з рішення творчих завдань може бути побудована за різними методичним схемами. Ось три з них.

1. Метод евристичного мислення передбачає визначення кількох найбільш важливих параметрів товару в межах поставленого завдання. Наприклад, для швидкорозчинного супу (вельми популярного сьогодні) задається ситуація, в якій він використовується. При цьому вказується, яка буде користь від його вживання, також іноді визначаються характеристики героїв, які беруть участь у рекламному зверненні.

2. Мозковий штурм характеризує процес розробки ідей у творчому колективі. Для цього зазвичай формується група з кількох людей. Основна вимога цього методу – відсутність критики пропозицій, які подаються, під час обговорення. До певного часу не даються оцінки пропонованих ідеям. Головна мета – отримати якомога більше ідей.

3. Технологія синектики, на відміну від методу мозкового штурму, навпаки, стимулює дискусію навколо однієї основної ідеї, яка відповідає вимогам попередньо визначеної задачі.

Другий етап: загальні принципи розробки рекламного тексту.

Текстова основа рекламного звернення – письмовий виклад найбільш важливих аргументів і закликів, які повинні допомогти вирішити поставлені завдання. На радіо і телебаченні укладач тексту є автором сценарію. Написання рекламного оголошення з довгим текстом не завжди буває складнішим, ніж з коротким, але яскравим. Розмір тексту в рекламному оголошенні визначається насамперед тим товаром, що рекламується, і цілями реклами. Наприклад, довгі тексти зазвичай застосовуються для реклами технічно складних товарів, перед покупкою яких споживач довго роздумує. Щоб написати текст, який буде повністю відповідати всім вимогам, рекламисти дотримуються деяких принципів, а саме:

- вивчають рекламований товар і його попередню рекламу, а також рекламу конкурента;
- аналізують відгуки споживачів цього товару.
- Крім цього, відомо, що незалежно від засобів поширення інформації реклама ефективніше, якщо вона:
- проста за змістом (містить одну або дві ключові ідеї);
- конкретна (використовує факти, важливі деталі);
- вказує на переваги або унікальність рекламованого товару;
- може бути представлена в різних варіантах протягом всієї рекламної кампанії (тобто є еластичною).

У рекламному оголошенні завжди присутня назва марки і вказується основна вигода для споживача, а текст закінчується зазвичай наполегливими закликами до дії. Повідомлення повинно бути істотним за змістом, а стиль рекламного оголошення не повинен радикально змінюватися протягом життєвого циклу рекламованого товару.

Третій етап: підготовка остаточного оригінал-макету рекламного оголошення.

Цей етап є одним з найважливіших в роботі над рекламою, оскільки в єдине ціле збираються всі елементи рекламного оголошення – текст і графіка у вигляді фотоілюстрацій або малюнків, підбираються шрифти, колірна гамма. Визначається остаточний вигляд рекламного оголошення. У результаті створюється оригінал-макет, який йде у виробництво [6].

У рекламному зверненні ілюстрації часто мають вирішальне значення. В якості ілюстративного матеріалу використовують малюнки або фотографії, а також важливу роль відіграють колірне, композиційне і шрифтове рішення.

Процес підготовки ілюстрацій рівнозначний процесу складання тексту, особливо, якщо мета реклами – привернути увагу до самого товару. Як при складанні тексту, так і при виборі образотворчого рішення, творчі співробітники завжди пам'ятають, що реклама повинна бути цікавою і зрозумілою аудиторії.

Інше правило – рекламне оголошення обов'язково має включати зображення товарів даної марки. При використанні стратегії споріднених товарів головну роль в оголошенні грає назва компанії-виробника, наприклад «Sony», «Panasonic» або «Philips». В інших випадках компанія-виробник в рекламі може навіть не згадуватися, наприклад.

Використання кольорової або чорно-білої реклами диктується тільки загальними завданнями образотворчого рішення, позаяк їх вплив на споживача є приблизно однаковим.

Після закінчення цієї роботи затверджується оригінал-макет, і на цьому завершується творчий період роботи над рекламою.

Творча робота, про яку ми говорили вище, може розвиватися двома основними шляхами, які й визначають характер створюваної реклами. Для втілення рекламної ідеї існує раціональний і емоційний підходи [6].

Раціональний творчий підхід.

Цей підхід породжує такі види раціональної реклами:

- навіююча реклама;
- рекомендаційна (персоніфікована) реклама;
- порівняльна реклама;
- прищеплююча реклама;
- спростовуюча реклама.

Раціональна реклама інформує споживача, впливаючи на його розум. Вона вдається до аргументів з метою переконання. В ній більше уваги приділяється тексту, а для посилення його впливу використовуються креслення, схеми, зображення зовнішнього вигляду товару.

Навіююча реклама. Створюється на основі використання однієї з розроблених теоретичних моделей впливу реклами на споживача. Таких розробок, починаючи з 1855 р, було зроблено більше десяти.

Навіююча реклама ґрунтується на основі теоретичних розробок, які з'єднують в єдину послідовність події, які відбуваються після першого отримання споживачем рекламного звернення. Вона працює таким чином, що потенційний споживач на першому етапі або просто отримує інформацію про товар, або починає впізнавати марку товару, або реклама просто визначає потреби і бажання споживача, а на заключному етапі (після чергового перегляду реклами) споживач робить конкретні дії, а саме – здійснює покупку. Тобто він, завдяки впливу реклами, проходить певні етапи у формуванні свого рішення про покупку.

Різні моделі рекламного впливу на споживача використовуються розробниками реклами виходячи з конкретних завдань. При цьому в кожній з них існують чотири фази такого психологічного впливу – когнітивна, афективна, сугестивна і конативна.

Найвідомішою моделлю впливу, іншими словами рекламної формулою, є АИДА (AIDA, 1896 р.) – аббревіатура англійських слів: attention – interest – desire – action; увага, інтерес, бажання, дія.

Формування рекламного звернення на підставі моделі ДАГМАР (DAGMAR), створеної в середині минулого століття, передбачає проходження також чотирьох фаз, але інших у порівнянні з формулою АИДА: впізнавання марки, інформування про якість, переконання, дія. Написання моделі також побудовано на аббревіатурі англійських слів: defining advertising goals – measuring advertising results; визначення рекламних цілей – вимірювання рекламних результатів.

Незважаючи на різну схему кожної з цих моделей, всі вони орієнтують споживача на здійснення покупки, як би «навіюють» йому необхідність покупки рекламованого товару. Очевидно, що через створення та розповсюдження таких моделей впливу на споживача і виник міф про «навіюючу здатність реклами», про її «чаклунські чари». А це – лише наукове, з точки зору психології, пояснення процесів прийняття рішень, яке дозволяє рекламистам правильно розставляти акценти в рекламному зверненні, проводити ефективні рекламні кампанії.

Рекомендаційна реклама. Використовує прихильників рекламованої марки і є прикладом реклами, орієнтованої на джерело звернення. У цьому випадку прихильники рекламованої марки, які знімаються в рекламі, повинні мати цілком певні якості, наприклад фізичну привабливість, престижний вид та ін. Наприклад, актор Вахтанг Кікабідзе рекомендує носити цирконієві браслети або інший актор Микола Фоменко рекламує високоякісне масло для автомобіля.

Порівняльна реклама. Така реклама, в якій порівнюються два або більше конкретних товарів за своїми параметрами. (В окремих країнах існують обмеження на такий вид реклами. Так. В США її узаконили лише в 1971 р.). З точки зору стратегії така реклама більше підходить для товарів, які є товарами так званого другого плану, ніж для марок-лідерів. Використовуване в рекламі порівняння може бути явним або прихованим; вербальним або візуальним; порівняння може свідчити про повну або часткову перевагу за деякими параметрами [4].

Прищеплююча реклама. Це реклама, яка прагне виробити у споживача імунітет проти аргументів, наведених в рекламних оголошеннях фірми-конкурента. Її завдання – знизити сприйнятливості споживача стосовно аргументів конкурента, коли він у подальшому розгорне свою рекламну кампанію. Переконати споживача, який в даний час віддає перевагу одній торговій марці, як можна довше зберігати таке ставлення. Для досягнення цих цілей існує один рецепт – необхідно створювати рекламні пропозиції більш привабливими, ніж у конкурентів, з використанням «м'яких» контраргументів.

Спростовуюча реклама. Призначається для боротьби з «випадами» конкурентів. Таке рекламне звернення забезпечує високу стійкість проти впливу конкурентів у порівнянні із звичайною підтримуючою рекламою. Вона звертається до явно висловлених або прихованих тверджень порівняльної реклами конкурентів з метою їх спростувати, замість того, щоб тільки описувати переваги марки.

Спростовуюча реклама виявляється дієвою, тому що вона:

- 1) стимулює споживачів до дії більше, ніж підтримуюча реклама;
- 2) своїми контраргументами спростовує зустрічні претензії конкурентів і, отже, різко знижує ефективність їх впливу;
- 3) в той же час містить і деяку підтримуючу інформацію, правда, в меншому обсязі, будучи тим самим одним з видів комплексної реклами.

Одним з недоліків спростовуючої реклами є те, що вона розширює знайомство з товарами конкурентів і таким чином може підвищити їхню популярність. Проте це більш кращий підхід до поведінки рекламодавця на ринку, що дозволяє створити умови, які посилюють б прихильність споживача до свого товару, і захистити його від конкурентного впливу.

Емоційний творчий підхід.

Цей підхід створює різні види емоційної реклами. Така реклама звертається до почуттів та емоцій споживача, використовує приховані мотиви, натяки і підказки. Вона впливає завдяки асоціативному вирішенню творчих завдань, демонстрації певних ситуацій, в яких бере участь рекламований товар.

За характером впливу на споживача емоційне рекламне звернення може бути жорстким або м'яким.

Жорстка реклама переслідує короткострокові цілі, а саме: переконати споживача негайно зробити покупку за допомогою наполегливих звернень, таких як: «Запаморочливо низькі ціни!» Або «Не пропусти цінопад!». За способом вираження вона близька до

заходів стимулювання збуту (наприклад, розпродаж за зниженими цінами) і часто їх супроводжує.

М'яка реклама створює сприятливе уявлення про товар або торгову марку. Перед нею стоять середньострокові цілі: завдяки використанню асоціацій в рекламному зверненні викликати у певної цільової аудиторії позитивні емоції стосовно рекламованого товару з тим, щоб надалі у споживача виникло відчуття вигоди в його придбанні і призвело до думки про необхідність покупки.

Емоційна реклама повинна викликати почуття співпереживання і бути правдоподібною. Тільки в цих випадках вона досягне очікуваного ефекту. Правдоподібна переконливість збільшує емоційну реакцію споживача. Чим вище вдається в рекламі підняти ступінь співпереживання, тим більше вірогідність появи емоційної реакції і, як наслідок, схвалення рекламованого товару. Для цього використовується драматична реклама. Такий підхід допомагає залучити споживача в дію, що відбувається. Однак не слід перетинати певну межу з прагненням увести споживача якнайдалі в процес співпереживання. Треба бути обережним, інакше вийде зворотний ефект.

Ностальгічні спогади у рекламі часто відіграють дуже позитивну роль щодо споживача до товару. Цей аспект в даний час сильно проявляється в нашій рекламі. Рекламодавець прагне змусити споживача згадати минуле, пропонуючи йому відповісти на питання: «А ви пам'ятаєте?». Наприклад, цукерки рекламуються під слоганом: «Знайомий з дитинства смак!» Або реклама самого популярного в СРСР сорти індійського чаю, упакованого в коробки із зображенням слона, має звернення до споживача: «Той самий чай!».

Сильну емоційну реакцію викликає у споживача гумористична форма подачі реклами. Психологи виявили закономірність, що люди, які ставляться з оптимізмом до навколишнього світу і з гумором до себе, набагато більш привабливі і приймають більше правильних рішень, ніж ті, хто цими якостями не володіє.

Як правило, люди із задоволенням сміються над жартом чи анекдотом. І гумористичний підхід там, де це можливо, обов'язково привертає увагу споживача до товару. Але гумор – справа тонка і делікатна. Легко можна все зіпсувати і замість запланованого сміху викликати у споживача різке обурення. А в підсумку отримати негативний результат: споживач відвернеться від товару. Але якщо все вдало продумано і виконано, то успіх гарантований!

Трансформуюча реклама. Вона розвиває асоціації в тому напрямку, коли користування рекламованим товаром трансформується для споживача в нове своєрідне відчуття. Так, якщо ти віддаєш перевагу горілці «Флагман», значить ти – мужній і сильний духом чоловік, дуже схожий на тих, хто зображений в серії рекламних плакатів. Цей вид реклами найчастіше ідеалізує товар до такої міри, що він оточується ореолом романтики. У такій ситуації споживач неодмінно згадує образи, показані йому в рекламі.

Канали розповсюдження реклами настільки сильно відрізняються один від одного, що це неминуче позначається на створенні рекламних продуктів для кожного з них, при цьому зберігається єдиний спільний підхід. Тому зупинимось на деяких таких особливостях.

Особливості телевізійної реклами.

Основою як телевізійного ролика, так і кінореклами є сценарій. Він повністю враховує можливості, що надаються телебаченням або кіно для демонстрації товарів у дії, докладного показу товару крупним планом, використання спецефектів. Рекламне

звернення триває дуже короткий проміжок часу, тому в ньому неможливо передати багато інформації, але часте згадування назви марки дозволяє споживачу краще її запам'ятати.

Реклама приймається більш прихильно, якщо товар знятий так, що виглядає крупніше, могутніше, переконливіше.

Демонстрація переваг рекламованого товару – це аргумент на користь переконливості телевізійної реклами. Незважаючи на широкі візуальні можливості цього каналу розповсюдження реклами, текст також відіграє надзвичайно важливу роль.

Особливості реклами в пресі.

Одним з ключових елементів рекламного оголошення в пресі є заголовок, який повинен залучати читача до основного тексту реклами. Це найкраще, що може бути досягнуто за допомогою заголовка, націленого на особисту зацікавленість читача. Залученню уваги читача сприяє, наприклад, висловлювання нового погляду на відомі йому речі [5].

У більшості випадків при читанні друкованої реклами споживачі рідко йдуть далі заголовка, що ставить складні додаткові завдання перед рекламистами. Рекламне оголошення слід розробити так, щоб його дизайн дозволяв би читачеві швидко і без труднощів зрозуміти ідею рекламного повідомлення.

Текст самого рекламного повідомлення повинен відповідати темі заголовка, бути читабельним, конкретним і цікавим, позаяк ніщо не обмежує читача в часі.

Обсяг тексту диктується необхідністю повного розкриття закладеної рекламної ідеї. Для цього часто використовуються підзаголовки і оригінальні підписи під ілюстраціями. Ефективний прийом рекламного оголошення – сюжетне звернення. Завдяки такому прийому у читача виникає відчуття участі в рекламному сюжеті [2].

Рекламна інформація краще запам'ятовується, якщо використовуються як вербальні, так і візуальні засоби, а також, якщо в складових частинах рекламного оголошення обігрується одна і та ж ідея.

Радіореклама.

Основне завдання для рекламиста, що створює рекламне повідомлення для передачі по радіо, – написання тексту, який змушує працювати уяву слухача. Особливістю радіореклами є використання мови при відсутності зображення. Враховуючи це, для легшого сприйняття реклами слухачами при її підготовці прагнуть до того, щоб текст був стислим, обґрунтованим, дотепним, фрази короткими. Важливо заволодіти увагою слухачів уже на початку звернення.

Реклама прагне залучити слухача в оповідання, чим би він не був зайнятий під час трансляції. Це досягається за допомогою голосів диктора або акторів, музики, звукових ефектів і, звичайно, самого характеру тексту.

Створення звукових ефектів – другий за важливістю елемент для радіореклами після тексту, воно посилює вплив уявних образів, викликає у слухача почуття, про які нічого не говорилося в тексті. Такі ефекти збільшують привабливість реклами, полегшують запам'ятовування і впізнавання рекламних тверджень. У радіореклами частіше, ніж де-небудь, називають марку товару і основні вигоди від його придбання.

Зовнішня реклама.

Відмінною рисою цих розробок є те, що рекламне звернення має бути гранично лаконічним, коротким і яскравим, оскільки сприймається рекламоотримувачем з вікна автомобіля або міського громадського транспорту під час руху по вулиці протягом всього 5-6 секунд.

Реклама, розміщена на щитах, добре запам'ятовується, якщо вона складається всього з декількох слів, написана великим шрифтом, використовує яскраві фарби і розташовується на правій стороні вулиці по ходу руху автотранспорту. Велика графіка має особливий психологічний ефект впливу, працює 24 години на добу. Також важливу роль для сприйняття відіграють такі параметри, як кут зору, точка огляду, висота розміщення, сектор охоплення, освітлення.

Інтернет-реклама.

В останні роки став швидко розвиватися зовсім новий вид реклами – реклама в Інтернеті, який вже віднесено до основних видів реклами. Специфіка цього виду реклами криється в її розміщенні: невеликий розмір «рекламного» вікна, тобто поля, де відтворюється саме рекламне звернення. Це вимагає від рекламистів зовсім інших, ніж в інших каналах поширення, підходів. Рекламні банери, розташовані на серверах, як правило, яскраві, помітні і привабливі. Вони бувають як статичними, так і динамічними, супроводжуються звуковими ефектами. Оскільки користувач Інтернету (потенційний споживач товару) практично не обмежений у часі, то в такій рекламі часто дається докладний опис товару.

Висновки. З вищевикладеного випливає, що на першому етапі творча команда прагне сформулювати унікальну торгову пропозицію (УТП). Така пропозиція підкреслює переваги товару і за своїм змістом і формою в жодному разі не повинна бути схожою на рекламу конкурентів.

На другому етапі створюється текстова основа рекламного звернення – письмовий виклад найбільш важливих аргументів і закликів, які повинні допомогти вирішити поставлені завдання. На третьому етапі здійснюється підготовка остаточного оригінал-макету рекламного оголошення. Цей етап є одним з найважливіших в роботі над рекламою, оскільки в єдине ціле збираються всі елементи рекламного оголошення.

Отже, загальна схема виробництва рекламного продукту виглядає наступним чином. Кінцевий результат першого, творчого етапу створення рекламного продукту, як ми бачимо, полягає в утвердженні оригінал-макету для друкованої реклами або кіно- або аудіо-сценарію. Після цього рекламне агентство починає новий етап, етап виготовлення розробленої реклами. Як правило, цей етап відбувається поза рекламним агентством.

Рекламні агентства вибирають собі постачальників (або підрядників): друкарню для виготовлення друкованої реклами й великоформатних плакатів для зовнішньої реклами, фотостудію, кінокомпанію з виробництва рекламних роликів (продакшн компанію), фірми, що виготовляють POS-матеріали та сувеніри

Список використаних джерел

1. Бернет Дж. Маркетинговые коммуникации: интегрированный подход [Текст] / Бернет Дж.; пер. с англ.; под ред. С. Г. Божук. – СПб. : Питер, 2001. – 864 с.
2. Джефкінс Ф. Реклама : практ. посібник : [Текст] / доповнення і редакція Д. Ядіна. : пер. з 4-го англ. вид. – К. : Знання ; КОО, 2001. – 456 с.
3. Лейн У. Р. Реклама [Текст] / У. Р. Лейн, Дж. Т. Рассел. – СПб. : Питер, 2004. – 537 с.
4. Лук'янець Т. І. Рекламний менеджмент : навч. посібник / Т. І. Лук'янець. – К. : КНЕУ, 2003. – 440 с.
5. Миронов Ю. Б. Основи рекламної діяльності : навчальний посібник. [Текст] / Ю. Б. Миронов, Р. М. Крамар. – Дрогобич : Посвіт, 2007. – 108 с.

6. Мудров А. Н. Основы рекламы : учебник [Текст] / А. Н. Мудров. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Магистр, 2008. – 397 с.
7. Ривс Р. Реальность в рекламе : пер. с англ. [Текст] / Р. Ривс. – М. : Соверо, 1992. – 360 с.
8. Уэллс У. Реклама: принципы и практика / У. Уэллс, Дж. Бернет, С. Мориарти. – СПб. : Питер, 1999. – 797 с.

Рыжый И. Б. Создание рекламного продукта

В статье рассматриваются процесс, основные этапы, формы и методы создания рекламного продукта, анализируется их роль и значение для достижения необходимого результата – эффективного рекламного обращения. Рассматривается сущность уникального торгового предложения, исследуются предпосылки, необходимые для его формирования. Особое внимание уделяется анализу общих принципов разработки рекламного текста, критериев применения рационального и эмоционального подходов к определению его содержания.

Ключевые слова: целевая аудитория, эвристическое мышление, мозговой штурм, внушающая реклама, сравнительная реклама, опровергающая реклама, жесткая реклама, мягкая реклама, трансформирующая реклама.

Ryzhy I. B. Creation of advertising product

The article touches upon the process, main steps, forms and methods of advertisement product creation. Their role is being analysed for the achievement of the necessary result – effective advertising appeal. The author reviews the essence of the unique trading proposal and researches the conditions which are needed to form it. Special attention is paid to the analysis of the main principles that are used in the development of advertising text and the criteria that defines the usage of rational and emotional approach and its contents.

Key words: target audience, heuristic thinking, brainstorming, inspiring advertising, comparative advertising, refuting advertising, tough advertising, soft advertising, transforming advertising.

УДК 330.8 (477)

Федик Лідія Богданівна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і
права
Івано-Франківського університету права імені
Короля Данила Галицького

Івашків Тарас Степанович,
кандидат економічних наук, доцент,
декан економічного факультету
Івано-Франківського університету права імені
Короля Данила Галицького

ЕКОНОМІЧНІ ПОГЛЯДИ МИТРОПОЛИТА А. ШЕПТИЦЬКОГО

На основі основних творів аналізуються погляди А. Шептицького щодо організації економічного життя. Економічні погляди митрополита були тісно пов'язані з його практичною діяльністю. Показано, що митрополит користувався рядом економічних категорій, а також був обізнаний з сучасними йому теоріями економічного розвитку. Економічні питання розглядалися у взаємозв'язку з соціальними та етичними.

Ключові слова: митрополит, А.Шептицький, капітал, праця, власність, соціалізм, користь, ліберальна теорія.

Постановка проблеми. Коли говоримо про сучасний економічний розвиток та економічні системи, то маємо на увазі переважно американські, німецькі, скандинавські, французькі моделі, при цьому забуваємо, що ці моделі створені відповідним культурним середовищем, зумовлені світоглядом того чи іншого народу, тоді як у нас були свої моделі економіки, які принесли певний успіх і могли навіть слугувати прикладом для інших країн. Досі ми до кінця не оцінили нашу спадщину, соціально-економічні ідеї та погляди українських діячів, які сформувалися під впливом певних соціально-економічних реалій і водночас здійснювали зворотній вплив на їх розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники зосереджували увагу переважно на соціальному вченні А.Шептицького. Економічні ідеї митрополита та його практичну діяльність у господарській сфері частково розглядали Л.Гентош [6], С.Злупко [2], А.Кравчук, Ю.Рибак [7]. Однак діяльність і творча спадщина митрополита настільки значна, що дозволяє доповнити і розширити наявні дослідження з цієї проблематики.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення основних економічних поглядів А.Шептицького, а також розкриття розуміння митрополитом основних категорій господарської системи, зокрема праці, власності, капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність митрополита припала на період значних змін як у світовій економіці, так і краю: від зародження капіталістичних відносин у Галичині до світової економічної кризи кінця 1920-х рр. та економічної розрухи зумовленої світовими війнами. Діяльність А.Шептицького охоплює мало не всі галузі народного господарства – торгівлю, промисловість та сільське господарство й окреслює шляхи його розвитку: «Ми всі думаємо про цей поступ і бажаємо своєму народові всесторонньо кращої будучности. Всі здаємо собі справу з того, на чому цей поступ має полягати. Розуміємо, що треба нам звернути особливішу увагу на стан

рільників, яких надмірне зубожіння і темнота видається часом непоборною перепорою до поступу... Мусимо вжити всіх можливих способів до здвигнення промислу, без котрого рільництво в наших часах не може утриматися. Мусимо на цілій лінії взяти в руки торгівлю, організувати в усіх селах всі ті установи, що яким-небудь способом допомагають людям у їхньому житті і праці. Нема одної галузі культурного і економічного життя в нашому народі, в котрому ми зробили б хоч соту частину того, що потрібне. Сто разів більше, як у кожного іншого народу, треба нам іще думати про поставлення самих підвалин нашої хати, про цілу економічну сторону народного життя, без якої навіть найсвітліше політичне положення завжди буде безглузде і безхосенне» [7, с. 211].

Митрополит активно сприяв організації та розвитку українського кооперативного руху та, як би ми тепер сказали, малого бізнесу. Він неодноразово у своїх пастирських листах та звертаннях до вірних та духівництва наголошував на потребі розвитку власного кооперативного руху, рівно ж і на активній підтримці греко-католицьким духівництвом цих процесів. Посвячуючи прапор української кооперації 3 червня 1934 р. митрополит сказав: «На кооперації в переважній частині спирається добробут народу. Через кооперацію, через організацію, через скупчування наших сил, через порядок і єдність ми вдесятеро множимо наші економічні сили, наш добуток» [6].

Митрополит мав надзвичайний підприємницький хист і був відкритим до інновацій. Він інвестував у нафтовидобуток, нерухомість у Європі, був відомий в ділових колах не лише Австро-Угорщини, а й Англії, Німеччини, Італії, Швейцарії, Нідерландів. Він був партнером багатьох європейських банків, будівельних і брокерських контор. Доходи від бізнесу спрямовував у майбутнє: освітні, соціальні проекти, чимало з яких працюють і розвиваються тепер [1].

А.Шептицький будучи власником багатьох маєтків вдало здійснював керівництво ними, а також надавав фінансову підтримку значній кількості господарських установ «Сільському Господарю», «Народній Торгівлі», «Маслосоюзу», українському ремісничо-промислому товариству «Зоря». Присутність митрополита у фінансово-банківській сфері Галичини була важливою і значною. Кошти, котрі були в розпорядженні митрополита, прибутки від архидієцезіальної власності та більшість фінансово-економічних проектів здійснювалися через галицькі банківські установи, що були акціонерними товариствами, де акціонерами були у переважній більшості українці.

Відсутність великого українського бізнесу фактично штовхнула митрополита до заснування декількох дуже серйозних бізнесових проектів. Він фактично став найбільшим підприємцем серед української громади Галичини [6]. Тому економічні погляди митрополита тісно перепліталися з практичною діяльністю.

Митрополит був яскравим представником християнсько-демократичної течії в економічній думці на зламі XIX і XX століть на Західній Україні. В своєму першому посланні до вірних «Праця і ощадність» (1899 р.) митрополит закликає селян до працьовитості, ощадності і тверезості. А.Шептицький бачив необхідність у збагаченні людей, але при цьому наголошував, що воно корисне, коли охоплює широкі верстви населення, а не поодинокі особи. Рівень розвитку і багатства економічної системи складає не лише сукупність накопичених багатств та поточних доходів, а й рівень та якість життя населення. При цьому митрополит зауважував, що рівень життя населення повинен відповідати тому соціальному становищу, яке займає конкретна людина. Це досягається за допомогою рівномірного розподілу багатства між усіма верствами суспільства, яке можливо досягти за умови рівноваги прав і обов'язків. Економічна політика не повинна

базуватися на особистому інтересі, оскільки у кожного є свій інтерес, що унеможлиблює утримання рівноваги у суспільстві [8, с. 50].

А.Шептицький вважав, що формування у людей активної економічної свідомості є найбільшим гарантом їх соціальної захищеності [2, с. 219-224]. Будь-яке суспільство є слабким, якщо не має власного виробництва або в якому торгівля знаходиться в руках іноземного капіталу [8, с. 55-56]. Митрополит окрім зауважень давав практичні рекомендації щодо продажу товару, де треба встановити ринкову кон'юнктуру та прийняти рішення. Наприклад, у пастирському посланні «О квестії соціальній» (1904 р.) перш ніж продати ліс, він рекомендує дізнатися його вартість на місцевому і світовому ринках, оскільки за умов дефіциту дерева у світі, його вартість буде різною. Тобто А.Шептицький закликав розвивати підприємницький дух та комерційні навички.

Митрополит як справжній економіст оперував рядом економічних категорій, такими як капітал, праця, заробітна плата, товар, попит, пропозиція, власність.

А.Шептицький усвідомлював, що капіталізм має ряд негативних сторін. Капіталізм зумовив накопичення золота і багатства одними верствами населення, і, зубожіння та безробіття інших, що, в свою чергу, привело до початку Першої світової війни [4, с. 470].

Саме поняття «капітал» митрополит визначав як значну грошову масу, яка використовується для купівлі, обміну чи продажу товарів і послуг. Чим більший капітал, тим він сильніший, і, в результаті, менший капітал або поглинається більшим, або знищується. Особливо небезпечним є монополізація капіталом певної галузі, оскільки це зумовлює нав'язування ним усім іншим учасникам економічних відносин своїх умов. Монополізація відбувається в результаті об'єднання ряду менших капіталів для захоплення певної галузі. Як приклад А.Шептицький наводить Америку, де такі об'єднання почали називатися трестами і повністю охопили окремі галузі. У результаті вони встановлювали ціни на певні види товарів, а інші учасники економічних відносин, навіть світові лідери ринку, змушені до них прилаштовуватися. При цьому, виключається будь-яка конкуренція, оскільки вона приводить до розорення конкурента. Як метод боротьби монополістів з конкурентами митрополит називає зниження цін на продукцію, що зумовлює розорення конкурента через збитковість [9, с. 283]. У результаті, конкурент або продає свою продукцію монополістові, або підпорядковується йому. Прикладом високого рівня монополізації А.Шептицький вважає і економічну систему Радянського Союзу, яка заперечувала існування прибутку, а тому декларувала відсутність податку на нього, в той же час стягаючи його шляхом вилучення засобів виробництва у громадян. Така політика сприяла монополізації державою усіх сфер економічної діяльності і витіснення приватного капіталу.

Більшовики забезпечували низьку собівартість продукції за допомогою таких чинників: 1) монополії на виготовлення продукції (дозволяла здешевити продукцію за рахунок ефекту масштабу – Т.І.); 2) використання малооплачуваної і навіть безкоштовної праці робітників, селян та в'язнів. Більшовики продавали свою продукцію за кордон за демпінговими цінами. Дана політика дозволяла знищити конкуруюче підприємство чи його продукцію. Підприємство не могло продавати власний товар нижче ніж витрати на нього. Втрати, яких спочатку зазнають більшовики, згодом їм компенсуються вдвічі: по-перше, у результаті розорення конкурента, вони могли суттєво збільшити ціну; по-друге, у результаті розорення, з'являлося багато безробітних, які схильні до страйків. А це в свою чергу створювало передумови для революції.

У ширшому розумінні під «капіталом» митрополит розумів засоби виробництва і землю. Землю більшовики також монополізували, шляхом реквізицій та високих податків.

Запровадили колгоспи, у яких об'єднали усі ґрунти у селі, а управління ними здійснювалося з Москви [9, с. 284-286].

На ґрунті капіталізму посилюється соціальна нерівність, оскільки він нищить середні верстви суспільства, нижчі стани перетворює у пролетаріат, а власники капіталу нагромаджують багатство. Таким чином зароджується соціальна проблема. Великий капітал створює умови для добровільного чи примусового приєднання меншого бізнесу з метою захоплення ринку і надмірного зростання. Результатом цього є «хворобливе» надвиробництво.

З іншого боку надвиробництво виникає внаслідок низької купівельної спроможності населення, яке не має коштів, щоб придбати товари, а виробники не мають ринків збуту. Проблема також у ліберальній економічній політиці, яка проголошує повну свободу і захист інтересів окремо взятої одиниці. У важкому становищі опиняється робітник, який не виробляє власної продукції, а тільки виконує окрему взятую операцію. Таким чином він втрачає самостійність, стає залежним від машинного виробництва і від контракту, укладеного з працедавцем [3, с. 821-822].

У соціальному питанні Шептицький, спираючись на євангельський закон, твердить про рівність людей. Навіть в найнормальнішому устрої бувають соціальні труднощі й антагонізми. Це залежить від того, хто перебуває при владі і як її використовує. На думку митрополита у сучасний йому період антагонізми настільки загострилися, що утворили «соціальне питання». Причини цього він вбачає у зміні способу та вдосконаленні засобів виробництва, що зумовило зменшення ролі і вартості ручної праці при одночасному зростанні ролі капіталу. А швидкий розвиток засобів комунікації сприяли зростанню всесвітньої конкуренції. За умов панування ліберальної теорії і законодавства це витворило такий суспільний устрій, який створює переваги капіталу над працею. При цьому, усі світові капітали зосереджені в руках невеликої кількості представників фінансового світу, які поглинаючи чимраз більше менші капітали, отримують можливість впливати на міжнародні відносини [4, с. 138-139; 5, с. 132]. Тобто йдеться про концентрацію виробництва та збільшення капіталів в умовах усунення вільної конкуренції.

Це створює конфлікти між капіталом і працею. Тому необхідно підтримувати бідніших, сприяти збільшенню рівня оплати праці, обмежувати рівень оподаткування, сприяти піднесенню домашнього господарства, пошуку ринків збуту його продукції та нових видів заробітку [4, с.141; 5, с. 133-134]. Тут А.Шептицький дотримується християнського підходу, коли людина маючи економічні переваги або не використовує їх, або робить це дуже обережно. І взагалі, в центрі економічної діяльності стоїть людина та її відношення до праці. Краще працює та людина, для якої праця є не тільки засобом для виживання, але для якої праця є обов'язком накладеним Богом [7, с. 209].

Водночас, між капіталом і працею немає суттєвої, природної суперечності, оскільки капітал не обійдеться без праці, а праці потрібен капітал. Праця є засобом для чесного утримання людини. При цьому працю митрополит розглядає як частину життя, а не як товар, вартість якого зростає або знижується в залежності від попиту. Не можна порівнювати людину з товаром і оцінювати її вартість лише як сукупність фізичних якостей [5, с. 145-146]. А.Шептицький відкидає ліберальний підхід до оцінки вартості праці, який визначає її рівень в залежності від попиту і пропозиції, між затраченими зусиллями і отриманим результатом. За цією теорією справедливою є та платня, яку робітник може отримати, а працедавець давати не враховуючи співвідношення між роботою і платнею. А за умови великої конкуренції рівень заробітної плати буде зведений

до границі виживання. Зарплата повинна бути справедливою, а її розмір визначається багатьма факторами. [4, с. 154-157]. Гріхом вважається затримка заробітної плати [5, с. 124].

Поштовхом до людської діяльності є прагнення вигоди і виокремлення поміж іншими. Тому економічна рівність, проголошувана соціалістами, нежиттєздатна, оскільки, з одного боку, відбиває бажання до праці, а з іншого, позбавляє винагороди за працю. Людина має природне право на зарплату і розпоряджатися нею. Обмеження цього права роботодавцем, мотивується прагненням капіталізації і купівлі додаткових засобів виробництва за рахунок погіршення умов життя працюючих [5, с. 137-139].

Християнський принцип організації відносин між працедавцем і працівником, пропонується митрополитом, передбачає трудовий контракт, в якому робітник зобов'язується надати свої послуги за домовлену платню. Робітник зобов'язується своїми знаннями, силами і часом принести працедавцеві ту користь, яка б забезпечила потрібну роботодавцеві якість та кількість продукції. З свого боку працедавець зобов'язується за працю дати справедливу, домовлену платню. Працюючи робітник віддає свій час і зусилля, частинку себе, а тому повинен отримати за це засоби для існування (їжу, житло і одяг), для утримання родини, а також можливість заощаджувати на майбутнє на випадок старості або непрацездатності. Тобто, заробітна плата повинна забезпечувати більше, ніж мінімум необхідний для виживання. Крім того робочий тиждень повинен бути шестиденним і забезпечувати один день для відпочинку [5, с. 146].

Запорукою розв'язання соціального питання є врахування етичних і релігійних принципів. А.Шептицький критикує соціалістичну програму про передачу приватної власності у колективну. На його думку це аж ніяк не вирішить соціального питання, оскільки суперечить природному порядку і справедливості [4, с. 145]. Реалізація цього можлива тільки за умов, коли людина буде згідна на мінімум, а, як показує практика, людина завжди домагається більшого. Нею керує прагнення вигоди, виокремлення серед інших. Якщо людину позбавити цього, зникне торгівля, виробництво. Таким чином, економічна рівність немає шансів, оскільки була б одразу ж зруйнована людським прагненням до отримання вигоди. Або ж, якщо обмежити людину мінімумом вона не бачачи користі втрачає інтерес до праці, оскільки незалежно від докладених зусиль здійснюватиметься рівний розподіл результатів праці. Власне прагнення до вигоди і привело до капіталістичної системи [4, с. 146]. Крім того, зник би розподіл на керівників і виконавців, а отже не було б організаторів трудової діяльності. Водночас спільна власність є передумовою для суперечностей між співвласниками, а господарство на спільних ґрунтах менш ефективне ніж те, яке перебуває у приватній власності [5, с. 126-127].

Загалом погляди митрополита на приватну власність зазнали певної еволюції. Так якщо впродовж міжвоєнного періоду він керувався загальноприйнятою католицькою критикою соціалізму і виступав на захист приватної власності, то під час німецької окупації, в умовах зубожіння населення, він став в обороні пріоритету життя над власністю [4, с. XIV].

Критикує А. Шептицький і ліберальну теорію економічного розвитку, яка проголошуючи свободу праці, торгівлі, привела до ще більшої експлуатації. Проголошуючи вільну конкуренцію, вона не забезпечила реального забезпечення прав для всіх, зумовила зосередження капіталу в руках сильніших і зубожіння слабших. Таким чином конкурентну боротьбу програють слабкі учасники [4, с. 147]. Тобто митрополит

піддавав сумніву можливість реалізації рівності прав і можливостей учасників економічних відносин за умов вільної конкуренції [5, с. 139].

Джерелами суспільних благ є талант і працьовитість [5, с. 142]. Навіть за умов гіршої родючості землі при відповідній праці та ощадності можна досягти високих результатів [8, с. 49].

Люди від природи є нерівними. Різноманітність здібностей зумовлює різноманітність видів діяльності [5, с. 143]. Бідні і багаті не є ворожими станами суспільства, а повинні взаємодоповнювати одне одного

Вкрай критично митрополит ставиться до радикалів, за те що їхнє вчення усувало селянство як клас шляхом продажу їхніх земель або передачі їх в комунальну власність. Такий підхід перетворював селян на робітників сільського господарства, тобто в найману робочу силу [4, с. 408].

Висновки. Отже, А. Шептицький як досвідчений економіст-практик, не відкидав жодну форму економічної діяльності і економічну систему. В першу чергу він пропагував християнські принципи в організації господарського життя. Будучи прихильником базових прав людини, проголошуваних лібералізмом – на життя, свободу, власність, митрополит критикував лібералізм за нездатність захисту прав слабших учасників вільної конкуренції. Митрополит піддавав також критиці соціалістичне вчення про спільну власність та економічну рівність, як таку, що суперечить людській природі і є перешкодою для економічного розвитку. Митрополит дотримувався класичного розуміння економічної діяльності людини, яке стверджувало, що рушієм економічної діяльності людини є прагнення до вигоди. Поряд з цим, А. Шептицький був прихильником справедливої оплати праці, яку оцінював як частку життя робітника. Капітал оцінював у широкому і вузькому розумінні і розглядав його як величину грошової маси, яка використовується в процесі обміну товарами і послугами.

Список використаних джерел

1. 10 правил бізнесу від Андрея Шептицького [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2015/09/140916>.
2. Злупко С. М. Українська економічна думка : постаті і теорії / упоряд. Я. Злупко; Львівський Національний університет імені Івана Франка. – Львів : Євросвіт, 2004. – 543 с.
3. Митрополит Андрей Шептицький : життя і діяльність : документи і матеріали (1899–1944 рр.) : у 2 т., 2 кн. / за ред. А. Кравчука. – Львів : Місіонер, 1998. – Т. 2 : Церква і суспільне питання. – Кн. 2 : Листування. – 1998. – XXV, 1096 с.
4. Митрополит Андрей Шептицький : життя і діяльність : документи і матеріали (1899–1944 рр.) : у 2 т., 2 кн. / упоряд. А. Кравчук. – Львів : Місіонер, 1998. – Т. 2 : Церква і суспільне питання. – Кн. 1: Пастирське вчення та діяльність. – 1998. – 572 с.
5. Митрополит Андрей Шептицький : життя і діяльність : документи і матеріали 1899–1944. – Т. III : Церква і душпастирство. Пастирські листи і послання 1901–1914 / упор. І. Костюк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2000. – 446 с.
6. Митрополит Андрей Шептицький і розвиток галицької господарки / Л. Гентош, В. Оприск, І. Паславський, Л. Сеник // Львівська газета. – 2015. – 24 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gazeta.lviv.ua/article/45858>.
7. Рибак Ю. Вибрані соціально-економічні концепції митрополита Андрея Шептицького // Слуга Божий митрополит Андрей Шептицький : збірник

популярно-наукових доповідей і статей, та іншого архівного матеріалу, скомплектований з нагоди відзначень 45-ої і 50-ої річниць смерті митрополита Андрея Шептицького. – Філядельфія : друкарня видавництва «Америки», б.р. – С. 207-215.

8. Шептицький А. За єдність святої віри, церкви і нації / А. Шептицький. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 64 с.
9. Шептицький А. Твори морально-пасторальні / А. Шептицький. – Рим : [б.в.], 1983. – 548 с.

Ивашков Т. С., Федык Л. Б. Экономические взгляды митрополита А.Шептицкого

На основе произведений анализируются взгляды А.Шептицкого по организации экономической жизни. Экономические взгляды митрополита были тесно связаны с его практически деятельностью. Показано, что митрополит пользовался рядом экономических категорий, а также был знаком с современными ему теориями экономического развития. Экономические вопросы рассматривались во взаимосвязи с социальными и этическими.

Ключевые слова: митрополит, Шептицкий, капитал, труд, собственность, социализм, польза, либеральная теория.

Ivaskiv T. S., Fedyk L. B. Economic views Metropolitan A. Sheptytskyi

Based on the analysis of the major works of A. Sheptytsky views on the organization of economic life. Metropolitan economic views were closely related to his practice. It is shown that the Metropolitan enjoyed a number of economic categories, and was familiar with his contemporary theories of economic development. Economic issues were considered in conjunction with social and ethical.

Key words: metropolitan, A. Sheptytsky, capital, labor, property, socialism, greed, liberal theory.

УДК 651.471

Амальян Арутюн Вільямсович,
здобувач Національної академії статистики,
обліку та аудиту

ОБЛІК ТА ВИЗНАННЯ ДОХОДУ У МУЛЬТИКОМПОНЕНТНИХ ОПЕРАЦІЯХ ТОРГОВЕЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У СВІТЛІ НОВОЇ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ОБЛІКУ (МСФЗ 15)

Впровадження міжнародних стандартів звітності в Україні стартувало з прийняттям Програми реформування системи бухгалтерського обліку. Сформульоване в ній завдання «Приведення національної системи бухгалтерського обліку у відповідність з ... міжнародними стандартами бухгалтерського обліку» вимагає відслідковування сучасних тенденцій в царині міжнародної стандартизації, їх аналізу та своєчасного впровадження затверджуваних стандартів у практику. Стаття присвячена аналізу змін, обумовлених прийняттям МСФЗ 15 «Доходи від контрактів із клієнтами», в системі обліку торговельних закладів-членів партнерських бонусних програм. На конкретному прикладі показано, що новий стандарт спричинить зміни у критеріях і часі визнання доходу та надасть можливість більш точно обліковувати теперішні та майбутні грошові потоки.

Ключові слова: МСФЗ 15 «Доходи від контрактів із клієнтами», мультикомпонентна операція, партнерська бонусна програма.

Постановка проблеми. У травні 2014 року Рада з МСФЗ опублікувала новий стандарт – МСФЗ 15 «Доходи від контрактів із клієнтами». Стандарт стане обов'язковим для використання починаючи з 1 січня 2017 року. Як вказується на сайті Міністерства фінансів України [4], застосування нового стандарту може призвести до істотних змін у визнанні доходів. Крім того, компаніям доведеться опікуватись і опосередкованими наслідками змін в обліку доходів, в тому числі змінами ключових показників діяльності та інших ключових параметрів, змінами в профілі податкових платежів, наявністю прибутку для розподілу тощо.

На жаль, наразі переважна більшість вітчизняних фінансистів не тільки не готова до звітності за новим стандартом, але й навіть не ознайомлена з його основними положеннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема обліку та визнання доходу у мультикомпонентних операціях торговельних закладів у світлі МСФЗ 15 отримали найбільш глибоке висвітлення в аналітично-інформаційних публікаціях «Великої четвірки» аудиторських компаній (Deloitte, EY, PricewaterhouseCoopers і KPMG), але вона є практично не дослідженою у вітчизняній науковій літературі. І досі навіть немає узгодженого перекладу назви МСФЗ 15: на офіційному сайті Мінфіну України, зокрема, він іменується «Виручкою за контрактами з клієнтами» [4].

Постановка завдання. Невирішеність у вітчизняній фаховій літературі загальної проблеми – обліку та визнання доходу у мультикомпонентних операціях у світлі МСФЗ 15 «Доходи від контрактів із клієнтами» – визначають цілі даної статті: проаналізувати зміни, яких зазнає в результаті виконання вимог МСФЗ 15 звітність торговельних закладів – членів партнерських бонусних програм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Облік виторгу, як головної складової доходу підприємств торгівлі, наразі у більшості країн здійснюється на основі розробленого ще у 1982 році Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 18 Дохід (IAS 18 Revenue) [1], з доповненнями 1993 р. Положення цього стандарту значно відрізняються від положень Розділу 606 Кодифікації стандартів бухгалтерського обліку США [11] – аналогічного стандарту FASB – Ради із стандартів фінансового обліку США (Детальний аналіз відмінностей стандартів GAAP та IAS при визнанні доходу розкриті на професійному сайті фінансистів revenue recognition.com [12]), і, до того ж, не повністю відповідають потребам як укладачів, так і користувачів звітності (і зовнішніх, і внутрішніх), залишаючи на розсуд обліковців вирішення питань щодо періоду визнання, суми й невизначеності виручки.

Починаючи з 2008 року Рада з МСФЗ спільно з Радою зі стандартів фінансового обліку США почали працювати над розробкою нового стандарту обліку доходів, намагаючись поєднати в одному документі міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, що ґрунтуються на принципах (principles based standards), із стандартами GAAP, що ґрунтуються на правилах (rules based standards). Результат спільної роботи був оприлюднений 28 травня 2014 [7] у вигляді МСФЗ 15 «Доходи від контрактів із клієнтами» (IFRS 15 Revenue from Contracts with Customers) [9] (далі – МСФЗ 15) (на сьогодні в Україні ще немає навіть офіційного перекладу цього стандарту. Можливий варіант – Виторг від контрактів з клієнтами – А.А.). Цей стандарт набуде чинності 1 січня 2017 року (хоча, за бажанням господарюючих одиниць, це може статись і раніше), а з 31 січня 2017 вже обов'язково вся фінансова звітність має надаватись на основі цього стандарту.

Новий стандарт, як вважають фахівці, надає більш детальні вказівки щодо практичних аспектів обліку виторгу, поліпшує порівнянність визнання виторгу серед різних організацій, галузей економіки, юрисдикцій і ринків капіталу в глобальному масштабі, створює передумови для забезпечення користувачів більш корисною інформацією шляхом удосконалення розкриття з питань виторгу [5]. Крім того, використання нового стандарту надає топ-менеджменту господарюючих одиниць можливість більш точно оцінювати теперішні та майбутні грошові потоки.

Поява МСФЗ 15 стала результатом зміни підходу до визнання виручки: на зміну концепції доходу (performance reporting) прийшла концепція зміни активів / зобов'язань (positional reporting). Стосовно самої операції продажу, новий стандарт базується на «договірному» підході (contract-based approach), а сам договір трактується як угода між двома або більше сторонами, в результаті якої виникають права та зобов'язання, що підлягають виконанню. Згідно з таким підходом визнання виручки за договором з покупцем базується на зміні активів і зобов'язань, які виникають, коли організація стає стороною за договором і починає виконувати по ньому зобов'язання. Іншими словами: продавець визнає виручку як відображення передачі обіцяних покупцеві відповідно до умов договору товарів і послуг у сумі, що відповідає винагороді, на яке він має право і яке очікує отримати в обмін на ці товари і послуги.

Вже за два роки обліковці будуть враховувати не тільки договірні активи (право організації на винагороду в обмін на товари або послуги, передані покупцеві, яке обумовлено причиною іншою, ніж плин часу, але й договірні зобов'язання (performance obligation, тобто зобов'язання організації передати товари або послуги, за які організація отримала чи має отримати винагороду від покупця).

МСФЗ 15 має замінити наступні стандарти і тлумачення:

- МСБЗ 11 Будівельні контракти (IAS 11 Construction Contracts).
- МСБО 18 Дохід (IAS 18 Revenue).
- КТМФЗ 13 Програми лояльності клієнта (IFRIC 13 Customer Loyalty Programmes).
- КТМФЗ 15 Угоди про будівництво об'єктів нерухомості (IFRIC 15 Agreements for the Construction of Real Estate).
- КТМФЗ 18 Передачі активів від клієнтів (IFRIC 18 Transfers of Assets from Customers).
- ПКТ Дохід: бартерні операції, пов'язані з рекламними послугами (SIC-31 Revenue – Barter Transaction involving Advertising Services).

Поява нового стандарту вплине на процес складання звітності по мультикомпонентних угодах у багатьох галузях народного господарства; найбільших змін зазнає звітність у авіакосмічній та оборонній промисловості, будівництві, сферах телекомунікацій, охорони здоров'я, управління активами, нерухомості, ІТ тощо [2]. Новий стандарт має пряме відношення і до обліку операцій продажів у рамках партнерських бонусних програм (далі – ПБП).

Новий стандарт встановлює єдину модель, яка підлягає застосуванню до договорів з покупцями, і два підходи до визнання виручки за цими договорами: визнання в певний момент часу і визнання протягом певного часу. Основним елементом даної моделі є п'ятикроковий аналіз договорів для вирішення питання про те, чи слід визнавати виручку за відповідними угодами, в якому обсязі і коли. Цими кроками є:

1. Ідентифікація контракту (ів) з клієнтом.
2. Ідентифікація зобов'язань, що мають бути виконані за угодою.
3. Визначення ціни транзакції.
4. Розподілення ціни транзакції на етапи виконання зобов'язань за угодою.
5. Визнання доходу мірою виконання стороною зобов'язань.

Розглянемо детально кожний крок на прикладі операції продажу в рамках ПБП, в рамках яких клієнтам програми (покупцям) її учасниками (продавцями) надається при (первісній) покупці певна кількість бонусів (балів, залікових одиниць винагороди тощо), які можуть бути використані (у формі продажів зі знижками або безоплатної передачі товарів) при наступних покупках у торговельних закладах. До числа останніх, в залежності від виду програми, може входити або лише той заклад, що надає і погашає бонус, або інші господарюючі одиниці даної торгової мережі, або інші партнери по програмах лояльності.

Крок 1. МСФЗ 15 дає визначення договору (який може бути укладений у письмовій формі, усно або у відповідності до іншої ділової практики) як угоди між двома або більше сторонами, яка закріплює права та зобов'язання, встановлює критерії для кожного окремого контракту, що підлягає виконанню. Зобов'язання за договором мають включати обіцянку, що створює правомірне очікування покупцем того, що організація передасть товар або послугу покупцеві, навіть якщо ця обіцянка не є обов'язковою у правовому сенсі.

Ідентифікація контракту з клієнтом полягає в перевірці його відповідності усім нижче перерахованим критеріям [IFRS 15:9]:

- (i) угода була схвалена сторонами договору;
- (ii) права кожного учасника угоди по товарах або послугах, які мають передаватись, можуть бути ідентифіковані;
- (iii) умови оплати товарів або послуг, які мають передаватись, можуть бути ідентифіковані;
- (iv) угода має комерційний сенс; і
- (v) цілком імовірно, що грошові кошти, на які сторона має право в обмін на товари або послуги, будуть стягнуті.

Очевидно, що операції продажу в рамках ПБП відповідають усім вказаним критеріям: клієнт, що стає учасником ПБП, добровільно погоджується на пропозицію продавця (i) купувати в майбутньому певні товари за пільговими цінами (ii), (iii); така угода є комерційно привабливою (iv) як для продавця (заохочує клієнта робити нові покупки саме у нього), так і для покупця (надає можливість купувати дешевше, що зумовлює високу вірогідність її реалізації (v)).

Крок 2. Ідентифікація зобов'язань, що мають бути виконані за угодою, полягає у встановленні одиниць обліку, на які має бути розподілена ціна транзакції та для яких має визнаватись дохід.

Ідентифікація зобов'язань за угодою має бути здійснена при її підписанні у формі оцінки товару або послуги, які були обіцяні клієнту; також має бути визначено, що є виконанням зобов'язання [IFRS 15.22]:

- надання товару або послуги (або набору товарів і послуг), що є чітко визначеними; або
- надання серії чітко визначених товарів або послуг, що є, по суті, однаковими, і що мають один і той же спосіб передачі клієнтові.

У рамках ПБП, очевидно, зобов'язанням є надання опціону на придбання додаткових товарів чи послуг [IFRS 15:26 (j)], тобто обіцянка продати в майбутньому певний товар за пільговою ціною, або надати його безкоштовно. При цьому, як наголошується у МСФЗ 15, організація має визнавати дохід тільки тоді (або мірою того, як), коли організація виконає зобов'язання шляхом передачі обіцяного товару або послуги (тобто активу) покупцю [IFRS 15:31]. Конкретна величина доходу, що підлягає визнанню у кожний окремий момент, визначається на наступному етапі.

Крок 3. Визначення ціни транзакції полягає у визначенні суми, яку сторона очікує в обмін на передачу товарів і послуг: «Коли (або мірою того, як) обов'язок до виконання виконується, організація має визнавати в якості виручки частину ціни операції, що розподіляється на цей обов'язок до виконання [IFRS 15:46].

Ціна транзакції – це сума відшкодування, право на яке організація очікує отримати в обмін на передачу обіцяних товарів або послуг покупцю, за виключенням сум, отриманих від імені третіх сторін. Вона може бути фіксованою сумою, або включати до себе не грошову частину, а також змінну частину винагороди. Якщо в угоді вказуються елементи виплат, що можуть бути змінені, сторона має оцінювати їхню величину відповідно до угоди [IFRS 15:50]. Такі зміни у сумі виплат можуть бути спричинені, наприклад, в результаті знижок, ретро-знижок, відшкодувань, кредитів, цінових поступок, пільг, бонусів за результатами роботи, штрафів тощо [IFRS 15:51]. Як і в попередньому МСФЗ про дохід, із ціни виключаються податки.

Якщо ціна включає змінну частину винагороди, організація повинна оцінити величину винагороди з урахуванням змінної частини, спираючись на один із нижче вказаних методів (який обирається в залежності від того, який з них – з точки зору організації – найкраще прогнозує суму відшкодування, право на яке отримає організація):

(А) Очікувана вартість (expected value) – це сума зважених з урахуванням ймовірності можливих значень очікуваних відшкодувань (probability-weighted amounts) з діапазону їх можливих значень. Очікувана вартість може бути належної оцінкою величини змінного відшкодування, якщо в організації є велика кількість договорів з аналогічними характеристиками.

(В) Найбільш ймовірна величина (most likely amount) – це єдине найбільш ймовірне значення очікуваного відшкодування з діапазону його можливих значень (тобто єдиний найбільш ймовірний результат угоди). Найбільш ймовірна величина може бути належної оцінкою величини змінного відшкодування, якщо у договорі є тільки два можливих результату (наприклад, організація або отримує бонус за результат, або ні).

При оцінці впливу невизначеності на суму змінного відшкодування, право на яке отримає організація, обраний метод має застосовуватись послідовно.

Ціна транзакції може також коригуватись на ефект вартості грошей у часі, у разі якщо очікуваний проміжок часу між продажами перевищує один рік. У такому разі, з урахуванням того, що контракт містить суттєвий компонент фінансування, продавець має встановлювати ставку дисконтування, що відображає специфічний для нього кредитний ризик. Ця ставка дисконтування має бути фіксованою.

У нашому прикладі в рамках ПБП сума, отримана при первісному продажу, на наступному етапі має розподілятися на вартість проданого товару і величину знижки, яка буде надана при повторній покупці (з урахуванням її ймовірності).

Крок 4. Розподілення ціни транзакції на етапи виконання зобов'язань за угодою має проводитись в тому разі, коли угода містить декілька зобов'язань, що мають бути виконаними. У разі наявності таких зобов'язань їх оцінка має здійснюватись на основі аналогічних цін їх продажу як окремої операції [IFRS 15:74], або вона має бути здійснена сторонами угоди самостійно.

Оптимальними методиками оцінки у МСФЗ 15 [IFRS 15:79] вказані наступні (за умови відсутності конкретної ціни продажу певного товару):

- скоригованих ринкових цін (adjusted market assessment approach);
- очікуваних витрат плюс маржа (expected cost plus a margin approach);
- за залишковою вартістю (residual approach).

При обранні першого підходу, заснованого на скоригованій ринковій оцінці, організація може провести аналіз ринку, на якому вона продає товари або послуги, і визначити ціну, яку покупець на такому ринку погодився б сплатити за такі товари або послуги. Такий підхід також допускає використання цін конкурентів на аналогічні товари або послуги і коригування таких цін у тій мірі, в якій це необхідно, для відображення витрат і маржі організації.

Згідно з другим підходом, заснованим на очікуваних витратах з урахуванням маржі, організація може спрогнозувати свої очікувані витрати на виконання обов'язку до виконання, а потім додати відповідну маржу для даного товару або послуги.

Останній – залишковий підхід – полягає в тому, що організація може оцінити ціну відокремленої продажу на основі загальної ціни операції за вирахуванням суми наявних цін відокремленого продажу інших товарів чи послуг, обіцяних за договором. Цей метод є припустимим тільки в обмеженому числі випадків.

Крок 5. Визнання доходу в момент або мірою виконання стороною кожного зобов'язання.

Дохід може визнаватись за період або в конкретний момент – після передачі контролю за активом іншій стороні. Головна вимога: дохід має визнаватись тільки тоді, коли продавець виконав усі зобов'язання за договором.

Пояснимо усі кроки на прикладі (IFRS 15.IE250-IE253). Припустимо, що при купівлі товару А за 100 грошових одиниць клієнт отримує право купити товар Б (ціна продажу – 50 грн.) зі знижкою 30%. Ймовірність того, що клієнт в майбутньому скористається бонусом і купить товар Б зі знижкою – 80%.

За новим стандартом продавець має розглядати цей бонус (incremental discount) як зобов'язання по угоді, окрему ціну якого слід визначити. Згідно з параграфом В42 МСФЗ 15, ціна бонусу є добутком ціни товару Б, наданої знижки та ймовірності її використання:

Ціна DV (Discount voucher) = $50 \times 0,3 \times 0,8 = 12$ (грошових одиниць).

В подальшому вираховується грошовий вираз двох окремо взятих компонентів продажу (товару А та бонусу):

$100 + 12 = 112$ (грошових одиниць),

а потім розподіляються виплачені клієнтом 100 грошових одиниць між вартістю товару А і бонусом:

Ціна Товару А становить 89 грошових одиниць ($100 : 112 \times 100$).

Ціна бонусу становить 11 грошових одиниць ($12 : 112 \times 100$).

Отже, згідно з МСФЗ 15 в момент продажу продавець може визнати дохід лише у сумі 89 грошових одиниць.

Тлумачення МСФЗ 15 містить конкретні вказівки щодо критеріїв і часу визнання доходу від операцій зі знижками, ретро-знижками, відшкодуваннями, ціновими поступками, пільгами, бонусами тощо, які набудуть директивної сили не пізніше 1 січня 2017 року.

Для порівняння: п. 7 П(С) БО 15 «Дохід» дає таке визначення доходу:

«Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – загальний дохід (виручка) від реалізації продукції, товарів, робіт або послуг без вирахування наданих знижок, повернення раніше проданих товарів та непрямих податків і зборів (податку на додану вартість, акцизного збору тощо)» [3].

Нові вимоги до розкриття описової та кількісної інформації спрямовані на те, щоб користувачі фінансової звітності отримали можливість оцінювати строки, суми та невизначеність створення доходу та грошових потоків за угодами з клієнтами.

Новий стандарт вимагає розкриття описової та кількісної інформації з наступних питань:

(і) щодо договорів з клієнтами:

- дезагрегування доходу;
- зміни у договірних активах, зобов'язаннях і витратах;
- зобов'язання, що мають бути виконані в рамках угоди;
- ціна угоди, що відноситься до решти зобов'язань, які мають бути виконані.
- (ii) Головні міркування (судження) та зміни у міркуваннях:
- визначення термінів виконання зобов'язань, що мають бути виконані в рамках угоди;
- визначення ціни угоди та сум, розподілених між зобов'язаннями, що мають бути виконані.

В цілому, як вказує експертна група KPMG на чолі з Філом Доуадом (Phil Dowad), МСФЗ 15 обумовить необхідність перегляду процесів податкового планування, політики стимулювання продавців та виплати дивідендів, обліку та внутрішнього контролю [6]. Торгівельні організації потребуватимуть запровадження процесів, що дозволять виявляти інформацію у джерела її виникнення та документувати її належним чином, особливо у тій її частині, що стосується суджень та міркувань. Ревізії потребуватимуть також ІТ-системи та системи внутрішнього контролю – з метою забезпечення повноти та точності зібраної інформації. Зрозуміло, що перегляду підлягатиме і система формування фінансових показників [10].

Висновки. Засадничий принцип МСФЗ 15 полягає в тому [8], що господарююча одиниця має визнавати дохід таким чином, щоб відобразити передачу обіцяних товарів або послуг клієнтам на рівні, який відображає грошову суму виплат, яку, за очікуваннями підприємства, з клієнтів можна вимагати в обмін на ці товари або послуги. Новий єдиний глобальний стандарт дозволяє визнавати дохід як в певний момент, так і впродовж певного періоду часу, при тому, що господарюючі одиниці можуть як прискорювати, так і відкладати його визнання.

Враховуючи, що для всіх членів партнерських бонусних програм наслідки виконання вимог нового стандарту будуть значними, вважаємо необхідним не тільки нагальний переклад цього стандарту, але й поглиблений аналіз його вимог та можливих наслідків.

Список використаних джерел

1. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 18 (МСБО 18). Дохід Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_025.
2. МСФО (IFRS) 15 «Выручка по договорам с покупателями»: первый опыт применения. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kpmg.com/RU/ru/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/ifrs-publications/Pages/FirstImpressionsIFRS15.aspx.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99>.
4. Рада з МСФЗ опублікувала новий стандарт з обліку виручки – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://msfz.minfin.gov.ua/uk/News/Pages/radazmsfzopublikuvalanovuistandzoblvury4ku.aspx>
5. Чунихина Т. Ю. МСФО (IFRS) 15 «Выручка по договорам с покупателями» в вопросах и ответах. Часть 1. / Т. Ю. Чунихина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.finotchet.ru/article.html?id=620>.
6. First Impressions: Revenue from contracts with customers. kpmg.com/ifrs June 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kpmg.com/Global/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/first-impressions/Documents/First-Impression-Revenue-2014.pdf>.
7. IASB and FASB issue converged Standard on revenue recognition. 28 May 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – <http://www.ifrs.org/Alerts/ProjectUpdate/Pages/IASB-and-FASB-issue-converged-Standard-on-revenue-recognition-May-2014.aspx> IASB.
8. IFRS 15 – Revenue from Contracts with Customers [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iasplus.com/en/standards/ifrs/ifrs15>.

9. International Financial Reporting Standard 15 Revenue from Contracts with Customers. IFRS Foundation Publications Department, May 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.efrag.org/Files/EFrag%20public%20letters/Revenue%20Recognition/IFRS_15.pdf.
10. Revenue – a new global standard. How will it affect your top line? Kpmg.com/ifrs May 2014, Issue 2014/09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kpmg.com/TR/tr/hizmetlerimiz/Audit/Documents/Headlines-Revenue-New-Global-Standard.pdf>.
11. Revenue from Contracts with Customers (Topic 606) Financial Accounting Standards Board No. 2014-09 May 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://asc.fasb.org/imageRoot/00/51801400.pdf>.
12. Revenue Recognition under International Accounting Standard 18 – «Revenue» with Comparisons to US GAAP [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.revenuerecognition.com/content/articles/9045>.

Амаян А. В. Учет и признание дохода в мультикомпонентных операциях торговых учреждений в свете новой глобальной концепции учета (МСФО 15)

Внедрение международных стандартов отчетности в Украине стартовало с принятием Программы реформирования системы бухгалтерского учета. Сформулированное в ней задачи «Приведение национальной системы бухгалтерского учета в соответствие с ... международными стандартами бухгалтерского учета» требуют отслеживания современных тенденций в области международной стандартизации, их анализа и своевременного внедрения утверждаемых стандартов в практику. Статья посвящена анализу изменений, обусловленных принятием МСФО 15 «Доходы от контрактов с клиентами», в системе учета торговых заведений-членов партнерских бонусных программ. На конкретном примере показано, что новый стандарт повлечет изменения в условиях и времени признания дохода и позволит более точно учитывать нынешние и будущие денежные потоки.

Ключевые слова: МСФО 15 «Доходы от контрактов с клиентами» мультикомпонентная операция, партнерская бонусная программа.

Amalyan A. W. Accounting and Revenue Recognition in Multicomponent Trade Transactions of Commercial Entities in View of the New Global Accounting Concept (IFRS 15)

Implementation of international accounting standards in Ukraine started with the enactment of the Accounting Reform Program. Stated in it the task of «bringing the national accounting system in line with ... international accounting standards» requires tracking of modern trends in the sphere of international standardization, analysis and timely implementation of approved standards in practice. The article analyzes the changes caused by the adoption of IFRS 15 «Revenue from contracts with customers» in the accounting system of commercial entities – members of customer loyalty programs. By a specific example it is shown in what way the new standard will result in changes in the criteria, volume and time of revenue recognition; the instance proves that IFRS 15 will provide more accurate accounting of present and future cash flows.

Key words: IFRS 15 «Revenue from Contracts with Customers», multicomponent transaction, customer loyalty program.

РЕЦЕНЗІЇ

Свора́к Степа́н Дми́трович,

доктор історичних наук,

кандидат юридичних наук, професор,

професор кафедри теорії та історії держави і права

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,

академік Української академії політичних наук

Шутак Ілля Дмитрович,

доктор юридичних наук,

професор кафедри

теорії та історії держави і права

Івано-Франківського університету права

імені Короля Данила Галицького,

Заслужений діяч науки і техніки України

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ

[Рецензія на монографію Луцького А. І. Формування та розвиток правової ідеології в Україні: монографія / А. І. Луцький.

– Івано-Франківськ, 2015. – 312 с.]

Перш за все, слід зауважити, що поняття «ідеологія» спочатку сформувалось у рамках таких суспільствознавчих наук, як соціологія та політологія. При цьому, сам процес формування даного поняття перебував як під впливом об'єктивних факторів (під впливом суспільного чи державного ладу, який існував у ті чи інші періоди), так і під впливом суб'єктивних чинників (залежно від рівня розвитку суспільної, групової чи індивідуальної свідомості населення). Якщо вести мову про генезу даного поняття в Україні, то для українців термін «ідеологія» асоціюється з чимось негативним (насамперед, з періодом утвердження та функціонування радянської влади в Україні, яка завдяки ідеологічному чиннику впливала на всі сфери життя і розвитку суспільства та держави.

Екстраполюючись від загального поняття «Ідеологія» до родового поняття «Правова ідеологія», слід зауважити, що, згідно традиційних уявлень, правова ідеологія у буденній правосвідомості характеризується, як щось таке, що насаджується політиками простому народові, щось таке, що не зовсім приємне для виконання. Такий буденний підхід до розуміння ідеології в цілому та правової ідеології зокрема слід змінювати за допомогою активного запровадження доктринального тлумачення даного поняття. Власне таку мету перед собою ставив автор монографії «Формування та розвиток правової ідеології в Україні» Луцький Андрій Іванович.

Актуальність обраної для дослідження проблематики важко переоцінити. З одного боку, актуальним є розкриття історико-правових обставин формування та розвитку феномену правової ідеології, а з іншого боку – виникає об'єктивна потреба у формуванні та запровадженні на усіх рівнях правового регулювання концепції правової ідеології, як доктринальної та нормативно-правової основи визначення подальших напрямів сучасного українського державотворення та правотворення.

Структура монографічного дослідження чітко відповідає хронологічно-проблемному підходу до розуміння процесу формування та розвитку правової ідеології в Україні. Так, у першому розділі здійснюється ґрунтовний аналіз основних етапів формування наукової думки про правову ідеологію, розкриваються основні підходи до її розуміння у вітчизняній теоретико-правовій та філософсько-правовій думці. Інтегративний характер категорії правової ідеології, на думку автора, обумовлюється тим, що вона є саме категорією права та системоутворюючою складовою низки правових дисциплін (філософії права, теорії держави і права, історії політико-правових вчень, соціальної філософії), а отже – на рівні стійких між наукових зв'язків.

Другий розділ присвячений теоретичним проблемам правової ідеології. Піддається чіткому аналізу взаємозв'язок правої ідеології, національної ідеї та політико-правової доктрини. Автор аргументовано доводить вплив правової ідеології на державницьку ідеологію, пропонуючи використовувати в цьому аспекті термін «ідеологія державної демократії», яка акумулює політичні ідеї та цінності, а також впроваджує бажані правові ідеали. Таке формулювання є вкрай слушним, оскільки дозволяє, з одного боку, повноцінно розкрити вплив правової ідеології на державу, а з іншого – рекомендує основні механізми цього впливу.

У третьому розділі аналізуються основні сучасні теоретико-правові та філософсько-правові концепції правової ідеології (зокрема такі, як позитивістка, природничо-правова, екзистенціалістська та феноменологічна). Власне автор не визначає домінування конкретної із них, натомість, формулюється теза про інтегративний характер всіх ідей і течій, як ознака сучасного цивілізованого суспільства. Цінність дослідження полягає в тому, що теоретичну частину наукового дослідження автор доповнює численним емпіричним матеріалом (таблицями та схемами соціальних опитувань), який відображає вплив ідеології на суспільство та ступінь сприйняття правової ідеології пересічними громадянами. Усе це дозволило автору встановити співвідношення між буденним, доктринальним та офіційним розуміннями загального поняття «ідеологія» та родового поняття «правова ідеологія».

Четвертий розділ присвячений історичним особливостям становлення та розвитку правової ідеології в Україні. Визначивши вплив світової філософсько-правової думки на становлення поняття ідеології, автор зосереджує основну увагу на характеристиці основних вітчизняних підходів до поняття ідеології впродовж ХХ ст. Починаючи з аналізу ідеологічної складової політичних програм перших українських партій та ідеологічних трансформацій періоду Української демократичної революції 1917-1921 рр., автор запропонував власне бачення ідеологічної складової національно-визвольного руху. А. І. Луцький здійснив порівняльний аналіз нацистської та більшовицької ідеологій, а також їх негативний вплив на світову цивілізацію.

П'ятий розділ дослідження найцінніший з практичної точки зору, оскільки наводить основні засади імплементації правової ідеології в систему будівництва соціальної правової держави та гармонізації її основних засад з цінностями сучасного громадянського суспільства. Слушним є твердження автора про те, що максимальне використання потенціалу правової ідеології здатне сприяти оптимізації функціонування сучасної правової системи, оскільки саме правова ідеологія є її системоутворюючим елементом.

З практичної точки зору цікавим є дослідження впливу правової ідеології на правосвідомість юриста. Такий вплив прослідковується на основних рівнях правосвідомості: правовій онтології, правовій аксіології та правовій праксеології. Науково

обґрунтовується ідентичність понять «професійна правосвідомість» та «правосвідомість юриста» у галузі права.

Підсумовуючи запропоновані у монографії результати дослідження, слід акцентувати увагу на її суспільній та науковій значимості та затребуваності. Це пояснюється тим, що в сучасних суспільно-політичних умовах вплив правової ідеології на державу і суспільство є визначальним. Саме тому обґрунтовані автором основні положення монографічного дослідження дозволяють сформулювати чіткі підходи до формування, утвердження та подальшого нормативного закріплення правової ідеології України як на конституційному, так і на законодавчому та підзаконному рівнях правового регулювання.

Запропоновані в монографії висновки доповнюють існуючі у вітчизняній теоретико-правовій науці дослідження в сфері юридичної техніки, а також подають об'єктивну картину історико-правової ретроспективи формування та розвитку правової ідеології.

Семенченко Світлана Анатоліївна,
*кандидат юридичних наук,
заступник начальника управління
фінансів невиробничої сфери
Департаменту фінансів
Харківської обласної державної адміністрації*

РЕЦЕНЗІЯ НА НАУКОВЕ ВИДАННЯ

[Правова доктрина України : 5 Т. – Харків : Право, 2013]

Актуальність рецензованого наукового видання складно переоцінити, адже воно вміщує аналіз питань, що лежать у різних площинах юридичної науки. Колектив авторів даного видання торкається питань загальнотеоретичної та історичної юриспруденції, аналізує публічно-правову доктрину України, детально розглядає доктринальні питання приватного права України, екологічного, аграрного та господарського права, також зупиняється на стані, проблемах та шляхах розвитку кримінально-правових наук в Україні. Таке широке та ґрунтовне охоплення різноманітних правових питань в одному друкованому виданні можна побачити дуже рідко.

В перебігу висвітлення доктринальних питань правової науки авторський колектив вдається до аналізу понятійного апарату досліджуваних питань, визначає окремі його риси. Фундаментальність дослідження проявляється в аналізі існуючих проблем одразу у декількох площинах – правосвідомості, нормотворчості та правореалізації. Такий підхід дозволяє всебічно розглянути всі етапи розвитку суспільних відносин, врегульованих нормами права. Це створює підґрунтя для вироблення читачами власної моделі поведінки в тих або інших ситуаціях з урахуванням фундаментального досвіду наукової спільноти.

Поряд із розглядом загальних правових питань надзвичайно пильна увага у виданні приділяється проблемам створення економічного підґрунтя діяльності усіх державних інституцій. Мова йде про формування публічних грошових фондів коштів, за рахунок яких держава отримує змогу виконувати різноманітні функції соціальної, оборонної, освітньої, захисної та інших спрямованостей. Зачіпаються питання організації збору коштів у державний та місцеві бюджети, їх подальшого розподілу та витрачання. Всі ці складові є предметом фінансово-правового регулювання, яке тісно пов'язане з усіма іншими напрямками регулювання – конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального тощо.

В рецензованій роботі поряд із фундаментальною теоретичною розробкою багатьох нагальних актуальних правових питань пропонуються конкретні шляхи практичного їх вирішення. Авторським колективом запропоновано як зміни до чинного українського законодавства, спрямовані на усунення існуючих проблем правового регулювання широкого кола суспільних відносин, так і запровадження нових правових механізмів, які в змозі суттєво підвищити як ефективність дії національного законодавства, так і рівень довіри членів суспільства до багатьох державних інститутів.

Автори у виданні зачіпають проблеми, які лежать не тільки в площині законослухняної поведінки суб'єктів суспільних відносин, а й торкаються проблем їх деліктної поведінки. При цьому справедливо робиться наголос на необхідності створення

належного правового регулювання діяльності членів українського суспільства, появи ефективної правової моделі управління суспільством, яка б мінімізувала можливість виникнення конфліктів, а у разі їх виникнення – мінімізувала потенційні наслідки економічного, соціального та морального плану.

Підсумовуючи характеристику наукового видання «Правова доктрина України» варто наголосити на його унікальності, що проявляється у надзвичайно широкому колі проаналізованих правових питань та чітко сформованих пропозиціях практичної спрямованості. Наукове видання «Правова доктрина України», безумовно, має бути на полиці кожного науковця та державного службовця.

Журнал «Науково-інформаційний вісник» Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького є періодичним науковим виданням із проблем правознавства й економіки. Заснований у 2007 році. Планова періодичність виходу – 2 рази на рік.

Авторський колектив часопису – наукові, науково-педагогічні, працівники, доктори, аспіранти, здобувачі наукових ступенів установ, вищих навчальних закладів, а також практичні працівники судових, правоохоронних органів, органів державної влади та місцевого самоврядування.

НАШІ РУБРИКИ

Рубрика правового спрямування:	Рубрика економічного спрямування:
1. Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. 2. Конституційне право та процес; муніципальне право. 3. Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. 4. Господарське право, господарсько-процесуальне право. 5. Трудове право; право соціального забезпечення. 6. Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. 7. Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. 8. Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. 9. Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. 10. Судострій; прокуратура та адвокатура. 11. Міжнародне право. 12. Філософія права.	1. Економічна теорія та історія економічної думки. 2. Світове господарство і міжнародні економічні відносини. 3. Економіка та управління національним господарством. 4. Економіка та управління підприємствами. 5. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. 6. Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. 7. Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. 8. Гроші, фінанси і кредит. 9. Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. 10. Статистика. 11. Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці.
	Загальні рубрики: 1. Наукове життя. 2. Персоналії. 3. Рецензії. 4. Нариси, огляди, коментарі.

*До відома авторів
Редакція запрошує до співпраці
Вимоги до рукописів*

1. Загальні вимоги до структури тексту статті.

Відповідно до постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. №7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліку ВАК України» наукові статті, що подаються до друку, повинні містити такі необхідні елементи (виділені як рубрики або позначені словами в тексті статті світлим курсивом, напівжирним курсивом тощо):

- *постановка проблеми* у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, де започатковано розв'язання даної проблеми на які спирається автор;
- *виділення невирішених раніше частин загальної проблеми*, котрим присвячена стаття;
- *формулювання цілей статті* (постановка завдання);
- *виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів*;
- *висновки* з даного дослідження і *перспективи подальших розробок* у даному напрямку.

2. Технічні вимоги до оформлення матеріалів наукових досліджень.

Обсяг статті (разом з анотаціями, списком використаних джерел, таблицями, схемами тощо) має бути в межах 0,5 авторського аркушу (від 12 000 до 20 000 знаків)). Оптимальний обсяг статті – 10-12 сторінок.

Текст статті має бути набраний шрифтом Times New Roman, 14 кеглем через 1,5 інтервали; верхнє і нижнє поле – 2 см, лівє – 3 см, правє – 1,5 см; абзац – 1,25 см. (28-30 рядків, 60-64 друковані знаки).

Назви розділів в тексті статті – по центру, назви підрозділів – з абзацу, таблиці – по центру (шрифт напівжирний).

Рисунки та графіки у статтю вставляють в одному з форматів (jpeg, bmp, tif, gif) з роздільною здатністю не менше ніж 300 dpi (*подавати якісні оригінали*). Написи на рисунках виконують шрифтом основного тексту та розміру. Рисунки підписують і нумерують (якщо їх більше ніж один) під рисунком по центру тексту – шрифтом розміру 12 накреслення *Курсив (Italic)*. Всі об'єкти в простих рисунках, які зроблені у Word, мають бути обов'язково згруповані.

Текст статті не повинен містити рисунків і/або тексту в рамках, рисунків, розташованих поверх/за текстом й т.і., тобто текст повинен формуватися таким чином, щоб для всіх об'єктів було встановлено розміщення «у тексті».

Складні, багатооб'єктні рисунки з нашаруваннями готувати за допомогою графічних редакторів (CorelDraw, PhotoShop та ін.).

Таблиці подають як окремі об'єкти у форматі Word з розмірами, приведеними до сторінки складання. Основний кегль таблиці 11, заголовок 12. Заголовки таблиць розміщують по центру сторінки, накреслення пряме, а нумерація таблиць (якщо їх більше ніж одна) – по правому краю сторінки.

Формули подають у форматі Microsoft Equation 3.0 (4.0), вирівнюють по центру посередині тексту і нумерують в круглих дужках з правого краю. Шрифт за визначенням Word: звичайний – 14 пт, великий індекс – 9 пт, маленький індекс – 6 пт, великий символ – 14 пт, маленький символ – 10 пт.

Виклад матеріалу повинен бути послідовним, логічно завершеним, із чіткими формулюваннями, що виключають подвійне тлумачення або неправильне розуміння інформації, мова тексту – виразною, лаконічною й відповідати літературним нормам. Скорочення слів і словосполучень, крім загальноприйнятих, не допускається.

Автор зобов'язаний забезпечити наукову цінність матеріалу, повноту висвітлення питання, системність викладу, вірогідність результатів, даних, що наводяться, і їхню достовірність, правильність цитування посилань на літературні джерела.

Список використаної літератури починається заголовком «Список використаних джерел», набраним шрифтом Times New Roman розміром 14 пт (по лівому краю виділити жирним) з абзацного відступу через рядок після тексту статті. Нижче шрифтом Times New Roman розміром, 14 кеглем через 1,5 інтервали кожне найменування з нового рядка з вирівнюванням по ширині набирається нумерований список літератури. Список нумерується в алфавітному порядку (спочатку подаються автори на кирилиці, потім на іноземній мові (на мові оригіналу)). Бібліографічний опис літературних джерел здійснюється відповідно до стандартів, ДСТУ 3008–95, ДСТУ 3582–97, ГОСТ 7.12–93 ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, ДСТУ 6095:2009, ДСТУ 7093:2009 (див. «Бюлетень ВАК України». – 2011. – № 9-10).

Посилання на використану літературу та джерела у тексті зазначаються в кінці речення у квадратних дужках, наприклад [1, с. 33].

Стаття має бути набрана в **форматі редактора** Microsoft Word (версія 6 і вище) для Windows.

3. Основні структурні елементи статті розміщуються

в такій послідовності:

- рядок 1 – шифр універсальної десятикової класифікації – УДК (шрифт напівжирний, вирівнювання по лівому краю);
- рядок 2 – фото автора (розмір 4,5х3, в форматі **jpeg** з роздільною здатністю не менше ніж 300 dpi);
- рядок 3 – інформація про автора (у називному відмінку виділити жирним прямим) **Прізвище, ім'я, по батькові**;
- рядок 4 – науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи автора статті (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються аналогічно окремими рядками (вирівнювання по правому краю);
- рядок 5 – пустий;
- рядок 6 – **НАЗВА СТАТТІ** (вирівнювання по центру, всі літери великі, шрифт напівжирний)
- рядок 7 – пустий;
- рядок 8 – (з абзацу) анотація українською мовою (5-6 рядків) (шрифт Times New Roman, курсив, 14 пт.);
- рядок 9 (з абзацу) **Ключові слова:** (слова з тексту статті, які з точки зору інформаційного пошуку несуть смислове навантаження. Ключові слова подаються у називному відмінку, загальна їх кількість – не менше трьох і не більше десяти) (шрифт курсив);
- рядки 10 та 11 анотації російською та англійською мовами (із транскрипцією прізвища та ініціалів автора, а також назви статті) у такому порядку й вигляді: з абзацного відступу **прізвище, ініціали автора і назва статті (виділити напівжирним курсивом)**; текст анотації (з абзацу); **ключові слова** (з абзацу);
- текст статті;

- підзаголовок «Список використаних джерел» (шрифт напівжирний, вирівнювання по лівому краю);
- список літератури (відсортований в алфавітному порядку і пронумерований);
- нумерація сторінок робиться олівцем зверху з правого боку лише на роздрукованому паперовому варіанті. Нумерація в електронному варіанті не потрібна.
- **авторський реферат статті англійською мовою** для розміщення на веб-сайті видання (авторський реферат статті повинен містити: прізвище та ініціали автора, назву статті, стислий зміст статті мінімальним обсягом 2500 знаків з пробілами) (відповідно до наказу МОН України № 1111 від 17.10.2012 р. «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України»);.

4. Вимоги щодо подання:

4.1. Матеріали подаються в редакцію журналу в друкованому вигляді (роздрукований з електронного варіанта статті (файлу), підписаний автором на першій сторінці біля прізвища, в **1 примірнику**) й електронному варіанті. Файл статті повинен мати таку назву (англ. мовою): Прізвище (автора статті англ. мовою) Stat. **Наприклад: Karpenko_Stat.**

4.2. Завірені належним чином (з підписами та «мокрими» печатками) належні документи:

- рекомендація до друку від кафедри (відділу) вищого навчального закладу (наукової установи);
- рецензія доктора або кандидата наук з відповідної спеціальності (для аспірантів, здобувачів бажаною є рецензія наукового керівника).
- заявка відповідного змісту (додається).
- копія квитанції про оплату за розміщення матеріалів у науковому часописі «Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького». Вартість публікації становить **35 (тридцять) гривень** за одну (повну чи неповну) сторінку тексту, оформленого відповідно до зазначених правил. У разі відсутності англійського варіанту авторського реферату статті, вартість перекладу складає **150 грн.** Вартість додаткового авторського примірника видання – **75 грн.** Реквізити для оплати: Код 24684167; Р/р 26007000116665 в АТ «Укресімбанк» філія в м. Івано-Франківську; МФО 336688. Квитанція з поміткою «За розміщення статті у «Науково-інформаційному віснику Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького» (П.І.Б. автора)».

4.3. Матеріали, що не відповідають усім вказаним вимогам, не розглядаються та не рецензуються.

4.4. Редакція залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. Негативне рішення щодо публікації статті повідомляється автору, рукописи не повертаються. Стаття може бути повернута на доопрацювання.

4.5. Автор, який подав матеріали до редакційної колегії вважається таким, що погоджується на подальше безоплатне розміщення своїх матеріалів на сайті Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького з дотриманням при цьому його прав авторства.

***Журнал приймає замовлення на рекламу,
а також на підготовку спеціальних випусків
з матеріалами конференцій, симпозіумів, семінарів тощо.***

Наукове видання

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2015. – Вип. 12. – 298 с.

Головний редактор –	А. І. Луцький
Відповідальні редактори –	І. В. Жукевич
	В. В. Книш
	Т. С. Івашків

Відповідальний секретар –	Л. М. Ілин
Секретар –	Л. Б. Федик
Дизайн –	І. В. Гребенюк
Комп'ютерна верстка –	І. Г. Петрів
Коректор –	І. В. Данилюк

Підписано до друку 18.06.2015 р.
Формат 60х84 1/8. Папір офсетний. Віддруковано на ризографі
Ум. друк. арк. 18. Тираж 150. Зам. № 12

Редакційно-видавничий відділ
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35
Тел.: (0342) 77-18-45
E-mail: redakcijaifup@gmail.com
Сторінка в Інтернеті: <http://visnyk.iful.edu.ua/>